

С. М. АВРАМЕНКО

**ВИХОВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ ПІДЛІТКІВ У
ДІЯЛЬНОСТІ ДИТЯЧИХ ТА МОЛОДІЖНИХ
ГРОМАДСЬКИХ ОБ'ЄДНАНЬ КРИМУ СЕРЕДИНИ ХХ –
ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ**

Навчально-методичний посібник

**Ялта
2013**

УДК 37.017:316.647.5:061.213(477.75) „195/20”
ББК 74.22(4Укр–6Крм)6я73

Рекомендовано до друку вченою радою Вищого республіканського навчального закладу „Кримський гуманітарний університет” Міністерства освіти і науки, молоді та спорту Автономної Республіки Крим (протокол № 7 від 27.03.2013 р.).

Рецензенти:

В. М. Жуковський, доктор педагогічних наук, професор кафедри психолого-педагогічних наук, декан гуманітарного факультету Національного університету „Острозька академія”

С.Т. Золотухіна, доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки Харківського державного педагогічного університету

Л. І. Редькіна, доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки та управління навчальними закладами Республіканського вищого навчального закладу „Кримський гуманітарний університет” (м. Ялта)

Авраменко, С. М.

Виховання толерантності підлітків у діяльності дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму середини ХХ – початку ХХІ століття : навчально-методичний посібник / С. М. Авраменко. – Ялта: РВВ РВНЗ КГУ, 2013. – 376 с.

У навчально-методичному посібнику вперше подано обґрунтування позитивного педагогічного досвіду виховання толерантності підлітків у діяльності дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму середини ХХ – початку ХХІ століття. Здійснено цілісний аналіз виховання толерантності підлітків; виявлено педагогічні умови виховання толерантності підлітків; розкрито історичні передумови та етапи розвитку об'єднань; обґрунтовано методологію та схарактеризовано зміст, форми і методи роботи з виховання підлітків; одержано кількісно-якісні дані про виховання толерантності підлітків. Уточнено та конкретизовано сутність понять „виховання толерантності підлітків”, „дитячі та молодіжні громадські об'єднання Криму”. Запропоновано методичні рекомендації для педагогів дитячих та молодіжних громадських об'єднань щодо виховання толерантності підлітків.

Для студентів, викладачів вищих навчальних закладів гуманітарного профілю, педагогів сучасних дитячих та молодіжних громадських об'єднань.

УДК 37.017:316.647.5:061.213(477.75) „195/20”
ББК 74.22(4Укр–6Крм)6я73

© С. М. Авраменко, 2013

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИХОВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ ПІДЛІТКІВ У ДІЯЛЬНОСТІ ДИТЯЧИХ ТА МОЛОДІЖНИХ ГРОМАДСЬКИХ ОБ'ЄДНАНЬ	8
1.1. Історіографія проблеми виховання толерантності підлітків у діяльності дитячих та молодіжних громадських об'єднань	9
Контрольні запитання і завдання	20
1.2. Аспекти вивчення та сутність феномена „толерантність”	22
Контрольні запитання і завдання	38
Рекомендована література	39
1.3. Поняття „виховання толерантності підлітків” у сучасному науковому обігу	41
Контрольні запитання і завдання	50
Рекомендована література	52
1.4. Дитячі та молодіжні громадські об'єднання як своєрідний інститут виховання	53
Контрольні запитання і завдання	69
Рекомендована література	70
Висновки з розділу 1	71
РОЗДІЛ 2 ПЕДАГОГІЧНИЙ ДОСВІД ДИТЯЧИХ ТА МОЛОДІЖНИХ ГРОМАДСЬКИХ ОБ'ЄДНАНЬ КРИМУ СЕРЕДИНИ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ З ВИХОВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ ПІДЛІТКІВ	74
2.1. Дитячі та молодіжні громадські об'єднання Криму в умовах України середини ХХ – початку ХХІ століття	75
Контрольні запитання і завдання	83
Рекомендована література	84
2.2. Виховання толерантності підлітків у діяльності дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму періоду 1954–1991 рр.	85
Контрольні запитання і завдання	115
Рекомендована література	117
2.3. Особливості виховання толерантності підлітків у діяльності сучасних дитячих та молодіжних громадських	

об'єднань Криму	118
Контрольні запитання і завдання	202
Рекомендована література	204
Адреси Web-сторінок відеоматеріалів	205
2.4. Показники позитивного досвіду виховання толерантності підлітків у діяльності дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму середини ХХ – початку ХХІ століття.....	206
Контрольні запитання і завдання	211
Рекомендована література	212
Висновки з розділу 2	213
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	216
ГЛОСАРІЙ	220
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	227
ДОДАТКИ	266
ДОДАТОК А. Історіографія проблеми виховання толерантності підлітків у діяльності дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму середини ХХ – початку ХХІ століття	266
ДОДАТОК Б. Поняття „толерантність”	277
ДОДАТОК В. Кримська обласна піонерська організація	281
ДОДАТОК Д. Сучасні дитячі та молодіжні громадські об'єднання Криму	283
ДОДАТОК Е. Кримська округа „Пласту“ – Національної скаутської організації України	290
ДОДАТОК Ж. Дитяча громадська організація „Братство православних розвідників-слідопитів“	291
ДОДАТОК З. Зміст та форми роботи з виховання толерантності підлітків у діяльності дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму	299
ДОДАТОК И. Рейтинг дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму середини ХХ – початку ХХІ століття з виховання толерантності підлітків	302
ДОДАТОК К. Методичні рекомендації з виховання толерантності підлітків у діяльності сучасних дитячих та молодіжних громадських об'єднань	308

ПЕРЕДМОВА

У 90-х роках ХХ століття Україна, відійшовши від монополії на діяльність громадських об'єднань, створила передумови для розвитку демократичних перетворень у громадському житті. Дитячі та молодіжні громадські об'єднання, різні за напрямками діяльності, метою, структурою, матеріальною базою, історією та традиціями, посіли чільне місце у соціально-політичній системі суспільства. Наприкінці ХХ – початку ХХІ століття їм довелося розв'язувати одну зі стрижневих проблем, яка виникла внаслідок складних глобальних проблем, – виховання толерантності підлітків. Зважаючи на те, що Крим є регіоном, який об'єднує представників різних цивілізацій, народів, релігій, питання обґрунтування позитивного педагогічного досвіду виховання толерантності підлітків у діяльності дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму середини ХХ – початку ХХІ століття з метою подальшого використання у виховній роботі набуває особливого значення.

Відповідно до Закону України „Про об'єднання громадян” станом на 01.01.2013 р., яким визначено право особистості на свободу громадської діяльності, закріплене Загальною декларацією прав людини і гарантоване Конституцією та законодавством України, держава має сприяти розвитку політичної активності, творчої ініціативи громадян і створювати рівні умови для діяльності їх об'єднань. Державною цільовою соціальною програмою „Молодь України” на 2009–2015 рр. (зі змінами від 28.11.2012 р.) передбачено виховання патріотизму, духовності, моральності та формування загальнолюдських цінностей; створення сприятливого середовища для забезпечення зайнятості молоді; надання підтримки дитячим та молодіжним громадським організаціям у вихованні підростаючого покоління.

Відповідно до Закону України про освіту (у редакції станом на 01.01.13 р.), Наказу МОНмолодьспорту „Про основні орієнтири виховання учнів 1–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів України” від 31.10.11 р. на виконання Указу Президента „Про заходи щодо забезпечення пріоритетного розвитку освіти України” від 30.09.10 р. метою виховання на сучасному етапі розвитку Української держави є формування громадянина, духовно і морально зрілої особистості; виховання високих моральних якостей в контексті громадянської і загальнолюдської культури. Виховання має здійснюватись на засадах гуманізму, демократії, національної свідомості, взаємоповаги між націями та народами.

Отже, звернення до проблеми виховання толерантності підлітків у діяльності дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму зумовлене усвідомленням ролі цих об'єднань у вихованні толерантності підлітків за сучасних освітніх умов.

Аналіз наукової літератури з проблеми виховання толерантності підлітків у діяльності дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму дає підстави стверджувати, що толерантність як інтегральну категорію вивчали В. Євтух, І. Жадан, В. Зорько, В. Логвинчук, І. Кушніренко, Л. Орбан-Лембрик, Н. Паніна, В. Пісоцький, О. Соколов, Ю. Тищенко, О. Швачко та ін.; формування ставлення вихованців до толерантності як суспільно значущої цінності – Е. Антипова, В. Береговий, І. Бех, Т. Болотіна, О. Клепцова, О. Кривицька, І. Крутова, П. Степанов. Виховання міжетнічної та міжнаціональної толерантності досліджували Г. Абдулкарімов, Н. Єдигова, В. Заслуженюк, Н. Магомедова, В. Присакар; міжособистісної толерантності учнівської та студентської молоді – Я. Довгополова, Ю. Лисицина, Г. Скрябіна, С. Татарова, О. Шарова; розвиток толерантності в контексті педагогічної взаємодії – Ю. Тодоровцева. Особливості виховання толерантності старшокласників ліцеїв Франції розкрила О. Матієнко; методико-теоретичні засади виховної роботи з питань толерантності – О. Волошина, Л. Завірюха. Проблема виховання толерантності в учнів шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності досліджувала Л. Бернадська; основних чинників формування толерантності – Л. Зарівна.

Вихованню толерантності особистості в умовах Криму присвячені праці Л. Алімової, А. Араджионі, Л. Белого, Ю. Гасанової, О. Гриви, Е. Койкової, О. Лазаріді, Ю. Лаптева, С. Макаренка, В. Мухтером; історії та розвитку дитячих та молодіжних громадських об'єднань України – О. Балдинюк, В. Барана, О. Бень, М. Головатого, В. Головенька, Т. Голубоцької та ін. Формування особистості молодших школярів та підлітків у молодіжних організаціях України вивчали Н. Корпач, Н. Онищенко, Росії – О. Волохов, Г. Контров, В. Кудинов, І. Фрішман; організаційно-педагогічні особливості фізичного виховання старшокласників у сучасних молодіжних організаціях – П. Мартин, діяльність сучасних скаутських організацій – С. Діба; формування готовності студентів до роботи з громадськими дитячими та молодіжними організаціями в процесі професійної підготовки соціальних педагогів – О. Лісовець.

Огляд наукових праць кримських істориків, краєзнавців, педагогів виявив, що проблема виховання толерантності перебуває в центрі уваги упродовж її вивчення і нині є актуальною, однак виховання

толерантності підлітків у діяльності дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму середини ХХ – початку ХХІ століття не досліджувалась.

Вивчення та аналіз стану проблеми свідчать про наявність таких суперечностей: між нагальною потребою суспільства в толерантній особистості і недостатньою спрямованістю системи позашкільної освіти на її виховання; необхідністю обґрунтування ролі дитячих та молодіжних громадських об'єднань у вихованні толерантності підлітків і недостатньою розробленістю проблеми в педагогічній та методичній літературі; необхідністю врахування педагогічного досвіду в процесі виховання підлітків та відсутністю системних досліджень з історії педагогіки щодо проблеми виховання толерантності.

Загалом, відсутність цілісного історико-педагогічного аналізу окресленої проблеми зумовили вибір теми дослідження **„Виховання толерантності підлітків у діяльності дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму середини ХХ – початку ХХІ століття”**.

У пропонованому навчально-методичному посібнику вміщено обґрунтування позитивного досвіду виховання толерантності підлітків у діяльності дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму досліджуваного періоду, який відповідає соціальному замовленню держави та суспільства, ідеям сучасної педагогічної науки та передовій практиці виховної роботи; відповідає особистісним запитам підлітка; характеризується новизною застосовуваних форм та методів роботи; пропонує відтворювальні та раціональні педагогічні засоби виховного впливу і засвідчує творчість, захопленість і майстерність педагогів-практиків.

Встановлення історичних зв'язків, специфіки процесу виховання толерантності підлітків у діяльності визначених об'єднань та формулювання висновків про доцільність застосування вивченого досвіду у сучасних освітніх умовах доповнюються методичними рекомендаціями, які вміщують зразки проведених виховних справ з розв'язання проблеми.

РОЗДІЛ І

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИХОВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ ПІДЛІТКІВ У ДІЯЛЬНОСТІ ДИТЯЧИХ ТА МОЛОДІЖНИХ ГРОМАДСЬКИХ ОБ'ЄДНАНЬ

*Ознайомившись з матеріалами розділу,
ви дізнаєтесь:*

- 1) як досліджена проблема в історико-педагогічних джерелах;*
- 2) що означають поняття „виховання толерантності підлітків” і „дитячі та молодіжні громадські об'єднання Криму”;*
- 3) які виховні можливості дитячих та молодіжних громадських об'єднань з виховання толерантності підлітків.*

1.1. Історіографія проблеми виховання толерантності підлітків у діяльності дитячих та молодіжних громадських об'єднань

Реалії розвитку світу в третьому тисячолітті вказують на те, що політична стабільність та економічний добробут кожної держави багато в чому залежить від виваженої національної політики, громадського розвитку суспільства, його здатності до регулювання соціальних та міжособистісних стосунків громадян в умовах розбіжностей або конфлікту поглядів, переконань, поведінки. Толерантність як комунікативна категорія, що виступає регулятором соціально-політичних стосунків у діалозі культур, сьогодні частіше привертає до себе увагу науковців, політиків, діячів культури, громадян України, Криму зокрема.

Актуальність вивчення виховання толерантності підлітків у діяльності дитячих та громадських об'єднань Криму середини ХХ – початку ХХІ століття з огляду на поступову інтеграцію України в систему європейської співдружності, становить науковий та практичний інтерес, проте у вітчизняній історіографії означена проблема залишається малодослідженою.

У пострадянській історіографії відсутні праці, які б присвячувалися вивченню виховання толерантності підлітків у діяльності дитячих та молодіжних громадських об'єднань не тільки Криму, а й України загалом.

Радянська ж історіографія містить численні праці, у яких досліджувалась діяльність дитячих та молодіжних громадських організацій, проте вченими розглядалися переважно стосунки піонерської та комсомольської організації з Комуністичною партією СРСР, підкреслювалася керівна роль КПРС. Зважаючи на тогочасну цензуру, яка обмежувала наукову творчість дослідників радянської доби, висновки про організацію виховного процесу в дитячих та молодіжних громадських організаціях та діяльність з керування вихованням потребують перегляду в контексті досліджуваної проблеми виховання толерантності підлітків, проте визначені зміст, принципи, форми та методи діяльності слугують дослідженню виховання толерантності підлітків у діяльності 2-х громадських організацій, членами яких могли бути підлітки (щоправда, у комсомолі діти підліткового віку могли перебувати щонайбільше 1 рік: від часу вступу у 14-річному віці – до виповнення 15 років, які вважаються верхньою межею підліткового віку).

Серед наукових праць радянського періоду виокремлюється дослідження Я. Серіщева „Правда про ленінський комсомол і вигадки фальсифікаторів“, у якій він, розглядаючи керівництво з боку КПРС

комсомольською та піонерською організаціями, визначив принципи й організаційні форми стосунків партії та комсомолу. Вчений констатував наявність партійного впливу на комсомольські організації, суворе підпорядкування меншості більшості (принцип демократичного централізму) і пояснив необхідність цього відсутністю у молоді партійного гарту, який мали представники старшого покоління і посиленням тиску на молодь у СРСР антикомуністичного Заходу [367, с. 18–30]. Робота дає чітке уявлення про організацію виховного процесу у комсомольській організації на основі класових пріоритетів, що обмежують, власне, загальнолюдські, на основі яких виховується толерантність як інтегративна особистісна якість. Аналіз основних положень принципу демократичного централізму потребує об'єктивного сучасного аналізу у контексті досліджуваної проблеми виховання толерантності підлітків.

У праці „Партійне керівництво діяльністю комсомолу по вихованню молоді на традиціях партії та народу в умовах розвинутого соціалізму (1961 – 1971 рр.)” [413, с. 96–102] І. Ткачук дослідив основні форми патріотичного виховання комсомольців у період так званого розвинутого соціалізму, підкресливши залежність виховання молоді від ідеологічних устремлінь КПРС. Традиції партії та народу розглянуто як однаково спрямовані, хоча багатовіковий народний досвід засвідчує не його класовий характер, а як такий, що відбиває загальнолюдські моральні цінності, позачасові та незаідеологізовані певною соціальною групою людей.

В. Горак у праці „Підвищення керівної ролі КПРС у комуністичному вихованні молоді – закономірність розвинутого соціалістичного суспільства” [97, с. 3–8] визначив провідну роль партії у керівництві комсомолом, пояснивши це необхідністю безумовного комуністичного виховання молоді як засобу знешкодження намагань антикомуністів впливати на радянських громадян та формування в кожній радянській людині якостей, необхідних для будівника комунізму. Вчений констатував ідеологічну спрямованість виховної діяльності комсомольської організації, її орієнтацію не на загальнолюдські моральні цінності, а на класові. Питання виховання толерантності підлітків за таких умов залишається відкритим, потребуючи неупередженого аналізу та прегляду висновків.

Висвітлення у радянській пресі питань партійного керівництва діяльністю комсомолу з комуністичного виховання молоді вивчав А. І. Падалко, який визначивши у праці „Діяльність КП України щодо підвищення ролі комсомолу в патріотичному вихованні молоді (1961–1971 рр.)” [298, с. 139–146] основні питання, що стали предметом

особливої уваги партійних організацій, дійшов висновку про значний вплив республіканської преси на комуністичне виховання молоді. Дослідження підкреслило залежність організації виховання молоді від завдань партії, що загалом мали забезпечити не виховання толерантності підлітків, а виховання „борця” за справу лише Комуністичної партії СРСР. Попри це праця засвідчує орієнтацію патріотичного виховання молоді і на загальнолюдські моральні цінності, актуалізовані виховними заходами з використанням прикладів героїчного минулого, участі у них ветеранів бойових дій та праці.

Вивчаючи роль комсомольських організацій у суспільно-політичному житті України, А. Фартушняк у дослідженні „Розвиток Комуністичною партією ленінських ідей про залучення комсомолу і молоді до управління державою” [258, с. 9–17] констатував поширення участі комсомольців в управлінні державними справами через роботу в радах, державних установах та громадських організаціях. Праця вперше розглядає не лише керівництво комсомольською організацією з боку КПРС, а й підтримку нею активної життєвої позиції (що правда суворо в межах „ленінських ідей”), що з огляду на досліджувану проблему свідчить про певні об’єктивні можливості виховання толерантності підлітків у комсомольській організації радянської доби.

Ф. Джос розглянувши у праці „До питання про партійне керівництво підвищенням виробничої активності робітничої молоді (1966 – 1971 рр.)” [117, с. 134–139] участь комсомольців у суспільно-політичних рухах, пов’язаних з трудовою діяльністю (за дострокове виконання завдань п’ятирічки, за прискорене створення матеріальної бази комунізму, за гідну зустріч 100-річчя від дня народження В. Леніна тощо), засвідчив наявність деяких прагматичних підстав для виховання толерантності молоді в умовах будівництва так званого комунізму: активна співпраця, необхідність узгодження комунікативних установок та поглядів для досягнення результативності взаємодії.

У дослідженні „Некоторые вопросы партийного руководства коммунистическим воспитанием молодежи в студенческих отрядах (1962 – 1978 гг.)” А. Стоян, зазначаючи, що до праці покликані нові покоління людей, які мають поєднувати навчання з оволодінням основами марксистсько-ленінського вчення, важливою справою назвав проведення щорічної громадсько-політичної атестації молоді, на основі якої наприкінці року складаються їх громадсько-політичні характеристики [398]. У контексті виховання толерантності висновок автора можна розглядати як такий, що підкреслює значущість громадської думки для виховання молоді, усвідомлення кожним комсомольцем власної відповідальності за спільну справу, а це, власне,

служує не тільки класовим інтересам, а й вихованню загальнолюдських чеснот, які лежать в основі толерантності.

Отже, проаналізувавши радянські праці з керівництва комсомольською та піонерською організаціями, можна дійти висновку про те, що хоч у них висвітлені питання підпорядкування виховання молоді комуністичній ідеології, не можна повністю заперечити виховання толерантності підлітків за таких суспільних умов (принаймні через необхідність узгоджувати позиції, погляди підлітків, підлітків і дорослих в межах самого комуністичного виховання, що, власне, і є прагматичною підставою виховання толерантності, яка життєво вмотивована, безвідносна щодо наявності чи відсутності самого терміна „толерантність“). Тогочасні вчені подали чималий матеріал, який необхідно переглянути в контексті досліджуваної проблеми та дійти неупередженого висновку про виховання толерантності підлітків поряд з вихованням у них якостей „борців за комунізм“.

У радянській історіографії наявні також праці, які присвячувались вивченню виховання молоді, визначеного як „комуністичне“, що трактувалось як один із елементів побудови майбутнього комуністичного суспільства. Участь комсомольських організацій у комуністичному вихованні через роботу молоді у складі студентських загонів вивчали Д. Прохорова і П. Калько [343, с. 144], І. Чекирда [454, с. 108–115], Г. Нечесіна [278, с. 67] та ін.

У дослідженні „Партійне керівництво діяльністю комсомолу республіки по дальшому піднесенню ідейно-виховної та культурно-масової роботи на селі (1966 – 1970)” [426, с. 106–112] М. Граф’як навів дані про збільшення кількості мешканців сіл, які відвідували бібліотеки, заклади культури та освіти. Відсутність у змісті „культурного будівництва” заходів духовно-морального характеру, що історично посідали чільне місце у культурі народу, та пропаганда антирелігійної роботи (пересувні атеїстичні клуби, атеїстичні лекції, тематичні вечори) підштовхнуло автора до формулювання непереконливого висновку про успішність роботи комсомольських організацій з підвищення рівня культурного будівництва на селі за роки восьмої п’ятирічки загалом. Праця засвідчує несумісність понять „виховання борця за комунізм” та „виховання толерантності підлітка”, проте містить матеріал для визначення складників виховного процесу, які могли слугувати мимовільному вихованню толерантності підлітків у діяльності комсомольської організації.

У низці досліджень вивчалось питання співробітництва комсомольців з країнами соціалістичного табору, що визначалось власне ідеологічною роботою Комуністичної партії. Не в останню чергу як засіб

інтернаціонального виховання сприймалося економічне співробітництво із соціалістичними країнами, в якому комсомол виступав як її активний помічник.

У праці „Комсомол України – активний помічник Комуністичної партії у здійсненні економічного співробітництва з країнами соціалістичної співдружності (1966 – 1971 рр.)” [57, с. 99–108] М. Буцько, розглядаючи інтернаціональний обов’язок Ленінського комсомолу та братніх спілок соціалістичних країн, вбачав зміцнення дружби та співробітництва юнаків та дівчат лише країн соціалістичної співдружності (на основі принципів соціалістичного інтернаціоналізму), що, врешті, доводить наявність ідеологічного ворога та шкідливість виховання толерантності як особистісної якості за такої суспільної ідеології.

Дослідження В. Терентьева „Деятельность парторганизаций вузов УССР по воспитанию у студентов трудолюбия на примерах коллективов учебных заведений” [407], Л. Кашуби „Виховання сільської молоді на трудових традиціях у період будівництва комунізму: (На матеріалах Одеської, Кримської, Миколаївської, Херсонської областей)” [167] та А. Варфоломеева „Діяльність партійних організацій України по вихованню робітничої молоді на трудових традиціях у 1959 – 1970 рр.” [61, с. 162–171] визначили важливість пропаганди трудових традицій для будівництва соціалізму в країні, що за умов взаємодії вимагають від її учасників знаходження компромісу, узгодження поглядів, думок, поведінки у разі їх розбіжностей, конфлікту. Врешті, трудова діяльність молоді хоч і набуває ідеологічного забарвлення, все ж не заперечує виховання толерантності особистості, тому вагомість названих робіт у контексті досліджуваної проблеми виховання толерантності підлітків є безсумнівною.

У другій половині 1980-х років увагу радянських істориків привернули проблеми, пов’язані з участю комсомольських організацій у процесі перебудови. У дослідженні „Из опыта партийного руководства комсомолом в годы одиннадцатой пятилетки” [23, с. 89–95] В. Артемова, виокремлюючи недоліки у роботі партійних організацій з комсомолом (підміна вимогливої довіри до комсомольців зайвою регламентацією їх діяльності, неухважність до справ молоді, зокрема відсутність надійного контролю за діяльністю комсомольських організацій), фактично вивчала питання толерантності у стосунках партії та комсомолу, оскільки аналізувала умови діалогу та його комунікативну якість, що має забезпечити конгруентність у разі конфлікту чи розбіжностей поглядів, поведінки. Праця має значення для аналізу концептуальних засад

організації виховної діяльності комсомольської організації та місця серед них положень про виховання толерантності підлітків.

Процес виховання учнів на основі загальнолюдських моральних цінностей, які загалом слугують і вихованню толерантності особистості, вивчали такі науковці радянського періоду: В. Заслуженюк – „Інтернаціональне виховання у школі” [141] та „Виховання на ідеях і традиціях дружби народів” [142]; Г. Лебедева – „Інтернаціональне виховання учнів у процесі теоретичного навчання” [232]. Їх праці не передбачали предметного аналізу виховання дітей та молоді у діяльності громадських організацій, проте у них фактично розглядаються когнітивні, етичні та прагматичні підстави виховання толерантності як риси, що здатна забезпечити узгодження поглядів, компроміс за наявності їх конфлікту чи розбіжностей.

Отже, серед наукових праць радянської доби з питань діяльності дитячих та молодіжних громадських організацій найбільше досліджувалась роль партії у керівництві організаціями та роль комсомолу у комуністичному вихованні молоді (виховання в будівника комунізму патріотизму, соціалістичного інтернаціоналізму, атеїзму та працелюбності). Вивчення виховання толерантності підлітків у їх діяльності об’єктивно не здійснювалось, однак окремі роботи побіжно дають уявлення про його ознаки та закономірності, проте потребують перегляду з огляду на сумнівність наукової творчості в умовах комуністичного суспільства.

У пострадянській історіографії фактично відсутні узагальнюючі праці з історії розвитку дитячих та молодіжних громадських організацій.

Сучасні дитячі та молодіжні громадські організації досліджуються нині як важливі та самостійні соціальні інститути українського соціуму, проте аналіз сучасної історіографії з розвитку дитячих та молодіжних громадських організацій України, їх ролі в суспільному житті, у вихованні підростаючого покоління засвідчує, що вивчення більшості проблем їх діяльності все ще перебуває на початковій стадії. Грунтовні дослідження процесу виховання підлітків у дитячих та молодіжних громадських об’єднаннях, виховання толерантності підлітків як соціально необхідної комунікативної категорії, на жаль, відсутні.

Відомі деякі соціологічні та історичні дослідження сучасних науковців, які намагаються певною мірою дослідити окреслені проблеми – це, зокрема, праця В. Кулика „Сучасний організований молодіжний рух в Україні як об’єкт наукового дослідження” [218], у якій вперше в Україні досить глибоко висвітлюється процес формування, становлення та фактори подальшого розвитку сучасних дитячих та молодіжних організацій в Україні другої половини 80-х – 90-х років ХХ століття.

У соціологічному дослідженні „Інституціоналізація сучасного молодіжного руху України: тенденції та проблеми” [32] В. Барабаш, визначаючи тенденції розвитку молодіжних об’єднань (незначний вплив на суспільно-політичне життя держави; функціонування великої кількості організацій в умовах відсутності масової соціальної бази; залежність молодіжних організацій від державних структур та політичних партій; наявність великої кількості організацій з мізерною чисельністю членів (до 30–50 осіб), розглядає функції дитячих та молодіжних об’єднань, які в контексті виховання толерантності набувають особливої актуальності.

О. Кулініч у праці „Механізми взаємодії органів державного управління та громадських організацій в реалізації молодіжної політики в Україні” [221] вивчає основні чинники, що регулюють сферу громадської активності у суспільстві і доходить висновку про необхідність вироблення новітніх підходів до організації діяльності дитячих та молодіжних громадських об’єднань, забезпечення суспільної згоди та співпраці, що певною мірою знайде відбиття у нашому дослідженні.

Соціально-педагогічні питання діяльності дитячих та молодіжних громадських організацій розглянуто у дослідженні О. Лісовець „Формування готовності майбутніх соціальних педагогів до роботи з громадськими дитячими та молодіжними організаціями” [247], де стверджується, що сучасні громадські дитячі та молодіжні організації є активним суб’єктом соціально-педагогічної діяльності, оскільки мають соціально спрямовані мету та завдання діяльності, сприяють соціальному захисту, соціальній адаптації та соціальному становленню своїх членів, реалізують соціально-педагогічні програми.

Близькою до теми нашого дослідження є праця О. Панагушиної „Соціалізація підлітків у діяльності молодіжних організацій” [299], у якій визначено сутність та особливості процесу соціалізації особистості підлітка в діяльності молодіжних організацій, розкрито основні характеристики діяльності молодіжних організацій як соціально-педагогічного механізму соціалізації дітей підліткового віку.

Вивченню проблеми формування громадянської позиції підлітків у молодіжних організаціях присвячене дослідження „Формування громадянської позиції підлітків у молодіжних організаціях” Н. Корпач [192], у якому цей процес пов’язується з виробленням установки на виявлення високих моральних якостей, самовиховання підлітків.

Організаційно-педагогічні особливості фізичного виховання старшокласників у сучасних молодіжних організаціях вивчив П. Мартин у дослідженні „Організаційно-педагогічні особливості фізичного виховання старшокласників у сучасних молодіжних організаціях” [252],

визначаючи провідну роль природних чинників у вихованні старшокласників.

Н. Онищенко, вивчаючи у праці „Корекція девіантної поведінки молодших школярів у процесі діяльності дитячих громадських організацій” [288] психологічні питання діяльності дитячих громадських організацій, розкрила особливості виховної діяльності цих організацій, що стосується і нашого дослідження.

У дослідженні „Педагогічні умови соціалізації учнівської молоді в скаутських організаціях (вітчизняний і зарубіжний досвід)” [119] С. Діба вивчила діяльність сучасних скаутських організацій України, зазначаючи, що для них характерні відсутність формалізму в роботі, спрямованість на надання їхнім членам життєво необхідних знань, формування практичних умінь та навичок.

Отже, проаналізувавши історіографію з діяльності сучасних дитячих та молодіжних громадських організацій України, можна дійти висновку про те, що їх організаційно-педагогічна підсистема привертає увагу дослідників, проте питання виховання толерантності підлітків у їх діяльності ще не було предметом ґрунтовного вивчення.

Сутність феномена толерантності у сучасному науковому обігу розглядається досить активно як вітчизняними, так і зарубіжними дослідниками. Серед вагомих для нашого дослідження є праця „Проблема толерантності в інформаційному просторі” [379] О. Соколова, який вивчаючи феномен толерантності, стверджує, що він набув нині статусу глобальної соціокультурної проблеми, виявляється в усіх сферах життєдіяльності людства і ускладнюється, з одного боку, посиленням глобалізаційних тенденцій, з іншого – прагненням зберегти національну ідентичність.

І. Кушніренко у праці „Міжнаціональна толерантність в політичному процесі сучасної України” [228] вивчила міжнаціональну толерантність в політичному процесі сучасної України, актуалізувала питання врахування, крім загальнолюдських, ще й специфічних інтересів національних меншин у всіх сферах життєдіяльності поліетнічного суспільства, наголошуючи на тому, що демократичне суспільство може успішно розвиватися лише в умовах рівноваги, побудованої на рівних можливостях всіх його членів та принципі толерантності, що є актуальним і в контексті нашого дослідження, оскільки Крим є саметаким поліетнічним регіоном.

У праці „Виховання толерантності у старшокласників середніх загальноосвітніх ліцеїв Франції” [254] О. Матієнко дослідила толерантність як складне та багатогранне утворення, важливу моральну

якість особистості, завдяки якій спілкування між людьми стає виваженим, сприяє знаходженню істини навіть у конфліктній ситуації

Серед зарубіжних праць важливою для розв'язання досліджуваної проблеми є узагальнена праця Російської академії освіти та Московського психолого-соціального інституту „Толерантна свідомість та формування толерантних стосунків (теорія та практика)” [418], у якій містяться матеріали, що розкривають методологічні аспекти організації та принципи формування толерантної свідомості; основні особливості виховання толерантності в сучасних умовах, форми організації виховного процесу.

У колективній монографії вчених Уральського МІСН „Філософські та лінгвокультурологічні проблеми толерантності” вперше здійснено спробу міждисциплінарного аналізу проблеми, подано філософський нарис теорії толерантності, розроблено лінгвокультурологічну проблематику (описано мовні засоби вираження толерантності, показано, як ця категорія відбивається в мовній картині світу; продемонстровано форми вияву толерантності в просторі функціональних стилів мови; охарактеризовано механізми толерантного спілкування в аспекті традицій та новацій; досліджено вияви толерантності в міжкультурній та внутрішньокультурній комунікації) [435].

Вивчення проблеми толерантності дітей та молоді в сучасному українському освітньому просторі епохи глобалізації спирається нині на дослідження потенціалу полікультурного суспільства щодо виховання молоді, який сприяє використанню гуманістичних та демократичних ідеалів різних культур, їх досвіду виховання.

О. Грива у дослідженні „Толерантність в процесі становлення молоді в умовах полікультурного середовища” [100] виокремила фактори, які допомагають підростаючому поколінню ідентифікуватися та розвивати адаптивні здібності: сім'я, релігія (релігійна спільнота), освіта, суспільство (соціальні умови, обставини, суспільні інститути, середовище ровесників, ЗМІ). У праці „Соціально-педагогічні основи формування толерантності у дітей і молоді в умовах полікультурного середовища” вона докладно визначила основні чинники, які сприяють виробленню навичок толерантної взаємодії підростаючого покоління в умовах діалогу культур: зміст освіти; педагогіка співробітництва; гармонізація впливу соціального середовища та освітньої установки [101].

Проблеми полікультури й толерантності в системі освіти дослідила Е. Антипова, яка у дослідженні „Полікультура і толерантність у системі освіти” [22, с. 3] вивчила питання багатокультурної, толерантної освіти та виховання в Криму в рамках розробленої Концепції громадянської освіти в Україні [186].

У праці „Педагогічні умови виховання толерантності у підлітків старшого віку в позакласній роботі” [72] О. Волошиної подає розроблення та експериментальну апробацію програми з формування толерантності в старших підлітків, що вміщує систему організаційних форм виховної роботи: тренінгові заняття, обговорення моральних дилем, аналіз проблемних ситуацій, сюжетно-рольові, імітаційні, ділові, комунікативні ігри, вправи, бесіди, а також активні форми творчої взаємодії з педагогами та батьками.

У статті „Оволодіння засадами толерантності в студентському середовищі” [134, с. 76] Л. Завірюха, розкриваючи методико-теоретичні засади виховної роботи з питань толерантності, назвала єдиний спосіб протистояти нетолерантному спілкуванню – підвищити культурний і освітній рівень молоді і дорослих.

Вивчаючи багатоаспектність категорії толерантності, О. Швачко у статті „Толерантність як психолого-соціальний феномен” [463, с. 43] визначила новий формувальний напрям загальної педагогічної теорії та практики, в завдання якого входять: дослідження процесів виховання і освіти різних вікових груп; створення умов саморозкриття і самореалізації особистості; формування особистої відповідальності кожного за свої дії та вчинки.

Свою точку зору на виховання учнівської молоді в дусі толерантності подав у статті „ Як виховувати толерантність?” О. Степанов, який розробив орієнтовну концепцію навчальних та правових занять, що передбачають створення умов для орієнтації дітей на цінності ненасилля, справедливості як характерної основи поведінки в соціальних конфліктах та принципу їх конструктивного розв’язання [393, с. 95].

У дослідженні Е. Койкової „Виховання толерантності у молодших школярів на уроках музики в умовах полікультурного простору” [178] визначено методи та прийоми, що сприяють вихованню толерантності молодших школярів на уроках музики

Розглядаючи особливості процесу формування толерантності майбутніх соціальних педагогів, В. Заслуженюк та В. Присакар у праці „Соціально-педагогічні проблеми виховання в учнів культури міжнародного спілкування” [140] визначили основоположні чинники формування толерантності: а) виховання на традиціях національних культур; б) урахування національного, етнічного та релігійного складу студентського колективу; в) єдність патріотичного, національного виховання та культури міжнародного спілкування; г) врахування особливостей та специфіки кожної навчальної дисципліни для виховання й розвитку особистості в умовах полікультурності; д) єдність національної самосвідомості та дій особистості в міжнародному

спілкуванні; е) опора на кращий досвід, досягнення ефективності та дієвості виховання культури міжнаціонального спілкування.

Л. Бернадська у дослідженні „Виховання толерантності в учнів 5–7 класів шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності” [41], спираючись на структуру толерантності, яка включає когнітивний, емоційно-ціннісний, поведінково-діяльнісний компоненти, визначила ефективні форми та методи виховання толерантності дітей підліткового віку: організація спільної діяльності учнів; побудова взаємин педагогів з учнями на основі педагогічної підтримки; організаційно-методична підготовка педагогів шкіл-інтернатів з питань виховання толерантності.

У праці „Мова як чинник формування толерантності студентської молоді в глобалізованому суспільстві” [139] О. Зарівні вперше у сучасній вітчизняній педагогічній науці розкрила вагомість лінгвокультурологічних досліджень для вивчення феномена толерантності і формування толерантної особистості, зазначивши, що толерантне сприйняття людини безпосередньо залежить від розуміння, пізнання особливостей її культури, характерних рис особистості, традицій, на яких вона сформована.

У дослідженні „Воспитание толерантности у школьников: теория, методика, диагностика” російського вченого П. Степанова [394], визначено соціально-педагогічні умови виховання толерантності підлітків, які загалом збігаються з наведеними українськими вченими, проте вони актуалізують роль заходів духовно-морального спрямування.

Отже, сучасна історіографія містить праці з проблеми виховання толерантності підлітків, проте ґрунтовної роботи з вивчення досвіду виховання толерантності підлітків у діяльності дитячих та молодіжних громадських об’єднань Криму середини ХХ – початку ХХІ століття немає.

На підставі критичного аналізу основних положень розглянутих у підрозділі праць, складено таблиці 1.1, 1.2 (Дод. А), у яких подано нове у поглядах науковців щодо досліджуваної проблеми.

Загалом, розглянувши історіографію з теми дослідження, можна дійти висновку про те, що виховання толерантності підлітків у діяльності дитячих та громадських об’єднань України та Криму, зокрема, не було предметом розгляду ні в синхронічному, ні в діахронічному контекстах. Пропоноване дослідження є першою спробою здійснення цілісного історико-педагогічного аналізу проблеми з проекцією на регіональний аспект вивчення з метою розкриття теоретичних надбань і позитивного педагогічного досвіду, який можна використати в масовій виховній практиці.

Контрольні запитання та завдання

1. Назвіть працю, у якій вивчалось співробітництво комсомольців з крайнами соціалістичного табору.
2. Хто з учених досліджував питання керівної ролі Комуністичної партії СРСР у стосунках з комсомольською та піонерською організаціями?
3. Які основні положення наукового дослідження М. Траф'яка „Партійне керівництво діяльністю комсомолу республіки по дальшому піднесенню ідейно-виховної та культурно-масової роботи на селі (1966 – 1970)”?
4. Чим відрізняються наукові праці про участь комсомольців у процесі перебудови другої половини 80-х років від попередніх праць?
5. Чиї праці розкривають питання становлення та розвитку сучасних молодіжних громадських організацій України?
6. Чим відрізняються погляди науковців у питанні періодизації розвитку сучасних дитячих та молодіжних громадських об'єднань України?
7. Хто з учених досліджував педагогічні можливості дитячих та молодіжних громадських об'єднань?
8. У якій праці розкрито сутність поняття „толерантність” в умовах полікультурного суспільства?
9. Які чотири чинники, за дослідженням О. Гриви, допомагають підростаючому поколінню ідентифікуватися і розвивати адаптивні здібності при формуванні толерантності в умовах полікультурного середовища?
10. Назвіть соціально-педагогічні умови виховання толерантності підлітків, визначені П. Степановим у дослідженні „Воспитание толерантности школьников: теория, методика, диагностика”?
11. Які основні чинники, що сприяють виробленню навичок толерантної взаємодії підростаючого покоління в умовах діалогу культур, визначено в праці О. Гриви „Соціально-педагогічні основи формування толерантності у дітей і молоді в умовах полікультурного середовища”?
12. Назвіть організаційні форми виховної роботи з підлітками старшого віку для виховання толерантності, які визначає О. Волошина у праці „Педагогічні умови виховання толерантності у підлітків старшого віку в позакласній роботі”?
13. Чис дослідження присвячене вивченню мови як чинника формування толерантності молоді в глобалізованому суспільстві?
14. На яку структуру толерантності спирається дослідження Л. Бернадської „Виховання толерантності в учнів 5–7 класів шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності”?
15. Хто з кримських вчених розглядав питання виховання толерантності в регіоні?

Питання для обговорення в групі („Мозковий штурм”)

1. Що з історико-педагогічної літератури потрібно взяти до уваги для вивчення процесу виховання толерановання толерантності підлітків у діяльності дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму?
2. Які особливості наукових праць з вивчення проблеми виховання толерантності підлітків у діяльності дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму радянської та постарадянської доби?
3. У чому полягає специфіка вивчення проблеми толерантності в Криму?

Дискусія

1. Виховання толерантності: „за” і „проти”
2. Зарубіжний досвід виховання толерантності підлітків у діяльності дитячих та молодіжних громадських об'єднань: чи потрібно його знати?
3. Наука про виховання толерантності підлітків – потреба практики?
4. Сучасні громадські об'єднання – виховне середовище для підлітків?

Науково-дослідницькі завдання

1. Вивчити наукові джерела з обраної теми за останні 5 років і скласти їх анотований список.
2. Опрацювати кілька статей з досліджуваної проблеми, записавши їх структурно-логічну змістову модель.
3. Підготувати академічну міні-промову за матеріалами розглянутих статей, розкривши актуальність обраної теми, визначивши проблему і ступінь наукового вивчення, мету, суть змісту і висновок.
4. За матеріалами статей записати до 10 запитань з проблеми виховання толерантності підлітків у діяльності дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму для обговорення в аудиторії.
5. Запропонувати теми для подальшого дослідження проблеми
6. Закінчити думку, обгрунтувавши її: „Щоб виховання толерантності підлітків у діяльності громадських об'єднань було результативним, потрібно: ...”

Міні-конференція „Проблема виховання толерантності підлітків у діяльності дитячих та молодіжних громадських об'єднань вимірами сучасної науки”

Круглий стіл: Пріоритетні напрями вивчення проблеми виховання толерантності підлітків у діяльності дитячих та молодіжних громадських об'єднань

1.2. Аспекти вивчення та сутність феномена „толерантність”

Виховання підростаючого покоління в дусі толерантності як одного з провідних громадських, морально-політичних якостей є найважливішим завданням виховання особистості. Виховання толерантності, як зазначає соціальний психолог А. Хараш, стає нині найважливішим завданням усіх державних та громадських інститутів [442]. Звернення до визначень толерантності, наведених у сучасних довідково-інформаційних та наукових джерелах, дозволяє дійти висновку про різнобарвність тлумачень та багаточисленність підходів до її розгляду, які детерміновані багатоаспектністю самого явища толерантності. Розглянемо найвагоміші у контексті цього дослідження наукові аспекти, в межах яких здійснюється предметна конкретизація та уточнення сутності полідисциплінарної категорії толерантності відповідно до наукової сфери її розгляду.

У філософському аспекті поняття „толерантність” (від лат. *Tolerantia* – терпіння) визначається, наприклад філософським енциклопедичним словником за редакцією Є. Губського, Г. Корабльова та В. Лутченка [436, с. 457], як: 1) терпимість до іншого роду поглядів, вдач, звичок; 2) здатність організму переносити несприятливий вплив того або іншого фактора середовища. Подібно подає визначення толерантності філософський енциклопедичний словник за редакцією В. Шинкарука: „Толерантність (від лат. *tolerantia* – терпимість) – термін, що ним позначають доброзичливе або принаймні стримане ставлення до індивідуальних та групових відмінностей (релігійних, етнічних, культурних, цивілізаційних)” [438, с. 642], проте акцентуючи увагу на стосунках між людьми у суспільстві.

У сучасних філософських розвідках толерантність тлумачиться дwoяко. М. Хом’яков, зокрема, розглядаючи західні (ліберальні) теорії толерантності та окреслюючи нові підходи до проблеми толерантності, констатує, що відомі 2 види визначень толерантності: слабе (толерантність – будь-яке ненасильницьке ставлення, аж до байдужості) і сильне (яке відмежовує толерантність від байдужості, з одного боку, та неприйняття – з іншого) [446, с. 1–12]. Підкреслюється і особлива установка людини на взаємну зміну позицій під час такого діалогу: толерантність, на думку В. Лекторського, необхідно розглядати як критичний діалог, який дозволяє розширити „горизонти свого власного досвіду” [236, с. 284–292].

Отже, толерантність у філософії визначається не тільки як якість, властивість організму, стосунки, а ще й як ставлення до життя.

У політичному аспекті толерантність розглядається як терпимість до чужого способу життя та думки, поведінки і почуттів, ідей і цінностей, зокрема у сучасному електронному політичному словнику [329] зазначається, що в політичній сфері толерантність виражається в максимально можливому допущенні діяльності опозиції, обмеженої тільки рамками закону. Є одним з найважливіших принципів існування демократичного суспільства. Політична толерантність передбачає знаходження консенсусу між переговорниками; пошук політичних союзників; дипломатію (особливо превентивні дипломатичні дії).

М. Соколов у праці „Проблема толерантності в інформаційному просторі” толерантність розглядає як тип індивідуального та суспільного ставлення до соціокультурних відмінностей, як терпимість до чужої думки, вірувань та форм поведінки, як одну з фундаментальних ознак цивілізованості та рівня політичної культури [379]. Як об’єктивно необхідний, обов’язковий регулятивний засіб, як багатопланову діючу „організуючу силу” у розвитку суспільства та соціальної свідомості визначає толерантність І. Кушніренко – це дозволяє розглядати її як структуроутворюючий компонент в організації суспільства [228].

Отже, у політичному аспекті поняття толерантність розкривається як суспільно-політична категорія (принцип, тип), що визначається рівнем демократизації суспільства.

У соціологічному та етносоціологічному аспектах толерантність постає 1) терпимість до чужого способу життя, поведінки, звичаїв, почуттів, ідей, думок, вірувань, 2) відсутність або послаблення реагування на несприятливі фактори, в разі зниження чуттєвості до їх дії, – зазначено у соціологічному енциклопедичному словнику за редакцією Г. Осипова [387]. Сучасний електронний соціологічний словник, крім названих, визначає ще одну якість толерантності: витривалість відносно несприятливих емоційних чинників [386].

Сучасні соціологи розглядають стан та тенденції феномена толерантності, його соціальні, соціокультурні та ціннісні аспекти (Л. Дробижєва [388], Д. Зінов’єв [147], О. Швачко [436]), місце толерантності у системі змінного суспільства, культуру толерантності перед викликами глобалізації (О. Галкін, Ю. Красін [83]), визначаючи його як основу культури міжнаціонального спілкування у громадянському суспільстві [540]. Загалом, названі вчені розрізняють чотири типи толерантності: психологічну толерантність (що вміщує в собі милосердя, співчуття, ввічливість, стриманість та поблажливість), правову або юридичну толерантність (перше принципове звільнення від державної релігії), богословську або догматичну толерантність

(толерантність широкого богословського напрямку) та еклесіологічну толерантність (терпимість пануючої церкви відносно інших церков).

Отже, толерантність соціологами оцінюється як вияв соціалізації та соціальної адаптації у полікультурному соціумі, що постає мульти- та міждисциплінарним об'єктом дослідження та репрезентується такими поняттями, як терпимість, витривалість, нереагування.

В етичному аспекті толерантність розглядається передусім як чеснота. Американський філософ Джон Ролз [354] та інші представники деонтологічного лібералізму бачать у толерантності певний моральний ідеал, досягнення якого суспільству необхідно прагнути.

Загалом, існує традиція розгляду толерантності через взаємозв'язок з мораллю, зокрема виокремлюється 2 основних підходи до розуміння толерантності. Перший: толерантність – самостійна загальнозначуща цінність (толерантність за такого сприйняття трактується як загальний принцип, дія якого не обмежена жодними умовами). У цьому сенсі „толерантність” є тотожною „плюралізму” і виключає насильство, ототожнюючи останнє з абсолютним злом. Другий підхід визначає толерантність як можливість сприймати чужі уявлення та принципи, якщо тільки вони не суперечать вимогам моралі (визнається відносний характер толерантності). Межами толерантності вважається морально неприйнятна, людиноненависницька свідомість і поведінка, що виключає ідею толерантності як таку загалом. У рамках такого підходу визнається можливим використання насильства у певних ситуаціях, названого через це А. Гусейновим „прагматичним” розумінням насильства: „Йдеться не про моральне виправдання насильства як такого, а про етичні аргументи, що дозволяють виправдати окремі його форми і випадки..., коли погляди людей на добро і зло виявляються діаметрально протилежними”. [106, с. 5–12].

О. Касьянова розглядає як можливість сприймати чужі уявлення та принципи, якщо тільки вони не суперечать вимогам моралі, проте визнається можливим використання насильства в певних ситуаціях, названих у зв'язку з цим „прагматичним” розумінням насильства [165, с. 35–39]. Таке розуміння толерантності підтримує і Р. Валітова, зазначаючи, що це „моральна чеснота особистості, яка характеризує її ставлення до „іншого” як до вільної, гідної особистості, яке полягає в добровільному та свідомому пригніченні почуття неприйняття, викликаного його певними властивостями як зовнішніми (расові, національні особливості), так і внутрішніми (релігія, традиції, моральні переваги), налаштованість на діалог та розуміння „іншого”, відмову від привілею першої особи, визнання та повагу його права на відмінність” [60, с. 27–31].

Отже, толерантність в етичному аспекті є категорією, яка безпосередньо пов'язується з моральним аспектом людських взаємин і розглядається насамперед в контексті загальнолюдських моральних цінностей.

У психофізіологічному та загальнопсихологічному аспекті толерантність трактується як терпіння, відсутність або ослаблення реагування на який-небудь несприятливий фактор у результаті зниження чутливості до його впливу: у сучасному тлумачному психологічному словнику за редакцією В. Шапаря [462, с. 545] толерантність розглядається як підвищення порогу емоційного реагування на загрозливу ситуацію, тривогу, яка ззовні виявляється у стриманості, самовладанні, здатності довгостроково терпіти несприятливі впливи без зниження адаптивних можливостей.

Психологічна енциклопедія визначає толерантність (лат. *tolerantia* – терпіння) як здатність організму переносити дію певної лікарської (або іншої психоактивної) речовини без розвитку відповідного терапевтичного або токсичного ефекту [344]. Визначаючи толерантність як фактор конструктивної взаємодії, сучасний дослідник В. Бойко розглядає комунікативну толерантність як певне ставлення особистості до людей, яке вказує на ступінь перенесення нею неприємних чи несприятливих, на її думку, психічних станів і вчинків партнерів по взаємодії [48].

Такі вчені, як О. Асмолов, Г. Солдатова, Л. Шайгерова, О. Шарова [26; 466] визначають її як активну категорію у процесі спілкування, виступають проти розуміння толерантності як індиферентної терпимості. Толерантність пов'язується ними з ухваленням іншого; з виявом співчуття до іншого (що зближує толерантність з такими феноменами, як гуманність, альтруїзм); з визнанням цінності різноманіття людської культури. О. Асмолов характеризує сенс толерантності, визначаючи його не тільки через опис самого феномена толерантності, а й через аналіз різних виявів її протилежності – інтолерантності: в діапазоні від звичайної неввічливості до геноциду, умисного знищення людей [25, с. 24–32].

У праці „На шляху до толерантної свідомості” О. Асмолов трактує толерантність як соціальну норму, яка визначає стійкість до конфліктів у поліетнічному, міжкультурному суспільстві [24]. Розглядаючи питання міжособистісних стосунків у Криму, він визначає значення поняття „толерантність” як багатозначне інтегроване утворення сучасного полікультурного суспільства [530, 204–205]. Г. Солдатова у тренінгу толерантності для підлітків „Жити в мирі с собою и другими” [380] наголошує, що толерантність – важливий компонент життєвої позиції зрілої особистості, яка має свої цінності й інтереси і яка готова, якщо

знадобиться, їх захищати, але яка одночасно ставиться з повагою до позицій і цінностей інших людей.

Інші вчені поділяють думки про толерантність як вияв характеру людини, активізуючи розгляд його у категоріях чужий / свій: Є. Клепцова, наприклад, відзначає, що для толерантності є певний вияв інтересу до іншого, прагнення зрозуміти його та позитивно взаємодіяти з ним [171], а Р. Валітова стверджує, що толерантність передбачає налаштованість людини на розуміння і діалог з іншим: „...толерантність припускає зацікавлене ставлення до Іншого, бажання відчуги його світовідчуття, яке спонукає до роботи розум вже тому, що воно інше, ніж те не схоже на власне сприйняття дійсності” [60, с. 33–34].

Вивчаючи толерантність як психологічну категорію, І. Гриншпун у праці „Толерантноє сознание и формирование толерантных отношений (теория и практика)” [103] відзначає, що традиція використання терміна „толерантність” у психології в основному орієнтована на два напрями його розуміння: як індивідуальної властивості (здатності до самозбереження) і як позначення здатності до неагресивної поведінки (готовності до взаємодії).

Отже, в межах психофізіологічного аспекту толерантність визначається як: фактор конструктивної взаємодії (комунікативна толерантність), як терпиме ставлення до іншого; присутність у суб'єкта власної стійкої позиції, яка забезпечує відкритість і готовність до діалогу; умова стійкості суб'єкта до впливу стресу, збереження та підвищення його адаптаційного потенціалу.

У педагогічному аспекті толерантність визначається як „терпимість до чужих думок та вірувань” (за українським педагогічним словником за редакцією С. Гончаренка [431, с. 332]) або ще як „терпимість до чужих думок, вірувань, переконань, поведінки” (педагогічний словник за редакцією М. Ярмаченка) [309, с. 448].

Серед визначень зустрічаються й такі, що тлумачать толерантність як якість, характеристику способу та стилю світогляду, здатність особистості до певної поведінки, установку, потребу і готовність до взаємодії, ціннісне ставлення до інших тощо. Зокрема О. Матієнко, вивчаючи виховання толерантності у старшокласників середніх загальноосвітніх ліцеїв Франції, розглядає толерантність як якість, яка виявляється, насамперед, у повазі до чужих думок, звичаїв, вірувань, політичних уподобань, інтересів та почуттів інших людей; є взаємоповагою через взаєморозуміння та основою цивілізованих стосунків [254]. О. Зарівна, розглядаючи мову як чинник формування толерантності студентської молоді в глобалізованому суспільстві, тлумачить толерантність як характеристику способу та стилю світогляду

та життєдіяльності людини, своєрідну світоглядно-культурну установку, зміст якої охоплює собою здатність особистості терпляче сприймати висловлювання думок, позицій та поведінку інших людей, які не збігаються з власними поглядами та стилем життя, як здатність до спілкування з іншими, витримувати несприятливі впливи, знаходити компромісні позиції, налагоджувати співпрацю [139]. Вивчаючи виховання толерантності у молодших школярів на уроках музики в умовах полікультурного простору, Е. Койкова формує визначення поняття „толерантність” як потребу й готовність учня до конструктивної взаємодії з однолітками незалежно від національної, соціальної, релігійної належності; прийняття, розуміння та інтерес до культури і традицій різних народів [178].

Російські вчені також розглядають толерантність як якість особистості, ставлення до інших, здатність та готовність до порозуміння, зокрема Н. Солодовникова розглядає толерантність як „...етичну якість особистості, що забезпечує гармонійне співіснування людей, підлягає цілеспрямованому вихованню, включає шанобливу взаємодію, взаєморозуміння з іншими на основі прийняття нового, інакшого, визнання його особистісних цінностей за умови збереження власних” [382, с. 242]. П. Степанов розуміє толерантність як ціннісне ставлення людини до інших людей, що виражається у визнанні, прийнятті та розумінні людиною представників інших культур. Визнання він визначає як здатність бачити в людині іншої культури носія інших цінностей, інших поглядів, іншого способу життя, а також усвідомлення його права бути іншим; прийняття – як позитивне ставлення до його інакшості; розуміння як здатність поглянути на світ його очима, з його точки зору. При цьому до культурних груп він зараховує групи, об’єднані етнічними, конфесійними, тендерними, віковими, майновими ознаками, особливостями фізичного або інтелектуального розвитку тощо [394, с. 4].

Досліджуючи проблему формування толерантності дітей у діяльності громадських об’єднань, Г. Контров, визначає поняття толерантності „як реалізовану готовність до усвідомлених особистісних дій, спрямованих на досягнення гуманістичних стосунків між людьми і групами людей, що мають різний світогляд, різні ціннісні орієнтації, стереотипи поведінки” [184, с. 114].

Отже, у сучасній педагогіці визначення поняття толерантності спирається на розуміння її як етичної категорії, що передбачає регулювання стосунків між комунікантами, і виявляється як якість, здатність / ставлення.

У філологічному аспекті поняття толерантність постає у повному семантичному спектрі: наприклад, електронний словник синонімів

наводить такий синонімічний ряд поняття: „лібералізм, терпіння, м'якість, толерантність, ліберальність, невимогливість, поблагливість, поступливість” [376]. Новий тлумачний словник української мови серед основних значень толерантності виокремлює такі: „витримувати”, „миритися з чим-небудь неприємним, важким, небажаним”; „поблагливо, вибачливо ставитись до когось, чогось, до чийхось провин, недоліків” [281, с. 526] – йдеться не про індиферентність чи байдужість, а про свідомий вияв вольових зусиль з боку людини у визначенні її певного ставлення до негативних подразнень і впливів ззовні, що виявляється у свідомому примиренні (до певної межі) з ними.

Вперше в галузі філології здійснено аналіз толерантної та тоталітарної мов – через розгляд проблеми толерантності як проблеми мови (які мовленнєві практики є індикаторами толерантності та інтолерантності у сучасному суспільстві, як сприймається у наївній мовній свідомості сам концепт толерантності, і як він пов'язаний з іншими, що вживаються поруч з ним поняттями – такими, як терпимість, миролюбність, ненасильство, демократія тощо (І. Вепрева [65], Н. Купина [222], О. Михайлова [256]). Проаналізовано проблеми толерантності у мові ЗМІ (Т. Лильо [240] М. Соколов [379], О. Савинова [358], А. Чічановський [459] та ін.), політичної коректності мови (О. Колтунов [177]).

У праці „Концепт „толерантність” в когнітивно-дискурсивном аспекте” Б. Аболін, порівнюючи значення поняття „толерантність” в англійській та російській мовах, констатував: „В англійській та інших мовах германської групи „толерантність” тлумачиться як „віротерпимість”, лояльне ставлення до чужої релігії”. Вся область значення „терпимості” в німецькій мові зводиться ... виключно до прийняття релігії, в той час як у російській, слов'янській мові це „здатність миритися з чим-небудь неприємним”. Окреслюється і основна диференційна лінія у значенні лексеми „терпимість”. В англійській мові це „віротерпимість”, а в російській – „спокійне, поблагливе ставлення до того, що не має бути” [2].

Отже, різниця у значеннях поняття „толерантність” в різних мовах пояснюється насамперед неоднорідними культурологічними чинниками.

О. Городецька у праці „Національно-марковані концепти в Британській мовній картині світу ХХ століття” вказала, що проблема толерантності в умовах етнічних, соціальних, політичних відмінностей стає найважливішою проблемою, яка потребує інтердисциплінарного дослідження. Толерантність / tolerance як поняття, що відбиває процес світосприйняття, категоризації та концептуалізації дійсності в мові і є вербальним оформленням цього процесу, належить до універсальних

концептів [98, с. 2]. Вони мають розглядатись як важливі складові картин світу різних етносів, – стверджує М. Кочерган у праці „Загальне мовознавство” [195] та ін.).

Отже, у філологічному аспекті толерантність постає полісемічно, засвідчуючи багатогранність самого феномена та його інтегральний характер.

Соціолінгвістичний аспект вивчає проблеми, які пов'язані із соціальною природою мови, впливом соціального середовища на мову і роллю мови в житті суспільства. Мовна толерантність розглядається як „комунікативний кодекс”. На думку Ф. Бацевича, який вивчає основи комунікативної лінгвістики, це система принципів, правил і конвенцій спілкування, які регулюють поведінку учасників комунікації [35]. Н. Гуйванюк у дослідженні „Мовна толерантність як соціолінгвістична категорія“ визначає засади толерантної комунікації: 1) „толерування інакшості” поряд зі своїм особистісним світосприйняттям; 2) розуміння „єдності” в розмаїтті думок, поглядів та оцінок [105, с. 37–46]. Соціальний психолог А. Хараш в праці „Личность в общении” [442, с. 216–217] стверджує, що толерантність передбачає пошук адаптації один до одного, компромісів, конвенцій, подолання відчуження та ворожості. При цьому зберігаються „інакшість”, відмінності, інтереси та суперечності.

Отже, проблему мовної толерантності соціологи розглядають як категорію, яка відбивається через призму соціальних чинників, що впливають на мовну структуру і зумовлюють соціальний результат, досягнення певної мети (до уваги береться зв'язок мови з народними традиціями, збереженими в усній народній творчості й етнопедагогіці).

У психолінгвістичному аспекті толерантність – це психолінгвістична категорія, яка розглядається як невтручання у „власний світ” співрозмовника, поважне ставлення до нього з метою не образити його своїм „негативним ставленням”, не принизити. Відомий американський психолог ХХ століття К. Роджерс, вивчаючи особистість, пояснює толерантність як „уміння релевантно увійти до феноменологічного поля іншої людини, всередину її особистого світу знань” [352]. Досліджуючи емпатичні конструкти впливових контекстів, Т. Ковалевська вважає, що толерантність як психолінгвістична категорія тісно пов'язана з категорією емпатії (від гр. *empathia* – співпереживання), здатністю людини до співчуття, вмінням емоційно відповісти на переживання та емоції іншої людини [174, с. 12–126] (емпатія, за лінгвістичним енциклопедичним словником за редакцією Т. Ніколаєвої, тлумачиться як „ідентифікація мовця з учасником чи об'єктом повідомлюваної події” у процесі спілкування [279]).

Доведено, що вияв толерантності передбачає високий інтелектуальний рівень мовців та відповідний рівень їхньої духовної культури. Загалом, модус толерантності як виразник суб'єктивного ставлення мовця до повідомлюваного іншим комунікантом розглядають як категорію соціолінгвістичну, так і суто лінгвістичну, комунікативну, прямо пов'язану з регулятивною функцією мови: у людському співтоваристві слово перетворюється, за Л. Виготським [81, с. 299], у „психологічну зброю”, яка впливає на поведінку людей, є силою психологічного впливу. Основою регулятивної функції мови визначається **сугестія** (сила впливу), а мова, як стверджують М. Гамезо, Б. Ломов, В. Рубахін у дослідженні „Психологические аспекты методологии и общей теории знаков и знаковых систем” [85] – це не тільки комунікативні знаки, але й експресивні знаки самовираження, впливу на адресата.

Регулятивна функція мови, яка полягає в управлінні діяльності однієї людини іншою, є, за висновками Ю. Сорокіна, Є. Тарасова та О. Шахнаровича [383], основною, первинною, а гносеологічна та комунікативна генетично вторинними. Регулятивна функція мови спирається не тільки на висловлювання, але й міміку та жести. Існує більше 200 жестів–симптомів стану комунікантів, в тому числі жестів–регуляторів, жестів–заперечень, жестів погодженості тощо [346].

Отже, у психолінгвістичному аспекті толерантність розглядається через призму регулятивної функції мови, внаслідок чого вона постає як засіб для гармонізації суспільних стосунків.

Релігійний аспект розглядає співвідношення понять „релігійна толерантність” – „релігійна терпимість”, питання особливостей та можливості її існування в сучасному секуляризованому, поліконфесійному світі, який містить демократичну конкуренцію ідей, думок, цінностей; можливості її досягнення та подальшого відтворення незважаючи на конфліктний потенціал, властивий кожній релігії (як суто моноцентричній світоглядно-ціннісній системі) у її ставленні до іншої.

Міжконфесійну толерантність російський філософ М. Мчедлов тлумачить у вузькому та широкому значеннях. У вузькому – як взаємодію релігійних систем на доктринальному рівні, що вимагає свідомої установки, концептуального розроблення та інституційного оформлення; а в широкому – як багатоманітні культурно-історичні зв'язки релігійних спільнот у певних просторово-часових рамках [419, с. 176–177]. Релігійна толерантність тлумачиться як прийняття можливості для іншої людини додержувати іншого віровчення; в міжконфесійних стосунках толерантність обов'язково повинна

формування з урахуванням таких факторів, як дотримання законності, норм моральності, духовного та психічного здоров'я громадян.

Отже, толерантність в релігійному аспекті вивчення постає як умова миру та спокою у просторі етноконфесійного розмаїття, як принцип оптимізації міжрелігійних відносин, стосунків різних церковних організацій в межах держави.

У цивілізаційному аспекті проблема толерантності розглядається як інтегральна, що в умовах етнічних, соціальних та політичних відмінностей потребує інтердисциплінарного дослідження, зважаючи на труднощі при реалізації терпимості як практичного принципу в стосунках з різним розумінням терпимості, що є базою для толерантності, в різних цивілізаціях.

О. Касьянова у праці „Россия и Восток: проблемы толерантности в диалоге цивилизаций” [165, с. 32–38] стверджує, що розподіл світу на Схід та Захід доволі умовний, „...ці поняття, перш за все, філософсько-культурологічного характеру, які фіксують два різних світогляди та шляхи культурного розвитку. Основою для такого поділу слугували багато в чому протилежні парадигми, що лежать в основі західноєвропейської та східноазійської культур... Для дослідження толерантності в цивілізаційному аспекті дуже продуктивним може бути використання такого підходу, як філософія мови, в якій толерантність є усвідомленою і представленою через мовну структуру, адже мова як система постійно розвивається, фіксує всі зміни в розумінні того чи іншого явища” [165, с. 32–38]. У дослідженні „Толерантность и современная цивилизация” [446] М. Хом'яков підкреслює, що вихідним пунктом будь-якого історико-філософського дослідження толерантності є визнання за останньою вторинного, феноменального характеру від „базових” культурних установок та парадигм. Це дозволяє, якщо не знайти толерантність (та її історію) в чистому вигляді, в тій чи іншій культурі, то, принаймні, вказати на принципи, які дозволяють „символізувати” толерантність як універсальну цінність сучасності в сирому матеріалі унікальної культури.

Отже, з огляду на цивілізаційний аспект, толерантність має свої історико-культурні засади і визначається національною специфікою регулювання стосунків, постає як складний, багатоаспектний, багатокomпонентний та неоднорідний феномен, який неможливо з достатньою повнотою описати лише в одному вимірі. Оскільки толерантність виявляється при активній комунікації, яка забезпечується вербально, а мова, будучи універсальним засобом мовленнєвого спілкування, має своїми найважливішими функціями аксіологічну, когнітивну, комунікативну, експресивну, мислеформуючу та

регулятивну, як стверджують Ю. Карпенко [162, с. 61–64]; О. Рудяков [356, с. 61–62]; Н. Алефіренко [20]; Н. Личковська [246, с. 14–29], видається закономірним, що мова (а відтак лінгвістика як наука про мову) не може залишитися байдужою до глобальних процесів, які стосуються феномена толерантності. Як з'ясувалося, у лінгвістичних дискурсах зачіпаються такі питання, слова і зокрема поняття „толерантність”, які в немовних дослідженнях часто залишаються поза сферою інтересу вчених.

Для глибшого розуміння поняття „толерантність” та дослідження виховання толерантності у підлітків вважаємо за доцільне розглянути філософію мови (Н. Гуйванюк, О. Касьянова, О. Михайлова, І. Стернін, К. Шилихіна та ін.), проте, на нашу думку, цьому явищу загалом відповідає термін „лінгвокультурологічний”, бо лінгвокультурологія, за визначенням В. Маслової, – це галузь лінгвістики, що виникла на стику лінгвістики і культурології, досліджує вияви культури народу, як відбилися і закріпилися в мові, безпосередньо пов'язана з вивченням національної картини світу, мовної свідомості, особливостей ментально-лінгвального комплексу [253].

Вивчаючи культуромовну специфіку поняття толерантність” конкретизують значення поняття толерантність, визначають його неоднозначність: Н. Лебедева у праці „Введение в этническую и кросс-культурную психологию” [233] називає важливою якістю толерантності наявність позитивного образу іншої культури при збереженні позитивного сприйняття своєї власної, а Г. Дмитрієв у дослідженні „Многокультурное образование” [122] визначає таку властивість толерантності як прийняття, повагу та утвердження культурних відмінностей – толерантність припускає усвідомлення того, що світ є багатомірним, а значить, і погляди на цей світ різні і не можуть зводитися до одноманітності або визначатись на чиюсь користь.

Проаналізувавши лінгвокультурологічні відомості щодо феномена толерантності, можна виокремити низку важливих питань, результати дослідження яких слугуватимуть вивченню виховання толерантності підлітків у діяльності дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму досліджуваного періоду. Це насамперед: *основа семантичного комплексу „толерантність”*; *сутність концепту „толерантність”*; *когнітивна структура толерантності, підстави толерантності, стратегії і тактики в контексті толерантності*.

Поняття толерантність, як іномен tolerance, є відносно новим для європейської свідомості. Вчені не мають єдиної думки щодо того, коли термін толерантність виник у світовій культурі. Психологи та лінгвісти проводять відповідні лінгвопсихологічні експерименти, за результатами

яких можна говорити про несформованість концепту на ім'я Толерантність у повсякденній свідомості людей.

Для з'ясування основи семантичного комплексу „толерантність” звернемось до мовних словників. За тлумачним словником російської мови В. Даля, можна перекоонатися, що в ХІХ ст. дієслово „терпіти” налічував багато лексем (26) і висловлювало різні значення: виносити, страждати, кріпитися, стояти не знемагаючи, вичікувати щось, допускати, попускати, не поспішати, не гнати тощо [414]. Незважаючи на багатозначність, категорія „терпимості” тут має споглядальний відтінок, пасивну спрямованість. Значна кількість перекладів поняття „толерантність” обумовлює неоднозначність тлумачення відповідного поняття в науці. Крім того, поясненням неоднозначності тлумачення служать також історичні аспекти виникнення та розвитку цієї дефініції. У ХХ столітті, особливо в його другій половині, концепт tolerance було значно розширено в англійській мові завдяки таким екстралінгвістичним факторам, як глобалізація.

Проаналізувавши словникові статті тлумачного словника російської мови за редакцією Д. Ушакова 1940 року [423, с. 691, с. 726] та Великого Академічного словника 1963 року [53], доходимо висновку, що в словникових дефініціях репрезентуються однакові категоріально-лексичні семи – елементи лексичного значення (КЛС) – „здатність”, „ставлення” – і однакові репрезентанти „терпимість”, „поблажливість”, „винести, миритися”, „чуже”, проте у ВАС окреслюється конкретизація об'єкта – „терпимість до чужих звичок, звичаїв, поглядів”, терпиме „ставлення до осіб іншої національності, віросповідання”.

Тлумачний ідеографічний словник іменників за редакцією Л. Бабенко подає таке тлумачення слова „толерантність” – „поблажливість, поступливість”, а терпимість – як „здатність миритися з ким-небудь, ставитися поблажливо до чужої думки, поведінки”. „Поблажливість – „несуворе ставлення до ... помилок, провини...” [422].

Період після 1991 року, розпад Радянського Союзу та початок інтенсивної інтеграції України у світову спільноту не став для українців ерою панування толерантності, як зазначає О. Тягло у статті „Толерантність сьогодні” [429, с. 6]. Між тим, мовлення українців поповнилось поняттям толерантність, і в свідомості носіїв мови почалось формування нового концепту – толерантність, а сама лексема толерантність стала не тільки частіше вживатись, а й ускладнилась додатковими значеннями, набуваючи нових асоціацій.

Здійснюючи дослідження „Роль концепта толерантность в формировании демократического общества”, Л. Синельникова доходить важливого висновку, що номінація толерантність декларується, але

громадська свідомість її не атрибутувала, і вчинки – як моленнєві, так і немовленнєві – далеко не завжди відповідають принципам толерантності; асинхронність такого роду створює неадекватну картину світу та подвійні стандарти у соціальних стосунках [369].

У сучасному Великому тлумачному словнику за редакцією С. Кузнецова прикметник „толерантний” трактується як „здатний переносити несприятливий вплив будь-яких чинників” [54]. Розглядаючи питання конфліктології, М. Міріманова вважає, що толерантність сходиться до латинського дієслова *tolero* – нести, тримати, а також переносити, зберігати, годувати, залишатися. На її думку, „толерантність – це в першу чергу вихованість, яка вимагає самообмежування та дозволяє ставитися до іншого з позиції рівного” [255].

Отже, поняття „толерантність” має такі головні мовні репрезентанти цієї лексеми – „терпимість”, „поблажливість” та „поступливість”, а головні категоріально-лексичні семи (частини значення) – „здатність”, „вміння” та „ставлення”. Відповідно до цього основу семантичного комплексу „толерантність” складають семи „терпимість”, „поблажливість” та „поступливість”.

Сутність концепту „толерантність” (за визначенням І. Стерніна, концепт – це глобальна одиниця мислення, яка є квантом структурованого знання; „значення є частина концепту, закріплена мовним знаком з метою комунікації” [395, с. 7–10]) дослідила А. Дедова у праці „Лексико-семантическая интерпретация концептов толерантность и терпимость” [113], порівнявши з концептом терпимість:

– „Толерантність” постає як понятійна категорія, зміст якої багатозаровий і недостатньо чітко визначений; слово терпимість, а отже, і концепт, краще знайоме носіям мови;

– Толерантність та Терпимість належать до різних сфер діяльності людини: „толерантність” головним чином є поняттям суспільно-політичної сфери, у той час як „терпимість” – релігійної або, принаймні, духовної;

– концепт Терпимість припускає велику духовність, тоді як концепт Толерантність більшою мірою виражає роботу розуму, але не душі;

– концепт Толерантність, так само як і Терпимість, є частиною культури, але він не є громадською нормою, недостатньо поширений”.

Отже, для ефективної комунікації важливим є розуміння концепту „толерантність”, особливість якого полягає в тому, що він є поняттям суспільно-політичної сфери, а не релігійної (духовної), виразно відбиває національну специфіку мовної свідомості.

Толерантність та ненасильство – не цілком тотожні поняття. Толерантність, на відміну від ненасильства, включає у себе діяльність та

відповідальність за мету діяльності, а на відміну від насильства – відповідальність за засоби досягнення мети. Толерантність вимагає рішучості, внутрішньої душевної сили.

Дослідники когнітивної структури, або ментального образу ситуації, позначеної словом толерантність, О. Михайлова та Н. Павлова зазначають, що вона включає декілька компонентів:

- суб'єкт 1 та суб'єкт 2;

- умова виникнення стосунків толерантності (є тільки ситуація конфлікту (у широкому розумінні), ситуація розбіжностей, взаємного заперечення цінностей та норм іншої людини (у вузькому));

- саме ставлення (мирне регулювання конфлікту через згоду, консенсус, компроміс, примирення, ціною взаємних поступок за відсутності байдужості, індиферентності, безпринципності, потурання, а також схвалення, вихвалювання, оскільки в цих випадках відсутня ситуація конфлікту, обов'язкова для толерантності, або вона не усвідомлюється) [226].

Досліджуючи питання про етику та філософію ненасильства, А. Гусейнов підтверджує вищенаведені дані когнітивної лінгвістики, зауважуючи, що у реальному історичному досвіді (і не тільки нашої країни) частіше всього свідомо культивувалися дві можливі морально-політичні стратегії як відповідь на ситуацію соціальної несправедливості – стратегія смирення (покірності) та стратегія бойового (і звичайно, збройного!) опору. Ненасильству відмовляють у довірі, оскільки в ньому бачать відступ від героїчної моралі, але, поряд із зазначеними стратегіями – покірністю та відповідним насильством – існує ще одна стратегія поведінки у конфліктній ситуації – це ненасильницький опір, чи толерантність [106].

Отже, наведені 3 компоненти когнітивної структури толерантності розширюють наукове уявлення про феномен толерантності, підтверджують його багатовимірність та складний характер, що вимагає теоретичної та практичної підготовки комунікантів.

У цивілізаційному аспекті вивчено підстави для вияву толерантності як комунікативної категорії, які виконує регулятивну функцію і відбиває національну специфіку. Призначення комунікативних категорій, як зазначає І. Стернін, – „упорядкування у свідомості людини відомостей про норми спілкування та забезпечення мовленнєвого спілкування індивіда у суспільстві за ухваленими у цьому суспільстві правилами” [395]. Саме тому у комунікативних категоріях виокремлюються 2 аспекти: інформаційний аспект, тобто концептуальне знання про комунікацію, та прескрипційний аспект, тобто приписи щодо здійснення комунікативного процесу.

Комунікативна категорія толерантності базується, за твердженням В. Ачкасова у праці „Этническая идентичность в ситуациях общественного выбора” [28], на когнітивних, прагматичних та етичних підставах:

– *когнітивними підставами* виступають, по-перше, категорія чужості, загальний зміст якої, як відомо, зводиться до опозиції свій/чужий, та, по-друге, супроводжуюча її категорія ідентичності, тобто суб’єктивне переживання людиною своєї індивідуальності;

– прагматичні підстави вияву толерантності: 1) *наявність діалогу* (для оцінювання ставлення одного суб’єкта до іншого як толерантне чи інтолерантне, необхідно, щоб суб’єкти, які мають розбіжності, вступили у діалог); 2) *мотивація* (О. Михайлова та Н. Павлова пов’язують її з поняттям „установки” на певну поведінку; *установка* – це готовність суб’єкта певним чином сприймати, оцінювати, об’єкт сприйняття та реагувати на нього у певній формі: за типом конгруенції, (означає наростаюче підтвердження взаємних рольових очікувань партнерів, швидке формування у них загальної картини ситуації та виникнення емпатичного зв’язку один з одним – саме у такому діалозі реалізується категорія толерантності) чи конфронтації (обопільний (або односторонній) „обман” рольових позицій, розбіжність в оцінюванні, трактуванні ситуації та, як наслідок, виникнення антипатії один до одного. [226]);

– етичні підстави вияву толерантності – категорія ввічливості, яка у міжособистісній комунікації постає, за визначенням О. Земської, як „комунікативно-прагматична категорія” [145, с. 131–136].

Л. Филипович у праці „Толерантність: сфера міжконфесійних відносин. Релігієзнавчий аналіз” [417, с. 113] відзначає, що „основне в діалозі – вміння слухати і здатність почути, щоб зрозуміти, але не обов’язково прийняти, позицію іншого”. Діалог – це процес взаємного пошуку оптимального шляху розв’язання назрілих проблем, під час якого поступово долаються стереотипи, ксенофобії, колишні образи і здійснюється адаптація до особливостей кожного”.

Вивчаючи культурні практики толерантності, Н. Формановська доходить висновку, що вони вимагають від того, хто говорить, не завдавати своєю промовою та поведінкою шкоди іншому, а навпаки, всіляко його підтримувати та створювати тим самим сприятливий клімат спілкування; лише установка на доброзичливість здатна створити атмосферу комфортності і можливості усунення розбіжностей та розв’язання конфлікту [439].

Отже, комунікативна категорія толерантності має когнітивний, прагматичний та етичний аспекти, перетинаючись з категоріями чужості, комунікативної доцільності, ввічливості.

Щодо стратегій і тактик в контексті толерантності Б. Зельдович, наприклад, у праці „Практический менеджмент” [144] припускає з боку толерантної людини використання перш за все загальноприйнятих тактик поступливості та компромісу в непринциповому, і тактики співпраці – у важливому питанні. Можливі тактики спілкування на основі підстав комунікативної категорії „толерантність” подано у рис. 1.1 дод. Б.

У праці „Лингвокультурологические проблемы толерантности” О. Михайлова та Н. Павлова зазначають, що толерантність з точки зору реалізованих комунікативних стратегій і тактик, протистоїть інтолерантності й агресії. І агресія, і інтолерантність мають спільний складник – бажання образити адресата висловлювання, прагнення підкреслити своє домінантне становище. Вчені довели, що ці стратегії мають і відмінності, які стосуються передусім сфери використання та адресата: 1) агресія використовується, як правило, у міжособистісному спілкуванні, а інтолерантність – переважно у суспільно-політичному дискурсі; 2) агресія є способом впливу на адресата з метою змінити його поведінку, а інтолерантність більшою мірою пов’язана з відбиттям негативних емоцій; 3) інтолерантність виявляється відносно „чужих”, тоді як агресія може бути спрямована як проти „чужого”, так і проти „свого”, якщо з якихось причин поведінка адресата не задовольняє вимоги того, хто говорить); 4) відмінність між ними полягає у часі їх засвоєння дитиною: агресія як комунікативна стратегія засвоюється набагато раніше (у повсякденному міжособистісному спілкуванні), і вже у мовленні маленьких дітей можна почути агресивні вислови [226].

Отже, досліджуючи толерантність у цивілізаційному аспекті філософія мови актуалізує поняття про інтегральний характер феномена толерантності.

Розгляд толерантності як універсального концепта дає підстави розуміти його так:

***Толерантність** – це міжособистісний або соціальний регулятор комунікативної взаємодії, ненасильницький опір, раціональна моральна установка при конструктивній взаємодії або знаходженні компромісу між учасниками суспільно-політичного діалогу у ситуації конфлікту (розбіжностей) поглядів, переконань, поведінки при відсутності ворожості, зневажливого ставлення до іншого (рис. 1.2 дод. Б).*

Запитання та завдання для самоконтролю

1. Назвіть аспекти вивчення феномена „толерантність”.
2. Порівняйте визначення поняття „толерантність” у філософському, педагогічному та філологічному аспектах вивчення – визначте спільні ознаки.
3. Прокоментуйте визначення толерантності у політичному та соціологічному аспектах, порівнявши з попередніми.
4. Що лежить в основі етичного аспекту вивчення толерантності?
5. Якими чинниками доповнює розуміння сутності толерантності психофізіологічний та психолінгвістичний аспекти вивчення?
6. У чому полягає особливість визначення толерантності у релігійному аспекті?
7. Про які особливості толерантності свідчать мовні репрезентанти визначень поняття у соціологічному та цивілізаційному аспектах вивчення?
8. Якої сфери діяльності людини стосується толерантність?
9. Чим відрізняються комунікативні категорії „толерантність” та „агресія”?
10. Яку різницю у часі набуття толерантності та агресії визначають вчені?
11. Назвіть комунікативні підстави для вияву толерантності.
12. Порівняйте когнітивну, психологічну та педагогічну структури толерантності.
13. Які тактики спілкування можливі з огляду на когнітивні, етичні та прагматичні підстави толерантності?
14. Сформулюйте визначення толерантності, розглянувши його інтеграційний вияв.
15. Чи можна засвідчити толерантність як особистісну рису за відсутності конфлікту чи розбіжностей поглядів, думок, переконань?
16. Чи можливий опір при толерантній поведінці особистості?
17. Назвіть критерії та показники толерантності особистості.
18. Чому толерантність названо раціональною моральною установкою?
19. Чому толерантність визначається лише в умовах конфлікту чи розбіжностей?
20. Яке значення для з'ясування суті толерантності має філологічний аспект вивчення?
21. Запишіть структурно-логічну модель змісту підрозділу.
22. Укладіть за матеріалами періодики список сучасної літератури з питань толерантності.
23. Запишіть тезами кілька статей з сутності поняття „толерантність”, зіставивши відомі визначення.
24. Запропонуйте тему для продовження індивідуального дослідження

Питання для обговорення в групі („Мозковий штурм”)

1. Толерантність: емоції чи розум?
2. Риси комунікативної поведінки українців, які сприяють формуванню толерантності і заперечують її
3. Модель поведінки толерантної особистості

Дискусія

5. Толерантність і терпимість – тотожні поняття?
6. Стратегія смирення, бойового опору чи толерантності?
7. Чи входять поняття байдужість, індіферентність, безпринципність, потурання, повага, схвалення, вихваляння до змісту концепту Толерантність?

Науково-дослідницькі завдання

Вивчити наукові джерела з обраної теми і підготувати тези для виступу на міні-конференції:

1. Історичний вітчизняний досвід подолання конфліктів, розбіжностей поглядів
2. Особливості вияву толерантності й агресії в комунікативному просторі
3. Національно-культурна специфіка комунікативної категорії толерантності
4. Толерантність у мовній картині Криму (лінгвокультурологічний аспект)
5. Роль духовності у набутті особистістю досвіду толерантної поведінки

Міні-конференція „Толерантність як інтегральний феномен сучасності ”

Круглий стіл: Комунікативні тактики в контексті толерантності

Рекомендована література

1. Антипова Е. Полікультура і толерантність у системі освіти / Е. Антипова // Психолог. – 2003. – № 66–67. – С. 3.
2. Асмолов А. Г. О смыслах понятия „толерантность”: сборник / А. Г. Асмолов // Межличностные отношения в Крыму: поиск путей раннего предупреждения конфликтных ситуаций: сборник исследований, документов и материалов / под общей редакцией М. А. Араджиони. – Симферополь: СОНАТ, 2005. – С. 204–208.
3. Більченко Є. Ідентичність і толерантність: до проблеми співвідношення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ikt.at.ua/load/identichnist_i_tolerantnist_do_problemi_spivvidnoshennja/12-1-0-237.
4. Вепрева И. Т. Вербализация метаязыкового сознания как реализация принципа толерантности / И. Т. Вепрева // Философские и

лингвокультурологические проблемы толерантности. – М., 2005. – С. 153–165.

5. Галкин А. А., Красин Ю. А. Культура толерантности перед вызовами глобализации // Социол. исслед. – 2003. – № 8. – С. 64–74.

6. Гуйванюк Н. Мовна толерантність як соціолінгвістична категорія / Н. Гуйванюк // Вісник Львів.ун-ту. Серія філол. Львів, 2006. – Вип. 38. – Ч. II. – С. 37–46.

7. Гусейнов А. А. Этика и философия ненасилия / А. А. Гусейнов // Толерантность: Материалы школы молодых ученых „Россия – Запад: философские основания социокультурной толерантности”. – Екатеринбург, 2001. – 215 с.

8. Дедова А. С. Лексико-семантическая интерпретация концептов толерантность и терпимость [Электронный ресурс] / А. С. Дедова. – Режим доступа : <http://mmj.ru/index.php?id=44&article=342&type=98>

9. Декларація принципів толерантності // Педагогіка толерантності. – 1999. – № 3–4.

10. Енциклопедія освіти /Акад. пед. наук України; гол. ред. В. Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.

11. Ильин И. А. О русской идее [Электронный ресурс] / И. А. Ильин. – Режим доступа: <http://support.microsoft.com/kb/968513/>

12. Касьянова Е. И. Россия и Восток: проблемы толерантности в диалоге цивилизаций / Е. И. Касьянова // Социальная политика и социология. – 2008. – № 1. – С. 35–39.

13. Клюев Е. В. Речевая коммуникация / Е. В. Клюев. – М.: Рипол-классик, 2002. – 320с. – С. 112.

14. Кузнецов И. Н. Риторика / И. Н. Кузнецов. – Минск: Амалфея, 2000. – 463 с.

15. Макаренко С. М. Крымская модель толерантности / С. М. Макаренко // Крымские известия. – 2009. – С. 5.

16. Степанов П. В. Воспитание толерантности у школьников: теория, методика, диагностика / Под ред. Л. И. Новиковой. – М.: АПК и ПРО, 2003. – 84 с.

17. Стернин И. А. О национальном коммуникативном сознании. Лингвистический вестник. – Вып. 4. – Ижевск, 2002. – С. 87–94.

18. Толерантность / Под общей ред. М. П. Мчедлова. – М.: Республика, 2004. – 304 с.

19. Философские и лингвокультурологические проблемы толерантности: Коллективная монография / Отв. ред. Н. А. Купина и М. Б. Хомяков. – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2005. – 542 с.

20. Хомяков М. Б. Толерантность и современная цивилизация // Толерантность. Под общ. ред. М. Б. Хомякова, С. М. Хаммела. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2000. – 238 с.

1.3. Поняття „виховання толерантності підлітків“ у сучасному науковому обігу

Стрижневою категорією, яка розкриває сутність досліджуваної проблеми, є „виховання толерантності”. У довідковій літературі визначення „виховання толерантності” відсутнє, тому розглянемо, як тлумачать його сучасні дослідники.

Виховання толерантної особистості, як стверджує у роботі „Толерантность: термин, смысл, позиция, программа” [325, с. 4–7] А. Погодіна, – це „...виховання в підростаючому поколінні потреби готовності до конструктивної взаємодії з окремими людьми, групами людей незалежно від їх національної, соціальної, релігійної приналежності, поглядів, світогляду, стилів мислення, поведінки”. Н. Солодовникова у праці „До питання про виховання толерантної поведінки у дошкільників” [382, с. 246] оперує поняттям „виховання толерантної поведінки”, розуміючи його як „...цілеспрямований процес ефективної взаємодії, співпраці дорослого і дитини, що сприяє формуванню спільності з іншими на основі моральних принципів, норм людського співіснування за наявності різних світоглядних життєвих позицій, переконань, що виявляються в конкретних, діях, вчинках”.

Зважаючи на неоднозначність тлумачення поняття „виховання толерантності”, вважаємо за необхідне розглянути його на основі його 2-х складників, з’ясувавши значення поняття „виховання”.

К. Ушинський, у праці „Про народність в громадському вихованні” [432, с. 51] зазначав, що в основу визначення виховання покладено двоаспектний характер (народний і науковий), де наука – „один із засобів, яким воно (виховання) розвиває свій власний ідеал”.

Протягом століть поняття „виховання” неодноразово змінювалося та коригувалося. У діахронічному аспекті воно відбиває кілька варіантів тлумачення:

1. До реформ Петра I виховання (рос. воспитание) розумілося як „вигодовування, вирощування”, – за словником російської мови [375], оскільки саме слово „воспитание” спільнокоренове зі словом „питание”. Так само воно тлумачиться у словнику Даля: „виховувати” означає в нижчому значенні вигодовувати, плекати (про рослину), годувати й одягати до віку; у вищому значенні – навчати, наставляти, навчати всьому, що для життя треба...” [112].

2. Виховання – це „...умисний вплив дорослої людини на дитину або юнака, що має на меті довести його до тієї частки самостійності, яка

необхідна людині для виконання свого призначення людини на землі” - за визначенням у енциклопедичному словнику Ф. Брокгауза та І. Ефрона (в редакції 1892 року) [467].

3. Виховання як „навички поведінки, прищеплені сім’єю, школою, середовищем, які виявляються у суспільному житті” – за тлумачним словником С. Ожегова [285].

4. Поняття „виховання” похідне від слова *chovati* (вирощувати) – за етимологічним словником української мови в редакції О. Мельничука [130, с. 386]. Як і в українській народній педагогіці, „виховувати” спільнокореневе зі словом „ховати”, спочатку вживалося в значенні „оберігати” (українській мові повністю збереглося до наших днів). У розмовному обігу маємо „виховувати” – довго ховати від чогось лихого, переховувати кого- або що-небудь, таїти що-небудь, „виховуватися” – довго переховуватись, ховаючись, залишитися непоміченим, невикритим, непійманим; таїти що-небудь, не признаватися в чомусь.

5. „Виховати”, „виховувати” буквально означає передавати для засвоєння те, що „сховане” в культурі людства і народів, є „невидимим” та служить основою гуманних дій і вчинків людей („Педагогіка співробітництва” М. Касьяненко) [164, с. 86–175].

Отже, в історичному контексті „виховання” постає як: процес (піклування, оберігання, вироблення життєво необхідних навичок, передання основ культури) та вплив.

Нині значення поняття „виховання” розглядається у 2-х освітніх парадигмах: світській (від лат. *saecularis*) та релігійній. Виховання є педагогічною категорією – загальним поняттям, зміст якого історично мінливий, відбиває найістотніші повторювальні ознаки педагогічних явищ та процесів, як розглядає його, наприклад, Н. Волкова у праці „Професійно-педагогічна комунікація” [68].

Нині виокремлюється ціла низка визначень і трактувань категорії „виховання”. У Концепції національного виховання визначено, що „виховання – це цілеспрямоване управління процесом розвитку особистості, є частиною процесу соціалізації, що знаходиться під певним соціальним і педагогічним контролем і відбувається через освіту й організацію життєдіяльності вихованців” [188].

З огляду на багатоваріантність підходів до тлумачення категорії виховання виокремимо кілька змістових груп визначення: у широкому та вузькому соціальних значеннях, широкому та вузькому педагогічних значеннях та у гранично вузькому.

У широкому соціальному розумінні, за якого виховання – це: дія всіх виховних сил суспільства – сім’ї, дошкільних установ, навчально-виховних закладів, громадських організацій, трудових колективів, засобів

масового розповсюдження інформації – друку, радіо, телебачення, кіно тощо [153, с. 17]; формування суспільно цінних потреб [368, с. 44]; передання набутого досвіду від старших поколінь молодшим [327, с. 25]; передання й організація засвоєння накопиченого людством соціально-історичного досвіду, його духовної культури, поведінки [249, с. 6–7]; передання старшими поколіннями та активне засвоєння новими поколіннями соціального досвіду, необхідного для життя та праці у суспільстві [307; 151]; соціально-історичний процес входження, включення підростаючих поколінь до життя суспільства: у побут, суспільно-виробничу діяльність, творчість, духовність [245, с. 7]; передання й організація засвоєння накопиченого людством соціально-історичного досвіду, його духовної культури, „є пізнання життя та формування стосунків та поведінки у житті” [284, с. 11]; частина процесу соціалізації, цілеспрямованої і свідомо контрольованої (сімейне, релігійне, шкільне виховання) [304, с. 38]; соціальне явище, функція суспільства з підготовки підростаючого покоління до життя [74, с. 8].

У вузькому соціальному значенні: виховання розуміється як вплив на людину з боку суспільних інститутів [327, с. 22–24]: цілеспрямований вплив на розвиток мотиваційно-ціннісної сфери людини [334, с. 10]; специфічний процес формування соціальних та духовних відносин [444, с. 84].

У широкому педагогічному розумінні: виховання – це цілеспрямований процес, який здійснюється під керівництвом спеціально призначених суспільством людей – учителів, педагогів, вихователів, що включає всі види навчальних занять та позанавчальної, спеціально здійснюваної виховної роботи [303, с. 7–8]; це спеціально організований, цілеспрямований та керований вплив колективу, вихователів на вихованця з метою формування в нього певних якостей, який здійснюється у навчально-виховних закладах та охоплює весь навчально-виховний процес [230, с. 24]; це вся сума впливів на психіку людини, спрямованих на підготовку її до активної участі у виробничому, громадському й культурному житті суспільства [95; 193; 54]; цілеспрямована організація діяльності, спілкування людини, які сприяють формуванню у вихованців певного ставлення до оточуючого світу, до самого себе, моральних норм і правил поведінки [249, с. 6]; цілеспрямований вплив, метою якого виступає нагромадження дитиною необхідного для життя в суспільстві соціального досвіду і формування в неї прийнятої суспільством системи цінностей [306, с. 8]; спеціально організований, цілеспрямований та керований вплив на гармонійний розвиток особистості у навчально-виховному закладі в різних видах спільної діяльності вихователя і вихованців [230, с. 38];

цілеспрямованість, наявність якогось зразка, навіть найбільш загального, як соціально-культурного орієнтира; відповідність ходу процесу соціально-культурним цінностям як досягненням історичного розвитку суспільства; присутність певної системи організованих впливів [307, с. 370]; частина педагогічного процесу, в якій освіта, розвиток і формування особистості відбуваються в різних видах діяльності під керівництвом і в результаті спеціальної діяльності вчителя [396, с. 24];

У вузькому педагогічному значенні: це процес і результат виховної роботи, спрямованої на розв'язання конкретних виховних завдань формування соціально зумовлених якостей особистості [327, с. 24]: спеціальна виховна діяльність, що має за мету формування певних якостей, властивостей та відносин людини [378, с. 15–16]; процес і результат цілеспрямованого впливу на розвиток особистості, її стосунків, рис, якостей, поглядів, переконань, способів поведінки в суспільстві [307; 212]; є планомірним впливом батьків і школи на вихованця [94, с. 53].

У гранично вузькому значенні: це процес впливу вихователя на учня з метою формування в нього совісті, честі, людяності, правдивості та інших рис характеру, які визначатимуть особистість школяра як майбутнього свідомого громадянина [297, с. 57]: духовне „харчування” вихованця; як процес формування потреб, що передбачає опору вихователя на потребу у творчій діяльності, захищеності, визнанні, сенсі життя, саморегуляції, радощах, задоволенні та насолодах, бути особистістю [361, с. 28–32]; процес підготовки індивіда до творчої діяльності [466, с. 37–42]; процес відтворення на рівні індивідуального людського буття накопиченої в суспільстві культури та стимулювання потенціалів внутрішнього саморозвитку особистості [86, с. 46]; цілеспрямована діяльність, що відбувається з метою формування особистості вихованця відповідно до соціально прийнятих норм або ідеалів [223, с. 16]; діяльність із передання новим поколінням суспільно-історичного досвіду [198, с. 51].

У той же час у сучасній педагогіці подається й суттєво інше визначення: наприклад, російський вчений О. Новиков у праці „Основания педагогики” виховання визначає як розвиток спрямованості особистості як „верхнього поверху” її ієрархічної структури (форми спрямованості: світогляд, переконання, ідеали, прагнення, інтереси тощо) [282].

Отже, у світській педагогіці виховання тлумачиться як процес, вплив, розвиток спрямованості та результат впливу.

Все більшого поширення в педагогічних дослідженнях одержує тлумачення „виховання” як процесу, пов'язаного з цінностями, культурою, з духовним сходженням людини, що підводить педагогіку до

межі богословського осмислення її проблем. Релігійна освітня традиція та світська – сфери, здавалось, не сумісні: у них різні форми впливу, сенс, призначення, мета, але в них обох є ланка, що об'єднує богослов'я зі світською педагогікою – це духовні основи морального життя людей, – визначають, наприклад, В. Сухомлинський в праці „О воспитании” [401], В. Лозова у „Теоретичні основи виховання і навчання” [308], І. Харламов у „Педагогіці” [444] та інші.

Географічними межами нашого дослідження визначено Крим, який є мультикультурним суспільним утворенням, має 2 основні культуротворчі релігії: православ'я та мусульманство, тому доцільно, з нашого погляду, поряд з наведеними, розглянути ще й тлумачення поняття „виховання” з огляду на релігійні освітні парадигми.

Секуляризована педагогіка, або світська, при визначенні „виховання” виходить із розуміння життя людини як тимчасового періоду, обмеженого рамками земного життя, закінченого та самоцінного. Православна педагогіка як частина християнського богослов'я розглядає буття людини в категоріях „вічності” та „безсмертя”. „Не можна так жити, як якщо б не було смерті, але не можна так і виховувати, як якщо б не було смерті”, – стверджував В. Зеньковський [146, с. 132].

Секуляризована педагогіка, декларуючи духовне сходження дитини, має на увазі її психологічний, тобто душевний вияв, зазвичай уникаючи визнання реальності духовного світу. Православне педагогічне розуміння виходить з реальності духовного світу як світу духів, у тому числі і демонічної природи. Закони духовного світу вважаються так само незмінними, як і закони світу природного, тому в трактуванні виховання православна педагогіка визнає, що розвиток психофізичних функцій, інтелекту, волі і почуттів опосередковує розвиток душевної периферії людини, але не забезпечує його духовного зростання. За допомогою цих аспектів особистості в людині не можна „організувати” духовне життя. „Сьогодні в освіті повинно йтись про виховання людини культури, з духовно-відповідальним типом самосвідомості”, – зауважує С. Погорелов [326, с. 4–5].

Виховання у православному трактуванні розуміється як спонукання людини до внутрішнього подолання зла в собі на користь добра; до подолання властивих кожному „его-прагнень” та розширення „свісного” простору в собі (що поняття добра і зла у світській педагогіці носять релятивістський, тобто відносний характер, у педагогіці православної вони абсолютні). Нерідко виховання визначають як воскресіння (від „вос – кресати” – запалювати іскру) закладеного в людині духу. Виховання в цьому контексті розкривається як цілеспрямований процес формування особистості, пов'язаний з духовним піднесенням людини,

досягненням нею більшої відносно самої себе досконалості, відтворення в собі єдності духу, душі і тіла. „Православне виховання спрямоване на створення умов, які сприяють народженню духовного життя та його розвитку”, – стверджує Є. Шестун у праці „Духовно-нравственное становление личности в православной традиции” [150].

Отже, розглядаючи традиції православної педагогіки, вчені визначають, що виховання – це цілеспрямований, організований, контрольований процес, який сприяє спасінню особистості, тобто правильному становленню як для життя на землі, так і для життя у вічності (виховання для життя на землі, і виховання для життя у вічності повинні правильно поєднуватись і утворювати єдину мету виховання).

У мусульман традиційна система виховання визначалась історичними та соціально-економічними умовами, життєвим укладом, а також традиційними уявленнями про роль та значущість дітей у структурі суспільства. Дослідник виховання у мусульман Г. Сайфутдінова у роботі „Формирование коммуникативной культуры подростков в условиях временного детского объединения”, зокрема, стверджує, що основна система виховання у них „...передбачала формування необхідних у житті практичних умінь та навичок, що сприяють вихованню високих морально-етичних якостей і розвитку розумових здібностей” [363].

Сутність виховання людини у мусульман, за Е. Бекіровою, полягає у „...виробленні навиків додержання етичних норм, прагнення до освіти, оволодінні навичками самопізнання та самовиховання” [38].

Подібне визначення виховання у мусульман наводить і Л. Харісов, вивчаючи філософію ісламського виховання, розглядаючи його як формування високоосвічених, морально стійких, корисних для держави громадян [443].

Отже, у мусульман виховання тлумачиться передусім як процес формування у дітей необхідних для життя якостей громадянина держави, у якій вони мешкають.

На основі вищевикладеного можна подати таке визначення поняття виховання:

Виховання – це: 1) цілеспрямований та контрольований вплив в умовах спеціально організованої виховної системи, що забезпечує взаємодію вихователів та вихованців для досягнення певної мети та з використанням задля цього усіх їхніх здібностей; 2) використання вихованцем педагогічного впливу для досягнення ним свого призначення, яке визначається національно-культурними традиціями суспільства; 3) результат взаємодії вихователя і вихованця, який відбивається у набутті умінь та навичок самопізнання та самовдосконалення, яке визначається досягненням більшої відносно самого себе досконалості.

Сутність поняття „виховна система” ми визначаємо так: „Виховна система – сукупність мети, завдань, форм та методів, поєднаних з метою формування особистості, групи, колективу – за педагогічним словником 2001 р. (редактор М. Ярмаченко) [309, с. 86].

Виховна система базується на цінностях, які визначають напрям виховного процесу: на інтереси суспільства, держави чи на особистість (індивідуально-особистісний розвиток); на взаємини між учасниками процесу (авторитарні чи гуманістичні); на зміст виховного процесу (знаннєвий чи розвивальний), як зазначає у „Теорії і методиці виховання” С. Карпенчук [163, с. 17]. Складники виховного процесу подано схематично:

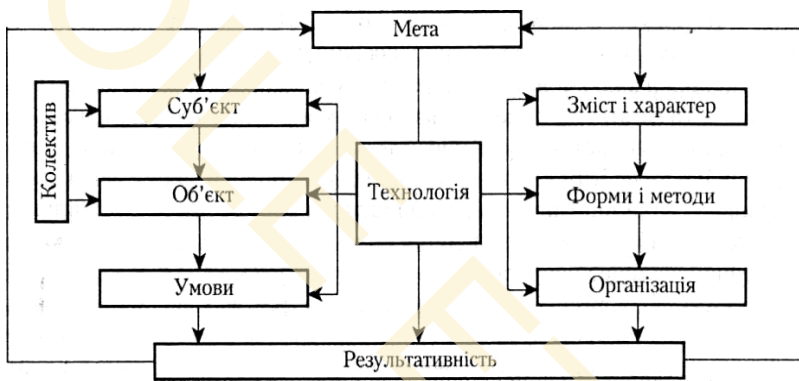

Рис. 1.3. Складники виховного процесу

Предметом нашого дослідження вихованцями визначено підлітків, тому з'ясуємо сутність поняття „підлітки”, зважаючи на вікові межі та основні психолого-педагогічні характеристики дітей цього віку.

У педагогічному словнику за редакцією М. Ярмаченка [309, с. 365] підлітки розглядаються „...як особлива соціально-психологічна і демографічна група зі своїми установками, специфічними нормами поведінки тощо, що в сукупності утворює особливу підліткову субкультуру, а підлітковий вік як „період психо-фізичного розвитку дитини від 10–11 до 15 років належить до числа кризових, критичних періодів онтогенезу”. О. Кравцов у праці „Истоки становлення и развития толерантной/интолерантной личности в подростковом возрасте” додає: „Весь підлітковий вік є кризою розвитку зі всіма його зовнішніми наслідками. Підлітки починають гірше вчитися, у них зникають

пізнавальні інтереси, виявляються грубощі, дехто реалізує асоціальні вчинки” [196, с. 57–64].

Щодо вікових показників підлітків О. Скрипченко, вивчаючи вікову та педагогічну психологію, зазначає, що суб’єктивна середня тривалість підліткового віку в різних країнах коливається в діапазоні, від 4 до 7 років і залежить від соціального становища молодшої людини і тривалості її освіти [67]. М. Савчин у „Віковій психології” [66] уточнює: „Його початок пов’язаний з появою перших статевих ознак, а кінець – з входженням людини до світу дорослих, однак загальноприйнятих критеріїв досягнення дорослого статусу не існує”.

Отже, у традиційно підлітковим прийнято вважати період розвитку індивіда від 10–11 до 14–15 років.

Щодо психолого-педагогічних особливостей цього віку вчені М. Боришевський [56], О. Кравцов [196] та ін. одноставні в думці, він характеризується якісними змінами, що виникають у психіці дитини на стику двох віків і визначається зміною новоутворень. „Новоутворенням підліткового віку, – зазначає, зокрема, у педагогічному словнику М. Ярмаченко [309, с. 365], – є становлення нового рівня самосвідомості, зміна Я-концепції, що визначається прагненням зрозуміти себе, свої можливості і особливості, визначити, що об’єднує підлітка з іншими людьми, а що його виділяє серед них, робить унікальним і неповторним”.

Найбільш яскраво вікові та індивідуальні відмінності в рівнях засвоєння моральних знань виявляються в усвідомленості і оперативності знань. Як стверджує О. Скрипченко, молодші підлітки, володіючи значним обсягом моральних знань, не можуть ще усвідомлювати взаємозв’язки системи „людина – мораль – поведінка”. Старші підлітки виявляють самостійність і стійкість суджень про моральні норми, що регулюють взаємини людей. У 14–15 років особистість вперше досягає достатньо високого рівня розвитку етичних знань, які є необхідною основою для виникнення моральних переконань” [67].

Ю. Кустова у статті „Психологічний аналіз вивчення проблеми розвитку моральної свідомості і самосвідомості особистості” [227] зазначає, що стійкий вияв моральної самоактивності та саморегуляції у всіх ситуаціях діяльності і спілкування свідчить про високий рівень саморегуляції. Важливим для виховання підлітка є нагромадження досвіду моральної поведінки в ситуаціях, що вимагають вибору вчинку.

Такої ж думки і О. Скрипченко, додаючи, що формування у підлітків позитивних емоційно-моральних взаємин, а не тільки засвоєння ними моральних знань; розвиток альтруїстичних емоційно-моральних позицій у ставленні до оточуючих здатне забезпечити успішне формування позитивних моральних якостей, активне співробітництво педагогів і

батьків і єдність їх вимог у процесі виховання підлітків, оскільки в моральних переживаннях дітей відтворюється формуюча мотиваційна ієрархія і ці переживання беруть безпосередню участь в її становленні [67].

У праці „Теоретичні й методологічні засади дослідження самоактивності учнів у виховному процесі” [56] М. Боришевський стверджує, що процес формування моральних знань проходить ряд етапів: від елементарних даних про моральні поняття – до повного оволодіння поняттями і вмінням використовувати одержані знання в житті.

Отже, проаналізувавши визначення поняття „підліток”, вікові показники та психолого-педагогічні особливості підлітків, можна дійти висновку, що від дитинства до дорослості підліток проходить великий шлях у своєму психічному розвитку: через внутрішні конфлікти з самим собою та іншими, через зовнішні зриви і внутрішні сходження до набуття почуття особистості. У кінці підліткового віку емоційно-моральні взаємини все тісніше пов’язані з самосвідомістю і вольовою саморегуляцією поведінки, які на основі моральних переконань можуть слугувати досягненням результативності виховного впливу.

Розглянувши наукові дані про межі підліткового віку та його характерні ознаки, визначення поняття „підліток” та „виховання підлітків” можна подати так: підліток – це дитина від 10–11 до 14–15 років, новоутвореннями якої є становлення нового рівня самосвідомості, зміна Я-концепції, що визначаються прагненням самопізнання та самоідентифікації, та здатність до самостійного морального вибору, вольової саморегуляції поведінки.

Виховання толерантності підлітка – *1) цілеспрямований та контрольований вплив в умовах спеціально організованої виховної системи, що забезпечує взаємодію вихователів та підлітків з метою вироблення у них конгруентних комунікативних навичок в ситуаціях суспільно-політичного конфлікту поглядів, переконань, вчинків під час становлення нового рівня самосвідомості, зміни Я-концепції підлітків та з урахуванням їх здатності до самостійного морального вибору, вольової саморегуляції поведінки;*

2) використання підлітком педагогічного впливу для самовдосконалення у стосунках з іншими / чужими на основі національно-культурних традицій суспільства;

3) результат педагогічного впливу на підлітка, який відбивається у набутті ним умінь та навичок доцільного обирання комунікативних стратегій і тактик у міжособистісному спілкуванні та досягненням більшої відносно самого себе досконалості.

Контрольні запитання та завдання

1. У яких значеннях тлумачиться сучасною педагогікою сутність категорії „виховання”?
2. Наведіть кілька визначень „виховання” у широкому та вузькому соціальних значеннях, прокоментуйте їх.
3. Які є визначення „виховання” в широкому, вузькому педагогічних значеннях та у гранично вузькому?
4. На підставі порівняння відомих визначень поняття „виховання” сформулюйте самостійно визначення поняття „виховання”, обґрунтувавши його.
5. У яких значеннях можна подати визначення поняття „виховання толерантності”?
6. Як визначено поняття „підлітки” у сучасній довідковій літературі?
7. Хто такі підлітки, на думку вчених, що вивчають психолого-педагогічні особливості дітей?
8. Які розбіжності відносно вікових меж підлітків відомі – чим вони викликані?
9. Які усталені психолого-педагогічні ознаки підліткового віку?
10. У яких значеннєвих співвідношеннях перебувають поняття „діти” та „підлітки”?
11. Дайте визначення поняттю „виховання толерантності підлітків”.
12. Що є виховання в контексті суб’єкт-суб’єктних стосунків?
13. Чому поняття „виховання” нині має так багато визначень?
14. Чому виховання – це цілеспрямований вплив?
15. Чому підлітковий вік вважається чутливим для виховання толерантності підлітків?
16. Яке значення для виховання толерантності підлітків має нагромадження у них досвіду моральної поведінки в ситуаціях, що вимагають вибору вчинку?
17. Яку роль відіграє розуміння суті педагогічного терміна „виховання толерантності підлітків” для вивчення проблеми виховання толерантності підлітків у діяльності дитячих та молодіжних громадських об’єднань Криму середини ХХ – початку ХХІ століття?
18. Яке значення для формування професійної компетентності студентів відіграє опанування суті виховання толерантності підлітків?
19. Подайте список сучасних джерел з вивчення проблеми виховання толерантності підлітків.
20. Опрацюйте кілька статей з проблеми виховання толерантності підлітків, записавши структурно-логічну модель змісту, з’ясуйте наукову новизну.
21. Запишіть тези актуальної академічної промови з визначеної вами теми виховання толерантності підлітків.

Питання для обговорення в групі („Мозковий штурм”)

1. Виховання – це... (очима вихователя, підлітка)
2. Родина, школа, громадське об'єднання: мета виховання підлітка
3. Умовна модель толерантної особистості підлітка
4. Релігійне виховання і виховання толерантності підлітків: точки перетину
5. Шляхи подолання конфліктів, розбіжностей поглядів – приклади, гідні наслідування

Дискусія

1. Чи потрібна підлітку допомога дорослих в його особистісному становленні?
2. Національне виховання підлітків – пережиток часу чи умова збереження і розвитку нації?
3. Глобалізаційні освітні тенденції та національно-культурні традиції виховання підлітків – чи можливе узгодження?
4. Виховання толерантності підлітків: точка відліку
5. Інтолерантність підлітків – можливе виховання толерантності?

Науково-дослідницькі завдання

Вивчити наукові джерела з обраної теми і підготувати тези для виступу на міні-конференції:

1. Виховання толерантності підлітків у системі нормативно-правових актів
2. Психолого-педагогічні особливості сучасного підлітка
2. Досвід виховання підлітків і сучасність: закономірність зв'язків
3. Особливості національного виховання підлітків у етнічних групах Криму
4. Сутнісні ознаки понять „релігійне виховання підлітків” і „духовно-моральне виховання підлітків”
5. Релігійні засади виховання толерантності підлітків у соціосередовищі Криму
6. Роль родинного виховання у набутті підлітком культури спілкування
7. Комунікативна культура підлітків і виховання толерантності: відношення, закономірності розвитку

Міні-конференція „Виховання толерантності підлітків у системі наукових координат: сутність, проблеми, шляхи оптимізації”

Круглий стіл: Авторитетне слово: виховання толерантності підлітків (зустріч зі спеціалістами в галузі освіти)

Рекомендована література

1. *Боришевський М. Й. Теоретичні й методологічні засади дослідження самоактивності учнів у виховному процесі / М. Й. Боришевський // Психологія самоактивності учнів у виховному процесі: Навч.-метод. посібн. / За ред. М. Й. Боришевського. – К.: ЗМН, 1998. – 125 с.*
2. *Вікова психологія: навчальний посібник / М. В. Савчин, Л. П. Василенко. – К.: Академвидав, 2006. – 360 с.*
3. *Вікова та педагогічна психологія / Уклад. О. В. Скрипченко та ін. – К., 2007. – 400 с.*
4. *Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; гол. ред. В. Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.*
5. *Игумен Георгий (Е. В. Шестун). Духовно-нравственное становление личности в православной традиции / Игумен Георгий [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.portalus.ru/modules/shkola/rus_readme.php?subaction=showfull&id=1194351527&archive=1194448667&start_from=&ucat=&*
6. *Карпенчук С. Г. Теорія і методика виховання: навч. посіб. – 2-ге вид., допов. і переробл. / С. Г. Карпенчук. – К.: Вища шк., 2005. – 343 с.*
7. *Кравцов О. Г. Истоки становления и развития толерантной/интолерантной личности в подростковом возрасте // Мир психологии. – 2007. – № 4 (52). – С. 52–54.*
8. *Кустова Ю. А. Психологічний аналіз вивчення проблеми розвитку моральної свідомості і самосвідомості особистості / Ю. А. Кустова // Психологія. Зб. наук. праць НПУ імені М. П. Драгоманова. – К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2002. – Випуск 18. – С. 207–211.*
9. *Лозова В. І. Теоретичні основи виховання і навчання: навч. посібник / В. І. Лозова, Г. В. Троцько. – Харків, 2002. – 175 с.*
10. *Новиков А. М. Основания педагогики. – М.: Эгвес, 2010. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: ua/l_doc2.nsf/link1/T980281.html*
11. *Погодина А. А. Толерантность: термин, смысл, позиция, программа / А. А. Погодина // История. – 2002. – №11. – 205 с.*
12. *Погорелов С. Т. Воспитание и культура [Текст] / С. Т. Погорелов // Просветитель. – М., 2007. – № 2. – 187 с.*
13. *Подласый И. П. Педагогика: 100 вопросов – 100 ответов: учеб. пособие для вузов / И. П. Подласый. – М.: ВЛАДОС-пресс, 2004. – 365 с.*
14. *Сайфутдинова Л. Р. Формирование коммуникативной культуры подростков в условиях временного детского объединения / Л. Р. Сайфутдинова. – Кострома, 2005. – 180 с.*
15. *Харісов Л. А. Іслам: виховання і освіта [Про виховний потенціал ісламу] Л. А. Харісов // Педагогіка. – 2001. – № 8. – С. 56–61.*

1.4. Дитячі та молодіжні громадські об'єднання як своєрідний інститут виховання

Сучасний демократичний державний устрій передбачає створення громадських об'єднань з метою захисту, соціалізації громадян в нових соціально-політичних, національно-культурних та економічних умовах життя. Л. К. Бєлий, розглядаючи соціально-політичні проблеми сучасності у статті „Общественные объединения – действенные, инновационные факторы развития культурного Крыма конца XX – начала XXI века”, визначає громадські об'єднання як дієві, інноваційні фактори розвитку культурного Криму кінця XX – початку XXI століття [534, 63–70].

З метою здійснення дослідження, визначимо сутність понять „громадське об'єднання”, „дитяче громадське об'єднання”, „молодіжне громадське об'єднання”, „дитячі та молодіжні громадські об'єднання Криму”.

Визначення поняття „громадське об'єднання” подається насамперед статтю 1. Закону України „Про об'єднання громадян” від 19 квітня 2012 р.: „Громадське об'єднання – це добровільне об'єднання фізичних осіб та (або) юридичних осіб приватного права для здійснення і захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних та інших інтересів” [138].

Визначення поняття „громадське об'єднання” можна розкрити і через таке поняття, як „громадський рух” (дитячий та молодіжний зокрема). Представники вітчизняної науки О. Корнієвський та В. Якушик у праці „Молодіжний рух та політичні об'єднання в сучасній Україні” пропонують розглядати цей рух, по-перше, як одну з рухливіших і мінливіших форм соціальної активності молоді, її соціально-політичних громадських ініціатив; по-друге, як один із засобів участі молоді у суспільних процесах через колективні (як зорганізовані, так і неструктуровані) форми вияву її самодіяльності на засадах спільних інтересів; у більш вужчому розумінні – як систему молодіжних громадських об'єднань [191, с. 19].

На нашу думку, найбільш повно визначає молодіжний рух у праці „Некоторые методологические вопросы изучения политических отношений молодежи в буржуазном обществе” Є. Косенко: „під молодіжним рухом, як правило, розуміють масову організовану соціально-політичну активність, спрямовану на реалізацію як специфічних вимог і мети молодого покоління, так і мети інших

громадських груп, об'єктивні інтереси яких, відповідають інтересам молоді” [194, с. 37].

Крім поняття „громадське об'єднання” статею 1 Закону України „Про громадські об'єднання ” визначається ще й поняття „громадська організація”: „Громадське об'єднання з організаційно-правовою формою утворюється як громадська організація чи громадський союз. Громадська організація – це громадське об'єднання, засновниками та членами (учасниками) якого є фізичні особи. Громадська спілка – це громадське об'єднання, засновниками якого є юридичні особи приватного права, а членами (учасниками) можуть бути юридичні особи приватного права та фізичні особи. Громадське об'єднання може здійснювати діяльність зі статусом юридичної особи або без такого статусу. Громадське об'єднання зі статусом юридичної особи є непідприємницьким товариством, основною метою якого не є одержання прибутку”. [138].

О. Корнієвський розглядає молодіжну організацію як добровільне об'єднання молодих громадян, що утворюється для реалізації та захисту їх різнобічних, зокрема, специфічних (як особливої вікової категорії населення) колективних інтересів з метою об'єднання зусиль молоді для участі в соціально-економічних, суспільно-політичних, державотворчих процесах [191]. В. Кулик, погоджуючись з такою думкою у праці „Сучасний організований молодіжний рух в Україні як об'єкт наукового дослідження” [218], щоправда, додає: передумовою створення молодіжних об'єднань на сьогодні виступають не молодіжні субкультури, а спільність тих чи інших інтересів, задля досягнення яких, молодь, під час не протиставляючи себе дорослим, об'єднується в організації. За допомогою організації молоді люди мають можливість повніше зреалізувати свої інтереси, запити та потреби, тобто самореалізуватися як особистості. Саме молодіжні організації є інструментом найбільш дієвої соціалізації молодого покоління.

О. Лісовець, не спростовуючи тверджень своїх попередників, у дослідженні „Формування готовності майбутніх соціальних педагогів до роботи з громадськими дитячими та молодіжними організаціями” конкретизує форми сучасних громадських об'єднань, визначаючи 5 основних: громадська організація (характеризується спільною діяльністю громадян із метою досягнення соціально значущої мети з обов'язковим оформленням членства, виборами керівного органу); громадський рух (масовий рух із громадсько корисною метою, у якому немає членства, але є учасники і керівний орган); громадський фонд (створюється для формування майна на основі добровільних внесків та інших законних надходжень і використання цього майна з громадсько корисною метою; не передбачає членів та учасників; вищий орган – правління; нагляд

здійснює опікунська рада); громадський заклад (установа) (створюється для надання конкретного виду послуг; має засновників, учасників і споживачів послуг); орган громадської самодіяльності (створюється для спільного розв'язання соціальних проблем усіма зацікавленими громадянами; не має вищих органів управління на виборній основі (народні дружини, товариські суди та ін.) [247].

Отже, громадське об'єднання – це ще і форма вияву громадської активності, тобто громадського руху, спрямована на реалізацію як специфічних вимог і мети молодого покоління, так і мети інших громадських груп, об'єктивні інтереси яких відповідають інтересам молоді.

Основи діяльності громадських об'єднань визначено статтями нового Закону про громадські об'єднання [138]:

– у статті 10 визначено правила найменування: „Найменування громадського об'єднання визначається рішенням установчих зборів під час його утворення. Назва об'єднання повинна складатися з двох частин – загальної та індивідуальної. У загальній назві зазначається офіційно-правова форма громадського об'єднання („громадська організація”, „громадська спілка”)... Власна назва громадського об'єднання має містити інформацію про статус громадського об'єднання („дитяче”, „молодіжне”, „всеукраїнське”) та може містити інформацію про його вид („екологічне”, „правозахисне” тощо);

– статтями 12 та 16 визначаються правила легалізації (офіційного визнання) громадських об'єднань: „Громадське об'єднання, яке має намір здійснювати діяльність зі статусом юридичної особи, підлягає реєстрації в порядку, визначеному Законом України „Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців”, з урахуванням особливостей, установлених цим Законом” (Стаття 12); „Громадське об'єднання, яке має намір здійснювати діяльність без статусу юридичної особи, повідомляє про своє утворення уповноважений орган з питань реєстрації протягом 60 днів з дня його утворення (Стаття 16).

Отже, поняттям „громадське об'єднання”, за новим Законом про громадські об'єднання, чітко окреслено мету діяльності та встановлено 2 організаційно-правові форми – організації та спілки.

Розглядаючи особливості організаційних і правових засад утворення та діяльності молодіжних і дитячих громадських організацій та державні гарантії забезпечення їх діяльності Закон України „Про молодіжні та дитячі громадські організації” від 19 жовтня 2006 року визначає статтю 2-ю дитячу громадську організацію як об'єднання громадян віком від 6 до 18 років, метою яких є здійснення діяльності, спрямованої на реалізацію та захист своїх прав і свобод, творчих здібностей, задоволення власних

інтересів, які не суперечать законодавству, та соціальне становлення як повноправних членів суспільства; молодіжна громадська організація як об'єднання громадян віком від 14 до 35 років (до 2004 р. верхня межа визначалась 28 роками), метою яких є здійснення діяльності, спрямованої на задоволення та захист своїх законних соціальних, економічних, творчих, духовних та інших спільних інтересів [137, с. 504].

У педагогічному словнику за редакцією М. Ярмаченка подається лише таке визначення поняття „дитяча організація”: „Дитячі організації – це добровільні масові об'єднання дітей та дорослих для задоволення інтересів дітей і здійснення виховання молоді... для формування високих громадянських якостей, національної самосвідомості, гордості, патріотизму” [309, с. 516].

Сучасні дослідники діяльності дитячих та молодіжних громадських об'єднань неоднозначно визначають поняття дитячих та молодіжних громадських об'єднань, наприклад С. Харченко зазначає, що дитячі громадські об'єднання – це певний тип суспільної взаємодії, у якій реалізуються інтереси та відносини їх членів; це всі добровільні об'єднання дітей до 18 років, а також групи, відділення, об'єднання в межах цієї вікової групи при молодіжних та дорослих організаціях та об'єднаннях [445, с. 7].

Розглядаючи дитячу організацію як чинник соціального виховання, А. Мудрик наголошує, що вона насамперед є реалізацією соціально-педагогічного проекту, оскільки „не виникає стихійно, а є продуктом спеціально організованої роботи дорослих з дітьми з оформлення корпоративної культури дитячої організації в педагогічно доцільному напрямі” [271].

Дитяча громадська організація, за визначенням О. Безпалько у статті „Дитячі громадські організації в системі соціального виховання” [37], – це самодіяльне об'єднання дітей та дорослих, створене для сумісної діяльності щодо забезпечення інтересів тих, хто об'єдналися, на основі уставу та рівноправного членства.

Молодіжні об'єднання, як зазначає В. Левичева у праці „Самодетельное движение молодежи в русле гражданского диалога” [235, с. 11–12] – це спільнота, яка складається з підлітків та осіб молодого віку. Молодіжні організації переважно виникають внаслідок усвідомлення неформальною групою молодих людей необхідності „акту формалізації” своїх внутрішньо групових стосунків, задля ефективності досягнення спільної мети. Актом формалізації і є створення організації.

Такої ж думки і дослідник у галузі соціології В. Барабаш, який у своєму дослідженні „Інституціоналізація сучасного молодіжного руху України: тенденції та проблеми” [32] наголошує, що громадські

молодіжні угруповання та об'єднання все частіше організаційно закріплюють свою діяльність, тим самим переводять її на формальні інституційні засади. Як наслідок – для характеристики та відображення суті того чи іншого виду молодіжного об'єднання використовується поняття „молодіжні організації”.

Отже, узагальнено визначення понять, які розглядались вище, можна подати так:

- громадське об'єднання – це добровільне об'єднання фізичних осіб та/або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних, та інших інтересів, що функціонує у 2-х організаційно-правових формах: організація або спілка;

- дитяче громадське об'єднання – це добровільне об'єднання дітей віком від 6 до 18 років, створене для здійснення та захисту своїх прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних, та інших інтересів;

- молодіжне громадське об'єднання як добровільне об'єднання молоді віком від 14 до 35 років, створене для здійснення та захисту своїх прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних, та інших інтересів;

- дитячі та молодіжні громадські організації – це добровільні громадські об'єднання, які створено з метою здійснення та захисту своїх прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних, та інших інтересів;

- дитячі та молодіжні громадські об'єднання Криму – це добровільні громадські об'єднання дітей та молоді Автономної Республіки Крим, які легалізовані в межах автономії і здійснюють свою діяльність з метою здійснення та захисту своїх прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних, та інших інтересів.

Сучасні дитячі та молодіжні громадські об'єднання є активним суб'єктом виховної діяльності, оскільки мають соціально спрямовані мету та завдання діяльності, сприяють соціальному захисту, соціальній адаптації та соціальному становленню своїх членів, реалізують соціально-педагогічні програми.

Особливості дитячих та молодіжних громадських об'єднань привертають увагу багатьох вчених. У цьому дослідженні для вивчення виховання толерантності підлітків у діяльності дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму середини ХХ – початку ХХІ століття використано особливості дитячих та молодіжних громадських об'єднань, які подає зокрема Т. Стефановська:

- громадський характер;
- самостійний соціальний статус;
- варіативність організаційно-правових форм (об'єднання, організації, рухи, спілки, асоціації, співдружності, центри, клуби тощо);
- варіативність масштабів та рівнів (міжнародні, республіканські, міжрегіональні, регіональні, районні, міські, на рівні мікрорайону);
- варіативність мети та спрямованості змісту (патріотичні, економічні, екологічні, піонерські, скаутські, політичні, пацифістські, релігійні тощо);
- варіативність організаційних структур, зовнішнього оформлення (ланка, патруль, бригада, команда, загін, дружина тощо; об'єднання має право розробляти статут, закони, ритуали, символи та ін.);
- варіативність баз формування (загальноосвітні заклади, заклади додаткової освіти, дитячі будинки, інтернати, за місцем проживання тощо);
- варіативність назв організатора діяльності дитячих об'єднань (керівник, лідер, інструктор, скаут-майстер, соціальний педагог тощо [396, с. 213–221]).

В. Левичева загалом поділяє думки Т. Стефановської, однак додає до ознак молодіжних об'єднань ще й такі:

- обов'язкові для учасників (відмінні від нормативних) моделі поведінки, що спрямовані на реалізацію потреб, що не задовольняються у звичайних формах життєдіяльності (самоствердження, соціальний статус, захищеність, престижна самооцінка);
- відносна сталість, вищий рівень включення індивіда у функціонування спільноти, певна ієрархія;
- виразні особливості (або система) світогляду, ціннісних орієнтацій, ставлення до оточуючого середовища, стереотипів поведінки, атрибутика, яка підкреслює приналежність до даної спільноти [235, с. 11–12].

Сучасні дослідники Л. Алієва [21, с. 20–26], А. Волохов [71, с. 56–64], Б. Купріянов [224, с. 207–214], Р. Литвак [242] особливості дитячих та молодіжних об'єднань розглядають у чотирьох площинах: віковій, організаційній, соціально-педагогічній та суспільній.

Вони одноставно стверджують, що вікова особливість дитячих та молодіжних громадських об'єднань обумовлюється належністю їх членів до одного покоління, для якого характерні спільні атрибути буденного (загальні орієнтації, очікування, настрої, субкультурні тенденції тощо). Соціально-педагогічне призначення дитячих та молодіжних громадських об'єднань полягає в тому, що вони покликані послабити протиріччя між соціальним розвитком дітей та обмеженими можливостями їх соціального функціонування.

Організаційний аспект діяльності дитячих та молодіжних громадських організацій полягає в тому, що кожне громадське об'єднання визначає мету, зміст та напрями своєї діяльності, які реалізуються в умовах осередків. Розглянувши організаційні документи сучасних дитячих та молодіжних громадських організацій України, зокрема статuti, які вміщені у довідниках „Молодіжний рух в Україні” [263; 264], „Молодіжний і дитячий рух в Україні: історія і генезис” [262] та проаналізувавши мету діяльності дитячих та молодіжних громадських організацій, узагальнено мету можна подати як участь у суспільному житті країни, подальшій розбудові громадських об'єднань дітей, підлітків і дорослих та різнобічному самовдосконаленню їх членів.

В організаційному плані дитячі та молодіжні громадські об'єднання мають домінуючі ознаки соціальної організації: наявність спеціально створених керівних органів, символіки, цінностей, традицій тощо. Кожне об'єднання розвивається як кожна соціальна система і проходить низку стадій у своєму розвитку (здуму, створення, розвитку, піднесення, замирання, згасання).

Соціально-педагогічне призначення дитячої громадської організації О. Безпалько у тій же статті „Дитячі громадські організації в системі соціального виховання” [37] визначає як сукупність складників її діяльності, спрямованих на: самоорганізацію добровільної сумісної взаємодії з іншими (реалізація напрямку „Я – діяльність”); перетворення оточуючої дійсності, розв'язання різних актуальних проблем (реалізація напрямку „Я – оточуюча дійсність”); рефлексію та самовдосконалення в ситуації публічного представлення результатів (реалізація напрямку „Я – очима інших”); засвоєння у соціальній взаємодії суспільно важливих цінностей (реалізація напрямку „Я – Я”).

Поряд з тим дитячі та молодіжні громадські об'єднання мають і суспільне значення: значна увага приділяється створенню умов для реалізації права дітей на свободу асоціацій та мирних зборів, розвитку структур, що сприяють участі дітей у всіх сферах суспільної діяльності, які торкаються їх життя.

Сьогодні в Україні відповідно до концептуальних положень базових міжнародних документів створюються та розвиваються дитячі та молодіжні громадські об'єднання, які розглядаються як ефективний фактор виховання особистості, як зазначено в Законі України „Про молодіжні та дитячі громадські організації” [137].

Отже, на основі розглянутих аспектів визначимо такі критерії відбирання дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму середини ХХ – початку ХХІ століття для аналізу виховання толерантності підлітків у їх діяльності: 1) віковий (членами об'єднання є підлітки);

2) організаційний (об'єднання має компоненти соціальної системи; працює над розв'язанням проблем дітей – є соціально-виховним); 3) соціально-педагогічний (об'єднання виконує виховну, регулятивну та комунікативну функції); 4) часовий (діяльність об'єднань здійснюється в хронологічних межах дослідження).

Розглянемо дитячі та молодіжні громадські об'єднання детальніше в соціально-педагогічній площині.

Зміст виховання ми розглядаємо, за визначенням С. Карпенчук [163, с. 16], „як систему знань, умінь і навичок, що забезпечує виховання особистості”, а мету – „як є складник виховної системи, що має суспільний характер (суспільне замовлення) і відзначається універсальністю та чіткою конкретизацією”.

Змістові напрями діяльності дитячих та молодіжних громадських об'єднань визначає у праці „Дитячі громадські організації в системі соціального виховання” [37] О. Безпалько: залучення дітей до суспільно корисних справ; формування активної життєвої позиції особистості; виховання гуманної особистості, свідомого громадянина України; збереження та примноження природного довкілля, історико-культурної спадщини; забезпечення гармонії фізичного, духовного та інтелектуального розвитку підростаючого покоління; захист прав та свобод дітей, створення умов для їх самореалізації; організація змістовного дозвілля, формування здорового способу життя дітей; профілактика негативних явищ у дитячому середовищі. Наведений перелік є фактично завданнями виховання підростаючого покоління у сучасних соціокультурних умовах

Щодо змісту та характеру діяльності дитячих та молодіжних організацій зауважимо, що ми поділяємо думку В. Кашуба про те, що „основою у змісті діяльності дитячих та молодіжних об'єднань повинні бути моральні цінності. Цінності є певною системою ідеалів, фундаментальних понять і мети, якими живе суспільство і в здійсненні яких вбачає сенс свого існування. ...Усі види діяльності молодіжних формувань: трудова, естетична, розумова, соціальна – повинні бути пронизані моральністю” [472, с. 20–21].

Сутність поняття „цінність” педагогічний словник за редакцією М. Ярмаченка визначає так: цінність – це позитивна чи негативна значущість об'єктів довкілля для людини, класу, групи, суспільства загалом, що визначається не їх властивостями самими по собі, а їх залученням до сфери людської життєдіяльності, інтересів, і потреб, соціальних відносин; критерій і способи оцінки цієї значущості виражаються в моральних принципах, нормах, ідеалах, установках, меті. Розрізняють матеріальні, суспільно-політичні та духовні цінності;

позитивні і негативні. Уявлення про цінності (добро, справедливість, норми моралі, прогрес, свобода тощо) є класовими, національними і загальнолюдськими. У педагогічній діяльності визначальними мають бути загальнолюдські цінності, хоч і класові та національні неодмінно мають враховуватися [309, с. 484].

Мораль, за тим же словником, (від лат. *moralis* – моральний) – норми, принципи, правила поведінки людей, а також безпосередня людська поведінка (мотиви вчинків, результати діяльності), почуття, судження у людських стосунках. На відміну від права, яке теж торкається людських стосунків, але спирається на примус закону, мораль підтримується силою суспільної думки і зберігається у світоглядних переконаннях. Порівняно з простим звичаєм і традицією моральна норма дістає ідейне обґрунтування у вигляді ідеалів, добра і зла, належного і справедливого. Мораль вивчає філософська дисципліна – етика [309, с. 325].

На основі аналізу понять „мораль” та „цінність” моральні цінності ми розуміємо як матеріальні, суспільно-політичні та духовні значущості, які підтримуються силою суспільної думки і зберігаються у світоглядних переконаннях певного класу, нації, людства загалом, тобто є класовими, національними, загальнолюдськими.

Дитячі та молодіжні громадські організації будують свою діяльність на основі певних принципів діяльності. Принципи утворення та діяльності молодіжних та дитячих громадських організацій визначаються насамперед статтю 3 Закону України „Про молодіжні та дитячі громадські організації”: молодіжні та дитячі громадські організації утворюються і діють на засадах добровільності, рівноправності їх членів, самоврядування, законності та гласності, зокрема: молодіжні та дитячі громадські організації зобов’язані доводити до відома громадськості відомості про свою діяльність у формах, що не суперечать законодавству [137].

Розглядаючи сутність дитячих громадських об’єднань, науковці намагаються узагальнити їх функції, щоправда, такі узагальнення не завжди тотожні один одному. Наприклад, Л. Алієва [21, с. 20–26], А. Волохов [71, с. 56–64], Б. Купріянов [224, с. 207–214], Р. Литвак [243] визначають соціально-педагогічні функції дитячих громадських об’єднань як суб’єктів виховання підростаючого покоління. Це насамперед: аксіологічна (полягає у забезпеченні умов для розуміння дитиною суб’єктивної значущості її переконань, поглядів, самореалізації у соціальній групі; формуванні у підлітків креативності, активної громадянської позиції щодо оточуючої дійсності, цінності іншого як рівноправного партнера); орієнтаційна (спрямована на засвоєння та інтеріоризацію соціальних установок на суб’єкту позицію дитини,

формування її відповідальної поведінки, опанування корпоративної культури та вмінь організації сумісної діяльності); операційна (налагодження взаємозв'язків у системі „діти – дорослі”: об'єднання дітей та дорослих створене для сумісної діяльності щодо забезпечення інтересів тих, хто об'єдналися, тому розв'язання питання про роль дорослих є значущим (об'єднання є самодіяльним об'єднанням дітей чи об'єднанням для виховання дітей).

Функції, які виконують дитячі об'єднання у суспільстві, розглядає і Т. Стефановська, визначаючи розвиваючу (забезпечує громадянське, моральне становлення особистості дитини, розвиток її соціальної творчості, уміння взаємодіяти з людьми, висувати та досягати значущої для всіх та кожного мети); орієнтаційну (забезпечення умов для орієнтації дітей у системі соціальних, моральних, політичних цінностей); компенсаторну (створення умов для реалізації потреб, інтересів, актуалізації можливостей дитини, які не знайшли попиту в інших спільнотах, членом яких вона є, для усунення дефіциту спілкування та співучасті) [234, с. 213–221].

За визначенням Т. Стефановської, молодіжна громадська організація виконує такі функції: організаційну (об'єднування молоді на основі спільних інтересів в організацію і навчання жити в колективі, зв'язуючи свої інтереси з інтересами інших людей колективу); виховну (організація виховує, вчить через вплив людини на людину); комунікативну функцію (збагачення особистості навиками спілкування в колективі, окремій групі, мікрогрупі); господарську функцію (участь молоді у розв'язанні як власних, так і загальнодержавних завдань – наприклад, створення матеріальної бази, пошук засобів забезпечення діяльності організації) [396, с. 213–221].

Повно, на нашу думку, соціально-виховні функції дитячих та молодіжних об'єднань визначає і О. Сорочинська: пізнавальна (когнітивна): застосування у діяльності наявних знань, закріплення світоглядних ідей, формування умінь аналізувати події, які відбуваються у країні та світі; захисна (компенсаторна): соціальний захист представників організації. Кожна організація одним з найголовніших своїх завдань вбачає захист прав та інтересів членів організації; регулятивна: регулювання взаємовідносин дітей, молоді та їх діяльності; організаторська: сприяння розвитку організаторських здібностей і потреб дітей та молоді; комунікативна: роль організації як засобу спілкування між дітьми, молоддю та дорослими; соціальних зв'язків (налагодження контактів між дитячими, молодіжними і дорослими організаціями, зі школою, державою). [384].

З огляду на тему дослідження основна увагу при вивченні виховання толерантності підлітків у діяльності дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму окресленого періоду буде приділятися саме аналізу виховної, регулятивної та комунікативної функцій.

Важливим для вивчення діяльності дитячих та молодіжних громадських об'єднань є питання їх класифікації, проте можна констатувати, що воно ще не стало предметом ґрунтовного наукового дослідження. Вчені по-різному підходять до цієї проблеми.

Вивчаючи різноманіття дитячих організацій, О. Безпалько, наприклад, найбільш поширеними називає такі: *об'єднання за інтересами (хобі)*; *об'єднання волонтерського типу*; *об'єднання соціально-виховного типу*; *субкультурні об'єднання*; *об'єднання гендерного типу*; *об'єднання змішаного типу* [37].

З поданої класифікації можна визначити, що об'єктом нашого дослідження є об'єднання соціально-виховного типу, адже саме вони за мету ставлять виховання підростаючого покоління та його соціалізацію, що, врешті, і передбачає виховання толерантності підлітків.

В. Литньов, вивчаючи та узагальнюючи статутні та програмні документи різних громадських організацій та об'єднань дітей, підлітків і дорослих, подає таку класифікацію громадських об'єднань: федерація організацій; піонерські організації; скаутські організації; шкільні об'єднання; релігійні (конфесійні та позаконфесійні) об'єднання; комерційно-підприємницькі об'єднання; природничо-екологічні об'єднання; клубно-профільні (спортивні, науково-технічні, історичні, музейні, комп'ютерні та інші) об'єднання [224].

Розглядаючи відомі класифікації дитячих та молодіжних громадських організацій, можна дійти висновку, що загалом вчені за критерій беруть не стільки ідейно-політичне забарвлення, скільки характер діяльності тієї чи іншої організації.

Найбільш повну систематизацію типологій молодіжних об'єднань виклав професор В. Якушик. Ця систематизація була розроблена на базі методології та на загальнотеоретичних підходах, що були ним використані при аналізі політичних партій [88, с. 16–25]. Для створення комплексної типології молодіжних об'єднань В. Якушик запропонував згрупувати головні критерії їх класифікації у п'ять блоків: соціальна база молодіжного об'єднання; специфіка генези (процесу виникнення), організаційних принципів та структури молодіжного об'єднання; особливості системи здійснюваних молодіжним об'єднанням функцій; місце молодіжного об'єднання в суспільстві; характер впливу молодіжного об'єднання на суспільні процеси [191, с. 12]. У тій чи іншій мірі намагалися дати типологізацію існуючим в Україні молодіжним

об'єднанням О. Корнієвський, П. Мартин, А. Скрипник та ін. В основу власних типологізацій молодіжних організацій в сучасній Україні вони пропонували саме функції, які виконують ці об'єднання. Безперечно, що названі критерії типологізації молодіжних об'єднань важливі для вивчення процесу виховання толерантності підлітків у діяльності дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму середини ХХ – початку ХХІ століття.

Нижче подана типологізація молодіжних об'єднань, критерієм якої є характер діяльності кожної окремої молодіжної організації, подана В. Куликом. Специфіка такого підходу дала підстави для введення ним цілої низки їх типології. Це, зокрема:

- молодіжні філії політичних партій (основні засади їх діяльності – у єдності ідеологічних платформ з партією: Республіканська християнська молодь, Молодіжна організація республіканців України, Молодий Рух, Соціалістичний конгрес молоді, Народно-демократична ліга молоді, Ленінська комуністична спілка молоді України тощо);

- громадсько-політичні організації молоді (вони є прошарком молодіжних об'єднань, що зберігають свою незалежність, залишаючись самостійними ідейно-політичними утвореннями і займають активну громадську позицію, під час висуваючи навіть політичні вимоги; серед них розрізняють: ультраліві організації; ліві; лівоцентристські; центристські; правоцентристські; ультраправі);

- молодіжні релігійні організації – це об'єднання, що утворилися в Україні після падіння тоталітарної системи, коли значний відсоток молоді звернувся у пошуках самореалізації до релігії (зокрема це пов'язувалось з національним рухом, що набув своєї кульмінації 1991 року: „Українська молодь – Христові”, Християнська молодіжна організація Церкви Адвентистів 7 Дня, Молодіжна рада церков ЕХБ України тощо);

- молодіжні фахові об'єднання, організації за інтересами – це молодіжні об'єднання, які політично не заангажовані (за характером діяльності вони є: фахові молодіжні структури (досить важко провести межу між професіоналізмом та аматорами); наукові, літературно-мистецькі та культурологічні організації (на відміну від „неформальних” літературних „тусовок” та салонів намагаються шляхом об'єднання зусиль відстоювати свої інтереси, зокрема фінансування своїх видань); вишкільні та спортивно-патріотичні організації молоді (до них ще можна зарахувати дитячі виховні організації);

- благодійні фонди для молоді та молодіжні благодійні фонди – це тип організацій, який не досить поширений в сучасному молодіжному середовищі, однак діяльність якого є досить активною щодо акумуляції потрібних коштів та фінансування благодійних програм чи різноманітних

молодіжних проєктів: Фонд „Молода Україна”, Український фонд студентів, Дитячий фонд України тощо;

– національні молодіжні організації – це об’єднання, утворені національними меншинами, які опікуються збереженням та поширенням серед молоді власних національних звичаїв, культури та традицій (серед них наявні не лише культурологічні, а й студентські, наукові, фахові, благодійні, спортивно-патріотичні тощо) [219].

Зважаючи на тему цього дослідження, можна констатувати, що з огляду на такий підхід до типологізації молодіжних громадських об’єднань, об’єктом вивчення виховання толерантності підлітків у діяльності цих об’єднань є діяльність молодіжних релігійних організацій, молодіжних об’єднань за інтересами та національних молодіжних організацій.

Піділ молодіжних організацій за напрямом діяльності здійснює, наприклад, Н. Волкова у статті „Методи організації діяльності, спілкування і формування досвіду суспільної поведінки: створення виховуючих ситуацій” [69], яка визначає їх так:

– політичні („Ліберально-молодіжне об’єднання”, „Тризуб імені Степана Бандери”, „Об’єднання демократичної української молоді”);

– за трудовою діяльністю („Всеукраїнська рада молодих вчених та спеціалістів”, „Союз молодіжних організацій України”, „Український фонд студентів”, „Асоціація профспілкових організацій студентів України” (800 тис. членів), „Асоціація молодих українських політологів і політиків”);

– молодіжні організації, які задовольняють різні творчі, культурні та спортивні потреби („Всеукраїнська молода ліга Eterno Lumo”, Українське аерокосмічне об’єднання „Сузір’я”, Всеукраїнська спортивна організація „Клуб Івана Піддубного”);

– підготовка національної еліти („Клуб української елітарної молоді”, „Нова генерація”);

– молодіжні організації, які працюють над розв’язанням проблеми дітей (СПОУ, Асоціація молодіжних пошукових об’єднань „Обеліск”, Асоціація гайдів України, „Пласт”, „Січ”, Асоціація скаутів України);

– молодіжні організації, які здійснюють благодійницьку діяльність („Благодійний фонд підтримки робітничої і селянської молоді України”, Благодійне товариство „Молодь за милосердя”);

– екологічна діяльність („Українська молодіжна екологічна ліга”, „Зелені”);

– релігійні організації (існують релігійні організації інтернаціонального характеру, що поєднують міжнародні асоціації – Асоціація молодих християн, що налічує 45 мільйонів членів;

Міжнародна католицька федерація молодіжних організацій, що включає 36 організацій із 27 країн; світове товариство буддійської молоді, що має представництво у 15 країнах світу; Світова асамблея мусульманської молоді, налічує 450 організацій на п'яти континентах; Всесвітня організація іудеїв налічує 500 тис. членів у 30 країнах; в Україні діє організація „Українська молодь Христові”; а також Християнська молодіжна організація Церкви адвентистів сьомого дня, Молодіжна рада церков Євангельських християн-баптистів України) [69].

Серед сучасних класифікацій молодіжних громадських об'єднань відома й та, у якій за основу розгляду беруться їх особливості. За такого підходу В. Павловський у праці „Ювентология: проект інтегративної науки о молодежи” [297], наводить такі види сучасних молодіжних громадських об'єднань:

- серцевиною молодіжного руху, найбільш важливими є молодіжні організації під різними назвами (союзи, спілки, асоціації, рухи), вони різні за назвою, масштабами діяльності, політичним забарвленням;

- різноманітні громадські молодіжні та дитячі фонди (зокрема: Дитячий фонд України, благодійний фонд підтримки робітничої та селянської молоді, Український фонд студентів, Український фонд студентів, Фонд „Молода Україна”);

- аматорські клуби за інтересами, що різняться як за напрямками (культурологічні, спортивні) так і за формами діяльності;

- релігійні молодіжні об'єднання;

- молодіжні секції, філії, „крила” при дорослих громадських організаціях та партіях;

- молодіжні підприємства, госпрозрахункові установи, що діють при громадських молодіжних організаціях, а також окремі об'єднання молоді, які займаються виробничою, комерційною діяльністю не в межах громадських об'єднань (наприклад студентські загони МЖК, молодіжний туризм).

- студентські об'єднання (профспілкові організації студентів, фахові студентські організації та об'єднання за інтересами, органи студентського самоуправління);

- молодіжні об'єднання, які не мають чітко вираженої організаційної структури, програмних документів їх називають „неформальні групи”. До 80-х років „неформалами” називали майже всі молодіжні організації окрім комсомольської та піонерської. Сьогодні, як зазначає В. Барабаш, „неформальна група” – це група людей, яких об'єднують особисті, не закріплені організаційно та не оформлені юридично зв'язки [32] (досліджуючи неформальні об'єднання молоді, Д. Ольшанський наводить їх класифікацію: „музичні” (металісти, брейкери, бітломани, роллінги); „в

спорті й довкола нього” (фанати, рокери, секції різних видів боротьби); „правоохоронці” („афганці”, „фураги”, „стригуни”); екстремальні угруповання (вуличні, дофеністи, мажори); „філософські” (хіппі, юні марксисты, молоді лєнінці, демократичні соціалісти тощо); „політичні” (паціфісти, ностальгісти, панки, чорносотенці „Пам’яті”); на екологічному й екокультурному ґрунті [286]).

Отже, розглянувши дитячі та молодіжні громадські об’єднання як своєрідний інститут виховання, можна дійти висновку, що особливості діяльності дитячих та молодіжних громадських об’єднань з виховання підлітків розглядаються у чотирьох площинах: віковій, соціально-педагогічній, суспільній та організаційній.

Дитячі та молодіжні громадські об’єднання будують свою діяльність на додержанні таких вимог, як: громадянська спрямованість виховання; самодіяльність дітей, розвиток їх активності, ініціативи і творчості в повсякденній життєдіяльності; добровільність вступу в організацію і активна участь у виконанні програм; гармонійне поєднання особистісних інтересів з колективним способом життєдіяльності; багатоукладність та варіативність змісту і засобів виховного процесу. Класифікуючи сучасні дитячі та молодіжні громадські об’єднання, вчені частіше за критерій беруть ідейно-політичне забарвлення, характер, напрям та особливості діяльності організацій.

На підставі аналізу наукових праць, зазначених в історіографії проблеми, визначено педагогічні умови виховання толерантності підлітків у діяльності дитячих та громадських об’єднань (педагогічні умови розуміються як сукупність факторів і обставин, від яких залежить ефективність процесу виховання толерантності у середовищі дитячих та молодіжних громадських об’єднань):

1. Теоретико-методологічне забезпечення процесу виховання толерантності підлітків у діяльності дитячих та молодіжних громадських організацій.

2. Виховання творчої особистості; набуття знань про толерантність як інтегративну категорію, її структуру та шляхи формування умінь ефективної комунікації; вироблення системи загальнолюдських ціннісних орієнтацій; розвиток навичок самоконтролю та самовдосконалення у стосунках з іншими.

3. Інтеграція змісту освіти (міжпредметна та внутрішньопредметна): зміст різних культур; історія культур та їх взаємостосунки, лінгвокультурологічні засоби виховання толерантності.

4. Організація виховного процесу на основі інтерактивних освітніх технологій; додержання принципів особистісно-орієнтованого виховання, активної взаємодії та ефективної комунікації підлітків у діяльності

дитячих та молодіжних громадських об'єднань; додержання гуманістичних принципів діяльності громадських об'єднань.

5. Методи та форми діяльності підлітків і вихователя:

– самодіяльні історико-краєзнавчі експедиції, походи, табори, що в ситуаціях напруження активізують фізичні, волевові зусилля людини і на надають можливість: проблематизувати ставлення підлітків до „інших”; усвідомити необхідність толерантних стосунків з іншими; здійснення групової рефлексії, у якій відбиваються можливі шляхи і засоби виходу з конфлікту;

– педагогіка співробітництва, що допомагає реалізувати різні інтереси, позиції, установки дітей у спільній діяльності; розвивати терпиме ставлення до інших;

– заходи духовно-морального спрямування, які дають можливість: задовольнити потреби у формуванні світоглядних позицій підлітків; звернутися до кращих зразків морального вибору; наслідувати у повсякденному житті взірць стосунків з людьми.

6. Діяльність вихователя з керування процесом виховання має передбачати:

– гармонізацію впливу соціального середовища та освітньої установки (забезпечення можливості отримання рівного досвіду, рівного статусу незалежно від національності, віросповідання, соціального статусу);

– подолання упереджень (робота зі стереотипами та установками на негативне ставлення до „інших”; зміни комунікативних установок, формування позитивних взаємин.

7. Діагностика виховного процесу: оцінювання поточних результатів, корегування системи виховання; організаційно-методична підготовка педагогів-організаторів з питань виховання толерантності підлітків у діяльності дитячих та громадських об'єднань.

Зважаючи на структуру інтегративного феномена „толерантність” та визначені педагогічні умови виховання толерантності підлітків, зміст виховання толерантності підлітків у діяльності дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму розглядається у 4-х змістових лініях: когнітивній, соціокультурній, етичній та прагматичній (див. рис. 2.1. дод. 3).

Отже, на підставі аналізу нормативних, довідково-інформаційних документів та сучасних наукових досліджень обґрунтовано своєрідність виховної діяльності дитячих та молодіжних громадських об'єднань і їх роль у вихованні толерантності підлітків.

Контрольні запитання та завдання

1. Як визначено поняття громадське об'єднання чинним законодавством України?
2. Як Законом України „Про громадські об'єднання” визначено мету їх діяльності?
3. Дайте визначення поняття „дитячі та молодіжні громадські об'єднання Криму”.
4. Які особливості дитячих та молодіжних громадських об'єднань визначають сучасні науковці?
5. У яких площинах вивчають дитячі та молодіжні громадські об'єднання?
6. Назвіть принципи діяльності дитячих та молодіжних громадських об'єднань.
7. Які функції дитячих та молодіжних громадських об'єднань?
8. Назвіть напрями діяльності дитячих та молодіжних громадських об'єднань.
9. Які організаційні та суспільні особливості дитячих та молодіжних громадських об'єднань?
10. Назвіть відомі класифікації дитячих та молодіжних громадських організацій та коротко прокоментуйте їх.
11. Які педагогічні умови виховання толерантності підлітків у діяльності дитячих та молодіжних громадських об'єднань?

Питання для обговорення в групі („Мозковий штурм”)

1. Соціально-педагогічне значення діяльності дитячих та молодіжних громадських об'єднань
2. Вимоги до діяльності дитячих та молодіжних громадських об'єднань щодо забезпечення процесу виховання толерантності підлітків
3. Громадські об'єднання і соціальне замовлення держави на виховання толерантності підлітків – точки дотику

Дискусія

Дитячі та молодіжні громадські об'єднання – виховне середовище для підлітків?

Науково-дослідницькі завдання

Вивчити наукові джерела з обраної теми і підготувати тези для виступу на міні-конференції:

1. Закономірності і тенденції розвитку дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму
2. Труднощі освітньо-виховного процесу сучасних дитячих та молодіжних громадських об'єднань та шляхи їх подолання

3. Особливості діяльності дитячих та молодіжних громадських об'єднань з виховання толерантності підлітків

Міні-конференція „Дитячі та молодіжні громадські об'єднання Криму: роль у вихованні толерантності підлітків ”

Круглий стіл: Засади виховання толерантності підлітків у діяльності дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму

Рекомендована література

1. Алиева Л. Детское общественное объединение как пространство развития субъективности ребенка / Л. Алиева // Воспитательная работа в школе. – 2003. – № 5. – С. 5–8.

2. Балдинюк О. Д. Теорія і методика роботи з дитячими та молодіжними громадськими організаціями України: Навчальний посібник / Уклад. О. Д. Балдинюк. – Умань: РВЦ „Софія”, 2010. – с. 192.

3. Безпалько О. В. Дитячі громадські організації в системі соціального виховання [Електронний ресурс] / О. В. Безпалько // Вісник психології і соціальної педагогіки. – К., 2009. – Вип. 1. – Режим доступу до збірника: www.psyh.kiev.ua

4. Закон України „Про громадські об'єднання”. Із змінами і доповненнями, внесеними Законом України від 22 червня 2012 року N 5026–VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T124572.html

5. Закон України „Про молодіжні та дитячі громадські організації” від 1 грудня 1998 року, № 281–XIV із змінами і доповненнями, внесеними Законами України від 19 жовтня 2006 року № 271–V, від 2 грудня 2010 року № 2749–VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://search.ligazakon>

6. Корнієвський О. А. Молодіжний рух та політичні об'єднання в сучасній Україні / О. А. Корнієвський, В. М. Якушик. – К.: Київ. братство, 2006. – 256 с.

7. Кулик В. Сучасний організований молодіжний рух в Україні як об'єкт наукового дослідження [Електронний ресурс] / В. Кулик // Аналитическое сетевое издание Центра исследования проблем гражданского общества. – 2009. – Режим доступу: <http://www.politika.org.ua/?p=103>

8. Куприянов Б. В. Детские общественные организации: инвариант и вариативность / Б. В. Куприянов // Народное образование. – 2007. – С. 35–37.

9. Лісовець О. В. Теорія і методика роботи з дитячими та молодіжними організаціями України [Електронний ресурс] / О. В. Лісовець. – Режим доступу до посібника: <http://www.twirpx.com/file/923852/>

10. Охрімчук Р. Дитячі громадські об'єднання як стратегічно значущий ресурс держави // Світ виховання, № 6, 2006. – С. 9–12.

Висновки до I розділу

У розділі вивчено історіографію проблеми, здійснено аналіз стану розробленості проблеми у філософській та психолого-педагогічній літературі; конкретизовано сутність понять „виховання толерантності підлітків”, „дитячі та молодіжні громадські об'єднання Криму”; обґрунтовано можливості дитячих та молодіжних громадських об'єднань як середовища виховання у підлітків толерантності; виявлено педагогічні умови виховання толерантності підлітків у діяльності дитячих та молодіжних громадських об'єднань.

З аналізу характеру проблематики історичних джерел радянської доби визначено, що вченими розглядались переважно стосунки піонерської та комсомольської організації з Комуністичною партією СРСР. Вивчення виховання толерантності підлітків у їх діяльності об'єктивно не здійснювалось, однак окремі роботи побіжно дають уявлення про його ознаки та закономірності, проте потребують перегляду з огляду на сумнівність наукової творчості в умовах комуністичного суспільства.

З допомогою методу історіографічного аналізу встановлено, що у пострадянському періоді наявні праці в галузі політології, соціології, історії, які подають ґрунтовний аналіз сучасного розвитку дитячих та молодіжних громадських об'єднань, хоч у висновках є певні розбіжності, які носять уточнювальний та доповнювальний характер. Загалом, доведено, що ці об'єднання виникли в період трансформації політичної системи від тоталітаризму до плюралістичної демократії; їх бурхливий розвиток визначався соціально-економічними та політичними факторами розвитку суспільства; вони продовжують змінювати форми, методи та засоби роботи). Педагогічна проблема виховання толерантності підлітків у діяльності дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму середини ХХ – початку ХХІ століття не досліджувалась.

У розділі конкретизовано сутність понять „виховання толерантності підлітків” та „дитячі та молодіжні громадські об'єднання Криму”.

З аналізу сутності феномена толерантності актуалізовано розуміння толерантності як комунікативної категорії, яка демонструє помітну національну специфіку, у комунікативній свідомості різних народів подана в різному змістовому обсязі і має різний ступінь сформованості, що відбивається як на сприйнятті поняття толерантності суспільством, так і на розвитку толерантності як інтегративної особистісної риси.

Спираючись на дослідження феномена толерантності з'ясовано комунікативні підстави вияву толерантності: когнітивні (категорія чужості, загальний зміст якої зводиться до опозиції свій/чужий, та, по-

друге, супроводжуюча її категорія ідентичності, тобто суб'єктивне переживання людиною своєї індивідуальності); етичні (комунікативно-прагматична категорія ввічливості) та прагматичні (діалог, в якому наявний конфлікт чи розбіжність поглядів, переконань, поведінки, та мотивація з установкою на конгруентність); виявлено тактики толерантності: поступливості та компромісу в непринциповому і тактика співпраці – у важливому питанні.

Обґрунтовано думку, що відсутність за радянської доби у активному вжитку самого терміна „толерантність”, не означає відсутність суспільного явища регулювання комунікації з допомогою компромісу, домовленості.

На підставі аналізу психолого-педагогічних особливостей підліткового віку визначено, що цей вік є найбільш сенситивним для виховання толерантності, більшість причин інтолерантності підлітків усуваються педагогічними засобами через виховні справи, спрямовані на самоідентифікацію підлітків, з'ясування опозицій свій/чужий; набуття знань про морально-етичні чинники виховання та вироблення навичок ввічливого спілкування; співпрацю, конгруентний діалог.

Виховання толерантності підлітків розглянуто як цілеспрямований та контрольований вплив в умовах спеціально організованої виховної системи, що забезпечує взаємодію вихователів та підлітків з метою вироблення у них конгруентних комунікативних навичок в ситуаціях суспільно-політичного конфлікту поглядів, переконань, вчинків під час становлення нового рівня самосвідомості, зміни Я-концепції підлітків та з урахуванням їх здатності до самостійного морального вибору, вольової саморегуляції поведінки.

На підставі аналізу новітніх нормативно-правових документів визначено поняття „дитячі та молодіжні громадські об'єднання Криму” як добровільні громадські об'єднання дітей (вік від 6 до 18 років) та молоді (від 14 до 35 років) Автономної Республіки Крим, які легалізовані в межах автономії і здійснюють свою діяльність з метою здійснення та захисту своїх прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних, та інших інтересів.

Завдяки аналізу нормативних, довідково-інформаційних документів та наукових досліджень обґрунтовано своєрідність діяльності дитячих та молодіжних громадських об'єднань з виховання підлітків за нових соціально-політичних, національно-культурних та економічних умов життя, визначено критерії відбирання дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму середини ХХ – початку ХХІ століття для аналізу виховання толерантності підлітків: 1) віковий (підлітки є членами об'єднання); 2) організаційний (об'єднання має компоненти соціальної

системи; працює над розв'язанням проблем дітей – є соціально-виховного типу); 3) соціально-педагогічний (об'єднання виконує виховну, регулятивну та комунікативну функції); 4) часовий (діяльність об'єднань здійснюється в хронологічних межах дослідження).

Завдяки історико-педагогічному методу визначено умови, що сприяють вихованню толерантності підлітків: теоретико-методологічне забезпечення процесу виховання толерантності підлітків у діяльності дитячих та молодіжних громадських організацій; виховання творчої особистості; набуття знань про толерантність як інтегративну категорію, її структуру та шляхи формування умінь ефективної комунікації в умовах розбіжностей чи конфлікту думок, поглядів, поведінки; вироблення системи загальнолюдських ціннісних орієнтацій; розвиток навичок самоконтролю та самовдосконалення у стосунках з іншими; інтеграція змісту освіти (міжпредметна та внутрішньопредметна); організаційно-методична підготовка педагогів-організаторів з питань виховання толерантності підлітків у діяльності дитячих та громадських об'єднань; додержання принципів особистісно-орієнтованого виховання, системної організації виховання, активної взаємодії та ефективної комунікації підлітків у діяльності дитячих та молодіжних громадських об'єднань; гуманістичних принципів діяльності; організаційно-методична підготовка педагогів-організаторів, вивчення питань виховання толерантності підлітків у діяльності дитячих та громадських об'єднань; проведення самодіяльних історико-краєзнавчих експедицій, походів, таборів, що в ситуаціях напруження активізують фізичні, вольові зусилля людини; провадження педагогіки співробітництва; проведення заходів духовно-морального спрямування; гармонізація впливу соціального середовища та освітньої установки (забезпечення можливості отримання рівного досвіду, рівного статусу всім, хто навчається, незалежно від національності, віросповідання, соціального статусу); подолання упереджень (робота зі стереотипами та установками на негативне ставлення до „інших”); зміни комунікативних установок, формування позитивних взаємин); оцінювання поточних результатів, корегування системи виховання з огляду на показники результату.

У розділі проаналізовано теоретичні засади виховання толерантності підлітків у діяльності дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму середини ХХ – початку ХХІ століття, які слугують системності вивчення досліджуваної проблеми та обґрунтованості його результатів.

РОЗДІЛ 2

ПЕДАГОГІЧНИЙ ДОСВІД ДИТЯЧИХ ТА МОЛОДІЖНИХ ГРОМАДСЬКИХ ОБ'ЄДНАНЬ КРИМУ СЕРЕДИНИ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ З ВИХОВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ ПІДЛІТКІВ

*Ознайомившись з матеріалами розділу,
ви дізнастесь:*

- 1) про історичні умови розвитку дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму середини ХХ – початку ХХІ століття;*
- 2) як здійснювалось виховання толерантності підлітків у діяльності дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму періоду 1954–1991 рр.;*
- 3) які особливості виховання толерантності підлітків у діяльності сучасних дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму;*
- 4) в чому полягає позитивний досвід виховання толерантності підлітків у діяльності досліджуваних громадських об'єднань Криму.*

2.1. Дитячі та молодіжні громадські об'єднання Криму в умовах України середини ХХ – початку ХХІ століття

Темою дослідження передбачено вивчення питання виховання толерантності підлітків у діяльності дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму середини ХХ – початку ХХІ століття, тому спочатку визначимо адміністративно-територіальний статус Криму означеного періоду та його етнополітичні особливості.

З 18 жовтня 1921 року до червня 1945 року Крим мав статус Автономної Радянської Соціалістичної Республіки у складі РРФСР. В основу адміністративного поділу автономії був покладений національний принцип. До 1930 року на півострові були створені 145 кримськотатарських сілрад та п'ять кримськотатарських районів. Поряд з ними функціонували 102 російські сілради, 29 німецьких, 7 болгарських, 5 грецьких, 1 вірменська, 1 естонська та 54 мішаних.

Після депортації кримських татар з території півострова у травні 1944 року вже в червні 1945-го Крим втратив статус автономії, ставши пересічною областю в складі РРФСР. 19 лютого 1954 – Кримська область передана зі складу РРФСР до складу УРСР. 2 лютого 1991 р. за результатами всекримського референдуму (відбувся 20 січня 1991) Кримська область перетворена в Кримську АРСР у складі УРСР [366].

Напередодні приєднання 1954 р. Криму до України на його території проживало 1,2 млн. осіб, серед них 785 тис. міського 417 тис. сільського населення [33].

З приєднанням Криму 1954 р. до УРСР її керівники домоглися від союзних властей зняття з республіки плану переселення до Кокчетавської і Кустанайської областей Казахстану. Відтепер ці переселенські потоки спрямовувалися Україною до Криму [448]. Всього за 1950 – 1954 рр. в Криму облаштувалися 13,7 тис. сімей переселенців [33]. Загальна кількість українських переселенців за 1944 – 1980 рр. до Криму сягала 700–800 тисяч. Переселення української людності до Криму було планове, проте домінуючою етнічною групою серед мігрантів були не українці, а росіяни [73]. Після 1954 р. на території Криму було збудовано нові промислові підприємства, прокладено велику кількість комунікацій, повністю забезпечено півострів водою, газом, електроенергією. Саме після цього Крим став головною всесоюзною здравницею. Внаслідок цього населення Криму швидко зростало, особливо російськомовна частина [175].

Напередодні здобуття Кримом автономії, за переписом 1989 р. „...збереглася висока питома вага українського населення не лише у

сільській місцевості, але і у кримських містах: Севастополі – понад 80 тисяч (20,6%), Сімферополі (22,1%), Ялті – 38 тисяч (25,8%), Керчі – 28 тисяч, Євпаторії – 27 (22,7%), Феодосії – 19,2 тисячі (17,2%), Джанкої – 14 тисяч (26,9%), Алушті – 12,6 тисячі (23,6%), Саках – 9,1 тисячі (24,2%), Красноперекопському – 20,7 тисячі (36,9%)” [73].

Після повернення до Криму більшості депортованих народів 1956 р. та кримських татар з 1989 р. етнічний склад півострова значно змінився. За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 р. у Криму мешкає 2024056 чоловік (58,3% росіян, 24,3% українців, 12,1% кримських татар, 1,4% білорусів, 0,5% татар, 0,4% вірмен, по 0,2% євреїв, поляків, молдаван, азербайджанців, по 0,1% узбеків, корейців, греків, німців, мордві, чувашів, циган, болгар, грузинів і марійців, а також караїми, кримчаки та інші). Слід враховувати, що всеукраїнський перепис населення 2001 року не враховував населення м. Севастополя, що є окремим від Криму регіоном України: у ньому мешкає росіян – 71,60%, українців – 22,40%, кримських татар – 0,50%, білорусів – 1,60% [34].

Динаміку національного складу населення між двома переписами окремо по Автономній Республіці Крим і м. Севастополя подано у таблиці 1.1.

Таб. 2.1

Динаміка національного складу населення між двома переписами окремо по Автономній Республіці Крим і м. Севастополю

Національності	Автономна Республіка Крим			м. Севастополь (тис. осіб)		
	(тис. осіб) 2001 р.	% 2001 р.	% 1989 р.	(тис. осіб) 2001 р.	% 2001 р.	% 1989 р.
росіяни	1180, 4	58, 3	65, 6	270, 0	71, 6	74, 9
українці	492, 2	24, 3	26, 7	84, 4	22, 4	20, 1
кримські татари	243, 4	12, 0	1, 9	1, 8	0, 5	0, 0
білоруси	29, 5	1, 4	2, 1	5, 8	1, 6	1, 8
татари	11, 0	0, 5	0, 5	2, 5	0, 7	0, 3
Все населення	2024, 0	100, 0	100, 0	377, 2	100, 0	100, 0

З аналізу таблиці випливає, що на початок XXI століття Крим втратив характерний для попередніх епох багатонаціональний характер. 95% його населення складають представники трьох національних груп – росіяни, українці та кримські татари. Зважаючи на традиційну приналежність національних груп Криму до певних конфесій, можна встановити, що в Криму православ'я сповідують більшість росіян, українців, греків і

болгар; іслам сунітського толку – кримські татари; поширені протестантство, католицизм, іудаїзм, караїзм, вірменське апостольське християнство. На 1 січня 2003 року тут було відзначено близько 50 конфесій, рухів і напрямів, у рамках яких діяли 1102 релігійні організації, у тому числі 1076 релігійних громад. Крім того, 57 релігійних громад діяло без реєстрації статутів (з них 28 – мусульманських) [73].

Отже, демографічна, етнополітична ситуація Кримського півострова у досліджуваний період кардинально змінювалася кілька разів, що не могло не позначитись на громадському розвитку суспільства.

У період авторитарної державної системи СРСР існували формально 2 організації: комсомол та піонерія, неформальні об'єднання виявляли асоціальний та навіть антисоціальний характер діяльності; у період зародження та розбудови демократії дитячі та молодіжні громадські об'єднання Криму кількісно зросли та стали задовольняти різноманітні потреби населення півострова щодо реалізації своїх прав та свобод і пройшли певні періоди у своєму розвитку. Вивчаючи зміст та характер діяльності дитячих та молодіжних громадських об'єднань України загалом, вчені по-різному здійснюють періодизацію їхнього розвитку, а відтак і громадських об'єднань Криму.

У сучасній політичній науці існують певні теоретико-методологічні підходи для визначення періодів та етапів розвитку досліджуваних об'єктів, які дозволяють сформуванню відносно чіткої картини генези об'єкта. Так, В. Якушик виділяє чотири підходи до періодизації розвитку соціально-політичних структур, у складі яких – дитячі та молодіжні об'єднання:

I. Визначення „історичних вік” як меж, що розділяють певні етапи на шляху прогресу (чи регресу) або різні неієрархізовані етапи (при цьому самі „віхи” виступають у вигляді результату впливу деяких реально значущих або у дійсності малозначущих, але міфологізованих факторів, наприклад, проведення з'їздів чи пленумів правлячої партії, зміни керівництва держави і таке інше).

II. Встановлення показників прогресу (чи регресу, якщо розвиток оцінюється негативно), які характеризують внутрішній розвиток системи.

III. Виділення набору можливих ідеальних („чистих”) станів досліджуваного об'єкта.

IV. Поєднання в тій чи іншій пропорції елементів декількох із вищезазначених підходів [470, с. 31–32].

В. Головенько у праці „Український молодіжний рух: історія та сьогодення” зауважує, що „здійснюючи періодизацію історії молодіжних громадських об'єднань, необхідно враховувати, що її критерії складаються з двох взаємопов'язаних елементів”: перший –

„характеризує зовнішні, об’єктивні умови розвитку цього процесу – рівень демократизації державного будівництва, розмах і форми громадянського руху взагалі, зміни політичної ситуації, в якій розвивається молодіжний рух, ставлення суспільства до молодіжних проблем тощо”. Другий елемент критеріїв періодизації прив’язується до „розкриття змісту цього процесу шляхом аналізу діалектики розвитку складників самого молодіжного руху, їх впливу на життя суспільства загалом, розв’язання проблем молоді зокрема”. Крім цього, вчений зауважує, що необхідно враховувати чинники, які відбивалися на розвитку всієї політичної системи України [92, с. 34–35].

Отже, уточнюючи та доповнюючи один одного, вчені загалом поділяють думку про залежність етапів розвитку молодіжних громадських об’єднань від рівня демократизації суспільства та діалектики розвитку самих громадських об’єднань.

Розглянемо сучасні періодизації розвитку молодіжних громадських об’єднань України, на основі яких можна створити періодизацію розвитку дитячих та молодіжних громадських об’єднань Криму досліджуваного періоду. В. Головенько, О. Корнієвський, М. Головатий, В. Якушик, В. Кулика розкривають загальні закономірності розвитку молодіжних громадських об’єднань України, проте їх періодизації мають деякі розбіжності.

В. Головенько та О. Корнієвський запропонували періодизацію розвитку молодіжних об’єднань виходячи з аналізу діалектики розвитку складників молодіжних громадських об’єднань:

– перший – з часу появи молодіжних об’єднань і до кінця XIX ст. (у цей час молодіжний рух в Україні лише зароджувався);

– другий – з кінця XIX століття до середини 20-х років XX ст. (період становлення молодіжного руху України, що складався тоді з десятків молодіжних об’єднань, різноманітних за політичними та іншими уподобаннями);

– третій – з кінця 20-х до початку 80-х рр. XX століття (протягом цього періоду молодіжний рух Радянської України був представлений лише комсомольською та піонерською організаціями. Більш різноманітним він був до 1939 року на Західній Україні);

– четвертий – з середини 80-х і до сьогодення (період відродження молодіжного руху України, його становлення як складного явища, різноманітного за політичними, структурними ознаками, формами роботи з молоддю) [92, с. 25–26].

Ця періодизація охоплює увесь період розвитку молодіжного руху в Україні і подає його в розгорнутій історичній ретроспективі. Інші періодизації розглядають розвиток сучасних молодіжних об’єднань,

визначаючи початком організованої їх діяльності то кінець 70-х років, то середину 80-х рр. ХХ століття. Зокрема А. Камінський [160, с. 415–428, 455–459] та О. Закидальська [136] пояснюють цю хронологічну різницю точки відліку спробою „міфологізувати” певну історичну подію.

У виданні „Молодіжний рух та політичні об’єднання в сучасній Україні” О. Корнієвського та В. Якушика береться до уваги і думка про раніший період зародження сучасного молодіжного руху: перший етап розвитку сучасного організованого молодіжного руху припадає на кінець 70-х – початок 80-х рр. ХХ століття і пов’язаний він з масовим виникненням неформальних груп, угруповувань та формувань різного напрямку, створених на основі спільності інтересів. Другий етап (середина 80-х рр.) характеризується виникненням та розгортанням діяльності об’єднань молоді, що ставили перед собою соціально значущі завдання. Третій етап (кінець 1989 – початок 1990 рр. відповідає повсякденно громадсько-політичних молодіжних організацій та участь їх в політичній діяльності [190, с. 43–44].

Більш конкретизована періодизація розвитку сучасного організованого молодіжного руху подається В. Головеньком, М. Головатим та О. Корнієвським, проте вони дещо відрізняються. Так, у довіднику „Молодіжний і дитячий рух в Україні: історія і генезис” В. Головенько та М. Головатий виділяють три етапи становлення сучасного організованого молодіжного руху в Україні. Вони вважають, що перший етап (середина 80-х років – кінець 1989 рік) розпочався з виникнення молодіжних неформальних груп та об’єднань, створених на основі спільних зацікавлень („гіппі”, „металісти”, „панки” тощо), а також значної кількості політичних дискусійних клубів та громадсько-політичних об’єднань, діяльність яких була пов’язана з проблемами екології, відродження національної культури тощо. Другий етап (кінець 1989 р. – кінець 1991 р.) означений масовою політизацією молодіжного руху, активним процесом організаційного оформлення та значною опозиційністю стосовно існуючого режиму. Третій етап (кінець 1991 р. – до сьогодні) бере свій початок з проголошення 24 серпня 1991 р. Акту про незалежність України та підтвердження його на всенародному референдумі 1 грудня 1991 року, більшість молодіжних організацій перейшли від опозиційності до конструктивної співпраці з владою [262, с. 43–44].

Власну періодизацію сучасного організованого молодіжного руху пропонує у праці „Молодіжний рух та політичні об’єднання в сучасній Україні” О. Корнієвський, який точкою відліку вважає середину 80-х років ХХ століття, а період кінця 1989 р. – кінця 1991 р. він розбиває на 2 окремі:

– „неформальний” (середина 80-х – осінь 1989 р.) або клубно-гуртовий період широкої громадсько-політичної дискусії, теоретичного пошуку нової системи ідеологічних координат; переоцінювання традиційних цінностей, політизації молодіжних громадських об’єднань, які не мали за своїм статусом прямого відношення до політики;

– „самодіяльний” (осінь 1989 – жовтень 1990 рр.) – поширення руху соціально-політичних, громадянських ініціатив молоді. Політична платформа більшості новостворених на той час молодіжних організацій еволюціонує від загальноперебудовних вимог до антикомуністичних гасел, спрямованих на здобуття повної незалежності України;

– „інтегративний” (наприкінці 1990 – серпень 1991рр.) – період поглиблення політичної диференціації, інтеграції молодіжних об’єднань в єдиний український молодіжний рух за національну державність, демократичні перетворення; період пошуку ними оптимальної організаційної моделі співпраці на всеукраїнському та регіональному рівнях;

– „посткомуністичний” (з 24 серпня 1991р. і до теперішнього часу) – етап інституалізації, формування громадських інституцій, організацій, установ, що ставлять за мету створення необхідних умов для самореалізації молоді, сприяння її соціальному становленню та розвитку. Пріоритетними функціями молодіжного руху стають соціально-захисна, патріотично-виховна та комунікативна” [191, с. 42–43].

Аналізуючи сучасний організований молодіжний рух України у статті „Сучасний організований молодіжний рух в Україні як об’єкт наукового дослідження”, В. Кулик загалом поділяє думки своїх колег, однак стверджує, що вищезначені підходи до проблеми не відбивають динаміку процесів, які відбуваються в молодіжному середовищі і в першу чергу в молодіжних організаціях [218]. Він теж погоджується, що визначення конкретної дати початку сучасного організованого молодіжного руху в Україні має значну долю умовності, періодизацію розвитку сучасних молодіжних громадських організацій в Україні здійснює виходячи з комплексного підходу до аналізу явища і визначає 6 періодів:

Перший період – „період зародження” – припадає на середину 1980-х – початок 1989 рр. (організована молодіжна ініціатива виникла саме в середовищі „неформалітету”, набувши значного поширення і в середовищі самодіяльності в рамках офіційних структур ЛКСМУ та Піонерської організації: неформальні групи усвідомили обмеженість такої форми існування і звернулися до більш жорсткої регламентації своїх стосунків та юридичного оформлення свого статусу; виникають

Український культурологічний клуб, Товариство Лева, різноманітні громадські організації, студентські об'єднання („Громада”, м. Київ).

Другий етап (1989–1990 рр.), характеризується поширенням масових молодіжних та студентських громадсько-політичних рухів, виникненням масових молодіжних громадсько-політичних організацій, зокрема кількатисячних Української студентської спілки та Спілки незалежної української молоді. „Саме в жовтні 90-го прийшло усвідомлення, що „покоління 90-го” виступає окремою історично-соціальною групою”, – стверджує у праці „Покоління „оксамитової” революції” О. Доній [125, с. 8].

Третій етап (1991–1992 рр.) характеризується ідеологічною, політичною та організаційною кризою організованого молодіжного руху. Досягнення державної незалежності викликало масовий відхід частини молоді від активної роботи в організаціях, розпочався процес припартизації молодіжних структур та розпаду масових молодіжних громадсько-політичних рухів.

Четвертий етап (1993–1996 рр.) умовно окреслюється як період пошуку та становлення організаційних форм роботи в молодіжному середовищі та налагодження механізмів діалогу між молоддю та державною владою.

П'ятий етап (1996–1999 рр.) – спроба очолити загальноукраїнський організований рух, активізація участі активістів різних молодіжних організацій у виборчих кампаніях.

Шостий період розвитку організованого молодіжного руху розпочався 1999 року з усвідомлення необхідності політичного оформлення своїх інтересів у вигляді політичної партії та необхідності боротьби за владу задля реалізації цих інтересів (в орбіті партій перебували різноманітні культурницькі, національні, спортивно-виховні, наукові, громадські та громадсько-політичні молодіжні організації, тому йдеться про поширення цього явища на увесь молодіжний рух, включаючи і „неформалітет”) [219].

Окрему періодизацію розвитку сучасного студентського руху пропонують О. Єригін [132, с. 12–13] та І. Коляка [179, с. 137]. Зокрема І. Коляка повністю виокремлює студентський рух із загальномолодіжного, вважаючи їх двома різними течіями суспільного розвитку.

Отже, у сучасних періодизаціях розвитку молодіжних громадських організацій України є певні розбіжності, проте вони мають уточнювальний характер і доповнюють одна одну. Загалом вчені одноставні в думці, що сучасні організовані молодіжні об'єднання: 1) виникли в період трансформації політичної системи від тоталітаризму

до плюралістичної демократії; 2) їх бурхливий розвиток визначався соціально-економічними та політичними проблемами, які переживало українське суспільство; 3) вони продовжують змінювати свої форми, засоби та методи роботи, з'являються нові лідери, нові структури, виникають на поверхні раніше приховані тенденції.

При виробленні періодизації розвитку дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму середини ХХ – початку ХХІ століття ми поєднали елементи 2-х підходів до періодизації розвитку громадських структур: визначення „історичних віх” як меж, що розділяють певні етапи на шляху прогресу чи регресу, та встановлення показників прогресу (чи регресу, якщо розвиток оцінюється негативно).

I період – 1954–1991 рр. – **радянський**, має такі етапи:

I етап – 1954 – кінець 1970-х років (комсомольсько-піонерський період, за якого дитячі та молодіжні громадські об'єднання були частиною громадсько-державної політичної системи СРСР та важливою ланкою соціального виховання дітей та молоді).

II етап – кінець 1970-х – середина 1980-х років (протодемократичний: масове виникнення неформальних груп, угруповувань та формувань різного напрямку, створених на основі спільності інтересів).

III етап – середина 1980-х – кінець 1989 рр. (організаційно-пошуковий: період широкої громадсько-політичної дискусії, теоретичного пошуку в молодіжному середовищі нової системи ідеологічних координат; переоцінки традиційних цінностей).

IV етап – кінець 1989 р. – кінець 1991 рр. (організаційно-автономний: масова політизація молодіжних об'єднань, активний процес організаційного оформлення та значна опозиційність стосовно існуючого режиму).

II період – 1991 р. – донині – **пострадянський** (бере свій початок з проголошення 24 серпня 1991 р. Незалежності України). Етапи цього періоду можливо буде визначити тільки після вивчення діяльності сучасних дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму, про що йтиметься далі.

Розвиток дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму середини ХХ – початку ХХІ ст. ми розглядатимемо зважаючи передусім на рівень демократизації державного будівництва. З огляду на перебування Криму як області України з 1954 р. до 1991 р. у складі СРСР, а з 1991 р., після розпаду СРСР, як Автономної республіки Крим у складі незалежної України виховання толерантності підлітків у діяльності дитячих та громадських об'єднань Криму ми досліджуватимемо у таких хронологічних межах: нижня межа: 1954–1991 рр., верхня межа: 1991 р. – початок ХХІ століття.

Контрольні запитання та завдання

1. Які підходи до періодизації розвитку дитячих та молодіжних громадських об'єднань використовують у сучасній науці?
2. Чиї періодизації розвитку молодіжних громадських об'єднань України нині відомі?
3. Порівняйте основні періодизації розвитку дитячих та молодіжних громадських об'єднань.
4. Які особливості періодизації розвитку дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму?
5. Чому відомі періодизації розвитку дитячих та молодіжних громадських об'єднань, на вашу думку, мають розбіжності?
6. Яке значення для вивчення виховання толерантності підлітків у діяльності дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму має з'ясування періодизації розвитку організації?
7. Скласти анотований список публікацій до теми, узагальнивши пріоритетні змістові напрями..
8. Записати тези до кількох статей, підготувавши до 10 запитань причинно-наслідкового та оцінного характеру для обговорення в аудиторії.

Питання для обговорення в групі („Мозковий штурм”)

1. Які чинники необхідно враховувати, здійснюючи періодизацію розвитку дитячих та молодіжних громадських об'єднань?
2. Які історичні події позначились на розвитку дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму середини XX – початку XXI століття?
3. Чим ускладнювалась діяльність громадських об'єднань з виховання толерантності підлітків радянського періоду?

Дискусія

1. Чи можуть дитячі та молодіжні громадські об'єднання здійснювати виховання толерантності підлітків безвідносно до суспільно-політичних подій у державі?
2. Чи впливають демографічні, етнополітичні й національно-культурні особливості Криму на розвиток дитячих та молодіжних громадських об'єднань?
3. Політизація діяльності дитячих та молодіжних громадських об'єднань – підтримати чи заперечити?

Науково-дослідницькі завдання

Вивчити наукові джерела з обраної теми і підготувати тези для виступу на міні-конференції:

1. Дитячі та молодіжні громадські об'єднання Криму періоду 1954–1991 рр. на шпальтах газет і журналів.
2. Науковці та громадські діячі Криму про особливості діяльності сучасних громадських об'єднань.
3. Дитячі та молодіжні громадські об'єднання Криму очима підлітків та дорослих (за матеріалами Web-сторінок).

Міні-конференція „Дитячі та молодіжні громадські об'єднання Криму : історія та сьогодення”

Круглий стіл: Суспільно-історичні закономірності розвитку дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму

Рекомендована література

1. Балдинюк О. Д. Теорія і методика роботи з дитячими та молодіжними громадськими організаціями України: Навчальний посібник / Уклад. О. Д. Балдинюк. – Умань: РВЦ „Софія”, 2010. – с. 192.
2. Баран В. Україна після Сталіна: Нарис історії 1953–1985 рр. / В. Баран. – Львів: МП „Свобода”, 1992. – 124 с.
3. Батенко Т. Нариси історії українського руху опору кінця 50-х – початку 90-х рр. – Львів, 1999. – 344 с.
4. Головенько В. А. Український молодіжний рух у ХХ столітті: історико-політологічний аналіз основних періодів [Текст] / В. А. Головенько. – К.: А.Л.Д., 1997. – 159 с.
5. Корнієвський О. А. Молодіжний рух та політичні об'єднання в сучасній Україні / О. А. Корнієвський, В. М. Якушик. – К.: Київ. братство, 2006. – 256 с.
6. Кулик В. Сучасний організований молодіжний рух в Україні як об'єкт наукового дослідження [Електронний ресурс] / В. Кулик // Аналитическое сетевое издание Центра исследования проблем гражданского общества. – 2009. – Режим доступу: <http://www.politika.org.ua/?p=103>
7. Лісовець О. В. Теорія і методика роботи з дитячими та молодіжними організаціями України [Електронний ресурс] / О. В. Лісовець. – Режим доступу до посібника: <http://www.twirpx.com/file/923852/>
8. Охрімчук Р. Дитячі громадські об'єднання як стратегічно значущий ресурс держави // Світ виховання, № 6, 2006. – С. 9–12.
9. Социокинетика: стратегия и тактика детского движения нового века / Литвак Р. А. Необходимость поддержки социума / Р. А. Литвак. – М., 2003. – С. 317–323.
10. Троцько Г. В. Українські дитячі та молодіжні громадські організації: Навч. посіб. / Г. В. Троцько, І. М. Трубавіна, Т. М. Хлебнікова. – Х., 1999. – 206 с.

2.2. Виховання толерантності підлітків у діяльності дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму періоду 1954–1991 рр.

Зважаючи на те, що виховання ми розглядаємо як цілеспрямований вплив в умовах спеціально організованої виховної системи, рамки дослідження обмежують обсяг дитячих та молодіжних громадських об'єднань, акцентуючи увагу на тих, які засвідчують наявність виховної системи у своїй діяльності.

Крім того, на основі критеріїв відбирання громадських об'єднань Криму для вивчення досліджуваної проблеми визначаємо, що в період 1954–1991 рр. дитячі та молодіжні громадські об'єднання Криму, які мали виховну систему і здійснювали діяльність відповідно до визначених мети та завдань, були представлені лише Кримською обласною комсомольською організацією Ленінської Комуністичної Спілки Молоді України та піонерською організацією імені В. І. Леніна. У неформальному молодіжному середовищі були відомі об'єднання гіппі, металісти, панки, територіальні угруповання та об'єднання екстремістського спрямування, які не мали чіткої виховної системи, організаційно оформлені не були, тому говорити про виховання толерантності підлітків у їх діяльності можна доволі умовно.

З аналізу Положення про піонерську організацію [77; 333] та Статутів Весоюзної Ленінської Комуністичної Спілки Молоді (ВЛКСМ) [79], ЛКСМУ [78], можна дійти висновку, що підлітки могли бути членами і піонерської організації, і комсомольської, проте у Статуті зазначається, що з учнями 1–8-х класів (вік від 7 до 14–15 років) виховна робота будеється в основному через піонерську організацію.

Розглянемо, як мета, зміст та характер діяльності Кримської обласної комсомольської організації ЛКСМ України спрямовувались на виховання толерантності у підлітків. Зауважимо, що членами організації могли бути хлопці і дівчата у віці від 14 до 28 років, про що говориться у Статуті організації [78]), тобто підлітковий вік закінчувався орієнтовно після 1 року перебування у лавах організації, а, залишаючись у стінах школи до здобуття неповної освіти, підліток продовжував перебувати у в тих же умовах громадського життя, що і раніше, лише зі зміною свого статусу та входження до більш дорослого контингенту членів громадської організації. Це дає підстави проводити певну паралель між піонерською та комсомольською організаціями, які перебували у тісному взаємозв'язку, здійснюючи почасти спільну діяльність та розв'язуючи однакові проблеми.

Аналізуючи визначення комсомольської організації, подане в Українській Радянській енциклопедії [430], доходимо висновку про те, що організація була політичним об'єднанням молоді, комуністичним за ідеологією та суворо централізованим, мала різноманітні напрями діяльності та форми роботи, не декларуючи виховання толерантності підлітків ні метою, ні завданням діяльності: „Ленінська Комуністична Спілка України (ЛКСМУ) – один з бойових загонів Всесоюзної Ленінської Комуністичної Спілки Молоді. ЛКСМУ– молодіжна за віком, комуністична за своєю метою, політична за характером, самодіяльна за методом роботи, єдина, централізована організація, яка працює під керівництвом Комуністичної партії. З перших днів свого існування комсомол України зосередив основну увагу на мобілізації молоді республіки на допомогу партії в боротьбі проти внутрішньої і зовнішньої контрреволюції. За дорученням партії комсомол займається повсякденною діяльністю піонерської організації України”.

Головною метою діяльності ВЛКСМ є сприяння об'єднанню молоді в захист її прав, розвитку її громадської свідомості і громадської активності на підставі марксистсько-ленінського світогляду і захист законних інтересів своїх членів. Виховання толерантності як цілеспрямований процес і результат виховної роботи з підлітками у меті комсомольської організації, визначеної Статутом організації [78], не передбачалось, проте у ній простежуються прагматичні підстави толерантності (об'єднання молоді в захист її прав, розвиток її громадської активності) та етичні (розвиток громадянської свідомості молоді).

Основний зміст та характер діяльності ЛКСМУ визначався Центральним комітетом ВЛКСМ, яка, за Російською універсальною енциклопедією, була самодіяльною громадською організацією, що об'єднувала в своїх рядах широкі маси передової радянської молоді: „Комсомол – активний помічник і резерв Комуністичної партії Радянського Союзу. Вірний ленінським заповітам, ВЛКСМ допомагає партії виховувати молодь у дусі комунізму, залучати її до практичного будівництва нового суспільства, готувати покоління всебічно розвинених людей, які будуть жити, працювати і керувати суспільними справами при комунізмі. Сила комсомолу в керівництві КПРС, в ідейній переконаності і відданості справі партії, у свідомій дисципліні, єдності його рядів” [355].

Отже, у громадському житті суспільства комсомольська організація виконувала таку роль: працювала під керівництвом Комуністичної партії Радянського Союзу і за її дорученням керувала Всесоюзною піонерською організацією імені В. Леніна. Первинні організації ВЛКСМ створювалися

на підприємствах, в колгоспах, радгоспах, навчальних закладах, установах, частинах Радянської Армії і флоту.

Загалом, комсомол провадив виховання толерантності за відсутності концептуального осмислення феномена, але з необхідності регулювання стосунків своїх членів та формування громадянина багатонаціональної держави.

Спрямування діяльності комсомольської організації Криму на активну співпрацю, виявлення активності, а не пасивного споглядання, захист своїх прав – це той виховний напрям, який слугував формуванню комунікативної категорії толерантності громадянина в умовах міжособистісного та соціального діалогу (громадянська свідомість актуалізує вміння поводитись у суспільстві, зорієнтовував у виборі комунікативних стратегій і тактик поведінки. І лише одна складова (розвиток молоді на підставі марксистсько-ленінського світогляду) передбачала виховання не толерантності, а швидше її протилежності – інтолерантності, тому що відкидала можливість існування інших духовних цінностей, на основі яких вибудовується світогляд молоді.

Проаналізувавши завдання, записані у Статуті комсомольської організації [78], і які ставила перед собою комсомольська організація Криму досліджуваного періоду, можна дійти висновку про те, що тих завдань, які виховували толерантність підлітків у контексті раніше поданого визначення було більшість: сприяння творчому розвитку; сприяння вихованню молоді на принципах соціальної справедливості, народовладдя, патріотизму та інтернаціоналізму; сприяння формування у молоді навичок активної соціально-політичної, суспільно-корисної діяльності, створення для цього необхідних умов, залучення її до державних і громадських справ; сприяння працевлаштуванню молоді, її правовий захист, організація дозвілля.

І лише одне завдання (пропаганда серед молоді марксистсько-ленінського вчення), можна вважати, спрямовувалось на виховання протилежної до толерантності категорії – інтолерантності, тому що припускало одне єдино правильне та єдино можливе для членів комсомолу вчення.

Отже, за відсутності у суспільній мовленнєвій практиці досліджуваного періоду самого поняття толерантності діяльність комсомольської організації Криму проте не позбавлена визначення головного її спрямування на виховання комунікативної категорії толерантності, здатної гармонізувати стосунки підлітків, спираючись на матеріальні та суспільні моральні цінності, які хоч і визначені класово, все ж не відкидали і загальнолюдські цінності.

З аналізу прав членів комсомолу, що записані у Статуті комсомольської організації [78], можна дійти висновку про те, що всі вони здатні забезпечити виховання толерантності підлітків, тому що передбачають можливість для їхньої активності, свободи висловлювання та відкритого діалогу, досягнення домовленості, співучасті інших осіб у захисті своїх законних прав, соціальної рівності: висувати, обирати і бути обраним в будь-які органи ВЛКСМ; вільно обговорювати на з'їздах, конференціях, зборах і засіданнях виборних органів ВЛКСМ питання роботи Союзу, вносити пропозиції, відкрито висловлювати свою думку і відстоювати його до прийняття рішення; критикувати діяльність будь-якого органу і будь-якого члена ВЛКСМ; звертатися з питаннями, заявами і пропозиціями до будь-якої комсомольської організації чи органу ВЛКСМ; розраховувати на підтримку і захист з боку Союзу своїх законних прав.

Обов'язки, які, за Статутом комсомольської організації [78], беруть на себе члени комсомолу, загалом відбивають когнітивні підстави толерантності (усвідомлення категорій чужості та ідентичності) та етичні (дотримання високих моральних загальнолюдських цінностей): неухильно дотримуватися у своїй діяльності вимог Статуту ВЛКСМ; сумлінно виконувати завдання та обов'язки, визначені Статутом ВЛКСМ, комсомольські доручення; дбати про авторитет і гідне поповнення ВЛКСМ; виконувати рішення з'їздів, Всеукраїнських конференцій ВЛКСМ, комсомольських органів; перебувати на обліку в одній з організацій Спілки; сплачувати членські внески.

Виконання накреслених у статуті обов'язків визначалось і директивними матеріалами комсомольської організації, як свідчать стенограма I та II пленумів Обкому комсомолу „Про покращення діяльності комсомольських організацій шкіл області” [524] та стенограма зборів комсомольського активу області з питання „Про результати роботи XVI з'їзду ВЛКСМ та XXI з'їзду ЛКСМУ України та завдання комсомольської організації області” [525].

Отже, з аналізу мети комсомольської організації за категоріями виховної мети, з аналізу завдань, прав та обов'язків членів комсомолу можна дійти висновку, що виховання толерантності підлітків у діяльності комсомольської організації Криму досліджуваного періоду забезпечувалось такими чинниками: сприйняттям та усвідомленням підлітками суспільних моральних цінностей у процесі спілкування з однолітками, дорослими; активним виявом суспільних норм моралі, які хоч і були класово виражені, проте базувались на загальнолюдських нормах; засвоєнням ціннісних орієнтацій та формування певного рівня морального досвіду, переконаності у відстоюванні морального ідеалу;

установкою на суспільно значущу поведінку, розвитком вольових якостей, пов'язаних з формуванням мотиваційної сфери; самовихованням.

Проте було у діяльності комсомольської організації Криму місце і для розвитку інтолерантності особистості підлітків як протилежності до толерантності, яка спричинювалась такими чинниками: розвитком лише комуністичного світогляду та переконань; виробленням єдиної (комуністичної) ціннісної орієнтації з запереченням і неприйняттям будь-якої іншої; виробленням у вихованців установки на поведінку „борця” за справу Комуністичної партії Радянського Союзу, на повну інтеріалізацію (засвоєння) і поширення комуністичних ціннісних орієнтацій на їхню суспільну діяльність. Власне, на користь такого узагальнення свідчить і стенограма II Пленуму Кримського обкому комсомолу „Про результати XIV з'їзду ВЛКСМ та завдання обласної комсомольської організації з подальшого розвитку масового руху „Мій особистий вклад у будівництво комунізму” [520], яка визначає масовість справи у боротьбі за комунізм та обов'язковість участі у ній кожного комсомольця.

Розгляду щодо виховання у підлітків толерантності підлягають структура та принципи діяльності комсомольської організації.

Вищим органом комсомолу є Всесоюзний з'їзд ВЛКСМ (ЛКСМ України). На з'їзді обирається Центральний комітет комсомолу, який і керує всією роботою спілки в проміжках між з'їздами. На обласних конференціях обираються обласні комітети комсомолу, на районних – районні. Для керівництва поточною роботою первинної організації терміном на один рік обирається комітет, а там, де менше 10 комсомольців, – секретар первинної організації.

Керівним принципом організаційної будови ВЛКСМ визначав демократичний централізм, що, як і в Комуністичній партії (з'ясовано за Програмою та Статутом КПРС [342]), означав виборність всіх керівних органів комсомолу знизу доверху; періодичну звітність комсомольських органів перед своїми організаціями і перед органами вищого рівня; сувору комсомольську дисципліну і підпорядкування меншості більшості; безумовну обов'язковість рішень найвищих комсомольських органів для нижчих.

Спираючись на дослідження в галузі політології питань демократії та централізму (В. Астахової [399], М. Панова [301, с. 161], М. Восленського [75, с. 52]), можна стверджувати, що виховання толерантності підлітків декларують тільки 3 складники названого принципу демократичного централізму: виборність керівних органів комсомолу; звітність їх перед своїми організаціями; підпорядкування меншості членів організації їх більшості.

Решта – звітність комсомольських органів перед органами вищого рівня; суворота комсомольська дисципліна; безумовна обов'язковість рішень найвищих комсомольських органів для нижчих – навпроти, не декларують виховання толерантності загалом, бо: 1) відбивають жорсткий централізм, що передбачає існування у системі фактичної та правової нерівності компонентів, що мають при ньому різний і суворо визначений системний статус зв'язків та стосунків жорсткої вертикальної субординації, безумовного та безперечного підпорядкування компонентів нижчого рівня компонентам вищого рівня (з огляду на визначення поняття „централізм” в енциклопедичному словнику за редакцією Ю. Аверьянова [330], де воно тлумачиться як „система управління із єдиного центру, що заснована на суворому підпорядкуванні органів нижчого рівня органам вищого рівня”;

2) не є демократичними за своєю суттю (зважаючи на визначення поняття „демократія”, яке, за підручником з політології Н. Горлача та Г. Головченко [64], є формою устрою будь-якої організації, заснованої на принципах рівноправ'я її членів, періодичної виборності органів правління та прийняття рішень у них по більшості; як заснований на певній системі цінностей ідеал суспільного ладу і відповідний до нього світогляд – „демократичний ідеал цінностей включає: свободу, рівність, повагу до прав людини та меншості, народний суверенітет, співучасть громадян у управлінні та інше”).

Підтвердженням нашого висновку слугують і архівні матеріали, зокрема довідка працівників відділу обкому комсомолу з питань організаційної роботи в міських, районних комсомольських організаціях про виконання постанов та рішень XXI з'їзду КПРС та соціалістичних обов'язків [509], стенограми V та VI пленумів Кримського обкому комсомолу про завдання комсомольських організацій області з підготовки до 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції та результати червневого (1967 р.) Пленуму ЦК КПРС [521], стенограма об'єднаного урочистого Пленуму Кримського обкому комсомолу та Сімферопольського міськкому комсомолу, присвяченого 50-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції [522], стенограма обласних зборів комсомольсько-фізкультурного активу про хід виконання постанови ЦК КПРС та Ради Міністрів у Кримській області про керівництво фізкультурою та спортом у країні [528], які переконливо свідчать про підпорядкування і комсомольської, і піонерської організації директивам Комуністичної партії, обов'язковість виконання рішень органів вищого рівня для нижчого. Статистичні звіти обкому комсомолу, міськкомів та райкомів комсомолу про склад комсомольських організацій за родом занять, віком, освітою, комсомольським стажем, національністю

та розподілом первинних організацій за типами та кількістю комсомольців у них [517], [518], статистичні звіти обкому комсомолу, міськкомів та райкомів комсомолу про чисельний склад та рух комсомольських організацій області [519] переконують у підпорядкуванні всієї організаційної роботи комсомолу Криму партійній організації, що виключає фактично можливість автономного існування та прийняття рішень, а відтак також спрацьовує не на користь виховання толерантності підростаючого покоління, відносно якого і здійснювалась вся діяльність комсомольської організації.

З метою вивчення виховання толерантності підлітків у діяльності комсомольської організації Криму, крім статутних положень, розгляду потребують зміст, напрями, форми та методи діяльності організації. Зазначимо, що наукове розроблення проблем діяльності комсомолу досліджуваного періоду здійснювали науково-дослідні установи АПН СРСР, кафедра теоретичних основ піонерської роботи Вищої комсомольської школи при ЦК ВЛКСМ, педагогічні вищі навчальні заклади країни [76].

Вихованню толерантності підлітків слугували такі напрями роботи комсомолу Криму, як інтернаціональне виховання: за матеріалами періодичних видань, зокрема газети „Комуніст Криму” [211], „Кримський комсомолец” [210], „Комсомольська правда” [180], „Кримська правда” [202], „Молодь України” [265], „Комсомольское знамя” [181], праці О. Оникіна, Ю. Аксютіна та О. Рошупкіна „Комсомол Крима: Факты, события, люди” [287], відомо, що протягом 1954–1955 рр. кримські комсомольці брали участь в освоєнні цілих та перелогових земель Алтаю та Казахстану, працювали на шахтах Донбасу, закладали нові сади та виноградники, брали участь у будівництві Камиш-Бурунського залізничного комбінату. У 70-і роки Комсомол Криму брав участь у Всесоюзних будівництвах, зокрема у будівництві Байкало-Амурської магістралі.

У СРСР з 1956 р. діяв Комітет молодіжних організацій СРСР (КМО СРСР), з 1958 р. – Бюро міжнародного молодіжного туризму „Супутник” (БММТ „Супутник” ЦК ВЛКСМ). Протягом 1970–1974 рр. в результаті їх діяльності 800 тис. комсомольців побувало в зарубіжних країнах і відвідало СРСР, що об’єктивно слугувало зустрічі з іншими культурами, знайомству з іншою мовною свідомістю і забезпечувало виховання толерантності на основі когнітивних, прагматичних та етичних підстав.

1974 р. ВЛКСМ і радянські молодіжні організації співпрацювали з молодіжними та студентськими організаціями 130 країн. Першорядне значення надавалось зміцненню братніх стосунків зі спілками молоді інших соціалістичних країн. Розвивались зв’язки з комуністичними

юнацькими організаціями капіталістичних країн, з прогресивними молодіжними організаціями країн Азії, Африки, Латинської Америки. Комсомол активно брав участь у роботі Всесвітньої федерації демократичної молоді та Міжнародного союзу студентів. Протягом 1970–1974 рр. СРСР відвідало понад 700 делегацій зарубіжних молодіжних та студентських організацій, за кордон виїжджало більше 900 делегацій радянської молоді; в СРСР проведено понад 80 міжнародних і двосторонніх заходів, в яких брало участь бл. 10 тис. зарубіжних делегатів. Традиційними стали фестивалі, тижні дружби молоді СРСР з молоддю багатьох країн [313], що сприяло вихованню толерантності через наявність когнітивних та прагматичних підстав вияву толерантності.

Вихованню толерантності комсомольців взагалі сприяли і заходи в межах патріотичного напрямку діяльності організації: публікації про діяльність комсомольської організації Криму, зокрема „Кримського комсомольця” [546] свідчать, що протягом 1950-х років комсомольці Криму працювали на будівництві найбільших народногосподарських об’єктів, таких як Чорноморський рудник, Сімферопольська ГРЕС, обласний телецентр; 1959 року обласний комітет комсомолу оголосив ударними комсомольськими будовами будівництво першої в Європі гірської тролейбусної лінії Сімферополь – Алушта і Бахчисарайського міжколгоспного цементного заводу. Стенограма IV пленуму обкому комсомолу [526] про участь комсомольських організацій Кримської області у будівництві шахти „Кримська-комсомольська” (1956–1957 рр.).

Великий вклад у загальну справу зробили і комсомольці 60-х років: відкриття Малої Академії Наук Криму „Шукач” [496], будівництво Північно-Кримського каналу, дитячого оздоровчого комплексу в Євпаторії, Сімферопольського Палацу піонерів, заводу двоокису титану в Армянську – за інформацією обкому комсомолу до ЦК ВЛКСМ про роботу комсомольських організацій з дітьми, підлітками, про шефську допомогу комсомольців над побудовою Північно-Кримського каналу [483]. Продовжував дбати комсомол Криму про розвиток регіону і протягом 1970-х та першої половини 80-х років – як свідчить стенограма V пленуму обкому комсомолу „Про хід виконання соціалістичних обов’язків III року семирічки Євпаторійською та Кіровською районними комсомольськими організаціями та участь комсомольців та молоді районів у боротьбі за гідну зустріч XXII з’їзду КПРС” [527], зазначаючи, що комсомольці продовжують змагатися у виконанні трудових та ідейно-політичних обов’язків, працюючи на комсомольських суботниках з благоустрою територій, у будівельних загонах (на будівництві спортивних майданчиків у дворах будинків, пляжів, при ремонті будинків

пам'ятників та догляданні за ними), надаючи шефську допомогу підприємствам Криму, беручи участь в охороні громадського порядку.

Значущим для виховання толерантності підлітків-членів комсомольської організації Криму став XII Міжнародний фестиваль молоді та студентів, який відбувся 27 липня – 3 серпня 1985 року у Москві, який символізував прагнення молодого покоління до взаєморозуміння, співпраці та поваги один до одного незалежно від місця народження, мешкання, освіти, здібностей та інших розбіжностей, визначаючи актуальність питання толерантності у молодіжному громадському середовищі [533].

Виховання толерантності підлітків-членів комсомольської організації Криму здійснювалось під впливом названих форм роботи організації через усвідомлення своєї причетності до організації, яка мала такі здобутки у своїй громадській діяльності. Крім того, патріотичне та інтернаціональне виховання у шкільних комсомольських осередках будувалось на принципі наступності, що, врешті, об'єднувало підлітків загалом (як піонерів, так і комсомольців), проте розкриваючи нові можливості для особистісного зростання.

Загалом, підлітки Криму мали можливість користуватись періодичними виданнями, які сприяли розвитку власної ідентифікації, обміну досвідом, думками, виробленню установок на взаємодопомогу, співпрацю, самовиховання, що сприяло вихованню толерантності через наявність когнітивних, прагматичних та етичних підстав комунікативної категорії толерантності (від 1976 р. загалом видавалось 226 молодіжних, піонерських газет та журналів (газети „Кримський комсомолец”, „Комсомольська правда”, „Комсомольское знамя”, „Піонерська правда”, „Зірка”, „Юний лєнінець”, журнали „Молодий комуніст”, „Піонерія” та ін.) [238; 277], працювали 162 молодіжні редакції та відділи радіомовлення, 130 молодіжних редакцій телебачення [373; 468].

Отже, виховання толерантності підлітків у діяльності Кримської обласної комсомольської організації здійснювалось поза концептуальним осмисленням та проектуванням результатів виховного впливу, мало практичний характер з необхідності регулювати стосунки між членами організацій та виховувати громадянина багатонаціональної держави, однак ідеологічне спрямування роботи обмежувало цей процес та навіть слугувало розвитку інтолерантності у громадському житті дітей.

Розглянемо, як у діяльності Кримської піонерської організації імені В. І. Леніна було можливе виховання толерантності підлітків.

У педагогічному словнику за редакцією М. Ярмаченка піонерська організація визначається як „масова дитяча комуністична організація, яка об'єднувала в своїх рядах дітей і підлітків у віці від 10 до 15 років і

виступала початковим етапом виховання” [309, с. 336] Подібно визначає її і Українська Радянська енциклопедія, де говориться, що Ленінська Комуністична спілка Молоді України є „складовою частиною Всесоюзної піонерської організації імені В. Леніна. Піонерською організацією України керує ЛКСМУ” [430].

Проаналізувавши наукові джерела, у яких йдеться про витоки піонерської організації (Н. Крупської [205; 485], А. Богуславської [47], В. Черних [456], А. Шободоевої [465]), можна подати таке її визначення: піонерська організація – це політичне (за ідеологічним забарвленням) та скаутське за формою об’єднання дітей, яке ставило за мету виховання дітей як громадян, відданих комуністичній партії і Радянській державі.

Отже, з наведених визначень піонерській організації можна дійти висновку про те, що етичними й когнітивними підставами виховання толерантності підлітків в організації виступало громадянське виховання, яке, за українським педагогічним словником за редакцією С. Гончаренка, передбачає формування громадянськості як інтегративної якості особистості, яка дає можливість людині відчувати себе юридично, соціально, морально й політично дієздатною. До основних елементів громадянськості належать моральна і правова культура, яка виражається в почутті власної гідності, внутрішньої свободи особистості, дисциплінованості, в повазі й довірі до інших громадян і до державної влади, здатної виконувати свої обов’язки, в гармонічному поєднанні патріотичних, національних та інтернаціональних почуттів. Основна мета громадянського виховання – виховання у людини моральних ідеалів суспільства, почуття любові до Батьківщини, прагнення до миру, потреби в праці на благо суспільства. У сучасних умовах важливою громадянською якістю стає здатність людини до самовизначення, завдяки якому людина зможе розумно існувати в умовах вибору, тобто в умовах свободи й відповідальності [68, с. 75].

Розглянемо, як положення організації [333] декларують виховання толерантності підлітків.

У меті (виражена девізом Всесоюзної піонерської організації імені В. І. Леніна: „Піонер, до боротьби за справу Комуністичної партії Радянського Союзу будь готовий!”) та завданнях діяльності (виховувати юних ленінців в дусі комуністичної ідейності і відданості Радянській Батьківщині, пролетарського, соціалістичного інтернаціоналізму, свідомого ставлення до праці і суспільного надбання, освоєння духовної культури, непримиренності до всього, що чуже соціалістичному способу життя) не передбачено виховання толерантності її членів, визначається виховання борців за справу Комуністичної партії Радянського Союзу, сучасної, за українською радянською енциклопедією, зводиться до

„боротьби за перемогу комунізму” [430], суспільного ладу, за якого існує „рівність, соціальна справедливість”, проте який, на думку сучасних українських політологів Л. Білецької, О. Білецького, В. Савич не терпить самої думки про іншорodne мислення, фактично перетворюється з форми правління в релігію, а ідея комунізму перетворюється в істину, що не підлягає ніяким сумнівам [340].

„Борці за комунізм” мали додержувати „Морального кодексу будівника комунізму”, який, за Українською Радянською Енциклопедією [430], є „сукупністю основних принципів моральності, які визначають сутність комуністичного ставлення особи до суспільства, однієї людини до іншої і до самої себе, моральних основ взаємовідносин між націями і народами”.

Розглянемо, як зміст тексту „Морального кодексу будівника комунізму” передбачав виховання толерантності підлітків. Саме поняття толерантності відсутнє у його тексті: 1. Відданість справі комунізму, любов до соціалістичної Батьківщини, до країн соціалізму. 2. Сумлінна праця на благо суспільства: хто не працює, той не їсть. 3. Турбота кожного про збереження та примноження суспільного надбання. 4. Висока свідомість громадського обов’язку, нетерпимість до порушень суспільних інтересів. 5. Колективізм і товариська взаємодопомога: кожен за всіх, всі за одного. 6. Гуманні стосунки і взаємна повага між людьми: людина людині друг, товариш і брат. 7. Чесність і правдивість, моральна чистота, простота і скромність у суспільному та приватному житті. 8. Взаємна повага в сім’ї, турбота про виховання дітей. 9. Непримиренність до несправедливості, дармоїдства, нечесності, кар’єризму, користоловства. 10. Дружба і братерство всіх народів СРСР, нетерпимість до національної і расової неприязні. 11. Нетерпимість до ворогів комунізму, справи миру та свободи народів. 12. Братерська солідарність з трудящими всіх країн, з усіма народами.

Деякі підстави для вияву толерантності у „Моральному кодексі будівника комунізму” все ж таки можна визначити:

– любов до соціалістичної Батьківщини (з першого принципу) – простежуються когнітивні підстави толерантності, бо передбачають процес ідентифікації з народом, хоча відчутна умовність цієї підстави: зазначено не загалом Батьківщини, а „соціалістичної Батьківщини”, що фактично обмежує зазначене почуття любові певними рамками, що, врешті, і заперечують саму толерантність як таку;

– турбота кожного про збереження та примноження суспільного надбання (3 принцип) – когнітивні підстави: ідентифікація особистості з певною суспільною групою;

– висока свідомість громадського обов'язку, нетерпимість до порушень суспільних інтересів (4 принцип), непримиренність до несправедливості, дармоїдства, нечесності, кар'єризму, користолюбства (9 принцип) – прагматичні підстави толерантності: спрямованість діяльності на активну життєву позицію, вироблення власних переконань, поглядів та установки на їх відстоювання; однак наявність понять „нетерпимість” та „непримиренність” чітко не окреслює тактику комунікативної взаємодії – конгруентна чи конфронтаційна, тому наявна ймовірність інтолерантних стосунків, виявів агресії;

– товариська взаємодопомога (з 5 принципу) – прагматичні підстави: передбачається активна взаємодія, проте обумовимось, що вона може виникати як в ситуаціях розбіжностей та конфлікту, так і за доброзичливих стосунків;

– гуманні стосунки і взаємна повага між людьми: людина людині друг, товариш і брат (6 принцип), чесність і правдивість, моральна чистота, простота і скромність у суспільному та приватному житті (7 принцип), взаємна повага в сім'ї, турбота про виховання дітей (8 принцип), дружба і братерство всіх народів СРСР, нетерпимість до національної і расової неприязні (10 принцип) – етичні підстави толерантності, що відбивають загальнолюдські моральні цінності.

Наявні серед принципів „Морального будівника комунізму” і такі, які не сприяють вихованню толерантності особистості підлітків: нетерпимість до ворогів комунізму – спрямовує як свідомість, так і морально-вольові якості особистості на інтолерантні стосунки, ворожість до всіх, хто не поділяє комуністичних переконань, що лежать в площині не загальнолюдських моральних цінностей, а класових, а отже, закономірно мають як прихильників, так і опозицію до такої суспільно-політичної ідеології.

Не має чіткої визначеності щодо виховання толерантності, а скоріше спрямовує на інтолерантність у стосунках з іншими людьми і 12 принцип: „Братерська солідарність з трудящими всіх країн, з усіма народами”: з одного боку вказує на братерські стосунки, однак поняття „солідарність” вміщує значення комуністичної солідарності, що має й інший бік так званого братерства – хто не поділяє комуністичної ідеології, є ворогом.

Отже, 12 принцип за суттю є двозначним і не може визнаватись за принцип, що слугує вихованню толерантності особистості, підлітка зокрема.

Перший принцип „Морального будівника комунізму” також не має однозначності в контексті виховання толерантності особистості: „відданість справі комунізму, любов до соціалістичної Батьківщини, до країн соціалізму” хоч і передбачає вияв почуття любові до людей (що є

етичною підставою толерантності), все ж обмежує це почуття рамками „соціалізму”, „комунізму”, а отже, теж вміщує приховану інтолерантність до інакодумців і не виключає ворожості до них.

2-ий принцип „Сумлінна праця на благо суспільства: хто не працює, той не їсть” начебто і має етичні та прагматичні підстави для вияву толерантності – громадянська сумлінність, активна життєва позиція, однак друга частина принципу не визначає ставлення до тих, хто з причин хвороби, наприклад, чи інвалідності, пенсійного віку не може активно працювати – як в такому випадку „Моральний кодекс будівника комунізму” спрямовує поведінку будівників комунізму – не визначено, що дає підстави припускати можливість інтолерантної поведінки стосовно таких категорій людей, не виключає й ворожого ставлення до них.

Суперечливим щодо виховання толерантності є і 5 принцип „Морального кодексу будівника комунізму”: „колективізм і товариська взаємодопомога: кожен за всіх, всі за одного”, адже колективізм через невміле впровадження здатний обмежити самостійність особистості, її свободу поглядів, переконань, автономію в стосунках з іншими, які відрізняються чимось, що фактично не слугує вияву прагматичних та етичних підстав толерантності, а відтак загалом нівелює сутність принципу в контексті виховання толерантності підлітків.

Отже, проаналізувавши принципи „Морального кодексу будівника комунізму”, який використовувався для виховання підростаючого покоління, зокрема підлітків в піонерській організації, можна констатувати, що хоч в ньому і є низка принципів, що слугують вихованню толерантності підлітків, проте прихований інтолерантний характер деяких з них (а то й відкрито ворожий!) до інакшості за суспільно-ідеологічними ознаками загалом не дають можливості визначити моральний кодекс як такий, що спрямовує взаємостосунки людей на вияв загальнолюдських високих моральних якостей. Більш того, він здатний навіть на теоретичному рівні сіяти класовий антагонізм, національну роз’єднаність, свідчить про намагання підпорядкувати свідомість, реальну моральну практику людей класовим політичним інтересам, що є прямим посяганням на свободу волі особистості, а отже, спрямування діяльності піонерської організації за „Моральним кодексом будівника комунізму” не слугувало вихованню толерантності підлітків. Таке узагальнення підтверджується свідченням одного з авторів „Морального кодексу будівника комунізму” політолога, вченого та письменника Ф. Булгацького, який 1961 р. брав участь у його написанні: „Я сказав, що потрібно виходити не тільки з комуністичних постулатів, а й також із заповідей Мойсея, Христа, тоді все дійсно „ляже” на суспільну

свідомість. Це був свідомий акт включення в комуністичну ідеологію релігійних елементів. Буквально години за півтори ми склали такий текст, який в Президії ЦК пройшов на „Ура” [475].

З аналізу принципів діяльності піонерської організації за Положенням про організацію [333], випливає, що виховання толерантності передбачалось більшістю принципів, зокрема через: спадкоємність трьох поколінь – комуністів, комсомольців, піонерів (базувалось на громадянських чинниках патріотизму, інтернаціоналізму, обов’язку, поваги до старших, відповідальності за моральний вибір, активного життєвого спрямування); суспільно-політичну цілеспрямованість (соціалізація в суспільстві з урахуванням суспільно-політичної активності); спільну працю на загальну користь (можливість домовленості, знаходження компромісу, поступки задля значущої справи в умовах співпраці); дружбу, товариськість (спрямування виховної роботи на установки вироблення високих моральних якостей, проте на основі класових цінностей); самостійність та самоврядування піонерів у поєднанні з умілим педагогічним керівництвом дорослих (можливість автономізації діяльності, яка передбачає самопізнання, самовиховання та самокорегування при спілкуванні з іншими у спільній діяльності); добровільність вступу до піонерської організації, участі в її справах (забезпечення головного принципу демократичності діяльності: принципу свободи); врахування вікових і індивідуальних особливостей піонерів (створення природних умов для розвитку особистості підлітків, які прагнуть самоствердження); неперервність діяльності піонерської організації (виховання відповідальності за справу, що врешті визначає активний складник толерантності); яскравість і романтичність роботи дружини, загону, ланки (сприяння когнітивному, емоційно-вольовому та поведінковому зростанню особистості).

Деякі принципи загалом заперечували виховання толерантності підлітків – через ідеологічне забарвлення діяльності організації та надмірну централізацію керування: „комуністична ідейність”, „боротьба за комуністичне перетворення оточуючого життя”, „колективізм”.

Отже, з аналізу принципів діяльності піонерської організації випливає, що ті принципи діяльності піонерської організації, які відбивали форми та методи виховної роботи з підлітками, спрямовувались на виховання толерантності особистості, а ті, які відбивали ідеологію, ні.

Розглянувши структуру піонерської організації за положенням про організацію [333], можна дійти висновку, що основні її структурні одиниці – дружина, загін, ланка – будували свою роботу (як і комсомол, який скеровував діяльність піонерів) за принципом демократичного

централізму: ланка – 5–10 піонерів, керівник – ланковий піонер; загін – 30–40 піонерів, зазвичай клас загальноосвітньої школи, голова ради загону і його прапорonoсець – піонер, обраний загonom; дружина – піонерська організація школи, 300–400 піонерів, голова ради дружини – піонервожатий або молодий педагог-комсомолец, а його прапорonoсець – піонер, обраний дружиною; районна піонерська організація – всі загони і дружини навчальних закладів району, очолює голова ради районної піонерської організації – завідувач відділу райкому чи третій секретар районного комітету комсомолу ВЛКСМ; обласна піонерська організація – всі загони і дружини, районні організації області, очолює голова ради обласної піонерської організації – завідувач відділу обкому чи третій секретар обкому комсомолу ВЛКСМ.

Додержання принципу демократичного централізму певною мірою сприяло вихованню толерантності підлітків, передбачаючи виборність керівних органів піонерії (ради загону, ради дружини, центральної ради організації); звітність перед піонерами; підпорядкування меншості членів організації їх більшості; проте уможливило й виховання інтолерантності як протилежності до толерантності якості, зокрема через додержання таких принципів, як: звітність піонерських органів перед комсомольськими; суворі піонерська дисципліна; безумовна обов'язковість рішень комсомольських органів для діяльності піонерської організації.

Обґрунтування нашого твердження полягає в тому, що крім демократичних принципів рівноправ'я членів піонерської організації щодо виборності органів правління та прийняття рішень у них по більшості, наявні й елементи фактичної та правової нерівності, що мають при цьому різний і суворо визначений системний статус, зв'язки та стосунки жорсткої вертикальної субординації, безумовного та безперечного підпорядкування складників нижчого рівня складникам вищого рівня. Підтвердженням цьому є й архівні матеріали щодо контролю партії та комсомолу за діяльністю виховної роботи зі школярами: протоколи та стенограми I–III пленумів Обласного комітету Комуністичної партії про завдання з організаційно-політичного зміцнення первинних комсомольських організацій та ролі комсомольців в навчально-виховному процесі школи [505], стенограми зборів обласного комсомольського активу за результатами роботи грудневого пленуму ЦК КПРС, наради піонерських працівників „Про покращення діяльності піонерської організації області у світлі рішень III пленуму ЦК ВЛКСМ” та обговоренні нового складу обласної Ради піонерської організації [523], довідка працівників відділу Обкому комсомолу про організацію літнього відпочинку піонерів та школярів; про підготовчу роботу Сакської

піонерської організації до 40-річчя Всесоюзної піонерської організації імені В. І. Леніна [510], довідка працівників відділу обкому комсомолу про організацію літньої праці та відпочинку піонерів та школярів у Бахчисарайському районі [508], довідки працівників відділу обкому комсомолу про роботу Євпаторійської міської ради піонерської організації імені В. І. Леніна про підготовку до літнього відпочинку піонерів та школярів, про ідейно-політичне виховання школярів [514], які свідчать про безумовність виконання накреслених партією завдань у вихованні підростаючого покоління.

Отже, виховання толерантності підлітків через структурний компонент піонерської організації забезпечується тільки частково.

З метою конкретизації змісту, форм та методів діяльності піонерської організації, які слугували вихованню толерантності підлітків, розглянемо безпосередню діяльність піонерської організації Криму досліджуваного періоду.

У педагогічному словнику за редакцією С. Гончаренка записано: піонерська організація здійснювала свою виховну роботу у дружинах, які створювались насамперед при школах (від 1924 р.), а також школах-інтернатах, дитячих будинках, іноді влітку (тимчасові піонерські дружини) в оздоровчих таборах [431, с. 366].

Піонерський загін як структурна одиниця піонерської організації, концентрував діяльність піонерів не лише в стінах школи, а й у клубах підприємств, колгоспів, радгоспів, у дитячих позашкільних закладах тощо.

Розглянемо, як безпосередньо зміст, форми та методи діяльності піонерської організації, що мала свої структурні одиниці і в Криму, сприяли вихованню толерантності підлітків.

Кримська обласна піонерська організація здійснювала виховання підлітків в межах інтелектуального, морального виховання та формування вольових якостей і фізичного загартовування. Проаналізуємо ці види виховання в контексті толерантності відповідно до 3-х сфер виховання – когнітивної, афективної та регулятивної, які визначаються сучасними вченими-педагогами М. Кларінім [169, с. 19–29], П. Крейтсбергом [199], С. Карпенчук [163], визначивши конкретні напрями виховання та співставивши їх зі змістовими лініями виховання толерантності.

У межах інтелектуального виховання, яке сприяє формуванню культури мислення, а відтак орієнтує до наслідування кращих зразків поведінки у спілкування з „іншими”, виховання толерантності, визначено естетичний, народознавчий, краєзнавчо-пошуковий, етичний та інтелектуальний напрями.

Естетичний напрям (забезпечує виховання свідомо активного ставлення до здобуття знань, зустріч різноманітних інтересів, здібностей, нахилів, талантів, що ставить підлітка в умови узгодження різних позицій і сприяє вихованню у нього толерантності) визначено за матеріалами з організації піонерської роботи [406] та її проведення у школі [415], відомостями піонерської організації Кримської області про художнє виховання дітей [506], довідкою працівників обкому комсомолу про роботу Бахчисарайського Будинку піонерів [507] та типовим положенням про обласний та крайовий Будинок художнього виховання дітей [477]. Виховні справи, які реалізують естетичний напрям: вивчення найкращих вітчизняних та зарубіжних творів живопису, музики, архітектури, скульптури, літературних творів; проведення оглядів художньої самодіяльності, міжнародних музичних фестивалів, тематичних вечорів, свят, концертів, художніх виставок, виставок дитячої творчості, різноманітних мистецьких конкурсів, випуск стінгазет.

За описом діяльності Міжнародного дитячого табору „Артек” [183, 404], Атласом Всесоюзної піонерської організації імені В. І. Леніна [536] та працею Ю. Лаптева про етнографічні музеї як центр міжнаціонального спілкування та формування толерантності [543] визначено виховні справи народознавчого напрямку, що сприяв утвердженню ідей єдності національного та загальнолюдського, інтернаціонального та громадсько-сімейного: участь протягом 1970–1972 р., 1972–1974 рр. у Всесоюзних маршах піонерських загонів під девізом „Завжди готовий!”, присвяченому 50-річчю Всесоюзної піонерської організації; проведення екскурсій рідними місцями, проведення народно-обрядових свят (наприклад, „Ой на Івана та на Купайла...”, „Свято врожаю”, „Масленица”, „Рождественские вечера”).

На підставі матеріалів історичних розвідок про розвиток краєзнавства Криму (50–80 рр. ХХ століття) [161], довідок обкому комсомолу до обласного комітету Комуністичної партії України про участь комсомольських організацій в розгортанні комуністичного змагання серед комсомольців та молоді, про увіковічнення пам’яті піонера-героя Віті Коробкова [513] визначено краєзнавчо-пошуковий напрям інтелектуального виховання, який реалізовувався через: вивчення історії краю у формі активної пошуково-дослідницької діяльності, проведення співробітниками музеїв занять для слухачів історико-краєзнавчого факультету Малої академії наук Криму „Шукач”, занять та екскурсій для членів краєзнавчих гуртків (Феодосія, 1957 р.), збирання матеріалів для експозицій музеїв „Промисловість Криму у повоєнний період”, „Сільське господарство Криму” (Феодосія, Сімферополь), „Край у роки Великої Вітчизняної війни”, „Край у післявоєнний період”, „Край у

1959 – 1965 рр.” (Євпаторія, Сімеїз); створення шкільних краєзнавчих гуртків для учнів 8–10 класів (Сімферополь, 1960-ті роки); створення і участь шкільних краєзнавчих гуртків у роботі Кримського товариства охорони пам’яток (до 1975 р. їх створено у всіх восьмирічних і середніх школах області, де нараховувалось 35800 учнів); вивчення, облік археологічних пам’яток, участь у розкопках (археологічний гурток Обласної дитячої екскурсійно-туристичної станції, Сімферополь, 1970-і роки); слухання краєзнавчих лекцій, які проводились співробітниками музеїв (Ялтинський краєзнавчий музей, тематика: „Історичне минуле Південного берегу Криму”, „Чехов у Ялті”, „Видатні письменники на Південному березі Криму”); Кримський краєзнавчий музей: „Неаполь Скіфський – столиця пізньоскіфської держави”, „Історичне минуле Сімферополя”, „Діячі науки і культури Сімферополя” тощо); проведення тематичних вечорів та створення тематичних виставок, присвячених пам’ятним датам, видатним діячам, героїчним подіям минулого („Пам’ятки історії та культури Криму”, „Цих днів не змовкне слава” тощо); створення краєзнавчих клубів, клубів аматорів історії („Таврика”, „Краєзнавець”, Сімферополь, середина 1980-х років).

За довідками працівників відділів Кримського обласного комітету комсомолу та бригад з перевірки та надання практичної допомоги на місцях з питань організаційної, ідеологічної, загальноосвітньої, спортивно-оборонної, піонерської роботи [109; 110], матеріалами рішень Кримського обкому комсомолу про стан виховної роботи за місцем побутування [476], інформаціями, доповідними записками в ЦК ВЛКСМ про роботу піонерських організацій [478] та матеріалами періодичного видання „Крымские известия” [548], видавництва „Дитвидав” [550] визначено етичний напрям інтелектуального виховання, реалізований через: вивчення морального кодексу будівника комунізму, норм поведінки у суспільстві, розвиток культури спілкування та культури мовлення; – участь 1964 – 1967 рр. у Всесоюзному огляді піонерських дружин „Сяйте, ленінські зірки!”, проведення тематичних оглядів, зборів загонів та дружин на теми допомоги, самопожертви, відданості тощо (наприклад, „Ними пишається Батьківщина”, „Про вічне та неминуще”, „Батьківська спадщина”), написання заміток до стінгазети на публіцистичні теми, організація шефської допомоги ветеранам війни та праці (допомога з упорядкування садиби, ведення домашнього господарства, побутова допомога тощо); проведення бесід на морально-етичну тематику, занять-конференцій, літературних сторінок, читань, тематичних вечорів, зборів загонів (наприклад, „Словом не розкидайся!”, „Тримай язик за зубами”, „Словом можна зцілити, а можна...”).

На підставі доповідних записок в ЦК ВЛКСМ про роботу піонерських організацій, про хід підготовки та результати літнього відпочинку піонерів та школярів області [478], Постанови Кримської Президії Кримської обласної ради профспілок про результати роботи піонерських таборів у I зміні [502], звітів про роботу піонерського табору заводу ім. Войкова [494] та Ялтинського оздоровчого табору [495], матеріалів періодичного видання „Южный курьер” [539] визначено інтелектуальний напрям, який реалізувався через: участь у роботі різних гуртків, клубів, створення тематичних стендів, виготовлення плакатів; проведення різноманітних конкурсів (на кращого знавця історії Криму, юних математиків тощо), шахових турнірів (участь 1969 р. у Всесоюзному шаховому турнірі піонерських дружин „Біла тура” на приз чемпіонів світу), змагань („Світлофор”), проведення усних журналів на різноманітну тематику, аукціонів, вікторин, диспутів, конференцій; випуск радіогазет; участь у всесоюзних змаганнях юних ракетників та авіамоделістів на приз імені Ю. А. Гагаріна та приз імені С. Комарова.

Отже, проаналізувавши напрями інтелектуального виховання підлітків у діяльності Кримської піонерської організації, можна стверджувати, що процес виховання, загалом, забезпечував розвиток когнітивних підстав толерантності, шляхів ефективного спілкування, проте відсутність такого напрямку, як релігійний, суттєво позбавив духовного зростання особистості підлітків, що, в свою чергу, слугує виявленню етичних підстав толерантності.

У межах морального виховання на підставі інформацій, доповідних записок, довідок, звітів Кримського обкому комсомолу в ЦК ВЛКСМ та ЦК ЛКСМ України про виконання постанов центральних партійних, радянських та комсомольських органів про Всесоюзну політичну просвіту та науково-атеїстичну пропаганду [479], про шефську роботу комсомольців [480] та з питань масової політизації, культурної та агітаційно-пропагандної роботи [481], матеріалами видавництва „Знання” [537] та періодичних видань „Піонер” [532, 39–41], „Труд” [551] та „Курортный Крым” [552] визначено патріотичний, інтернаціональний, трудовий, екологічний напрями виховання. Розглянемо, як відбивається в них виховання толерантності підлітків.

Патріотичний напрям забезпечує формування когнітивних підстав вияву толерантності через усвідомлення належності до багатонаціонального народу з різноманітними традиціями та культурними здобутками – усвідомлення своєї ідентичності; реалізований через такі виховні заходи: вивчення життя й діяльності героїв, іменами яких названі дружини і загони (наприклад, імені Олександра Багрія, Надії Крайової, Костянтина Гармаша, особового складу 11-го кулеметного

дзоту у м. Севастополі); вшанування пам'яті піонерів, які у роки Великої Вітчизняної війни на фронті і в тилу допомагали перемагати ворога; створення музеїв бойової та трудової слави; участь у Всесоюзних маршах піонерських загонів; політичні огляди, інформації, конференції, мітинги, зустрічі, експедиції на честь знаменних подій, ювілеїв, походи „Дорогами слави батьків”; складання норм ГПО (готовий до праці та оборони), участь у роботі музеїв Криму (починаючи з середини 1950-х років); участь 1958 р. у проведенні піонерської дворічки „Піонери – Батьківщині”, протягом якої підлітки Криму збирали металобрухт для нафтопроводу „Дружба”, для виготовлення тракторів, поїздів та автомашин, висаджували дерева та кущі; участь у проведенні Всесоюзної піонерської експедиції; збирання металобрухту для ліній електропередачі Назарівської ГРЕС та Братської ГЕС 1963 р. та для 100 тисяч тракторів (1969 р.); створення кутків бойової слави, допомога ветеранам війни, проведення міжнародних зустрічей під девізом „Салют, Перемого!” та у проведенні міжнародного дитячого фестивалю „Салют, Перемого” у „Артеці” (1975 р.); участь у спорудженні пам'ятника загиблим землякам (Сімеїз); участь протягом 1970-х років у проведенні Всесоюзних піонерських операцій „Піонерські рельси – БАМу”, „БАМу – піонерські поїзди”, „Мільйон – Батьківщині!”, „Дарунки рідної природи”, „Зернячко”, „Живи, книго!” та ін.); участь 1978 р. у Всесоюзному марші піонерських загонів під девізом „Ми вірна зміна твоя, комсомоле!”; участь в XI республіканському піонерському зльоті (м. Одеса, республіканський піонерський табір „Молода гвардія”) 21 листопада 1990 р., який прийняв новий статут та програму діяльності „Я – Родина – Батьківщина” та започаткував нове неполітичне, громадське, гуманістичне і демократичне об'єднання Спілку піонерських організацій України [СПОУ] з девізом „За Батьківщину, добро і справедливість!” та новим символом організації – веселкою; участь у І зльоті СПОУ, на якому були прийняті програми–орієнтири діяльності піонерських осередків: „Берегиня” – відродження кращих традицій української родини; „Повір у себе” – ствердження особистості через корисні для всіх справи; „Котигорошко” – загартування тіла і духу в ім'я захисту рідної землі, добра і справедливості; „Червона калина” – вивчення історії, культури, етнографії свого народу; „Піонер-лідер” – розвиток організаторських здібностей, культури людських стосунків; „Помагай” – підготовка до самостійної праці, набуття навичок економічного спілкування; „Краю мій лелечий” – справи дорослих і дітей щодо захисту рідної природи.

На підставі довідок та інформацій працівників загального відділу обкому комсомолу в ЦК ВЛКСМ про роботу піонерського табору

„Артек” [512], протоколів засідань обласної Ради піонерської організації імені В. І. Леніна про шкільну молодь та піонерів [497], [498], довідок про хід дитячої оздоровчої кампанії у профсоюзних піонерських таборах Кримської області [499], доповіді секретаря Кримської обласної ради профспілок [501] та матеріалами періодичних видань „Труд” [538], „Крымский комсомолец” [549] визначено інтернаціональний напрям морального виховання, який забезпечує формування і розвиток почуття дружби між народами та повагу до представників всіх національностей, що відбиває когнітивні, етичні та прагматичні підстави толерантності. Напрямок реалізований через заходи, які об’єктивно сприяли „зустрічі різних культур” і виробленню навичок співпраці, узгодженню позицій, що, загалом, і є умовою для виховання толерантності підлітків: створення при школах музеїв, наукових товариств, гуртків, клубів інтернаціональної дружби, співробітництво з дитячими організаціями понад 80 країн, членство у Міжнародному комітеті дитячих та юнацьких організацій (СІМЕА), участь у таких міжнародних конференціях, фестивалях, виставках, Всесоюзних зльотах: 10 – 18 липня 1962 р. у II Всесоюзному зльоті піонерів у „Артеці” (присутні 2250 делегатів та 550 представників зарубіжних дитячих організацій, проведення днів захисту миру, пам’яті героїв, спорту, мистецтва); у Всесвітньому фестивалі молоді і студентів 1968 р. у Софії (організовано піонерський будинок „Дружба”); участь у першому дитячому міжнародному фестивалі „Хай завжди буде сонце!” (Артек, 1977 р.); у III Всесоюзному зльоті піонерів 15 липня – 5 серпня 1967 р. в „Артеці” (присутні 4054 делегати та 442 представники дитячих організацій із 47 країн Європи, Азії, Америки, Африки та Австралії; проведено дні героя, миру, дружби, солідарності та трудових традицій: розділившись на інтернаціональні бригади, делегати та гості працювали на різноманітних підприємствах Криму у фонд В’єтнаму; у IV Всесоюзному зльоті піонерів у Ленінграді 30 червня – 3 липня 1970 р (присутні 1023 делегати); у V Всесоюзному зльоті піонерів 29 липня – 4 серпня 1972 р. в „Артеці” (присутні 3291 делегат та представники дитячих та юнацьких організацій із 59 країн; проведення конференції „Різнокольорові галстуки за „круглим столом”, свята „Широка країна моя рідна”, днів пам’яті героїв, солідарності з іншими народами, свято „Салют – Гайдару!” тощо); у VI Всесоюзному зльоті піонерів з 1 до 4 серпня 1974 р. в „Артеці” (присутні 3270 делегатів та представників дитячих та юнацьких організацій з 52 країн світу, проведення днів пам’яті загиблих за свободу та незалежність Батьківщини, солідарності з народом Чилі, з народами, які борються за мир, свободу та демократію; участь у Всесоюзній операції піонерів „Чукотка” протягом 1968 – 1974 рр. (збирання коштів для побудови Палацу піонерів у Анадірі); у VII

Всесоюзному зльоті піонерів з 11 до 14 серпня 1976 р. в „Артеці” (присутні 3265 делегатів та 927 представників дитячих та юнацьких організацій 58 країн світу; проведені дні миру, праці (робота на підприємствах Криму), міжнародний збір, рішенням якого було розгорнути змагання в піонерських організаціях за право поїхати на Міжнародний дитячий фестиваль „Хай завжди буде сонце!” 1977 р. (Москва, „Артек”); у проведенні Міжнародного дитячого фестивалю „Хай завжди буде сонце!” у липні 1977 р. в „Артеці” (присутні 1500 дітей та 500 почесних гостей з 158 міжнародних, регіональних та національних дитячих та юнацьких організацій 103 країн світу); у Міжнародному дитячому святі „За щасливе дитинство у мирному світі” 1979 р., присвяченому Міжнародному року дитини („Артек”); у VIII Всесоюзному піонерському зльоті з 18 до 21 травня 1981 р. у Москві (присутні 924 делегати, проведення мітингу „За мирне і щасливе майбутнє для всіх дітей”, закладення алеї Пам’яті на рубежі оборони Москви); у Всесоюзному марші піонерів „Ми дружбою ленінською сильні” протягом 1982 – 1986 рр.; у IX Всесоюзному піонерському зльоті у серпні 1987 р. (вперше в історії організації делегації не призначались, а формувались шляхом відкритих виборів); у Всесоюзному зборі активістів перебудови у червні – липні 1988 р. в „Артеці” (присутні 3600 піонерів); у X Всесоюзному зльоті піонерів протягом 20 вересня – 2 жовтня у „Артеці” (присутні 3253 делегати, з них 373 – дорослі; розв’язувалось питання про об’єднання різноманітних дитячих об’єднань, які виникли на базі піонерської організації, під назвою Спілка піонерських організацій (Федерація дитячих організацій) СРСР, прийнято Статут. У заяві дорослих членів СПО СРСР виражено відмову від виховання дітей на комуністичних пріоритетах, політичних догмах та ідеологічних стереотипах, конкретизовано мету діяльності.

Трудовий напрям морального виховання, що забезпечує вияв прагматичних підстав толерантності підлітків в умовах співпраці, визначено на підставі інформацій, довідок та статистичних звітів працівників Кримського обкому комсомолу про підготовку та проведення літнього відпочинку дітей [484], протоколів засідань про організацію літнього відпочинку молоді та дітей Обласного виконкому [486] Приморського райвиконкому [485] та Керченського міськкому комсомолу [488], довідок та інформацій міськкомів та райкомів комсомолу в Обласний комітет про стан піонерської роботи в школах–інтернатах та проведення літнього відпочинку піонерів та школярів області, про роботу членів секції юннатів на шкільних кроликофермах в Красноперекопському районі; про результати змагань шкільних колективів щодо участі в охороні природи Криму [511], довідок

працівників відділу учнівської молоді та піонерів про трудове виховання піонерів та школярів у Старокримському районі [515]. Напрямок реалізовано через: діяльність піонерських супутників учнівських виробничих бригад, збирання макулатури та металобрухту, допомога у збиранні врожаю, виготовлення предметів побуту у шкільних майстернях, діяльність секції юннатів на шкільній кроликофермі (Красноперекопський район): операції „Зернятко”, „Зелена аптека”.

Екологічний напрям, що забезпечує вияв прагматичних та етичних підстав толерантності підлітків, визначено за звітами Камишбурунського піонерського табору [489], „Південний” [492], директивами Співки товариств Червоного Хреста на Червоного напівмісяця СРСР у Кримській області про роботу піонерських таборів влітку [491], довідками, звітами та інформаціями працівників обкому комсомолу про роботу піонерських таборів [490]. Напрямок реалізований через: діяльність загонів „зелених” та „блакитних” патрулів, „піонерських лісництв”, суботники з благоустрою парків, пришкільних ділянок, гірл річок тощо: операції „Зелене вбрання Вітчизни”, „Живе срібло”.

У межах формування вольових якостей та фізичного загартовування, вихованню толерантності сприяли такі напрями виховання, як військово-патріотичний, туристичний та фізичний, завдяки яким виникали ситуації підвищеної моральної, психологічної та фізичної напруженості, що загалом позитивно впливає на виховання толерантності підлітків.

За довідками працівників відділів обкому комсомолу та бригад з перевірки та надання практичної допомоги на місцях з питань організаційної, спортивно-оборонної піонерської роботи [516], протоколом засідань обласної Ради піонерської організації [504], планом роботи дитячого клубу ДВМФ на осінньо-зимовий період [503] визначено військово-патріотичний напрям, який реалізувався через такі виховні заходи: створення при школах загонів червоних слідопитів, юних друзів Радянської Армії, Військово-морського флоту, прикордонників, міліції, участь у Всесоюзній військово-спортивній грі „Зірниця” (старт 1967 р.), ознайомлення з військовими кораблями м. Севастополя та їх історією, відвідування музеїв історичної та бойової слави м. Севастополя, проведення тематичних зборів загонів, вечорів до Дня Червоної Армії та Військово-Морського флоту „Сторінками військової слави”, „Героями слава кримська земля”, до Дня Перемоги – „Вони відстояли життя у боях”, „Військова доблесть – у віках!”, „Юні захисники Вітчизни”.

На підставі доповідної записки працівників Кримського обкому комсомолу про роботу туристичного табору „Ленінград” [493], протоколу засідання Облвиконкому про проведення дитячих оздоровчих заходів, організацію піонерських таборів та дитячих оздоровчих майданчиків

[486] та стаціонарні табори „Зміна”, „Перлиний берег” [500] визначено туристичний напрям виховання толерантності підлітків: кількадевні та тривалі пішохідні, лижні, велосипедні туристичні походи місцями Криму; поїздки до історичних місць України та СРСР; участь упродовж 15 років (з 1972 р. до 1987 р. у Всесоюзній туристській експедиції „Моя Батьківщина – СРСР”), що також задовольняє умову виховання толерантності підлітків через створення ситуацій підвищеної фізичної, психологічної та моральної напруженості.

За доповідними записками, довідками обкому комсомолу в ЦК ВЛКСМ та ЦК ЛКСМ України про шефську роботу комсомольців, про хід та результати проведення огляду фізичної підготовки молоді області [480], інформаціями, довідками обкому комсомолу в ЦК ВЛКСМ та ЦК ЛКСМ України з питань спортивної та оборонно-масової роботи в області [482] та звітом піонерського табору „Алсу-2” про проведення оздоровчої кампанії дітей в піонерському таборі в/ч 20827 1959 р. [487] визначено фізичний напрям виховання підлітків (зміцнення здоров'я та загартування організму, розвиток фізичних можливостей, співпраця в межах команди задля досягнення успіху, що вимагало узгодження різних поглядів, переконань та поведінки): участь у спортивних секціях, спартакіадах, спортивних іграх („Шкіряний м'яч”, легкоатлетичне чотириборство „Дружба”, проведення змагань з футболу, волейболу, піонерболу, баскетболу, шахів, шашок, тенісу тощо).

Отже, на підставі системно-педагогічного аналізу діяльності Кримської обласної піонерської організації можна стверджувати, що, зосереджуючи увагу на всебічному вихованні своїх членів, організація виховувала толерантність у підлітків на підставі когнітивних чинників комунікативної категорії толерантності (ідентифікація себе з певною етнічною групою та усвідомлення одночасно своєї причетності до багатонаціонального народу, його надбань), прагматичних (розвиток активної взаємодії в умовах діалогу при виконанні спільної роботи) та етичних (опора у вихованні на моральні цінності, серед яких – повага до інших (за віком – старших, молодших; за національністю).

Однак серед змістових складників виховного процесу піонерської організації Криму досліджуваного періоду були наявні і такі, які не сприяли вихованню толерантності підлітків, а навпаки, могли розвивати інтолерантність як протилежність до толерантності: обов'язковість участі у заходах Всесоюзного рівня, які мали виразне ідеологічне спрямування, культивували пріоритетність класових моральних цінностей, абсолютизували радянські досягнення, особистість В. Леніна, формували безумовну підкореність керівним органам через жорсткий централізм керування, заперечуючи самоорганізацію, самоврядування, автономію

загалом (експедиція 1956 р., присвячена 40-річчю Великого Жовтня; експедиція 1958 р., присвячена 40-річчю ВЛКСМ та 90-річчю від дня народження В. І. Леніна; змагання на кращий піонерський загін під девізом „Ім'я Леніна в серці кожному, вірність партії справою доведемо”, збирання металобрухту для 100 тисяч тракторів до 100 річчя від дня народження Леніна; проведення під час Всесоюзних зльотів днів революційних та бойових традицій, свята Червоного прапора (1967 р., „Артек”); Всесоюзна експедиція „Заповітам Леніна вірні!” 1968–1970 рр.; нагородження організації орденами Леніна (1972 р.); Всесоюзний збір піонерських загонів під девізом „Піонери всієї країни справі Леніна вірні” 23 січня 1974 р., в день присвоєння організації імені Леніна; Всесоюзний марш „Піонери всієї країни справі Леніна вірні” 1979 р.; вшанування пам'яті піонерів, які загинули в боротьбі проти „куркулів”; створення музеїв революційної слави; участь у Всесоюзних експедиціях партійних з'їздів. Суттєвим недоліком в контексті виховання толерантності підлітків є і відсутність справ духовно-морального спрямування, які орієнтують підлітків на пріоритет загальнолюдського перед класовим. поважне ставлення до ближнього, розвиток емпатії, що є мірилом толерантності в міжособистісних стосунках.

Загалом, зважаючи на змістові лінії виховання толерантності та результати аналізу змісту виховання Кримської обласної піонерської організації, можна дійти висновку, що виховання толерантності підлітків здійснювалось лише частково в межах соціокультурної, етичної та прагматичної ліній, когнітивна лінія не простежується через історично зумовлену відсутність концептуального обґрунтування виховання толерантності.

Розглянувши напрями діяльності піонерської організації Криму, можна виокремити форми діяльності, які найбільше сприяли вихованню толерантності підлітків (спираючись на її когнітивні, прагматичні та етичні чинники формування). Беручи до уваги форми роботи залежно від методики виховного впливу, можна виокремити такі: політінформація, збір, лінійка, конференція, мітинг, зустріч, усні журнали, радіогазета, усний журнал, вікторини, диспути, конференція, аукціон (словесні); зльоти, марші, походи, екскурсії, спартакіади, олімпіади, конкурси, трудовий десант, вогнище, військова гра, турнір, свято, концерт, ярмарок, аукціон, тематичний вечір (практичні); виставки дитячої творчості, шкільні музеї, гуртки, тематичні стенди, плакати, стінгазети (наочні).

Якщо розглядати виховні справи залежно від основного завдання, яке реалізується у процесі використання тієї чи іншої форми, визначаємо такі форми: *форми управління і самоуправління*: збір, лінійка, засідання ради загону (дружини), конференція, мітинг, радіогазета, стінгазети;

пізнавальні форми: зльоти, походи, марші, екскурсії, конкурси, гуртки, олімпіади, трудовий десант, військова гра, турнір, ярмарок, аукціон, усні журнали, вікторини, диспути, виставки творчості, шкільні музеї, тематичні стенди, тематичний вечір; *розважальні форми*: ігри, вогнище, свято, концерт.

Звертаємо увагу на те, що всі наведені форми передбачають тісну співпрацю, що вимагає вироблення установки на домовленість, прийняття спільного рішення, на поступку при розбіжності думок; розвивають високі моральні якості; здатні актуалізувати процеси взаємодопомоги, порозуміння при моральних та фізичних напруженнях, однак пріоритетність колективних форм роботи перед індивідуальними значно зменшують, на нашу думку, ймовірність глибокого вивчення індивідуальних якостей підлітків та впливу на виховання толерантності особистості. Крім того, деякі форми діяльності абсолютизують політичних постатей, їх суспільну діяльність, що, врешті, теж не сприяє вихованню толерантності через засвоєння прикладу поведінки, що базується не на загальнолюдських моральних цінностях, а передусім класових, комуністичних: йдеться про створення у кожній дружині Ленінських кімнат, Ленінських кутків, музеїв; проведення ленінських читань, лекторіїв.

Серед методів діяльності піонерської організації Криму досліджуваного періоду, які могли активізувати когнітивні, прагматичні та етичні підстави толерантності і загалом сприяти вихованню толерантності підлітків, визначаємо такі:

1. Методи формування свідомості підлітка: тематична бесіда під час піонерських зборів, проведення експедицій, походів, зустрічей, святкових заходів, що передбачали знайомство з різними культурами, традиціями: „Рідний Крим”, „Піонер – друг піонерам усіх країн світу”, „Культура народів Криму” тощо; розповідь дорослого (вчителя, запрошеного гостя): „Бойовими стежинами”, „Так гартувалась сталь”, „Нескінченні мандрівки рідним краєм” тощо; диспут, під час якого актуалізувалися прагматичні підстави для вияву толерантності: конгруентний діалог в умовах конфлікту чи розбіжностей поглядів „Що означає дружити?”, „Про себе дбай, але й про іншого не забувай”, „Людина - це промовляється з гордістю!” тощо; переконання силою слова (навіювання), за допомогою конкретного прикладу, педагогічної ситуації, на основі громадської думки.

2. Методи організації діяльності підлітків, спілкування та формування позитивного досвіду суспільної поведінки: привчання і тренування (культура поведінки у різних місцях, культура спілкування між однолітками, з дорослими, культура зовнішнього вигляду, побуту);

педагогічна вимога; соціальна думка (громадська); створення ситуацій підвищеної фізичної, психологічної, моральної напруженості (експедиції, кількадевні походи, табори).

3. Методи стимулювання діяльності і поведінки (вплив на свідомість, почуття, волю): вербальні методи стимулювання (різноманітні запитання); ігри (дозвілля; довготривала педагогічна гра, творча гра): „Піонербол”, „Зірниця”, драматизовано ігри за казками, улюбленими творами; народні ігри („Лапта”, „Городки”, „Чижик”, „Кошки-мышки” тощо); методи романтики (доброчинна, туристсько-краєзнавча діяльність); заохочення (значки „Юний технік”, „Юний турист” і „Юний натураліст”, затверджені 3 квітня 1954 р. ЦК ВЛКСМ, ордени, нагороди дипломами, грамотами, цінними подарунками, важливе доручення); прикладу дорослих; покарання (осуд дій та вчинків підлітка, які суперечать нормам поведінки піонерів, суспільства загалом).

4. Методи пізнання, самопізнання, саморегуляції: спостереження (за зовнішнім виглядом, активністю, культурою мовлення, поведінням з предметами оточення); самовпливу.

Втім, перерахувавши методи виховного впливу піонерської організації Криму досліджуваного періоду, які сприяли вихованню толерантності підлітків, зазначимо, що виховний вплив суттєво втрачав від того, що переважали такі методи: роботи з колективом вихованців, а не методи особистісно орієнтованого напрямку; суворой педагогічній вимоги; пріоритетності громадської думки перед родинною та етнічною (родинна та етнічна була осередкова ними); прикладу ідеологічного забарвлення, політично заангажованого, з відбиттям класового підходу; суворого контролю, а не довіри та автономії.

Загалом, проаналізувавши архівні документи з діяльності Кримської піонерської організації періоду 1954–1991 рр., можна дійти висновку, що виховання толерантності підлітків здійснювалось, але попри відсутність концептуального осмислення феномена толерантності, з усвідомлення необхідності практичного регулювання стосунків підлітків, їх соціалізації у суспільстві та вихованні активного громадянина багатонаціональної держави.

З середини 1970-х років у Криму існували і неформальні групи молоді, зокрема суспільно-політично активної, які захоплювалися ідеями дисидентських груп середини 60-х рр., що відкрито виявили інакодумство в Радянському Союзі. Про виховання толерантності підлітків у їх громадській діяльності безпосередньо не йшлося, однак активісти цих об’єднань, як стверджує Т. Батенко у своїй праці „Нариси історії українського руху опору кінця 1950-х – початку 1990-х рр.” [34], підтримували висунуті дорослими основні вимоги перед владою:

додержувати громадянських прав, гарантованих Конституцією СРСР, що свідчить про наявність когнітивних (усвідомлення позицій свій / чужий та ідентифікація себе з групою однодумців), прагматичних (ситуація конфлікту поглядів, переконань, суспільної поведінки; вияв активного ставлення до розв'язання проблеми та наміри домогтися згоди з існуючою владою) та етичні підстави (опора на загальнолюдські моральні цінності).

Молодь не вдавалася до насильницьких актів, відкритої антидержавної діяльності, обмежуючись популяризацією творів дисидентів та проповідуванням ідей демократизації та політичного плюралізму, що переконує у гуманності об'єднань, як зазначають дослідники В. Кулик, Т. Голобуцька та О. Голобуцький у праці „Зародження, формування та становлення сучасного організованого молодіжного руху в Україні” [219]. Відмова влади від діалогу з інакодумцями перетворила їх у противників соціалізму, молодь не могла ставати проти авторитарної державної системи, тому її вплив на розвиток громадської активності був меншим порівняно з різноманітними молодіжними субкультурами.

На іншому рівні розвитку перебувала в цей період молодіжна субкультура „гіппі”, яка теж належала до неформальних об'єднань і була продовженням „молодіжної революції 60-х рр.” Їх поява в СРСР припадає на початок 70-х рр. ХХ століття. Про безпосереднє виховання толерантності підлітків у діяльності Гіппі не йдеться з огляду на те, що вони не виявляли активної громадської поведінки задля порозуміння з владою, обмежуючись виявом пасивного спротиву державі як механізму придушення особистості та абсолютної свободи особи, права на повну самореалізацію, однак у їх діяльності простежуються когнітивні та етичні підстави для виховання толерантності особистості (усвідомлення своєї іншості відносно організованих молодіжних громадських об'єднань, ідентифікація себе з прихильниками гандійського принципу: не відповідати на зло насильством, а пасивно протестувати проти цього зла), про свідчать матеріали Центрального державного архіву громадських організацій України (ЦДАГОУ) [451].

Гіппі унікали активного діалогу з владою задля розв'язання молодіжних проблем, що позбавило виховний процес прагматичних підстав для виховання толерантності особистості, однак вони виявляли усвідомлений протест проти держави, акцентуючи увагу на своїй іншості, як зазначається у праці „Самодіяльні об'єднання молоді: запитання та відповіді” товариства „Знання” [364].

На відміну від Гіппі, інші об'єднання молоді, які виникли у досліджуваний період, наприклад територіальні угруповання, молодіжні

музичні субкультури („металісти”, „рокери” та ін.) та епатажні угруповання („неофашистські об’єднання”) були відбиттям стихійної протестної активності молоді – стверджується у тому ж джерелі [364], тому про виховання толерантності підлітків у їх діяльності можна говорити доволі умовно, проте зазначаючи, що для формування толерантності були наявні когнітивні підстави (відокремлення себе від інших, ідентифікація з групою протесту проти будь-чого), прагматичні (наявність гострого конфлікту поглядів, переконань, поведінки; активної діяльності), проте установка на відкидання гармонізуючого суспільного діалогу в існуючих суспільно-політичних умовах, використання жорстких, агресивних форм та методів діяльності виводять їх поза комунікативну категорію толерантності. Відтак педагогічних умов для виховання толерантності особистості у названих неформальних об’єднаннях було недостатньо.

Протягом 1982–1983 рр. – зазначається у праці „Самодіяльні об’єднання молоді: запитання та відповіді” [364] – в молодіжному середовищі поширилися неофашистські угруповання, які протягом 1984 – 1987 рр. сформувалися у більшості областей України. У меті їх діяльності не простежується виховання толерантності підлітків через пошуків нових ідей діяльності з використанням крайніх форм насильства та нещадності, ненависті до ворогів (образ ворога в окремих випадках обирався різний: підлітки, що недавно переїхали в цю місцевість, представники старшого покоління, особливо люди, яких вважали „паразитами”, що віднімають у молоді місце в житті.

Деякі групи відзначались жорстокістю до представників інших національностей, – стверджують науковці О. Громов та О. Кузін у своїй праці „Неформали: хто є хто?” [104, с. 38]. Ці групи вважали, що існує „вища раса” та „нелюди”, більшість „нелюдів” треба знищити, а решту перетворити на рабів У боротьбі з „ворогами” вони використовувалися деструктивні методи: від дрібного хуліганства до кримінальних злочинів. Яскравим прикладом деструктивності нацистських об’єднань була діяльність групи, яка називала себе „Другий ешелон” у м. Сімферополі 1984 р. У газеті „Кримський комсомолец” від 26 вересня 1987 р. [359] В. Савченко повідомляв про те, що метою молодіжного об’єднання було повалення радянської влади і встановлення фашистського режиму. У праці „Передумови та історичні наслідки розпаду СРСР та Організації Варшавського Договору” О. В. Тумашов та Й. Савич зазначили, що підлітки, які належали до цих об’єднань, не увійшли до рівня усвідомлення фашистських ідей – захоплення нацистською ідеологією було для них (переважно молодших, які не займалися ніякою практичною діяльністю), лише грою [428].

Отже, у молодіжному середовищі Криму до середини 80-х років ХХ століття виникли такі активні агресивні молодіжні субкультури, які тяжіли до перетворення в контркультуру. Загалом, у молодіжному середовищі 80-х років ХХ століття почалися пошуки організаційного оформлення своєї ініціативи.

У період 1986–1987 рр. розпочався процес зближення неформального молодіжного руху та офіційної ВЛКСМ, – вважають В. Головенько та О. Корнієвський [92]. Спочатку комсомольські функціонери відкидали саму наявність неформалітету в молодіжному середовищі. На одному з Пленумів ЦК ВЛКСМ на початку 1987 року перший секретар Центрального комітету В. Мироненко стверджував: „Ніякої альтернативи чи конкуренції об'єднання молоді за інтересами не складають ніде, крім запаленої уяви людей, які це стверджують”, – повідомляється в інформаційному бюлетені ЦК ВЛКСМ [154, с. 12]. Проте 1987 року в Україні, за даними В. Головенька та О. Корнієвського [92, с. 72], налічувалося 1119 дискусійних клубів. На кінець 1987 року вплив неформальних об'єднань та дискусійних клубів став очевидним навіть для керівництва ВЛКСМ. У той же час інтегроване молодіжне неформальне середовище інтенсивно політизувалося: Є. Астахова у праці „Становление многопартийности в СССР: некоторые аспекты” [27, с. 19] стверджує: „Спостерігається відчутне „дорослішання” молодіжного середовища та активний розвиток соціальної та політичної самодіяльності”

Наприкінці 1987 року починається процес політизації студентського середовища. Акції Українського культурологічного клубу мали значний вплив на національно свідоме студентство, що потім виявилось в діяльності молодіжних організацій, зазначає В. Головенько у праці „Український молодіжний рух у ХХ столітті: історико-політологічний аналіз основних періодів” [91].

У жовтні 1988 року в Москві відбулася всесоюзна зустріч політклубів, після якої вищі функціонери ВЛКСМ почали переглядати своє ставлення до неформалітету, проте „...практика перших засідань свідчила, що комсомольські функціонери переважно були не здатні до дискусії”, – зазначає Є. Астахова у тій же праці [27].

Отже, дискусійні клуби опинилися поза впливом комсомолу. Ідеологічне керівництво не відбулось. Крім того, в середовищі середньої та низової ланки ВЛКСМ виникла демократична течія, представники якої намагалися реформувати комсомол зсередини та демократизувати його структуру. Почала реформуватись піонерська організація. Починаючи з 1986 року, піонерський актив вдається до практики комунарського руху. 1986 – 1989 рр. виходять з друку теоретичні та практичні наробки

пропагандиста комунарського руху С. Соловейчика [381]. Протягом 1988–1989 рр. в методиці виховної роботи піонерських організацій з'являються елементи скаутського руху, ділової гри, педагогіки творчості тощо.

21 листопада 1990 року XI зліт піонерів України проголошує створення Спілки піонерських організацій України – СПОУ. В її основі – відмова від політичного замовлення на діяльність об'єднання, відродження справжніх принципів піонерії, – зазначається в Програмі Федерації дитячих організацій України „Я – родина – Батьківщина” [155]. Зміст діяльності – спрямування на об'єднання дітей та дорослих навколо і цікавих, і корисних справ. Піонерські організації нового типу відкриті для всіх дітей незалежно від їх національного, соціального, освітнього, релігійного, територіального статусу, зазначали В. Блемерс та В. Виш [44; 20].

Отже, комплекс факторів, який включає в себе соціальні, демографічні зародження національних рухів, які наприкінці 1980-х – на початку 1990-х років гостро підняли питання про національне самовизначення, спричинив в Україні, зокрема у Криму, формування громадянського суспільства. З розпадом СРСР на пострадянському просторі з'явилась можливість демократичної участі суспільства у всіх життєвих процесах.

Контрольні запитання та завдання

- 1. Які мета і принципи діяльності Кримської обласної піонерської організації періоду 1954–1991 рр.?*
- 2. Які мета і принципи діяльності Кримської обласної комсомольської організації ЛКСМ України періоду 1954–1991 рр.?*
- 3. Як принципи „Морального кодексу будівника комунізму” узгоджуються з вихованням толерантності підлітків, а які ні?*
- 4. Який принцип організаційної будови ВЛКСМ визначався керівним?*
- 5. Які складники принципу демократичного централізму відбивають виховання толерантності підлітків, а які ні?*
- 6. Які змістові напрями виховання толерантності наявні у діяльності Кримської обласної піонерської організації?*
- 7. Сформулюйте висновок про зміст роботи Кримської обласної піонерської організації в контексті виховання підлітків.*
- 8. Схарактеризуйте зміст роботи Кримської обласної комсомольської організації ЛКСМ України щодо виховання толерантності підлітків.*
- 9. Які форми роботи Кримської обласної піонерської організації і Кримської обласної комсомольської організації ЛКСМ України відбивають виховання толерантності підлітків?*

10. Проаналізуйте методи роботи Кримської обласної піонерської організації і Кримської обласної комсомольської організації ЛКСМ України щодо виховання толерантності підлітків.

11. Як, на вашу думку, позначилось на вихованні толерантності підлітків керівництво з боку Комуністичною партією СРСР?

12. Яке відношення до виховання толерантності підлітків має піонерська і комсомольська атрибутика?

13. Якого висновку можна дійти про виховання толерантності підлітків у діяльності Кримської обласної піонерської організації і Кримської обласної комсомольської організації ЛКСМ України досліджуваного періоду?

14. Доведіть, що Кримська обласна піонерська організація і Кримська обласна комсомольська організація ЛКСМ України є політичними за ідеологічним забарвленням?

15. Чому у середині 80-х років ХХ століття виникла необхідність реформування діяльності піонерської та комсомольської організацій?

16. Чому неформальні об'єднання дітей та молоді 70–80-х років ХХ століття вважались підґрунтям виникнення нових громадських організацій демократичного періоду розвитку держави?

17. Яке значення для вивчення толерантності підлітків у діяльності Кримської обласної піонерської організації та Кримської обласної комсомольської організації ЛКСМ України має ознайомлення з діяльністю МДЦ „Артек”?

18. Складіть анотований список сучасних публікацій з теми, узагальнивши думку про пріоритетні наукові розвідки

19. Запишіть тези до кількох опрацьованих статей, підготувавши до 10 запитань причинно-наслідкового і оцінного характеру для обговорення в аудиторії

Питання для обговорення в групі („Мозковий штурм”)

1. Які найпоширеніші форми роботи з підлітками у діяльності Кримської обласної піонерської організації?

2. У девізі „Піонер, до боротьби за справу Комуністичної партії Радянського Союзу будь готовий!” – умовна модель особистості підлітка. Які її структурно-змістові компоненти?

3. Одне із завдань діяльності піонерської організації радянської доби – виховувати юних лєнінцїв в дусі комуністичної ідейності. Що це за „дух”?

4. Приховані організаційні та соціальні чинники діяльності піонерської та комсомольської організації Криму

Дискусія

1. Чи зашкодила комуністична ідеологізація вихованню толерантності підлітків у діяльності піонерської організації та комсомолу?

2. Принцип демократичного централізму в діяльності громадських об'єднань Криму радянської доби демократичний за суттю?

3. „Моральний кодекс будівника комунізму”: загальнолюдські чи класові цінності?

Науково-дослідницькі завдання

Вивчити наукові джерела з обраної теми і підготувати тези для виступу на міні-конференції:

1. Концептуальні засади діяльності Кримської обласної піонерської організації і Кримської обласної комсомольської організації ЛКСМУ в контексті виховання толерантності підлітків.

2. Піонерська та комсомольська атрибутика в контексті виховання толерантності

3. Вплив ідеології комунізму на виховання толерантності підлітків: психолого-педагогічний аспект вивчення

4. Організаційна модель дитячого (молодіжного) громадського об'єднання, діяльність якого забезпечує виховання толерантності підлітків

5. Дитячі та молодіжні громадські об'єднання ХХ століття: порівняльний аналіз процесу виховання підлітків

Міні-конференція „Дитячі та молодіжні громадські об'єднання радянського періоду: можливість виховання толерантності підлітків”

Круглий стіл: Позитивний і негативний педагогічний досвід дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму радянського періоду з виховання толерантності підлітків

Рекомендована література

1. Батенко Т. Нариси історії українського руху опору кінця 50-х – початку 90-х рр. – Львів, 1999. – 344 с.

2. Всеукраїнский Ленинский Коммунистический Союз Молодежи [Электронный ресурс] / ВЛКСМ: Устав. – Режим доступа к уставу: <http://lksm.narod.ru/ustav.htm>.

3. Оникин А. М., Аксютин Ю. Е., Роцупкин А. М. Комсомол Крыма: Факты, события, люди / А. М. Оникин, Ю. Е. Аксютин, А. М. Роцупкин. – Симферополь, „Таврия”. – 2006. – 408 с.

4. Положення про Всесоюзну піонерську організацію. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sovietthings.narod.ru/Polozheniye_o_VPO_imeni_V_I_Lenina.htm

5. Сергійчук В. Український Крим / В. Сергійчук. – Київ, Українська Видавнича Спілка, 2001. – 304 с.

2.3. Особливості виховання толерантності підлітків у діяльності сучасних дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму

Сьогодні в Україні формується демократичне суспільство, яке має базуватися на принципах свободи, творчості та гуманізму. Державні структури не в змозі реагувати на всі запити суспільства, тому дитячі та молодіжні громадські об'єднання, які почали утворюватись зі здобуттям Україною незалежності 1991 р., мають всі можливості для задоволення різноманітних потреб громадян та спільної реалізації їх прав та свобод.

У „Концептуальних засадах демократизації та реформування освіти в Україні” зазначається: „Вагомим чинником виховання могли б стати і громадські молодіжні організації. Ці організації завжди є елітарними і функціонують поза школою. Становлення самодіяльності молодіжних організацій є потребою і ознакою мужніння громадянського суспільства” [185, с. 119].

У 1990-х роках, відмовившись від монополії на діяльність громадських об'єднань, у тому числі і дитячих, Україна створила умови розвитку демократичних перетворень у громадському житті. Вперше в історії України на місці єдиних офіційно визнаних за часів СРСР дитячої та молодіжної організації (піонерської та комсомольської) стали народжуватись серед дітей і молоді різноманітні за структурою, змістом та регіональністю діяльності дитячі об'єднання та організації: Асоціація гайдів України, Асоціація скаутів України, Дитячий фонд України, об'єднання джур (козачат), СПОУ, Українське дитячо-юнацьке товариство „Січ”, Українське молодіжне аерокосмічне об'єднання „Сузір'я”, різні профільні та релігійні об'єднання дітей і дорослих, – зазначається у виданні „Молодіжний і дитячий рух в Україні: історія і генезис” [262].

Упродовж 1990–1999 рр. в Україні діяло наймасовіше громадське дитяче об'єднання – Спілка піонерських організацій України (СПОУ), яке здійснювало свою діяльність за програмою „Я – родина – Батьківщина”. 27 вересня 1999 року на III зльоті СПОУ була створена Федерація дитячих організацій (Спілка піонерських організацій) України як нове демократичне об'єднання дитячих та піонерських організацій, спілок, формувань. Запропонований федеральний устрій, різноманітність досвіду діяльності різних дитячих об'єднань дозволили їм об'єднатися навколо спільних програм, проєктів. Виникла можливість вступу всеукраїнським, регіональним, районним, місцевим громадським дитячим організаціям, які зареєстровані відповідними управліннями юстиції і не мають подвійного членства, до ФДО (СПО) України з метою подальшого

захисту прав та інтересів дітей, всебічного розвитку їх здібностей, виховання юних громадян України.

За даними Федерації дитячих організацій України, у Криму відсутні дитячі осередки цієї організації [555].

Виховання толерантності підлітків у діяльності сучасних дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму ми розглядаємо насамперед у виховних системах зареєстрованих організацій, зважаючи на наявність у них визначених складників виховного процесу (мети, завдань, змісту, характеру та принципів діяльності, методичного забезпечення) та необхідності звітувати про свою роботу, з урахуванням специфіки кримської моделі толерантності, на якій наголошує дослідник С. Макаренко зокрема у періодичному виданні „Крымские известия” за 2009 р. [544].

Кількість дитячих та молодіжних громадських об'єднань України і зокрема Криму постійно зростає, що свідчить про розвиток суспільства, його спрямованість на створення умов для дітей та молоді щодо соціального виховання, комунікації та захисту інтересів: скажімо, станом на 2010 р. в Україні зі статусом всеукраїнських зареєстровано 173 молодіжні громадські організації, 19 всеукраїнських спілок молодіжних громадських організацій та 18 всеукраїнських дитячих громадських організацій – повідомляється у засобах масової інформації України [410].

Станом на 2011 р., за інформацією Міністерства юстиції України, зі статусом всеукраїнських зареєстрована уже 181 молодіжна громадська організація, крім того 19 всеукраїнських спілок молодіжних громадських організацій та 18 всеукраїнських дитячих громадських організацій [557].

За інформацією Головного управління юстиції Міністерства юстиції України у Автономній Республіці Крим, у Автономній Республіці Крим станом на 2009 р. було зареєстровано 7 дитячих, 53 молодіжних громадських організацій [556], а станом на 22.06.2012 р. уже 15 дитячих та 83 молодіжні громадські організації [558].

Загалом, за інформацією Міністерства юстиції України, станом на 02.10.2012 р. в Україні зареєстровано 3533 громадські формування [559].

Беручи до уваги класифікацію сучасних дитячих та молодіжних громадських громадських об'єднань, наведену у підрозділі 1.2, подамо типи дитячих (див. табл. 2.3 дод. Д) та молодіжних (див. табл. 2.4 дод. Д) громадських об'єднань Криму.

Серед зареєстрованих дитячих громадських об'єднань Криму є об'єднання соціально-виховного типу, за інтересами (хобі) та змішаного типу; серед молодіжних – організації за характером діяльності: молодіжні філії політичних партій, громадсько-політичні організації молоді,

молодіжні фахові об'єднання, організації за інтересами (наукові, літературно-мистецькі та культурологічні організації, вишкільні та спортивно-патріотичні), національні молодіжні організації (не лише культурологічні, а й студентські, наукові, фахові, благодійні, спортивно-патріотичні тощо).

Проаналізувавши основні статутні положення сучасних дитячих та молодіжних громадських організацій Криму, можна дійти висновку, що об'єднаннями, які опікуються вихованням підлітків, є: піонерська організація імені В. І. Леніна (від 16.07.1993 р.), Кримська спілка скаутів Криму (від 29.11.1993 р.), Комуністична Спілка молоді Криму (від 29.08.1994 р.), Кримська округа Пласту – Національної скаутської організації України (від 31.08.2000 р.) тому вивчення виховання толерантності підлітків здійснюватиметься саме в межах цих об'єднань (див. табл. 2.5 дод. Д). Крім цих організацій легалізована через повідомлення ще молодіжна організація, яка ставить за мету виховання дітей та молоді, – Братство православних розвідників-слідопитів (від 20.11.2008 р.). Розглянемо виховання толерантності підлітків у діяльності цих дитячих та молодіжних громадських організацій Криму.

Після розпуску піонерської організації 1991 р. в Україні, і в Криму зокрема, широко почав відроджуватись скаутський рух, зазначає Л. Бачинський [36], з якого, власне і почала 1922 р. свою свою діяльність піонерська організація.

У педагогічній енциклопедії за редакцією М. Ярмаченка [309, с. 421] записано: „скаутизм (від англ. scout – розвідник) – поширена система позашкільного виховання, що склалася на початку 20 ст. у Великобританії. Засновник – полковник Р. Баден-Поуелл (1857–1941). Скаутські організації об'єднують молодь 7 – 21 року і поділяються на бойскаутські (хлопчики) та герлскаутські (дівчата)”.

У Криму на початку 90-х років ХХ століття з'явилися осередки української скаутської організації „Пласт”, Спілка скаутів Криму, що увійшла 1996 р. до Асоціації скаутів України, а 2008 р. – осередки Братства православних розвідників-слідопитів. За основу діяльності всі вони взяли скаутський метод, який полягає в організації виховання дітей та підлітків в природних умовах, з використанням довготривалої гри [46; 313]. Незважаючи на спільність форм, зміст діяльності кожної з них відрізняється через географічні, етнографічні, психологічні особливості громадських спільнот, які представляють ці організації, їх культурно-історичні особливості. Моральні цінності, покладені за основу діяльності організацій визначаються національними та загальнолюдськими чинниками, проте, якщо природні та соціальні умови для здійснення громадської активності є спільними для них, то духовні чинники впливу

мають неоднакове підґрунтя. Відповідно до цього і виховний вплив в організаціях, навіть за чітко продуманої виховної системи, здійснюється неоднаково.

Для розуміння загалом специфіки діяльності скаутської організації звернемось до історії її витоків та розвитку. Вивчивши наукові праці Ю. Гончаренка [95, с. 159]; В. Плюща [324, с. 41]; Ю. Гончарів-Гончаренка [96, с. 15]; Н. Козицької [176] та архівні матеріали Центрального державного історичного архіву України у Києві (ЦДАУ у Києві) [452; 453], історичні матеріали „Пласту” [371, с. 6] та сучасні довідково-інформаційні документи [176, с. 224] про скаутинг в Україні, можна дійти висновку, що він мав 2 тенденції розвитку: гуманістично-природничу, що тяжіла до скаутингу американо-канадського письменника, художника і природознавця Е.Сетона-Томпсона (на початку ХХ століття провадили І. Жуков, О. Анохін); та військово-спортивно-патріотичну (на початку ХХ століття провадили О. Пантюхов – поблизу Петербурга, О. Анохін – у Києві). Переважати стала друга – військово-спортивно-патріотична.

Тривалий час велись спроби пристосування скаутингу його діячами до нової дійсності, що супроводжувалось певними компромісами, зокрема в ідейному плані. Навіть в еміграції у Берліні скаутмайстер Лунін організував відділ скаутів, для яких написав новий скаутський закон із 8 пунктів (загальноприйнятий російський скаутський закон складався із 12, а англійський – з 10). Майже аналогічний випадок, як свідчить часопис українського Пласту [269, с. 55], стався в Харбіні.

Розглянувши історичні матеріали часопису українського Пласту [261, с. 4–5] та дані С. Левицького [234, с. 12–13] про зародження скаутингу в Україні, можна дійти висновку про те, що український національний скаутсько-пластовий рух на початку ХХ століття розвивався якісно і швидко в Центральній і Східній Україні (завдяки внутрішньому розвитку, пристосуванню українських національних традицій в умовах відродження української державності, опираючись на попередній ґрунт таємних козакофільських організацій), однак цей розвиток було насильно припинено внаслідок встановлення більшовицької тоталітарної диктатури. Більш-менш сприятливі умови для існування скаутська організація (названа „Пласт”) мала тільки в Галичині та на Закарпатті, навіть коли Україна була поділена між трьома державами. Саме в ті часи були сформульовані такі важливі складові, як пластова гасло „СКОБ” – „сильно, красно, обережно, бистро”, що збіглося з назвою гірського орла; Пластовий Обіт, Пластовий Закон і Пластовий Герб. Пластовий Герб поєднав в собі символ скаутів – лілію та український герб – тризуб.

Діяльність Пласту була заборонена, існувати організація продовжувала за кордоном, членами її були емігранти з України. „Саме там пластунам вдалось зберегти всі ідеї та традиції”, – зазначає І. Топіліна, аналізуючи діяльність сучасних осередків Пласту в м. Севастополі [249].

Відродження скаутизму в Україні розпочалося після у кінці 80-х – початку 90-х рр. 1991 році Пласт нараховував майже 1800 членів. Сьогоднішня організаційна структура Пласту – це спадок дев'яносторічної історії, результат безперервної роботи, прагнення до реалізації поставленої мети у вихованні нового покоління громадян. 2003 року величезним з'їздом Національна скаутська організація України святкувала своє 90-річчя, – зазначається на Пластовому порталі [321].

Нині „Пласт” є найбільшою скаутською організацією України: організація об'єднує 10 тисяч пластунів різного віку – від наймолодших шестирічних пластунів до пластунів-сеньйорів, які допомагають у виховній праці та у всіх ділянках діяльності Пласту. На сьогодні 130 осередків Пласту діють у 24 областях України, Автономній Республіці Крим, а також у містах Києві та Севастополі, – повідомляється на Веб-сторінці Пласту [318].

Голова **Кримської округи „Пласту”** з 2011 р. – Микола

Микола Яриновський

Яриновський. Криму „Пласт”, за даними НСОУ „Пласт” – Станція Севастополь [283, 319], активно представлений осередками у Севастополі, Сімферополі, Євпаторії, Мирному, Красноперекопську, які утворилися усередині 90-х років ХХ ст.

Як стверджують у прес-службі організації, „На Донбасі і в Криму декларувати свою українськість – це, фактично, кидати виклик оточенню. Можливо, саме тому донецький та кримський осередки „Пласту”, є досить потужними” [47].

Референт розвитку Пласту в Криму пластова сеньйорка Г. Каширіна у статті „Українські скаути” [166], зауважує, що „Пласт не є організацією якої-небудь політичної партії, релігійною сектою, школою чи спортивним клубом. Завдяки тому, що „Пласт” не є організацією єдиного віросповідання і відкритий іншим національностям, 2000 року він був перейменований з Української скаутської організації в Національну скаутську організацію України. Проводиться активна співпраця з

церквами різних конфесій (Українська Православна Церква КП, Українська Автокефальна Православна Церква, Українська Греко-Католицька Церква, Українська Римо-Католицька Церква).

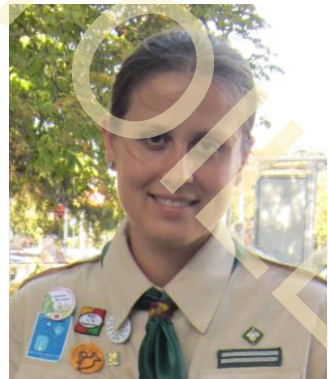

Кримські пластуни на Ювелійній міжкrajовій пластовій зустрічі. Львів, 2012 р.

З-поміж кримських осередків НСОУ „Пласт” виділяється своєю роботою **станція Севастополь** (голова пластової старшини – Зінаїда Беланюк), яка найпершою зорганізувалась у Криму (нараховує кілька десятків осіб віком від 12 років). Перший загальний збір станиці відбувся 1997 року – цей перший крок становлення і розвитку Пласту в Севастополі і є датою офіційного заснування організації, зазначається на осередковому сайті [283].

Отже, розглянемо, як у діяльності кримських осередків „Пласту” здійснюється виховання толерантності підлітків.

Виховання толерантності підлітків забезпечується відпершу структурною організацією діяльності, яка передбачає поділ пластунів за віком на улади:

Зінаїда Беланюк

- новаки – діти від 6 до 11 років, об'єднуються в Уладі Пластунів Новаків та Пластунок Новачок (УН);
- юнаки – 12–17 років, Улад Пластового Юнацтва (УПЮ);
- старші пластуни – 18–35 років, Улад Старших Пластунів (УСП);
- пластуни–сеньйори – старші за 35 років, Улад Пластового Сеніорату УПС).

Така структура забезпечує врахування психолого-педагогічних особливостей виховання підлітків, дотримання природних умов та принципу індивідуалізації виховання толерантності.

У меті організації термін „толерантність” відсутній, однак суть виховного процесу – сприяти всебічному, патріотичному вихованню та самовихованню української молоді на засадах християнської моралі; виховувати молодь як свідомих, відповідальних і повновартісних громадян місцевої, національної та світової спільноти, провідників суспільства [508] – є, безперечно, доказом того, що для виховання толерантності наявні і когнітивні підстави (ідентифікація членів з українською нацією – отже, наявне усвідомлення іншості за етнічними ознаками), прагматичні (вияв активної свідомої позиції громадянина України, установка на співіснування та взаємодію з іншими) та етичні (опора на християнські складники моральності, що містять в собі загальнолюдські цінності).

Когнітивними підставами виховання толерантності підлітків є і символіка організації, зокрема герб „Пласту”, на якому зображена трилиста лілея, вплетена у малий Державний герб України – тризуб, як вказує А. Богуславська у щоденній інформаційно-політичній газеті „Україна молода” [47], що, врешті, свідчить про поєднання національного зі світовим, бо символ лілії використовується усіма скаутами світу.

Вихованню толерантності підлітків слугують і основні принципи Пласту, в яких відбиваються основні демократичні засади діяльності: добровільність членства в організації; виховання і навчання через гру та працю; поступова програма занять і випробувань; гурткова система самоорганізації; заохочення ініціативи і самоврядування; пізнання природи і життя серед природи; підтримка спеціальних зацікавлень і здібностей дітей та молоді [283].

У визначеній виховній системі Пласту [320], яка складається з трьох елементів (ідейних основ, методики та виховних засобів) теж виразно

Герб „Пласту”

простежуються підстави виховання толерантності: високогуманна ідея, закріплена в пластовій присязі, та виховний ідеал, який окреслений пластовим законом; методика самовиховання, випробувана довгими роками діяльності організації; виховні засоби – це зміст пластової діяльності.

Розглянемо кожний із наведених складників виховної системи в контексті виховання толерантності підлітків.

У пластовому законі нарахується 14 позицій: 1. Пластун словний. 2. Пластун сумлінний. 3. Пластун точний. 4. Пластун ощадний. 5. Пластун справедливий. 6. Пластун увічливий. 7. Пластун братерський і доброзичливий. 8. Пластун зрівноважений. 9. Пластун корисний. 10. Пластун слухняний пластовій старшині. 11. Пластун пильний. 12. Пластун дбає про своє здоров'я. 13. Пластун любить красу і дбає про неї. 14. Пластун завжди доброї гадки.

Аналізуючи якості, яких мають набувати пластуни, можна дійти висновку, що пластовий закон зорієнтовує підлітка на розвиток вольових здібностей, виховання свідомого ставлення до себе та інших, саморегуляцію поведінки та самовиховання, що визначають толерантність особистості відносно інших поглядів, переконань.

Три головні обов'язки пластуна (1. Бути вірним Богові і Україні. 2. Допомогати іншим. 3. Слухатися пластового проводу і жити за Пластовим Законом [283]) свідчать про спрямування діяльності в організації на виховання високих моральних якостей підлітка, установку на доброзичливість у стосунках, повагу до старших, основних правил поведінки в організації, що, врешті, теж є когнітивними, прагматичними та етичними підставами толерантності як категорії спілкування:

У Пластовій присязі зазначено: „Присягаюся своєю честю, що робитиму все, що в моїх силах щоб бути вірним Богові і Україні, допомагати іншим, слухатись пластового проводу і жити за Пластовим Законом” – отже, вона є методом регуляції поведінки підлітка, що спонукає його до самопізнання та самовиховання, що знов-таки сприяє вихованню толерантності загалом.

Методика виховання підлітків у Пласті – це насамперед методика самовиховання. Робота в організації розпочинається з дітьми шестирічного віку, яких об'єднують у групи по 6 – 10 осіб, що носять назву „рой”, „рої” в свою чергу об'єднуються в „гніздо”, ця підсистема називається Улад Пластунів Новаків. До одинадцятирічного віку з маленькими „бджілками” заняття проводяться винятково в ігровій формі. Далі діти переходять в Улад Пластунів Юнаків, де старші діти зібрані в гуртки, а гуртки – в курені. З юнаками провадиться робота, спрямована на саморозвиток, і може продовжуватись до їхнього повноліття. Така

методика виховання підлітків забезпечує природовідповідний характер спільної діяльності членів організації, додержання принципу різновіковості, що сприяє врахуванню психолого-педагогічних особливостей підлітків при вихованні особистості, зокрема толерантності.

Через систему умінь (вмілостей, як їх називають пластуни) та проб досягається всебічне зростання особистості, формування якостей, які визначають вміння поводитись у суспільстві, узгоджувати свої потреби з потребами інших, актуалізують процеси самопізнання, саморегуляції та самовиховання, що, насамкінець, і визначає толерантність підлітка як складника комунікативних умінь.

Умілості – це своєрідні спеціальності, які юнак може отримати шляхом поєднання теоретичних та практичних занять, а також складаючи заліки. Проба – це система практичних та теоретичних завдань для отримання наступного звання. Усього існує три проби і безліч вмілостей. Після складання першої проби пластун одержує звання пластуна–учасника; склавши другу пробу, називається пластуном(кою)–розвідником (розвідувачкою); якщо молода людина склала третю пробу, вона одержує звання пластуна(ки)-скоба (вірлиці). Є ще одне звання, яке не залежить від складання проби, звання гетьманського(ої) скоба (вірлиці) – щонайвище звання в Пласті. Далі, переходячи в Улад Старших Пластунів, кожен обирає свій напрям роботи [424].

Серед методів Пласту важливе місце у виховання підлітків посідають відзначення та нагороди – це кількоступенева система заохочень та подяк, прийнята у Пласті. Нагороди надаються відповідно до вікової належності пластуна чи пластунки до певного Уладу (об'єднання). Винятки становлять „Бронзовий хрест за геройський чин” та „Залізний Пластовий Хрест”, що, за визначенням, надаються незалежно від віку. Пластові відзначення та нагороди носяться виключно на пластовому однострої, причеплені над лівою кишенею (чи в аналогічному місці для новаків, які носять безрукавки). Така система заохочень сприяє самовихованню особистості, її толерантності зокрема, оскільки вміння спілкуватись з іншими – це також критерій, на який зважають при відзначенні чи нагородженні.

У реалізації пластової виховної системи є одна основна вимога: всі 3 елементи цієї системи (ідейні основи, методика та виховні засоби) повинні бути одночасно застосовувані. Два перші елементи є незмінними, бо вважається, що їх неможливо модифікувати відповідно до бажань чи поглядів виховника. Третій елемент, засоби, можуть змінюватись відповідно до потреб. Можна застосовувати одні чи інші типи занять відповідно до зацікавлень молоді, за умови, що все повинно бути

збалансованим згідно із загальними напрямками діяльності в Пласті, як зазначає у статті „ Діяльність НСОУ „Пласт” у місті Севастополі” І. Топіліна [424].

Аналізуючи зміст заходів, в яких беруть участь пластуни кримських осередків Пласту та проводять упродовж року вдома (за даними А. Богуславської, наведеними у щоденній інформаційно-політичній газеті „Україна молода” [47]), можна дійти висновку про те, що він має характер українського національного виховання.

Окружний вишкільний табір „Дубок”: свято Івана Купайла. Байдарська долина, 2013 р.

Діяльність Севастопольського осередку „Пласту”, спрямована на засвоєння культурних, психологічних та етнографічних особливостей рідного народу і окреслює: 1) когнітивні підстави для виховання толерантності підлітків (відбувається процес усвідомлення своєї належності до українського етносу, з притаманними йому культурно-історичними чинниками); 2) прагматичні підстави (виникають ситуації узгодження різноманітних думок, поглядів, поведінки в умовах захоплюючого дозвілля та діалогу у співпраці) і 3) етичні (простежується необхідність виявляти високі моральні якості для гармонізації стосунків).

Про це свідчать такі виховні справи:

Окружний табір „Таврида” – 2012 (Байдарська долина)

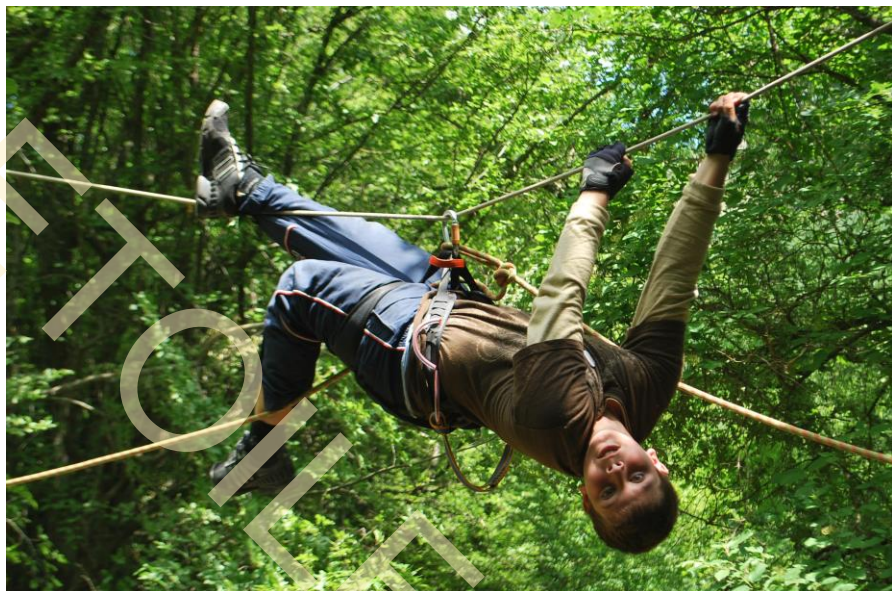
– літні табори (непідготовлених дітей можуть не пустити до літнього табору, адже треба вміти розпалити вогнище, розкласти намет, зварити кашу (у таборі діти готують їжу самостійно) і мати достатню фізичну підготовку);

– табір із повітроплавання „Чота крилатих” (бажаючі можуть навчитися керувати планером, піднятися в небо на параплані чи дельтаплані);

– спортивний табір для юнаків „Калиновий гай”, гірськолижний, велосипедний, кінноспортивний, альпіністський та мистецький табори;

– морські та водні табори (юнаки та юнки вчаться морській навігації, серфінгу, пробують ходити під вітрилами та на байдарках, сплаваються гірськими річками на катамаранах);

Упродовж року на теренах України відбувається близько 80 пластових таборів (морські, водні, лещетарські, летунські, спортивні, мистецькі мандрівні, вишкільні, велосипедні, виховні, міжнародні, – зазначає прес-центр станиці Севастополь [283].

Севастопольські пластуни на випробуваннях

Кримські пластуни на водних заняттях. Львів, 2012 р.

Серед сучасних найвагоміших здобутків Пласту, як визначає довідник всеукраїнських молодіжних та дитячих організацій [124], реалізація спільних з Міністерством України сім'ї, молоді та спорту програм: „Я можу!”, „Вперед і вгору”, „Братерство без кордонів”, „Формуємо себе – формуємо майбутнє”, „Нова сила нового покоління”, у рамках яких проведено 19 всеукраїнських, 8 обласних, 3 міжнародних табори; 1 міжнародну, 2 всеукраїнські конференції; 2 всеукраїнські акції: Віфлеємський Вогонь Миру (див., наприклад, репортаж телерадіокомпанії Міністерства оборони України „Бриз” у Севастополі [323]) та Святий Миколай – дітям, 21 всеукраїнський та 22 обласних семінарів–тренінгів, одна зимова та дві літні Спартакіади; міжнародна скаутська зустріч у Вірменії, поїздка до Польщі для обміну досвідом, „Різдвяна свічка”, „Пластова коляда”, екологічний проект „Чиста Україна – чиста Земля” та багато інших.

З аналізу довідково-інформаційних документів станиці „Севастополь” НСОУ „Пласт” визначено, що севастопольські пластуни вже від початку діяльності свого об'єднання мали зустрічі з пластунами інших регіонів України, що є важливим чинником виховання у них толерантності, оскільки за таких умов виразно виявляються і когнітивні, і прагматичні, і етичні підстави толерантності (перші табори в Карпатах протягом 1995 – 1996 рр.; Орлікіада в м. Рівному восени 1996 р., де посіли гетьманське третє місце). Згодом севастопольські пластуни почали брати участь у всеукраїнських злетах разом з представниками інших осередків Пласту та інших скаутських організацій, а також, що важливо для виховання толерантності підлітків, організовувати злети кримських пластунів. Традиційні злети „Кримська осінь” збирали до п'ятдесяти учасників з усього Криму.

Одним з визначних досягнень Пласту в Севастополі було залучення до роботи кримських татар. Так, в осередку Мамашай в с. Орловці з'явився кримсько-татарський пластовий дівочий гурток, що взяв напрямок роботи з розвитку інформованості про кримськотатарську культуру в Україні. Безперечно, це свідчить про те, що пластуни м. Севастополя не тільки самі виявляють толерантність як важливий складник діалогу культур у поліетнічному Криму, а й надають допомогу у вихованні дітей та молоді інших етнічних груп регіону, що, безперечно, сприяє вихованню толерантності усіх співучасників такої взаємодії.

Вихованню толерантності підлітків слугує і активна участь пластунів у громадському житті міста: проводяться презентації Пласту на міському рівні, в школах; завдяки членам Пласту в м. Севастополі було реалізовано проект відродження пам'ятників воїнам, що загинули під час першої оборони Севастополя (на місцях, де були масові поховання воїнів, вже

багато десятиріч ростуть виноградники – мало хто з жителів міста знав про ці місця; 2004 року були встановлені меморіали саме там, де колись загинули герої. Вони побудовані на честь італійських, англійських, французьких, російських воїнів незважаючи на їхню національну приналежність. Ці заходи є показником гуманності пластової ідеї, вони також сприяють вихованню поваги до своєї та інших культур, – зазначає І. Топіліна [424].

Виробленню необхідних підстав для вихованню толерантності підлітків сприяє і поточна робота пластунів, яка, за даними А. Богуславської у щоденній інформаційно-політичній газеті „Україна молода” [47] та Г. Каширіної [166] у Пластовому віснику, вміщує: щотижневі зустрічі–сходина (не більше 6–10 чоловік), обговорення якоїсь теми, опанування нового уміння – мистецького, туристичного чи освітнього (складання своєрідного плану діяльності для своєї групи); подорожі, походи у кіно, участь у конкурсах чи змаганнях з іншими пластунськими гуртами; очищення берегів річок від сміття; волонтерська діяльність (допомога дитячому будинку, хворим, бідним, знедоленим); релігійне виховання (членом „Пласту” може бути представник будь-якої релігії, але традиційним для України є християнство); пластові свята, зустрічі, поїздки та різні вечірки; пластові програми та випробовування вмінь, які дають широке знання, готують до майбутнього дорослого життя.

Серед виховних справ, які проводилися Севастопольською станицею „Пласту” чи проходили за її участі, вирізняються міжнаціональні, державні та регіональні, що свідчить про активну громадську позицію пластунів (когнітивні та прагматичні підстави виховання толерантності підлітків), готовність працювати разом, незалежно від різних категорій чужості (когнітивні та етичні підстави толерантності). Доказом цього є те, що з 1996 року кримські пластуни беруть участь у таборах міжнаціонального, державного масштабу і організують табори на регіональному рівні: світовий Джемборі у Чилі (1999 р.), українсько-польська таборова зустріч „Су–Учхан”, Крим (2000 р.), українсько-польський проект – Зліт харцерства польського в Гнездо (2000 р.), „Дубок”, „Су–Учхан”, „Форос”, „Зима в Кимерії”, „Чота крилатих”, „Скелі орла”, „Кримська осінь”.

Одним із заходів, що слугують вихованню толерантності підлітків стала зустріч скаутських організацій Криму 22–24 лютого 2002 року, що пройшла на території дитячого оздоровчого табору ВМС ЗС України „Омега” за участі пластунів і скаутів із Сімферополя, Севастополя, Євпаторії, Красноперекопська, Нижньогірська та членів молодіжної кримськотатарської організації „Арслан”, оскільки створились умови для

узгодження власних позицій при виконання спільних справ: під час зустрічі разом з екокаутами м. Севастополя була проведена екологічна акція на території парку Перемоги, а також благодійна акція в центрі соціальної і медичної реабілітації дітей-інвалідів. Крім цього, проводилися інтелектуальні і спортивні змагання серед учасників зустрічі, для них була організована екскурсія на кораблі Військово-Морських Сил, ватри з іграми, забавами і піснями, що сприяло виробленню умінь та навичок конгруентного діалогу (див. програму заходу у дод. Е).

Вихованню толерантності підлітків сприяли і заходи, під час яких підлітки мали „зустріч” з іншими культурами Криму, об’єднувались для виконання особистісно значущих справ і, врешті, вчилися розуміти один одного:

– 1–4 травня 2002 р.: спільна робота з громадськими об’єднаннями інших національностей, зокрема кримських татар: відродження татарських святинь м. Бахчисарая [321];

– 2007 р.: станиця Севастополь, початок станичного періодичного видання „Компас” [322];

– з 22 до 30 червня 2010 року: проведення в м. Севастополі на базі військово-морського ліцею станичного новацького табору „Шляхами сивої давнини” [283].

Про діяльність „Пласту” у Криму широко інформовано громадськість через засоби масової інформації.

Отже, проаналізувавши зміст, характер, форми і методи виховного процесу кримських скаутських осередків НСОУ „Пласт”, можна дійти висновку, що у кримських осередків НСОУ „Пласт” виховання толерантності підлітків як якості, властивості особистоті, як стосунків між однолітками та з дорослими, як інтеграції на основі загальнолюдських моральних цінностей. здійснюється завдяки виховній системі, яка перебуває у стані активного розвитку.

Процес виховання підлітків кримських пластових осередків спирається на педагогічні умови (природні, соціальні та духовні чинники) і забезпечують: створення умов для саморозвитку особистості підлітка; врахування в процесі виховання вікових та індивідуальних психолого-педагогічних, національних, релігійних, сімейних особливостей; розвиток природних задатків (здібностей, нахилів, таланту, рис характеру); використання природного середовища у процесі виховання; залучення членів родини до організації різнопланової діяльності; досягнення цілісності виховного процесу на основі комплексу організація – сім’я – школа; врахування етнічних умов у процесі діяльності; народознавчий

підхід до здійснення виховного впливу; звернення до духовних цінностей, кращих зразків мистецтва.

Серед методів діяльності кримських пластових осередків, які забезпечують виховання толерантності підлітків, визначаємо такі:

1. Методи формування свідомості підлітка: проповідь під час богослужіння; бесіда на морально-етичну тему під час щотижневих зустрічей, під час проведення таборів (при ватрі), експедицій, походів, зустрічей, святкових заходів (фронтальна, індивідуальна, прогностична, непередбачувана); розповідь дорослого (вчителя, члена родини, запрошеного гостя); дискусія, диспут; переконання силою слова (навіювання), за допомогою конкретного прикладу, педагогічної ситуації, на основі громадської думки.

2. Методи організації діяльності підлітків, спілкування та формування позитивного досвіду суспільної поведінки: участь у богослужіннях; привчання і тренування (культура поведінки у храмі, культура спілкування між однолітками, з дорослими, чужими, міжетнічна культура, культура зовнішнього вигляду, побуту); педагогічна вимога (порада, довіра, натяк); соціальна думка (родинна, етнічна, осередкова, громадська); проектування (близька перспектива, середня перспектива, далека перспектива); створення ситуацій підвищеної фізичної, психологічної, моральної напруженості (експедиції, кількадевні походи, табори).

3. Методи стимулювання діяльності і поведінки (вплив на свідомість, почуття, волю): вербальні методи стимулювання (репродуктивні запитання, причинно-наслідкові, оцінні, проблемно-пошукові); ігри (дозвілля; довготривала педагогічна гра, творча гра); романтики (добročинна, туристсько-краєзнавча діяльність); заохочення (складання присяги після виконання вимог проб, Пластові відзначення та нагороди, важливе доручення); власного прикладу; покарання (осуд дій та вчинків підлітка, які суперечать нормам поведінки пластунів, етнічної громади, суспільства загалом).

4. Методи пізнання, самопізнання, саморегуляції: спільна та особиста молитва; практика сповіді; спостереження (за зовнішнім виглядом, мімікою, жестами, культурою мовлення, поведінкою у храмі, спрямованістю стосунків між однолітками та з дорослими); самовпливу.

Отже, виховна система Кримська округи НСОУ „Пласт” є гуманістичною, перебуває у стані активного розвитку і спрямована на виховування у підлітків загальнолюдських цінностей, серед яких чільне місце посідає толерантність.

Табір „Кримська осінь”: пластуни разом з пластовою сеньйоркою Галиною Каширіною (четверта ліворуч у 3 ряді). Мис Айя, 1999 р.

Табір „Дубок”: хрещення новачки Марійки Леbedенко. 2002 р.

Змагання у таборі „Форос – 4”. 2000 р.

Кримські пластунки на зльоті харцерства. Гнездо. 2002 р.

Серед інших дитячих та молодіжних громадських організацій, які діють в Криму, відома **Спілка скаутів Криму (ССК)**, яка була заснована 14.12.1995 року за ініціативи **Ялтинської спілки скаутів Криму** (утворена 1991 р., голова – Володимир Стройванс, організатор ігрових програм – Ігор Вульфійус), і ввійшла до Асоціації скаутів України (президент – Віктор Бочарников); діяла на основі базових осередків м. Ялти, м. Сімферополя, м. Севастополя, м. Керчі, м. Євпаторії, Білогірського, Нижньогірського та Ленінського районів. Кількість членів ССК на 1999 рік нараховувала близько 1 тис. членів; на період 2013 р. – зменшилась до кількох сотень.

Володимир Стройванс

Віктор Бочарников

*Нагородження В. Стройванса медаллю
„100 років українському скаутському руху”. Ялта, 2012 р.*

З аналізу організаційних, довідково-інформаційних документів, бюлетенів організації [58] та відеоматеріалів проведених заходів можна дійти висновку, що Спілка скаутів Криму:

– неполітична громадська організація для дітей та молоді, яка задовольняє потреби у реалізації прав та свобод переважно російської

етнічної спільноти Криму та інших етнічних груп, що не мають своїх національних громадських утворень для виховання дітей та молоді у своєму регіоні;

- активно співпрацює з зарубіжними скаутськими організаціями, контактує з українськими, створюючи можливість міжкультурної комунікації для своїх членів, проте відстеження результативності виховного впливу не здійснювалося;

- за 20-літній період діяльності пройшла декілька етапів розвитку, найефективніше працювала у період до 2000 р., коли і кількість членів, і різноманітність заходів була найбільшою, виховна робота здійснювалась упродовж року широкомасштабно та постійно;

- з 2005 р. виховну діяльність здійснює в основному Ялтинська спілка скаутів, проте кількісно зменшившись і послабивши роботу упродовж року; актив обмежився проведенням щорічного скаутського зльоту в урочищі Су-Учхан (ЯСС);

- статутні положення організації спираються на світові скаутські складники [460];

- структура організації відповідає типу організації – асоціація: рада складається з керівників організацій, її очолює Президент; серед інших функціонерів є кілька віце-президентів, міжнародний секретар, прес-секретар; законодавчим органом є З'їзд, який обирає Президію та відповідального секретаря; на місцях структури є досить різними, відповідно до традицій організації; єдиним є назовництво виховних структур: патруль, загін, місцева скаутська організація.

Розглянемо, як здійснюється виховання толерантності підлітків у цій організації. Метою діяльності Спілки скаутів Криму, поданою у довіднику молодіжного руху в Україні [263], не визначено виховання толерантності підлітків, проте її складники містять елементи, які можуть слугувати вихованню цієї особистісної якості, передусім: „сприяння розвитку інтелектуального, громадського, духовного та фізичного потенціалу молодих людей, потенціалу громадян України; сприяння розповсюдженню скаутингу, єдності його в Україні, розумінню молодими людьми мети скаутингу, завдань та принципів”.

Проаналізувавши матеріали періодичних видань, зокрема газети „Крымские известия” [535] та [541] і дані прес-центру Спілки скаутів Криму, можна констатувати, що в межах інтелектуального виховання здійснюються такі змістові напрями діяльності з виховання толерантності підлітків:

- народознавчий (вивчення історії та культури народів Криму, України, інших країн);

– естетичний напрям (вивчення творів живопису, музики, літературних творів; проведення тематичних вечорів, свят, концертів, різноманітних мистецьких конкурсів, випуск стінгазет);

– інтелектуальний (проведення конкурсів, рольових ігор, естафет, стежини „Сірого Вовка” (в межах щорічного скаутського зльоту (джерборі) „Зустріч друзів”, що проводиться поблизу Червоних печер у Криму).

За відомостями, вміщеними у публікації „Крымских известий” [545] та даними прес-центру Спілки скаутів Криму, в межах морального виховання визначаємо такі напрями роботи, які сприяють вихованню толерантності підлітків:

– патріотичний (джерборі „Зустріч друзів” в урочищі Су-Учхан (проводиться з 1993 року);

– екологічний: з 1996 р. проводилися екологічні заходи „Чисті береги”, „Ліс –SOS”, які збирали від 300 до 500 учасників з різних регіонів України (в основному східної її частини та півдня), Криму, близького зарубіжжя;

– інтернаціональний: 1991 р. – кримсько-французький скаутський наметовий табір у с. Понизовка (Велика Ялта); 1996 р. – подорож до Греції, проведення греко-кримського скаутського табору, до Єгипту; 2000 р. – організація спільно з Пластом” українсько-польського табору в Криму; 2012 р. (Крим) – експедиція за участі англійських скаутів „Ремінь провідника”;

У межах формування вольових якостей і фізичного загартовування сприятливими для виховання толерантності простежується туристичний напрям: кількаденні та тривалі походи рідними місцями, щорічна програма „Кімерія” (Ленінський район), спелеологічні заняття та, як повідомляється у „Крымских известиях” [553], подорожі до сусідніх країн, спільна програма зі скаутами в межах міжнародних програм.

Отже, проаналізувавши архівні джерела та документи Спілки скаутів Криму, можна констатувати, що зміст роботи об’єднання сприяв вихованню толерантності підлітків через наявність когнітивних, прагматичних підстав толерантності, однак не використано або використано частково такі напрями діяльності: релігійний, етичний, естетичний (у межах інтелектуального виховання); трудовий (у межах морального виховання).

Аналізуючи методичне забезпечення Спілки скаутів Криму, можна дійти висновку, що воно певною мірою сприяло вихованню толерантності підлітків, однак через різний рівень методичної майстерності лідерів (педагогічну освіту мають не всі, навчання керівного складу відбувається періодично) виховний вплив на виховання

особистості підлітків, і зокрема толерантності, загалом не є цілеспрямованим.

Серед програм організації наявні юнацька (розроблена в Ялтинській спілці скаутів) та новацька (ініційована загоном „Джерело” м. Червоноармійська, Донецької обл.), проте підліткова програма, яка б враховувала психолого-педагогічні особливості дітей цього віку, відсутня – підлітки проходять через систему вишколів на джемборі, упродовж року робота здійснюється на базі гуртків при школах, Управліннях у справах сім’ї та молоді. Основою програм є методична база Світової організації скаутського руху.

Отже, проаналізувавши основні складники виховної системи Спілки скаутів Криму, можна дійти висновку про те, що виховання толерантності підлітків здійснюється частково, хоча скаутський метод має для цього значно ширші можливості. Відсутність чіткості у виховній системі, певна криза у діяльності організації послабили наразі виховний вплив на підлітків, зокрема з метою виховання толерантності, незважаючи на задекларований гуманістичний характер діяльності організації.

Нагородження переможців. Джемборі „Зустріч друзів” – 2009

Ассоциация скаутов Украины Ялтинский союз скаутов

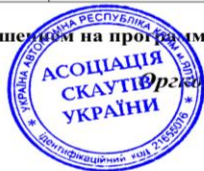
ПОЛОЖЕНИЕ

о XX Весеннем юбилейном всеукраинском скаутском джембори
СУ-УЧХАН 2013 – «Встреча друзей»,

1. Тип программы — соревновательно-развлекательная.
2. Вид общего лагеря — лесной, палаточный (каждый регион ставит свой подлагерь и обеспечивает всем себя самостоятельно).
3. Задачи слета: нравственное, патриотическое, физическое, экологическое воспитание, смотр достижений и навыков.
4. Сроки и место проведения: с 1 по 6 мая 2013 г., Крым, урочище Су-Учхан, с Перевальное.
5. Возраст участников с 11 лет, число участников — не ограничено.
6. Скауты 16—18 лет будут задействованы в Скаутской службе безопасности (в т.ч. и в ночное время).
7. Каждое скаутское формирование должно иметь единую парадную форму; палатки, разного типа веревки и инструмент для оборудования подлагеря, а также, по возможности, основную веревку (20—30 м), вспомогательные веревки (репшнуры), жидкостные компасы (по количеству выставляемых команд-патрулей), альпинистские системы и карабины на 1 патруль в 6 человек, листы бумаги (формат А-4), фломастеры, а также отрядный флажок (флаг).
9. Медицинское обслуживание программы — бригада медицинских работников.
10. Отряды регистрируются в Контрольно-спасательной службе (КСС) самостоятельно.
11. Взнос с участника — 70 гривен (плата за стоянку, призовой фонд, нашивка).

1 мая, среда	День встречи. Установка лагеря. Экологические мероприятия. 15 ⁰⁰ Игра «Крутое поле, или Путей много — цель одна». 21 ⁰⁰ Кэмпфайер «Визитная карточка отряда (региона)» (конкурс игр, кричалок, песен).	4 мая, суббота	День путешествий и экскурсий 8 ⁰⁰ Экскурсии и походы по пещерам Долгоруковской яйлы и на Холм Славы Колан-Баир 16 ⁰⁰ Игра-соревнование «Амазонка-2013» 21 ⁰⁰ Интеллектуальная игра «Перекресток»
2 мая, четверг	День игр, день игр регионов. 9 ⁰⁰ Праздничная линейка — открытие джембори. 10 ³⁰ Игра «Твой выбор». 13 ⁰⁰ — 14 ⁰⁰ Конкурс поваров «Обычный обед» 15 ⁰⁰ Игра «Обратный отсчёт» 21 ⁰⁰ Ночная игра «Ключевой момент»	5 мая, воскресенье	День испытаний. 11 ⁰⁰ Тропа Серого Волка - 2013 18 ⁰⁰ Игра-соревнование «Книга Рекордов Гиннеса Су-Учхана» 21 ⁰⁰ Заключительный кэмпфайер «Прощай, Су-Учхан!»
3 мая, пятница	День ролевых игр и активитетов. 10 ⁰⁰ Интеллектуальная ролевая игра-путешествие «Дневник путешественника». 14 ⁰⁰ Активитеты (включаются в Тропу Серого Волка): 1. Наука выживать. 2. Переправа, переправа! Берег левый, берег правый. 3. Макраме путешественника. 4. Ориентировщик. 5. Экстремальная медицина. 18 ⁰⁰ Ролевая игра «Без права на ошибку»	6 мая, понедельник	День Расставания 11 ⁰⁰ Торжественная линейка. Подведение итогов джембори. Экологические мероприятия. Снятие лагеря.

Данное положение является официальным приглашением на программу.

Положення про XX весняний ювілейний всеукраїнський скаутський джемборі
Су-Учхан 2013 – „Зустріч друзів“

Кримські скаути на програмі „Курчат рахують восени”. Київ, 1998 р.

Святкові концерти. 1998 р.

*Самфіре (табірне багаття).
Ламборее (свято-зліт скаутів „Зустріч друзів”
в урочищі Су-Учхан поблизу Червоних печер. 1998 р.*

Міжнародна екологічна програма „Ліс-SOS”. 1987 р.

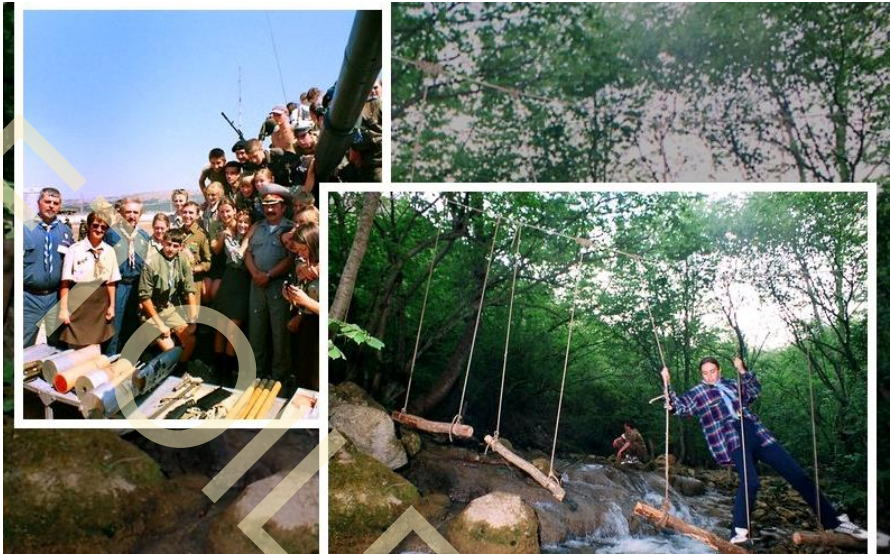
Скаутський табір. Патруль – 2000.

Ялтинські скаути в Греції. 1996 р.

Англійські скаути в Херсонесі. 2012 р.

*Українсько-польський скаутський табір у Криму. 2000 р.
 Крайній ліворуч – М. Світайло, друга ліворуч – Г. Каширіна, третій
 ліворуч – І. Вульфійус, праворуч – міністр оборони України – О. Кузьмук*

*Нагородження І. Вульфійуса медаллю „100 років українському
 скаутському руху”. Семінар керівників. Ялта, 2012 р.*

Третьою організацією, яка працює в Криму з виховання підростаючого покоління за скаутською методикою, є **Братство православних розвідників-слідопитів (БПРС)**, організоване 2008 р. (реєстрація Ленінською районною держадміністрацією м. Севастополя від 22.12.2008 р., керівник – **Ігор Ветров**).

Об'єднання є неполітичною молодіжною громадською організацією, діяльність якої пов'язується з адміністративним устроєм Руської православної церкви, здійснюється за скаутською методикою та спирається на християнські (православні) засади виховання дітей та молоді. БПРС задовольняє потреби у громадському становленні представників соціальних спільнот не за етнічною ознакою, а за релігійним спрямуванням. Осередки БПРС наявні у містах: Севастополі, Сімферополі, Євпаторії та Алушті (штаб організації знаходиться у м. Севастополі) (див. адреси у дод. Ж).

У таборі – таїнство Євхаристії

Визначення організації „Ми віримо в Господа Ісуса Христа і хочемо бути християнами не за ім'ям, але по суті. Розвідники–слідопити це ті, хто звертається до історії Святої Русі, спадкоємцями якої ми себе відчуваємо, хто бажає йти в своєму житті тим шляхом, яким йшли до Бога праведники і подвижники Землі Руської” (Дод. Е), дає підстави стверджувати, що життя Братства православних розвідників-слідопитів (і дітей, і дорослих) засноване на фундаменті православної віри, яка сповідує принцип любові до ближнього, яким би „іншим” він не був, які б „інші” погляди не мав і як би не поведився.

Отже, концептуально БПРС визначає себе як організацію, діяльність якої здійснюється на основі загальнолюдських моральних цінностей, що, власне, сприяє виробленню підстав толерантності, а організовані виховні справи під цим кутом зору сприяють вихованню у підлітків рис толерантної особистості.

Вечірня виховна справа у таборі

Усім загоном – біля вогнища

З аналізу організаційних та довідково-інформаційних документів (див. табл. 2.6 дод. Ж) можна дійти висновку про те, що мета виховання підлітків у цій організації набуває духовно-морального спрямування, зважаючи на намагання дорослих сприяти становленню православного світогляду дітей та підлітків, що є і когнітивними, і прагматичними, і етичними підставами для виховання толерантності підлітків (усвідомлення своєї наднаціональної належності до спільноти людей, сенс життя яких визначається передусім орієнтацією на духовне начало, високі моральні якості, які базуються на загальнолюдських цінностях; установка на поважне ставлення один до одного з любові до іншого як творіння Божого з властивими ознаками індивідуальності).

Вихованню толерантності підлітків слугує і урочиста обіцянка, яка у православних розвідників-слідопитів – це саме „обіцянка”, а не клятва, як у традиційному скаутингу, що, на нашу думку, свідчить про мовленеву виваженість керівників організації (це можна визначити як етичні підстави комунікативної категорії толерантності): „Чесним словом обіцяю, що буду виконувати свій обов’язок перед Богом і батьківщиною, допомагати ближнім і жити за законами розвідників!” [425].

У коментарях до урочистої обіцянки записано: „Ми відкриті для всіх, хто любить Бога і Батьківщину і хоче стати гідним їх”, що свідчить на користь загальнолюдських цінностей, яких дотримуються в організації [425] (зауважимо, що членом такої організації може бути і той, хто вважає себе воцерковленим, так і той, хто цікавиться православними життєвими атрибутами).

Зміст законів розвідників-слідопитів, визначених організацією [212], форма їх подання та акцентуація на загальнолюдських моральних цінностях слугують виробленню когнітивних та етичних підстав толерантності, що виступає особистісною якістю, ставленням до іншого/чужого, інтеграцією у загальнолюдські виміри життя. Загалом вони подібні до законів Пласту чи Спілки скаутів Криму, проте їх значущість у вихованні толерантності підлітків пояснюється певною специфікою: по-перше, значеннєво-ієрархічною: у православних розвідників слідопитів найперший обов'язок визначено перед Богом, потім перед Батьківщиною і старшими (відбивається у 1-ому законі); по-друге, пояснювальною: кожний закон має свою назву, що допомагає його легко запам'ятати, чітко прописаний, доступно і переконливо пояснює суть формулювання для дитини і підлітка:

– 2-й закон, закон честі (розвідник чесний та правдивий);

– 3-й закон, закон допомоги, актуалізує завдання для розвідника щодня робити гарні справи, що навчає його самоконтролю та самовихованню;

– 4-й закон, закон дружби, відбиває когнітивні та етичні підстави толерантності (див. підрозділ 1.2.);

– 7-й закон, милосердя, спрямовує це милосердя не тільки на людей, а на все живе: тварину, рослину;

– 8-й, ощадливості, тлумачить значення поняття „ощадливість” полісемічно (кількома значеннями): 1) вмінням берегти не тільки своє майно, а й сили; 2) вмінням завдяки своїм знанням та здобутим спеціальностям заробити кошти на життя не тільки собі, а й родині, ближнім; 3) бережним ставленням до чужого; 4) обов'язковістю дотримання свого слова;

– 9-й, чистоти, 1) поширює її на стан думок, слів, справ (вбачається знову розуміння триєдності духа – душі – тіла) 2) визначає її як активність до боротьби злом, яке несуть непристойні розповіді, непристойні картинки, брудні лайки;

– 11-м законом, формується психологічна установка на оптимізм, віру у Божий промисел і допомогу у скрутну годину;

– 12-й закон визначає скромність не як „затурканість”, що почасти культивується у громадській думці, а як моральну цінність, душевну

радість від безкорисливості у житті, спрямованому на активне спілкування з іншими.

Загалом, наш аналіз підтверджується думкою дослідника К. Александрова, який, розглядаючи педагогіку скаутизму, зазначає: „Скаути і в Індії, і у Франції, і в США, і в Росії – віруючі люди, незважаючи на різницю у віросповіданні. Віра для скаута – це його духовне наповнення, йому ніколи не будуть адресовані слова Ф. Достоєвського: „Якщо Бога немає, значить все дозволено”. Скаутські організації, допускають існування членів різних конфесій, не допускаючи лише безбожників, бо, як писалося, не може бути скаутом–розвідником атеїст. Не дано йому усвідомлення принципів служіння, гріха, покаяння” [19].

Отже, закони БПРС, як і будь-якої скаутської організації, визначають ставлення розвідника-слідопити до Бога, Батьківщини, старших віком, що, врешті, сприяє вихованню високодуховної особистості з властивими їй якостями толерантності.

Основні форми діяльності православних розвідників-слідопитів різноманітні за методикою виховного впливу, мають практичне спрямування з використанням природних, суспільних та духовних чинників впливу, що позитивно відбивається на вихованні толерантності підлітків, які прагнуть романтики гри, самореалізації та самоствердження:

- клубні заняття (регулярні зустрічі розвідницьких груп за спеціальностями, підготовча робота до проведення виховних справ);

- краєзнавча експедиція (форма патріотичного виховання дітей та молоді); паломництва (подорож з метою благоговійного поклоніння православним святиням);

- слідопитський похід (самостійний захід, спрямований безпосередньо на засвоєння слідопитської практики та життя на природі або допоміжний засіб при проведенні іншого заходу, наприклад, краєзнавчої експедиції або паломництва тощо);

- слідопитський табір (форма організації курсової підготовки, краєзнавчої експедиції, паломництва тощо або самостійний захід, спрямований на організацію можливості спілкування якомога більшої кількості учасників, що поділяють мету та завдання руху);

- соціальна діяльність (діяльне дотримання принципу „обов’язок перед іншими” і по можливості прагнуть до виконання доступної соціальної роботи);

- реставраційні роботи (виконання малокваліфікованої реставраційної роботи, що має допоміжний характер);

- форми та методи самовиховання (практика сповіді);

– творча робота (самостійне виконання різних творчих робіт, що узгоджується з метою організації православних слідопитів);

– курсова підготовка (придбання відповідної кваліфікації для організації слідопитеської діяльності).

Важливою особливістю православних розвідників-слідопитів Криму, яка особливо слугує вихованню толерантності підлітків скаутських організацій є те, що у них немає лісових імен, як у традиційному скаутингу (на сайті БПРС пояснюється це тим, що православний розвідник-слідопит своє ім'я отримує в Таїнстві Хрещення, і воно співвідносить його з його небесним покровителем) [212]. Підліток усвідомлює своє високе життєве призначення, співставляє свої думки, слова та дії з формами свідомості, які є взірцевими з точки зору комунікативної толерантності, бо відбивають любов до людини у її високодуховному розумінні, що, безумовно, наближає особистість до вияву толерантності у повсякденному житті.

Діти та підлітки цієї організації також не вдаються до кричалок, які є звуконаслідуванням, позбавленим будь-якого змісту, що зберігається у тому ж традиційному скаутингу (наприклад, в діяльності Спілки скаутів Криму), пояснюючи це тим, що православні розвідники не потребують виокремлення себе серед інших у такий демонстративний спосіб: їх гідність полягає у добротності [212].

Серед заходів, які проводяться БПРС, є низка таких, які надають можливість для зустрічі культур, узгодження різних позицій задля спільної справи, формування високих моральних якостей її членів, які сприяють, зокрема, вихованню толерантності:

– проведення курсів, семінарів для начальників одиниць з підготовки їх до виховання підлітків (для виховання толерантності підлітків значущим є опанування, наприклад, методики релігійного та національного виховання, культури спілкування (див. таблиці 2.6 та 2.7 дод. Ж);

– участь у Богослужіннях православних храмів;

– спільна та особиста молитва (див. таблицю 2.8 дод. Ж);

– планування участі у заходах міжнародного рівня задля співпраці зі скаутськими організаціями.

Семінар для начальників одиниць. Ялта – 2011

1-ий загін фрегата „Святий Євстафій” з керівником І. Ветровим

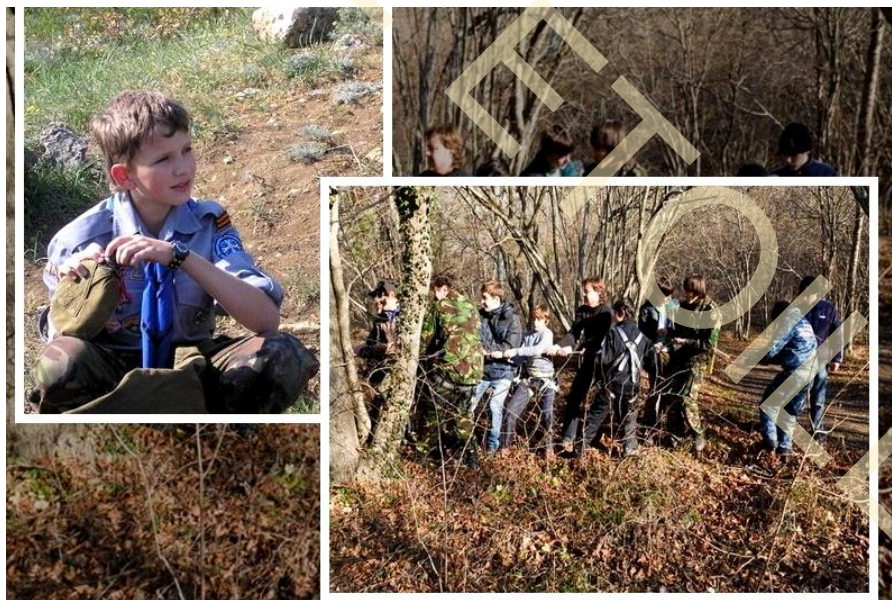
Слідопитські навчання

Клубні розваги розвідників-слідопитів

Поточна робота у штабі

У поході рідними місцями

Романтика походу

Отже, розглянувши зміст, форми та методи діяльності Кримського БПРС, можна дійти висновку про те, що: виховна система Кримського БПРС є гуманістичною, перебуває у стані активного розвитку; у діяльності організації забезпечується виховання толерантності підлітків через формування православного світогляду особистості з опорою на християнські цінності та традиції.

Загалом, серед сучасних скаутських організацій Криму можна виокремити 2 напрями діяльності: гуманістично-природничий (Кримське Братство православних розвідників-слідопитів і Спілка скаутів Криму) та військово-спортивно-патріотичний (Кримська округа Пласту – Національної скаутської організації України „Пласт”).

Серед інших зареєстрованих дитячих та молодіжних організацій Криму, які за мету діяльності визначають виховання дітей та молоді, є Піонерська організація Криму ім. В. Леніна, легалізована 16.03.1997 р. (голова ради – Березнікова Катерина). Створена на базі шкіл, вона є політичною організацією за ідеологічним забарвленням, скаутською за формою, скеровується Кримським республіканським комітетом Комуністичної партії, представлена осередками у м. Сімферополі, м. Керчі, Бахчисарайському, Красногвардійському районах, смт. Кореїзі та деяких інших населених пунктах Криму. Як зазначається в газеті

„События” від 19 травня 2008 р. [58], піонери беруть активну участь у всіх заходах, організованих Кримським республіканським комітетом Комуністичної партії, міськими і районними партійними організаціями, Кримською Радою піонерської організації.

Розглянувши організаційні, довідкові документи піонерської організації [258; 311] та матеріали преси [274; 312], можна констатувати, що мета, завдання діяльності змінились порівняно з періодом 1954 – 1991 рр. (нині мета організації відбита у девізі „За Батьківщину, добро і справедливість”, завдання – у законах піонерів: Закон честі та совісті; Єдність слова і справи; Закон дружби і товариськості; Закон доброти і милосердя). Загалом ці новації спрямовують діяльність організації на вироблення загальнолюдських моральних цінностей, що, врешті, слугує вихованню толерантності підлітків. Тематика заходів спрямована на ознайомлення з минулим піонерського руху, культурою та історією Криму. Серед методів роботи переважають конкурси, військово-патріотичні ігри, походи, які сприяють вихованню толерантності підлітків, проте вона значно втрачає через відсутність у змісті роботи такого напрямку, як релігійний, та послабленням ролі краєзнавчо-пошукового, трудового, які були властиві попередньому періоду, що, врешті, зменшує результативність педагогічного впливу на підлітків і виховання у них толерантності.

Не сприяє вихованню толерантності підлітків і традиційне абсолютизування особистості Леніна, хоч система керування набула певної демократизації стосунків з можливістю самоорганізації. Узагальнено основні організаційні перетворення подано у табл. 2.2 дод. В.

Отже, для виховання толерантності в діяльності сучасної піонерської організації Криму наявні когнітивні та прагматичні підстави, проте етичні підстави толерантності реалізуються неповно, що свідчить, загалом, про недостатність роботи з виховання толерантності підлітків.

Серед молодіжних громадських об'єднань Криму, які нині опікуються питанням виховання молоді, є Комуністична Спілка Молоді Криму, легалізована 29.08.1994 р. За ідеологічним забарвленням вона є політичною, свою діяльність здійснює на тих же засадах, що й колишня Кримська обласна комсомольська організація ЛКСМ України, розглядувана нами у підрозділі 2.2, тому висновки про виховання толерантності у діяльності названих сучасних організацій збігаються з наведеними раніше.

Серед сучасних молодіжних організацій Криму найбільш активними Міністерство освіти і науки, молоді і спорту називає Кримську лігу KBK, Народно-демократичну лігу молоді Криму, Кримську республіканську

організацію „Українська соціал-демократична молодь”, Спілку добровільних студентських загонів [80], проте діяльність їх спрямована на задоволення та захист спільних інтересів молоді віком від 18 років, а не на виховання підлітків, тому вони залишаються поза розглядом у нашому дослідженні.

У контексті виховання толерантності вартий уваги Кримськотатарський молодіжний центр, який так само визначається Міністерством освіти і науки, молоді і спорту Криму як активна молодіжна громадська організація серед кримськотатарської молоді і певною мірою опікується вихованням підлітків [80]. Розглянемо, як здійснюється виховання толерантності підлітків у цій організації.

Кримськотатарський молодіжний центр (Qırımtatar Yaşlar Merkezi) – керівник – Емін Авамилев – молодіжна громадська організація, була заснована І-м з’їздом кримськотатарської молоді 14 травня 1995 року, діяльність поширюється на території Автономної Республіки Крим (є членом Міжнародного об’єднання тюркської молоді – МОТМ).

Емін Авамилев

У статуті організації записано мету, яка прямо не визначає виховання толерантності підлітків: захист законних інтересів кримськотатарської молоді, відродження та розвиток національної культури, традицій та звичаїв, проте національна культура кримських татар передбачає поважне ставлення до інших людей, що наразі є основою для виховання толерантності загалом. Крім того, у змісті діяльності організації наявні проекти, які також певною мірою сприяють вихованню толерантності підлітків: проведення семінарів, конференцій, свят, надання допомоги кримськотатарській молоді.

Організація спирається в основному на старший юнацький вік та молодь віком до 35 років. Підлітки, загалом, беруть участь у підтримуваних організацією етнографічних святах, де вони виступають у складі численних фольклорних ансамблів. Виховання толерантності підлітків в цьому випадку відбувається безпосередньо у спільній праці з необхідністю узгоджувати взаємодію заради результативності колективної справи. Наприклад, під час традиційного проведення етнографічного свята Хидирлез в культурно-розважальному центрі „Шахерезада”, яким мусульмани зустрічають прихід весни, розгортаються ярмарки виробів традиційного національного декоративно-прикладного мистецтва, художньої літератури, національної

кухні, виставка голубів, представляються творчі роботи дизайнерів етнічної моди, театралізована вистава „Хидирлез байрами”, кінноспортивні змагання, низка спортивних турнірів, зокрема і з кримськотатарської національної боротьби „Куреш”. Серед такого розмаїття – і виступи дитячих вокально-хореографічних колективів.

Отже, залучення підлітків до підготовки та проведення загальнонаціональних свят є необхідною соціально-педагогічною умовою виховання толерантності, яка має у цьому випадку когнітивні підстави (усвідомлення етнічної ідентифікації у кримському національному розмаїтті), прагматичні (активна взаємодія під час проведення різних заходів) та етичні (опора на національно-культурні традиції, загальнолюдські моральні цінності).

Заслугує уваги в контексті виховання толерантності підлітків і така виховна справа, як акція „Сходження на Чатир-Даг”, яка проводиться кримськотатарською молоддю за ініціативи Меджлису кримськотатарського народу, Всесвітнього конгресу кримських татар та кримськотатарських молодіжних організацій щорічно напередодні 18 травня, аби вшанувати пам’ять жертв депортації 1944 р. На вершині Чатир-Дагу читають молебен за жертвами депортації, встановлюють національний прапор, читають національний гімн, а також викладають камінням контур національного герба.

Спільна молитва. Чатир-Даг – 2012

„Чатир-Даг – 2012”. Пам’ять про депортацію 1944 р.

Ця акція демонструє національну єдність в пам’яті про історію народу, усвідомлення важливості міжетнічного діалогу в поліетнічному Криму задля збереження миру та свободи розвитку будь-якої його етнічної групи. Центром організуються зустрічі з діячами культури, політики, спорту, ветеранами національного руху, які слугують виробленню норм громадської поведінки у різних життєвих ситуаціях, в умовах розбіжностей думок, поглядів зокрема.

Важливим з огляду на виховання толерантності кримськотатарських підлітків є підтримка Кримськотатарським молодіжним центром у рамках діяльності кримськотатарського національного руху вивчення дітьми та молоддю кримськотатарської мови та традицій народу: у клубі „Динь ве урф адетлеримиз” підлітки вивчають історію, традиції кримськотатарського народу, кримськотатарську, арабську і турецьку мови, а також іслам; татарська мова вивчається у гуртках, організованих при загальноосвітніх школах, при мечетях створено умови для вивчення молитв та основ ісламу, проводяться традиційні тюркські обряди – так підлітки залучаються до духовно-морального виховання, яке актуалізує необхідність навичок морального вибору в ситуаціях розбіжностей, формування світогляду на загальнолюдських моральних цінностях.

Вихованню толерантності через інтелектуальний розвиток молоді сприяють щорічні шахові турніри „Кьалгъа султан”: вони сприяють розвитку умінь чітко формулювати завдання (проблеми), обирати оптимальні методи (шляхи) розв’язання проблем, формулювати обґрунтовані висновки, правильно використовувати їх на практиці, що є нагальним при моральному виборі в умовах розбіжностей чи навіть конфлікту учасників комунікації. Слугують цьому і щотижневі інтелектуально-розважальні заходи, під час яких є можливість для виховання загальної культури поведінки, яка передбачає вироблення умінь та навичок конгруентного діалогу.

Загалом, розглянувши організаційні та довідково-інформаційні документи Кримськотатарського молодіжного центру з його діяльності, можна дійти висновку про те, що виховання толерантності підлітків не закріплене науково-методичними розробками, якими керується у своїй діяльності організація, і системно не визначається, проте забезпечується практично через створення таких сприятливих для цього педагогічних умов, як:

– розвиток природних задатків особистості (здібностей, нахилів, таланту, рис характеру через участь у фольклорних ансамблях); народознавчий підхід до здійснення виховного впливу на молодь і підлітків зокрема, що передбачає вироблення умінь та навичок конгруентної взаємодії; урахування регіональних, етнічних чинників поліетнічного Криму;

– залучення підлітків у складі родин до проведення загальнонаціональних заходів, що сприяють їх самоідентифікації та виробленню навичок конгруентних комунікативних стратегій і тактик; організація заходів духовно-морального спрямування, які дають можливість задовольнити потреби у формуванні світоглядних позицій підлітків, звернутися до кращих зразків морального вибору і наслідувати у повсякденному житті взірцеві стосунки з людьми.

Серед методів діяльності Кримськотатарського молодіжного центру, які забезпечують виховання толерантності підлітків, можна визначити такі:

1. Методи формування свідомості підлітка: молитва, вивчення основ ісламу (сприяють виробленню навичок самовиховання на основі національних та загальнолюдських цінностей, що загалом сприяє і вихованню толерантності особистості); бесіда під час зустрічей, святкових заходів, інтелектуально-розважальних заходів, яка формує навички культури діалогу та полілогу з опорою на комунікативну категорію толерантності; розповідь дорослого (члена родини, запрошеного гостя) про історію народу, народні традиції, звички;

переконання силою слова (навіювання), за допомогою конкретного прикладу, на основі громадської думки.

2. Методи організації діяльності підлітків, спілкування та формування позитивного досвіду суспільної поведінки: участь у богослужіннях; привчання і тренування (культура поведінки у мечеті, культура спілкування між однолітками, з дорослими, чужими, міжетнічна культура); соціальна думка (родинна, етнічна, осередкова, громадська); проектування (близька перспектива, середня перспектива, далека перспектива); створення ситуацій підвищеної фізичної, психологічної, моральної напруженості (експедиції, кількаденні походи).

3. Методи стимулювання діяльності і поведінки (вплив на свідомість, почуття, волю): вербальні методи стимулювання (репродуктивні запитання, причинно-наслідкові, оцінні, проблемно-пошукові); ігри (дозвілєві, творчі ігри); романтики (доброчинна, туристсько-краєзнавча діяльність); власного прикладу батьків, дорослих; покарання (осуд дій та вчинків підлітка, які суперечать нормам громадської поведінки, що визначається національними традиціями).

4. Методи пізнання, самопізнання, саморегуляції: спільна та особиста молитва; спостереження (за зовнішнім виглядом, культурою мовлення, спрямованістю стосунків між однолітками та з дорослими); самовпливу.

Отже, можна стверджувати, що вихованню толерантності підлітків у діяльності Кримського молодіжного центру слугує система педагогічних умов, яка виявляється практично і спрямована на виховання загальнолюдських моральних цінностей, толерантності зокрема.

Інара Аблаєва

У межах нашого дослідження є і діяльність **молодіжної організації „Арслан”** (дата реєстрації: 11 жовтня 1999 р., керівники – Ісмаїл Аблаєв, Ельмаз Сейтумерова, голова молодіжної ради – Інара Аблаєва).

У меті діяльності організації відсутнє поняття толерантність, однак суть її цілком збігається з визначенням прагматичних підстав толерантності як важливої комунікативної категорії: „Підвищення соціальної активності молоді Бахчисарайського району та посилення її соціальної ролі в суспільстві”, тому можна вважати, що статут передбачає можливість виховання толерантності підлітків, бо вони є її активними членами.

Зміст діяльності організації відбиває основні напрями виховання толерантності, які визначаються когнітивною, афективною та регулятивною сферою виховання особистості. Найбільш представлена робота в організації „Арслан” народознавчим та патріотичним напрямами виховання толерантності підлітків, зокрема проводяться різноманітні дослідницькі експедиції, серед яких особливо показовою стала експедиція, організована з 1 до 4 травня 2002 р. в рамках проекту „Розвиток суспільства” за підтримки Канадського бюро міжнародної освіти.

Дослідницька експедиція проводилась с. Щасливому Бахчисарайського району. Метою стало збирання інформації про культуру Криму та сприяння збереженню культурної спадщини Кримського півострова. Проект був спрямований на підвищення потенціалу суспільства для самостійного розв’язання проблем на рівні громад, селищ, сіл, міст, що, безумовно спрямовувало його на вироблення толерантності особистості у спільній праці з необхідністю узгодження поглядів, пропозицій, варіантів діяльності, які є прагматичними підставами її вияву. Учасниками експедиції стали 60 волонтерів з числа Кримських організацій: Молодіжна організація „Арслан” м. Бахчисарая; Еколого-історичне товариство „Еял” м. Бахчисарая; представники Кримської округи НСОУ „Пласт” в містах: Красноперекопську, Севастополі; Євпаторії; у с. Тінистому Бахчисарайського району, а також мешканці с. Щасливого Бахчисарайського району.

У програмі експедиції наявні такі форми роботи, які слугують вихованню толерантності підлітків:

1. Проведення тренінгів:

– „Інформація. Як її отримати” (тренінг провела Марія Процак із Севастопольської станиці ПЛАСТу – НСОУ; учасники дізнались, як вести діалог з опонентом для того, щоб повернути його до відкритої розмови, познайомились зі способами збирання інформації, варіантами опитування).

– „Культурна спадщина народів Криму” (Ельмаз Сейтумерова, координатор еколого-історичного Товариства „Еял” подала повну картину про історію зародження народностей в Криму, про етноси Криму, пам’ятки культури народів Криму, що слугувало виробленню когнітивних підстав вияву толерантності підлітків у громадському житті поліетнічного Криму).

2. Проведення дослідження місцевості і збирання необхідної інформації:

– бесіда зі старожилами місцевості з теми експедиції – сприяла встановленню конгруентного комунікативного контакту з іншими

людьми на основі етичних та прагматичних підстав толерантності як комунікативної категорії – навички, набуті на тренінгах допомогли без особливих труднощів спілкуватися зі старожилами і отримувати корисну інформацію для формування історичного образу села;

– нанесення на карту позначень історико-культурних об'єктів (учасники кількома групами вийшли в село для проведення дослідження та виконання спільної праці – робота сприяла координуванню дій задля виконання завдання, що сприяло виробленню навичок співпраці та вихованню толерантності підлітків).

3. Проведення прибирання на території історичної пам'ятки (спільними зусиллями учасників експедиції та місцевих жителів були проведені заходи з упорядкування фасадної частини мечеті (1440 г.), а також внутрішнє фарбування, що також сприяло виробленню умінь узгоджувати пропозиції, дії, погляди не тільки з однолітками, а й з дорослими, які брали участь у цій справі, а відтак виховувало толерантність підлітків).

4. Етнічний фестиваль (організований учасниками експедиції, були запрошені жителі села; біля вогнища лунали пісні кримськотатарською та українською, німецькою та російською мовами; виконувались народні танці, що слугувало не тільки формуванню когнітивних підстав толерантності підлітків, а й прагматичних та етичних з опорою на загальнолюдські моральні цінності).

Отже, протягом однієї експедиції вдалось організувати роботу, яка забезпечувала досягнення мети проекту і, водночас, сприяла вихованню толерантності не тільки підлітків, а й інших учасників експедиції.

Л. Алімова, вивчаючи матеріали тимчасових колективів, доходить висновку про необхідність врахування національного та загальнолюдського у педагогічному процесі, покликаному забезпечити виховання толерантності особистості [529, 85–85]. Діяльність молодіжної організації „Арслан”, власне, практично доводить важливість такого твердження, сприяє духовно-моральному зростанню особистості, що, врешті, слугує і вихованню толерантності підлітків загалом.

Значущими для виховання толерантності підлітків у діяльності молодіжної організації „Арслан” є: волонтерство (більше 30 волонтерів – учні Бахчисарайських шкіл, студенти різних вищих навчальних закладів Криму, дорослі – мають змогу виявити найкращі людські моральні якості, допомагаючи іншим) та клубна робота (зокрема з вивчення англійської мови, завдяки якій розширюються можливості вивчення іншої культури, мовної свідомості народу, що, загалом, слугує розвиткові когнітивних та етичних підстав толерантності).

Клуб англійської мови. Керівник – Саїде Ісмаїлова

Крім вищерозглянутих видів діяльності молодіжної організації „Арслан”, які спрямовані на виховання толерантності підлітків, можна визначити ще один – створення еколого-історичного товариства „Еял”, активну діяльність в якому здійснює молодь м. Бахчисарая, що має змогу не тільки вивчати історію та культуру кримськотатарського народу, а й виховуватись на кращих культурних зразках, які сприяють і вихованню толерантності підлітків.

Мета товариства – інформувати молодь Криму про серйозність проблеми забруднення природи і руйнування історичних пам’яток, зацікавити, а також залучити юне покоління до захисту навколишнього середовища, збереження історії.

Товариство „Еял” поділяється на три відділи:

1. Екологічний відділ, під керівництвом Арсена Меметова, активно здійснює пошукову роботу в галузі навколишнього середовища (наприклад, 12 травня 2001 р. в музеї „Ханський палац” була проведена акція „Збережемо історію”, яка виконувала такі завдання: інформування молоді про культурну спадщину народів Криму; впорядкування території історичних пам’яток; залучення молоді до розв’язання проблем, пов’язаних з вивченням та збереженням культурної спадщини народів Криму.

2. Клуб кримськотатарської молоді (керівник – Рустем Таїров) проводить заходи з відродження національних звичаїв, традицій, мови.

3. Історико-культурний відділ (керівник – Ельмаз Сейтумерова). Відділом було проведено низку заходів щодо вивчення та збереження історичної та культурної спадщини кримськотатарського та інших депортованих народів Криму:

– організовано вечори пам'яті Номані Челебіджихана, на яких виконується кримськотатарський національний гімн на слова Номана Челебіджихана, лунають його твори. Журі оцінює репрезентаційні виступи учнів, які готують стінгазети до Дня пам'яті, проводяться дискусії з присутніми в залі з теми „Як повинні проводитися подібні заходи в Криму?“;

– 24 березня 2009 р. був проведений вечір–вікторина, присвячений 150-річчю з дня народження Ісмаїла бея Гаспринського. У ньому брали участь учні шкіл м. Бахчисарая, які підготували стінгазети, доповіді, літературно-музичні сценки, активно відповідали на запитання вікторини та тестування. Після заходу всі матеріали, підготовлені учнями шкіл, були виставлені на виставці з 27 до 30 березня в районній бібліотеці. Заходи проводяться двома мовами: кримськотатарською та російською;

– 2012 р. проведено квест „Культові пам'ятки Бахчисарая“.

Квест „Культові пам'ятки Бахчисарая”. Ліворуч – Ельдар Велиуллаєв

Отже, діяльність молодіжної організації „Арслан” забезпечує виховання толерантності підлітків через систему виховного впливу на особистість, яка визначається метою організації та завданнями її діяльності.

Квест „Культові пам'ятки Бахчисарая”. 2012 р.

Конкурси для дітей при відкритті дитячого майданчика. 2012 р.

Танцювальні групи молодіжної організації „Арслан”

Шаховий турнір на святі „Курбан байрам”. 2012 р.

Чемпіонат із шахів організації „Арслан”. 2012 р.

Футбольна команда на святі „Курбан Байрам”. 2012 р.

Крім розглянутих легалізованих дитячих та молодіжних громадських організацій Криму, які працюють над вихованням особистості підлітків, роботу з підростаючим поколінням здійснюють й інші громадські об'єднання Криму – зокрема об'єднання національних меншин Криму та релігійні об'єднання [531, 140–157]. Розглянемо, як здійснюється виховання толерантності підлітків у діяльності кримських національних меншин.

У Криму, як свідчить довідковий посібник укладача О. Апфалова [547], нині зареєстровано багато національно-культурних об'єднань. Серед них вирізняються своєю активною діяльністю щодо виховання підлітків декілька, зокрема **Асоціація кримських караїмів „Кримкарайлар”**, яка нараховує Бахчисарайську, Євпаторійську, Севастопольську, Сімферопольську, Феодосійську общини.

Асоціація кримських караїмів „Кримкарайлар” визначає етнічні корені караїмів: „Кримські караїми (караї, караїми–тюрки) – корінний народ Криму, об'єднаний спільністю крові, мови та звичаїв, який усвідомлює свою власну етнічну індивідуальність, кровну спорідненість з іншими тюркськими етносами, самобутність культури та релігійну самостійність. Караї відчують особливі почуття до Криму як до історичної батьківщини, дружнє ставлення до інших народів та конфесій, поважають їх самоідентифікацію” [554].

С. Стариков зазначав, що караїми сповідували „П'ятикнижжя Мойсея, що вони визнавали Ісуса Христа, але нарівні вважали пророком і Магомета, що у кенаса будувався, як у мечеті, „фонтан” і було спеціальне приміщення для обмивання за типом магометанського, що при вході в кенаса знімалося взуття, як у магометан. Особливо шанували книгу „Левіт” (з П'ятикнижжя Мойсея) і з неї розділи 18 і 19 про любов до ближнього, до старшого, про мораль. Це вчення поширювалося в проповідях газзанів і наближалося до вчення перших християн. У вченнях караїмів немає висловлювань, які б підносили цей народ над іншими, ніде не проповідується ворожнеча між людьми, але про людинолюбство досить багато говориться” [473, с. 9–10]. „Основою караїмської віри є текст „Люби Господа Бога і ближнього, як самого себе” (Левіт. 19.18).

Етнокультурний Центр Кале (ЕКЦ Кале) створений 1996 р. при Асоціації кримських караїмів „Кримкарайлар” для об'єднання та освіти підростаючого покоління кримських караїмів. Щорічно ЕКЦ Кале організовує міжнародний літній трудовий табір у Джуфт Кале, проводить конференції, семінари, конкурси та інші заходи.

Асоціація кримських караїмів „Кримкарайлар” організована 1989 р., об’єднує національно-культурні товариства (НКТ) Сімферополя, Євпаторії, Бахчисарая, Феодосії, Ялти, Мелітополя. Загальна мета: збереження та відродження культурно-історичної спадщини, проведення наукових досліджень, організація науково-практичних конференцій та міжнародних з’їздів, публікація наукової та науково-популярної літератури, що висвітлює питання історії, етногенезу, мови та культури кримських караїмів. 1996 р. заснована Всеукраїнська Асоціація кримських караїмів, що об’єднує НКТ Криму, Києва, Миколаєва, Дніпропетровська, Одеси, Івано-Франківська, Харкова та Севастопольську Асоціацію „Фідан”. Голова Асоціації – заслужений працівник культури України та АР Крим – Володимир Ормелі.

В організаційних документах, наявних в Асоціації кримських караїмів, ні метою, ні завданнями безпосередньо не визначається виховання толерантності підлітків, тим паче, що об’єднання не деклароване як дитяче чи молодіжне, однак у практичній діяльності Асоціації таку роботу можна простежити проводяться для її членів.

За інформацією, яку надав В. Ормелі, заслуговує на увагу щорічний Міжнародний трудовий табір у Джуфт (Чуфут) Кале: влітку сюди приїжджають діти різного віку, підлітки зокрема. Разом з батьками вони беруть участь у прибиранні території як самої фортеці, так і Балти Тіймез, у вільний час проводять різноманітні ігри, займаються вивченням мови та історії народу.

З 1999 р. Асоціацією підтримується діяльність караїмського фольклорного ансамблю „Седан”, який створений для учасників від дитячого до старшого підліткового віку. Ансамбль існує при Євпаторійському товаристві „Кардашлар”, неодноразово виступав за кордоном, посідав призиви місця у різноманітних конкурсах.

Володимир Ормелі

Міжнародний трудовий табір у Джуфт (Чуфут) Кале

Тренування у влучності

Проаналізувавши довідково-інформаційні документи Асоціації караїмів Криму, можна констатувати, що програма трудових буднів та культурних заходів трудового табору є різноманітною, яка включає в себе такі види діяльності, що слугують вихованню толерантності підлітків: ознайомлення учасників табору з культурою кримських караїмів та інших народів що населяють Крим; ознайомлення з релігійними і народними традиціями; спільна робота на території пам'ятки; впорядкування кладовища-святилища Балта Тіймез; екскурсії визначними місцями Криму; міжнародні зустрічі (наприклад, 2009 р. під час проведення табору під егідою Фонду досліджень та підтримки корінних народів (голова М. Бекіров) в Криму проходили заходи в рамках Дня корінних народів світу, який відзначається 9 серпня. У його святкуванні взяли участь делегації з Росії, Кавказу, Туреччини, Молдови та ін. Учасники заходів побували на Джуфт Кале, поспілкувалися з учасниками табору, обговорили нагальні для всіх питання та поділилися накопиченим досвідом).

Все це свідчить про те, що у діяльності Асоціації кримських караїмів виховання толерантності підлітків, які у складі родин є її членами, здійснюється за таких педагогічних умов:

1. Організація зустрічі з іншими культурами під час трудового табору, спільної роботи, які надають можливість проблематизувати ставлення підлітків до представників інших культур; усвідомлювати підлітками необхідності толерантних стосунків з іншими в умовах конфліктних ситуацій; групової рефлексії, у якій відбиваються можливі шляхи і засоби виходу з конфлікту.

2. Організація спільної діяльності, у якій є можливість реалізувати різні інтереси, позиції, установки дітей за допомоги – у разі необхідності – дорослих, своїх батьків передусім (що відрізняє цей трудовий табір від літніх таборів, скажімо, скаутських організацій, де частка батьків-учасників порівняно незначна, а то й відсутня); вибору різних варіантів розв'язання проблем у спільній діяльності.

3. Організація заходів духовно-морального спрямування, які дають можливість задовольнити потреби у формуванні світоглядних позицій підлітків; звернутися до кращих зразків морального вибору в ситуаціях розбіжностей, конфлікту з огляду на загальнолюдські цінності.

Серед методів діяльності кримських караїмів з підлітками, які забезпечують виховання толерантності, визначаємо такі:

1. Методи формування свідомості підлітка: безпосередні виховні бесіди батьків(інших дорослих) з підлітками під час проведення трудових таборів, святкових заходів; розповідь морально-етичної тематики (члена родини, дорослих членів трудового табору); переконання

силою слова (навіювання), за допомогою конкретного прикладу, педагогічної ситуації, на основі громадської думки у необхідності порозуміння між різними людьми під час виконання спільної праці, проведенні свят.

2. Методи організації діяльності підлітків, спілкування та формування позитивного досвіду суспільної поведінки: привчання та тренування у виборі оптимальних для гармонізації стосунків комунікативних стратегій і тактик (при виконанні суспільно корисної праці у трудовому таборі); батьківська вимога чи інших дорослих поводитись з іншими чемно, виважено, без виявів інтолерантності, агресії (порада, довіра, натяк); соціальна думка (родинна, етнічна, осередкова, громадська) про важливість міжнародного конгруентного діалогу; проектування батьками стосунків з іншими людьми; створення ситуацій підвищеної фізичної, психологічної, моральної напруженості (табори, постійні репетиції фольклорного ансамблю).

3. Методи стимулювання діяльності та поведінки (вплив на свідомість, почуття, волю): ігри (дозвіллеві, творчі), які сприяють гармонізації міжособистісних стосунків; романтики (доброчинна суспільно корисна діяльність у трудовому таборі); власного прикладу поведінки дорослих, передусім батьків; покарання (осуд дій та вчинків підлітка, які суперечать загальнолюдським нормам поведінки, етнічної громади, суспільства загалом).

4. Методи пізнання, самопізнання, саморегуляції: спостереження; самовпливу.

Отже, розглянувши соціально-педагогічну діяльність Асоціації кримських караїмів, можна стверджувати, що вихованню толерантності підлітків, які залучені до роботи в межах цього громадського об'єднання, слугує система педагогічних умов, яка спрямована на розвиток природних задатків особистості (здібностей, нахилів, таланту, рис характеру; урахування вікових та індивідуальних особливостей; використання природних чинників у процесі виховання особистості; залучення до спільної праці батьків та дітей, спільне проведення дозвілля; урахування регіональних, етнічних умов близькості культур, необхідності гармонізуючого комунікативного діалогу; народознавчий підхід до здійснення виховного впливу.

Караїмський танок

Упорядкування території табору

У таборі Джуфт Кале

Чергування на кухні

У таборі Джуфт Кале – свято!

Своєрідно відбувається виховання толерантності підлітків у громадських об'єднаннях, які функціонують при релігійних громадських організаціях Криму. Зважаючи на те, що в Криму є 2 основні культуроформуючі релігії – православ'я та іслам, зосередимо увагу на вихованні толерантності підлітків у православних громадах (діяльність ісламських громад було розглянуто при аналізі діяльності кримськотатарських громадських об'єднань).

Православні громади нині створені у всіх містах та багатьох селах Кримського півострова. У кожній з них батьки та педагоги недільних шкіл дбають про духовне та моральне виховання дітей та підлітків. Для православних недільних шкіл Криму при храмі свт. Іоанна Златоуста м. Ялти діє науково-методичний центр з виховання підростаючого покоління, який протягом останніх 5-ти років провів багато різноманітних науково-практичних семінарів для педагогів епархії. У контексті нашої проблеми важливим був семінар „Інтерактивні методи роботи на заняттях у недільних школах”, про що свідчить тематика доповідей: „Використання інтерактивних методів навчання в недільних школах” директора недільної школи при храмі свт. Іоанна Златоуста

м. Ялти Н. Кириленко, „Слідопити-розвідники Сімферопольської і Кримської єпархії як одна з інтерактивних форм виховання підростаючого покоління” ігумена В. Солодкого. Проаналізувавши зміст доповідей, можна дійти висновку про те, що в православних громадах Криму велика увага приділяється пошуковій ефективних шляхів виховання дітей та підлітків.

У контексті дослідження заслуговує на увагу і семінар, який був проведений на базі цього ж науково-методичного центру при храмі свт. Іоанна Златоуста м. Ялти в лютому 2011 р. Міжнародний інтерактивний курсовий цикл для керівників дитячих та молодіжних громадських організацій зібрав молодь та дорослих з різних міст Криму, України загалом та Росії (Крим був представлений дитячими об'єднаннями „Здравиця” та БПРС). [561].

Вадим Гончаренко

Досвідчені організатори дозволяла дітей та молоді протягом тижня навчали основам педагогічної діяльності активістів громадських організацій. На семінарі був представлений і досвід з виховання підростаючого покоління **дитячого громадського об'єднання „Здравиця”**, яке діє при храмі свт. Іоанна Златоуста м. Ялти з 2005 р. (керівник – Вадим Гончаренко).

Метою об'єднання (виховання національно свідомої, духовно багаті особистості) передбачено формування моральних якостей, що є етичною підставою толерантності, хоча саме поняття „толерантність” і відсутнє у її формулюванні.

На підставі аналізу фотолітопису та довідково-інформаційних документів дитячого громадського об'єднання „Здравиця” можна дійти висновку, що у своїй діяльності воно керується принципами співдружності з іншими організаціями (наприклад, участь у щорічному зльоті скаутів поблизу Червоних печер), узгодження виховних впливів об'єднання та родини (сімейний літній табір відпочинку, паломництва святими місцями Криму й України) та врахування національного і загальнолюдського у виховній роботі.

Проаналізувавши відеоматеріали, які створені педагогами об'єднання Т. Бездетською та В. Гончаренком за результатами проведених заходів, можна дійти висновку, що серед активно використовуваних форм роботи з виховання толерантності підлітків в об'єднанні „Здравиця”

використовуються як традиційні, так і новітні: участь у богослужіннях, паломництва, практика сповіді, ретроформи (бал історико-побутового танцю), квест.

Специфічною серед форм роботи з дітьми та підлітками в об'єднанні „Здравиця” є підліткова „ТБ-студія”, матеріали якої демонструються на Ялтинському телеканалі, телеканалах „Неаполь”, „Глас” та Міжнародному православному телеканалі „Союз” – захопленні ідеєю романтики, підлітки беруть інтерв'ю у дітей та дорослих, готують тексти для репортажів, що активізує роботу всього об'єднання, сприяє виробленню комунікативних навичок, толерантності зокрема. Упродовж 5-ти років об'єднанням створено близько 200 відеоматеріалів, один з яких – „Експедиція „Здравиця” – посів призове місце у конкурсі документальних фільмів „Сім'я” 2009 р.

Проаналізувавши довідково-інформаційні документи, відео- та фотоматеріали об'єднання „Здравиця” можна констатувати, що методами виховання толерантності підлітків через формування свідомості є:

- метод проповіді під час Богослужіння, у якому постійно беруть участь підлітки об'єднання, що забезпечує формування свідомості особистості з пріоритетом загальнолюдських моральних цінностей і зокрема любові до ближнього, що лежить в основі комунікативної категорії толерантності;

- бесіда на морально-етичну тему під час щотижневих зустрічей, під час проведення таборів (при ватрі), літніх оздоровчих таборів у стилі „Робінзон”, туристсько-краєзнавчих експедицій „Здравиця” [562] походів, зустрічей, святкових заходів (фронтальна, індивідуальна, прогностична, непередбачувана), що сприяє виробленню навичок толерантних стосунків з іншими;

- дискусії при обговоренні проблемних питань (під час щотижневих зустрічей та при ватрі у літніх таборах, експедиціях, причому цікавим є прийом „ТАК-НІйка”, який передбачає уміння ставити запитання для розгадування сюжету певної розповіді, притчі за Біблійним текстом та враховувати при цьому відповіді, одержані на запитання інших – це забезпечує виховання у підлітків поважного ставлення до інших думок, навіть якщо вони чимось спершу не подобаються, терплячого ставлення до однолітків чи дорослих, які беруть у цьому участь і, врешті, вихованню толерантності підлітків);

- переконання силою слова (навіювання), за допомогою конкретного прикладу, педагогічної ситуації, на основі громадської думки (під час проповіді у храмі, бесідах на зустрічах, під час заходів, які проводяться на природі: туристсько-краєзнавчих експедиціях, походах, паломництвах тощо).

Педагоги лагеря: 3 семинариста Таврической Духовной семинарии и 2 преподавателя Свято-Тихоновского гуманитарного университета
Духовное окормление: игумена Савватия - настоятеля монастыря; прот. Димитрия - проректора Таврической Духовной семинарии, настоятеля Ливадийского крестовоздвиженского храма; прот. Владислава - настоятеля храма свт. Иоанна Златоуста.

Почтовый адрес: Гончаренко Вадим Геннадьевич
 Крестовоздвиженский храм
 пгт. Ливадия, г. Ялта,
 Крым, Украина

Телефон для справок:
 8 (0654) 32 63 40
 8 050 289 85 47

www.yalta-pravoslavnaya.org.ua
 e-mail: vadimgoncharenko@mail.ru

Режим дня

- 8,00 подъем
- 8.15 утреннее молитвенное правило
- 8,30 завтрак
- 9,00 программные мероприятия
- 13,00 обед
- 13.30 дневной отдых
- 15.00 программные мероприятия
- 16.30 полдник
- 16.45 программные мероприятия
- 18.30 ужин
- 19.00 вечерний костер
- 22.00 вечернее молитвенное правило
- 23.00 отбой

При себе иметь:

1. Предметы личной гигиены
2. Одежду и обувь для горных походов, головной убор, куртку (ветровку)
3. Юбку, косынку – для девочек
4. Фонарь
5. Блокнот, ручку, а также сувениры для новых друзей и много улыбок или одну, но большую 😊

Примечание

Возраст детей - от 11 до 17 лет
 Семейные группы – возраст детей не менее трех лет. Предполагаемая сумма на карманные расходы – 100 грн. Все посещаемые храмы и монастыри православные Московского патриархата. Топловский женский монастырь, Киммерия и крестный ход в монастырь св. Космы и Дамиана в первой смене.
 Спуск к морю от монастыря – 800 ступенек. Во время программы снимаются игровой художественный фильм и видеопередачи для теледиокмпаний «Ялта», «Неаполь», «Спас» и телеканала «Союз»

По благословию митрополита Симферопольского и Крымского Лазаря

ДЕТСКАЯ ОЗДОРОВИТЕЛЬНАЯ ЭКСПЕДИЦИЯ «ЗДРАВИЦА»

I смена - с 4 по 24 июля 2009 г.
 II смена – с 28 июля по 17 августа 2009 г.

ПРОГРАММА

- Экскурсии по бухтам Севастополя на катере
- Высадка с моря в бухте Затерянный мир, ночевка в бухте
- Поход 3-х дневный по пещерным городам
- Киммерия - автобусная 3-х дневная экскурсия
- Экскурсия по Севастополю
- По горной тропе на ослике
- Крестный ход к престольному празднику св. Космы и Дамиана

Ответственный за проведение программы -
Вадим Геннадьевич Гончаренко
 ЛИВАДИЙСКИЙ КРЕСТОВОЗДВИЖЕНСКИЙ
 ДВОРЦОВЫЙ ХРАМ
 ХРАМ СВТ. ИОАННА ЗЛАТОУСТА
 СВЯТО-ГЕОРГИЕВСКИЙ МУЖСКОЙ
 МОНАСТЫРЬ

Место и условия пребывания:

Лагерь палаточный в стиле «Робинзон». Расположен на территории Свято-Георгиевского мужского монастыря на мысе Фиолент (Севастопольский р-н). Питание 5-ти разовое, во время походов – 3-х разовое

Перечень необходимых документов:

1. Медицинская справка о состоянии здоровья
2. Уведомление родителей об особенностях здоровья ребенка
3. Копия свидетельства о рождении или паспорта

Буклет – візитівка дитячої оздоровчої експедиції „Здравиця”. 2009 р.

Експедиційний театр: „Родина Романових”. 2009 р.

*Похід до печерного монастиря Савви Освяченого.
Крим, 2009 р.*

Серед методів організації діяльності підлітків, спілкування та формування позитивного досвіду суспільної поведінки, спрямованої на виховання толерантності підлітка, найбільш значущими визначаємо такі: *привчання і тренування* (культура поведінки у храмі, культура спілкування між однолітками, з дорослими, чужими, міжетнічна культура, культура зовнішнього вигляду, побуту); *педагогічна вимога* (порада, довіра, натяк); *родинна та осередкова думка*; *створення ситуацій підвищеної фізичної, психологічної, моральної напруженості* (експедиції, паломництва, кількадевні походи, літні оздоровчі табори).

Серед методів стимулювання діяльності і поведінки (вплив на свідомість, почуття, волю), що визначає вироблення навичок толерантного ставлення до інших можна виокремити такі: *вербальні методи стимулювання* (проблемно-пошукові запитання, що активізують творчість підлітка, сприяють виробленню навичок кращого морального вибору з опорою на загальнолюдські цінності, які визначають і толерантність особистості в умовах розбіжностей чи конфлікту думок, поглядів, переконань, поведінки); *метод ретрофекту* (використання історичних методів роботи для відчуття нового, переосмислення думок, зміни поведінки: наприклад, Бал історико-побутового танцю); *метод довготривалої гри*, який передбачає процес самопізнання та самовиховання підлітка в умовах романтики та творчої реалізації потреб, що слугує і вихованню толерантності на засадах співпраці, взаємоповаги; *власного прикладу* батьків, педагогів, духовників, які разом з підлітками беруть участь і всіх виховних заходах, що слугує засвоєнню прикладів морального вибору на користь толерантності у стосунках з іншими; *покарання у формі осуду дії та вчинків підлітка* (а не самого підлітка!), коли його поведінка суперечить нормам поведінки православних людей).

Методи пізнання, самопізнання та саморегуляції, які забезпечують виховання толерантності підлітків в об'єднанні „Здравиця” є такі: *спільна та особиста молитва*; *практика сповіді*; *спостереження* (за зовнішнім виглядом, мімікою, жестами, культурою мовлення, поведінкою у храмі, спрямованістю стосунків між однолітками та з дорослими); *самовпливу*.

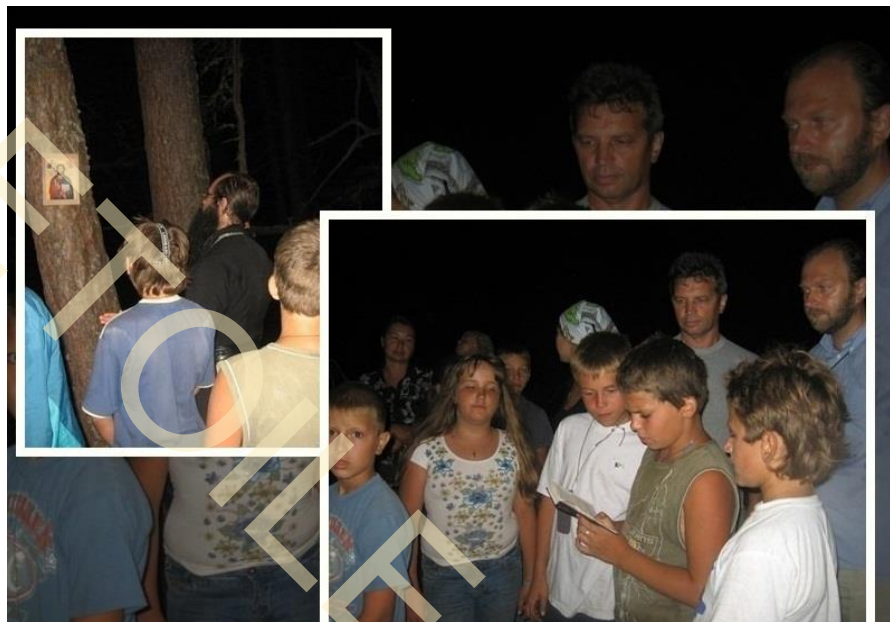
Отже, процес виховання підлітків у дитячому об'єднанні „Здравиця”, спирається на врахування вікових та індивідуальних психолого-педагогічних, національних, релігійних, сімейних особливостей; розвиток природних задатків; використання природного середовища; залучення членів родини до організації виховної діяльності; народознавчий підхід до здійснення виховного впливу; звернення до духовних цінностей, кращих зразків мистецтва.

Поїздка до Свято-Успенської Почаївської лаври. Колядування, 2005 р.

Експерсія до Керченських катакомб. 2009 р.

Вечірнє молитовне правило. Експедиція „Здравця”, 2009 р.

Програма „Ліс-SOS”. 2008 р.

Конкурс страв в День Петра і Февронії. 08.08.2009 р.

Морем – до Балаклави. 2009 р.

*Хресний хід до Косьмо-Даміанівського монастиря
(поблизу м. Алушті). 2008 р.*

Бал історико-побутового танцю. 2007 р.

*Експедиція „Здравиця”: заняття з альпінізму.
Мис Фіолент, 2009 р.*

Загалом, досвід духовно-морального виховання підлітків об'єднання „Здравиця” свідчить про активну діяльність православної громади у вихованні толерантної особистості підлітків.

*Олександра Целіщева на занятті з
писанкарства*

Виховання толерантності підлітків забезпечується також створенням дитячих та молодіжних громадських об'єднань при загальноосвітніх школах. Цікавим з цього питання є досвід **Бахчисарайського центру регіонального розвитку „Топ-Кая”** (незалежного аналітичного та освітнього центру, що зареєстрований 27 березня 2008 р. і працює в напрямі

активізації місцевих ініціатив задля розвитку громадянського суспільства (БЦРР „Топ-Кая”), керівник – Олександра Целіщева) організував різноманітну роботу з виховання толерантності дітей та молоді.

Завдяки такій співпраці відбулись:

1. Активізація шкільних проєвропейських ініціатив: був створений європейський клуб „Молода дипломатія”, що за короткий час об’єднав навколо себе творчу молодь м. Бахчисарая та інших міст Криму і став майданчиком для неформального спілкування вчителів та учнів.

2. Реалізація проєктів:

– „В Європейський Союз крок за кроком” (створення ресурсного центру для мережі кримських євроклубів, підтримка шкільної ініціативи до Днів Європи в Україні, інформаційні заходи з тематики євроінтеграції);

– „Міжкультурний діалог через розвиток шкільного медіа-простору” (функціонування кіноклубу: підбір, перегляд фільмів, дискусії про побачене; молодіжний медіацентр: створення різних медіаторів на цікаву тематику); „Школа як центр відродження національних ремесел” (відкрито спецкурс „Народно-прикладне мистецтво”, гурток „Національний розпис та писанкарство”, де діти працюють з солоним тістом, бісером, золотим шиттям, паперовою філігранню, засновано учнівську ремісничу майстерню);

– „Багатонаціональна культура – єдина Європа. Молодіжний табір толерантності” (зустріч з лідерами 5 країн – України, Польщі, Румунії, Азербайджану, Грузії; ознайомлення з позитивним досвідом інтеграції кримськотатарського народу в українське співтовариство, відвідування кримськотатарських громад в 5 регіонах Криму, заняття з „Конфліктології”; тиждень толерантності в м. Бахчисарай);

– „Деї вголос!” (заняття в он-лайн форматі кожен тиждень протягом 6 місяців; щотижневі консультації в Скайпі; живі зустрічі з експертами раз на місяць; можливість створити або покращити свою інтернет-платформу);

– „Толерантність через локальні дослідження молоді” (використання для розвитку міжетнічної толерантності в школі нестандартних інструментів – локальних досліджень, які стосуються історій добросусідства та взаєморозуміння).

3. Розвиток міжкультурного діалогу на засадах толерантності: Центр „Топ-Кая” виступив регіональним партнером загальноукраїнської акції „Толерантність як шлях до Європи”: 2008 р. проведено серію флеш-мобів та квестів „Ми всі різні, але ми разом”, 2009 р. відбулась зустріч з молоддю Грузії, Азербайджана, Румунії та Польщі під час проведення

Міжнародного табору толерантності (проект реалізовувався у партнерстві з ГО „Світоч”).

Важливим в контексті виховання толерантності виявився захід 6 червня 2009 р.: Кримські Євроклуби репрезентували стенди з інформацією про шкільний європейських рух в Криму та серію фотографій про Європу (сімферопольські Євроклубівці підготували фотовиставку про важливість потрібних, але інколи непомітних професій; Євроклуб ялтинської школи майбутнього ініціював благодійний захід – ретро-дискотеку „З минулого – в майбутнє”: учні зібрали кошти для дітей-інвалідів; в м. Севастополі репрезентовано Євроклуб 22 школи.

4. Закордонні поїздки, під час яких відбулась „зустріч” різних культур, з’явилась необхідність вправлення у культурі власної поведінки та виховання толерантності.

Отже, проаналізувавши діяльність Бахчисарайського центру регіонального розвитку „Топ-Кая”, можна дійти висновку, що в контексті виховання толерантності підлітків вона визначена як концептуально, так і практично. Перспективним є проведення заходів духовно-морального спрямування, що сприяють засвоєнню загальнолюдських цінностей, виробленню умінь та навичок поважно ставитись до людини, незалежно від її національності, світоглядних позицій, переконань, думок, а відтак і вихованню толерантності.

Айдер Муджаба досліджує український розпис разом з учнями. 2008 р.

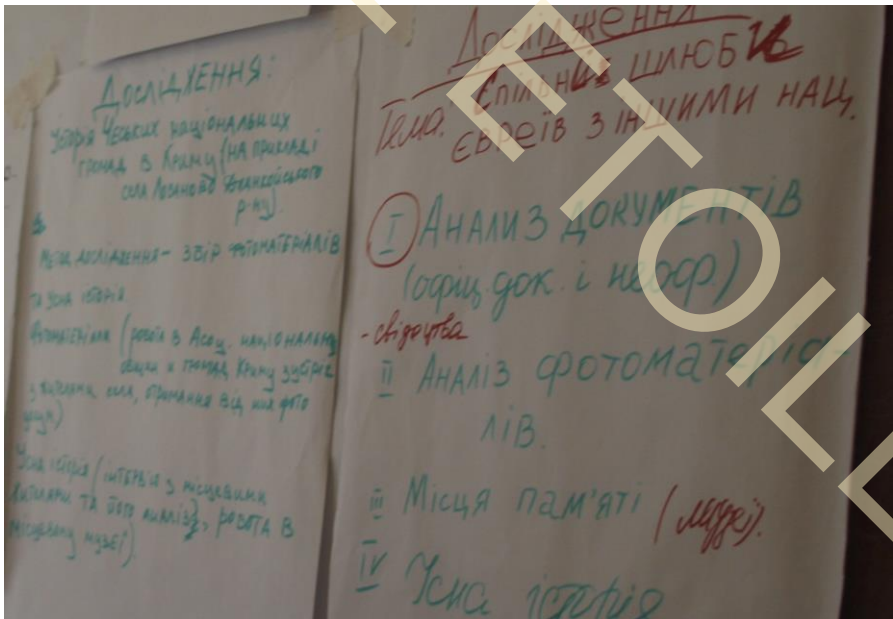
Інтерактивні вправи на розвиток довіри. 2009 р.

Великодній ярмарок: навчання писанкарству. 2010 р.

Тренінг з виховання толерантності у гімназії № 9 м. Сімферополя проводять Олександра Целіщева та Андрій Круп'як

Визначена тематика локальних досліджень. 2010 р.

*Експозиція центру толерантності та добросусідства
в школі-гімназії м. Бахчисарая*

Шкільний центр толерантності. Екскурсовод – Наталя Скворцова

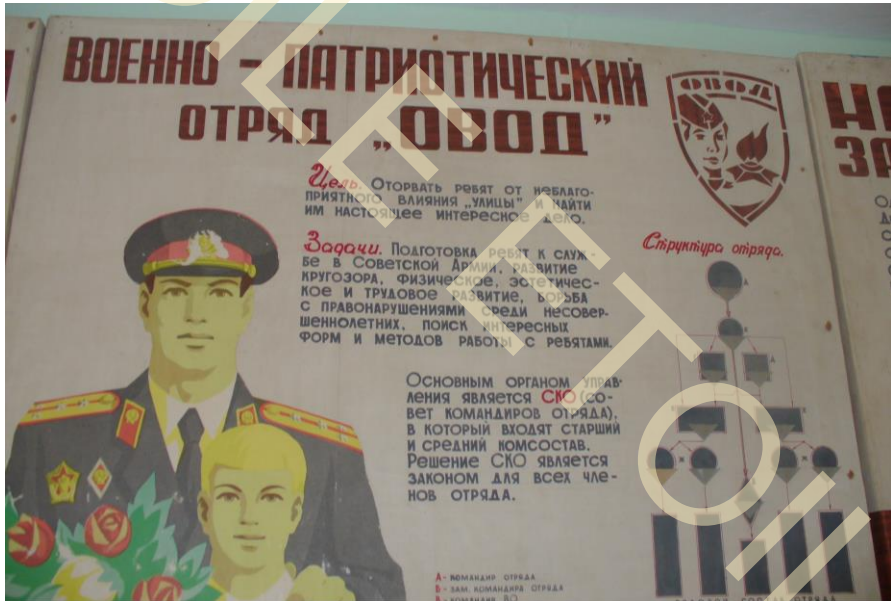
Серед дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму чільне місце у вихованні підлітків посідає і об'єднання за місцем мешкання – **військово-патріотичний загін „Овод”** (сmt. Гурзуф), який провадить свою виховну діяльність понад 30 років.

Організатором об'єднання є Микола Коштарьов.

1977 р. він організував серед місцевих хлопців 11 – 18 років незалежне, патріотично спрямоване об'єднання, метою якого стало „відірвати дітей від „вулиці” і знайти їм справжню цікаву справу”.

Микола Коштарьов

Стенд у штабі військово-патріотичного загону „Овод”, сmt. Гурзуф

Після розпаду СРСР і зміни освітньої парадигми мета діяльності загону дещо змінилась: „Виховання юних патріотів Батьківщини”, однак і перший, і другий її варіант свідчить про соціально-виховний напрям діяльності об'єднання.

Працюючи в умовах монополістичної держави, об'єднання розв'язувало завдання підготовки хлопчиків до служби в Радянській

Армії, розвитку світогляду, фізичного, естетичного та трудового розвитку, боротьби з правопорушеннями серед неповнолітніх, пошуку цікавих форм та методів роботи, що, врешті, доповнювало виховний вплив школи та родини на підлітків і мало забезпечити їх ефективну соціалізацію. Виховний процес будувався на засадах соціально-педагогічного обґрунтування досягнення виховної мети, виховання толерантності підлітків не концептуально передбачалось через відсутність на той час теоретико-методологічного обґрунтування цього процесу, проте змістова та процесуальна частина мала певні чинники, які слугували практичному вихованню моральних якостей, що слугували розвитку толерантності як якості особистості. Насамперед метою діяльності об'єднання передбачалось вироблення системи загальнолюдських ціннісних орієнтацій та розвиток навичок самоконтролю та самовдосконалення у стосунках з іншими, що відбиває когнітивні, прагматичні та етичні підстави толерантності.

Змістом роботи об'єднання визначено інтелектуальне виховання, проте ним не передбачалось необхідного для виховання толерантності підлітків набуття знань про зміст різних культур, історію культур та їх взаємостосунки, духовно-моральне виховання в етнічних групах Криму та лінгвокультурологічні засоби вираження толерантності. Відсутність такого напрямку, як релігійний, також позбавив духовного зростання підлітків, що є складником етичних підстав категорії толерантності.

Патріотичний, трудовий та екологічний напрями, що простежуються у межах морального виховання, свідчать про наявність когнітивних та прагматичних підстав толерантності, однак відсутність роботи щодо міжкультурних та міжетнічних стосунків членів об'єднання спрощує результативність виховного впливу, мінімізує його.

Військово-патріотичний, туристичний та фізичний напрями слугували вироблення умінь погоджувати погляди, спільно долаючи різні завдання в ситуаціях підвищеної моральної, психологічної та фізичної напруженості.

Проаналізувавши форми та методи роботи військово-патріотичного загону „Овод” щодо виховання толерантності підлітків, можна дійти висновку, що вихованню толерантності підлітків слугували: самодіяльні походи, військові збори та психолого-педагогічна робота щодо подолання упереджень відносно „інших”. Відсутність виховних справ духовно-морального спрямування та відмежованість від родинно-етнічної думки позбавило підлітків важливих підстав виховання толерантності. Попри зазначене вагомим у соціальному становленні особистості підлітків можна вважати забезпечення можливості отримання рівного досвіду,

рівного статусу всім, незалежно від національності, віросповідання та соціального статусу.

Публікація „Мальчишки из „Овода” у газеті „Советский Крым”. 1981 р.

Загони „Овод” смт. Гурзуфа і м. Суздаля у м. Севастополі

День Перемоги – 2010 р.

Літні збори. с.мт. Гурзуф, 2012 р.

Виховні справи „Оводу”. Почесна грамота – М. Кошарову

Отже, виховання толерантності підлітків у військово-патріотичному загоні „Овод” здійснюється поза концептуальним визначенням, практично забезпечуючи розвиток підлітків, що разом мешкають і мають можливість задовольняти свої потреби у спілкуванні за умов спільної діяльності.

Процес виховання підлітків спирається на природні та соціальні педагогічні умови і забезпечують: врахування в процесі виховання вікових та індивідуальних психолого-педагогічних; розвиток природних задатків (здібностей, нахилів, таланту, рис характеру); використання природного середовища у процесі виховання; народознавчий підхід до здійснення виховного впливу; звернення до кращих зразків мистецтва.

Проаналізувавши основні складники виховного процесу дитячих молодіжних громадських об'єднань Криму середини ХХ – початку ХХІ століття, можна дійти висновку, що виховання толерантності підлітків у їх діяльності відбувалось у неоднорідних етнічно-політичних умовах розвитку суспільства, визначалось як рівнем демократизації державного будівництва, так і діалектикою розвитку самих дитячих та молодіжних громадських об'єднань.

Зміст виховання толерантності підлітків передбачав 4 змістові лінії: когнітивну; соціокультурну; етичну; прагматичну; форми роботи (див.

табл. 2.9 та табл. 2.10 дод. 3) та методи роботи мали як традиційний, так і новітній характер і засвідчують широку різноманітність.

Рейтинг дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму середини ХХ – початку ХХІ століття з виховання толерантності підлітків (див. табл. 2.12 дод. И) визначено на підставі критеріїв, якими стали компоненти процесу виховання (див. табл. 2.11 дод. И):

1. Бахчисарайський центр регіонального розвитку „Топ-Кая” – 31.
2. Молодіжна організація „Арслан” – 29,5.
3. Кримська округа Пласту – Національної скаутської організації України – 23.
4. Дитяче об'єднання „Здравиця” православної громади м. Ялти – 23.
5. Дитяча громадська організація „Братство православних розвідників–слідопитів” – 21.
6. Асоціація кримських караїмів „Кримкарайлар” – 21.
7. Спілка скаутів Криму (ССК) – 15,5.
8. Кримськотатарський молодіжний центр – 13,5.
9. Кримська обласна піонерська організація імені В. І. Леніна – 11,5.
10. Кримська обласна комсомольська організація ЛКСМ України – 11,5.
11. Дитяче об'єднання за місцем мешкання „Військово-патріотичний загін „ОВОД” (сmt. Гурзуф) – 7.

На підставі історико-порівняльного аналізу діяльності дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму, змісту, форм та методів виховання в межах пострадянського періоду можна виокремити етапи, закономірності і тенденції процесу виховання толерантності підлітків.

Етапи процесу виховання толерантності підлітків у діяльності сучасних дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму:

I етап – 1991–1992 рр. – кризовий (проблема концептуального, змістового та процесуального визначення діяльності негативно позначається на виховання толерантності підлітків).

II етап – 1993–1996 рр. – установчий (становлення оптимальної організаційної моделі співпраці на регіональному та всеукраїнському рівнях).

III етап – 1996–1999 рр. – активізаційний (розгортання активної діяльності, проведення численних виховних справ).

IV етап – 1999 р.–2007 рр. – пошуково-інтеграційний (спроби внутрішньорегіональної та всеукраїнської інтеграції діяльності).

V етап – 2007 – 2013 рр. – оптимізаційний (домовленість між осередками всеукраїнських організацій „Пласт” та Асоціація скаутів України про створення Національної скаутської організації України та визначення нових завдань діяльності; утворення нових організацій).

Закономірності виховання толерантності підлітків у діяльності дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму середини ХХ – початку ХХІ століття визначаємо в межах періодів процесу виховання.

Закономірності виховання толерантності підлітків у радянський період:

1) панування державної монополії на розвиток об'єднань спричинило ідеологізування виховного процесу, виховання у підлітків передусім класових моральних цінностей і не сприяло вихованню у них толерантності;

2) потреба врегулювання виниклих конфліктів, розбіжностей поглядів під час проведення виховних справ у піонерській і комсомольській організаціях сприяла виникненню прагматичних підстав для виховання толерантності у підлітків попри відсутність концептуального осмислення проблеми;

3) різноманітні форми і методи роботи з виховання підлітків забезпечували вироблення когнітивних, етичних і прагматичних підстав виховання толерантності, хоча деякі з них і обмежували цей процес.

Закономірності виховання толерантності підлітків у пострадянський період:

1) зміна філософської парадигми, викликаної розпадом СРСР і побудовою демократичного суспільства, сприяла появі інновацій у виховному середовищі дитячих та молодіжних громадських об'єднань, які об'єктивно розширили можливості виховання толерантності підлітків

2) соціальні, національно-культурні і духовні традиції полікультурного Криму визначили інтеграцію змісту і специфіку процесу виховання толерантності підлітків у діяльності громадських об'єднань;

3) історичні зв'язки виховання підлітків у діяльності дитячих та молодіжних громадських об'єднань забезпечили якісне оновлення, збагачення і своєрідність процесу виховання толерантності підлітків.

Тенденції (напрями) виховання толерантності підлітків у діяльності сучасних дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму:

1) усвідомлення державою необхідності розвитку процесу виховання толерантності підлітків у діяльності дитячих та молодіжних громадських об'єднань, закріплене чинними нормативно-правовими актами;

2) розуміння керівниками та педагогами дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму актуальності, практичної значущості виховання толерантності підлітків і організація його на засадах наукового обґрунтування;

3) розвиток самого процесу виховання толерантності підлітків у діяльності дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму:

- інтеграція змісту виховання толерантності підлітків, що передбачає засвоєння змісту різних культур та їх взаємовідношень, елементів лінгвокультурології та прагмалінгвістики; духовно-морального досвіду етнічних груп;

- актуалізація національного та відновлення релігійного виховання, що сприяє усвідомленню підлітками своєї належності до певної етнічної групи і визначенню пріоритетності загальнолюдських моральних цінностей, які є основою етичних та прагматичних підстав толерантності;

- залучення родин до проведення виховних справ об'єднання, що сприяє виробленню підстав толерантності та узгодженню виховних впливів на підлітків;

- вияв широкої громадської ініціативи, яка передбачає створення нових громадських об'єднань, здійснення просвітницької діяльності щодо виховання толерантності підлітків у полікультурному Криму;

- залучення підлітків до науково-дослідницької діяльності з метою вивчення проблем міжетнічного спілкування в регіоні та набуття навичок толерантної поведінки;

- застосування інтерактивних форм діяльності з виховання толерантності;

- перевага методів організації діяльності підлітків, спілкування і формування позитивного досвіду толерантної суспільної поведінки;

- урізноманітнення методів формування свідомості методами локальних досліджень і промови духовно-моральної тематики;

- оновлення методів стимулювання діяльності та поведінки підлітків спеціальними іграми, ситуативними задачами на виховання толерантності, тренінгами толерантності;

- збагачення методів пізнання, самопізнання, саморегуляції такими методами молитви (особистої та спільної) і спостереження за культурою мовлення і поведінкою в храмі;

- забезпечення підготовки та передпідготовки педагогів-організаторів, які працюють з підлітками в об'єднанні, до здійснення процесу виховання толерантності підлітків;

- безпосереднє керування виховним процесом і здійснення діагностики виховання толерантності підлітків, оцінювання поточних результатів, корегування системи виховання з огляду на визначені показники.

Контрольні запитання і завдання

1. Яка кількість дитячих та молодіжних громадських організацій, зареєстрованих Міністерством юстиції України та Криму?
2. Яку мету діяльності передбачають сучасні дитячі та молодіжні громадські об'єднання Криму?
3. Визначте напрями діяльності сучасних дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму.
4. Розгляньте класифікації дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму, подані у додатку Д, і з'ясуйте, за якими ознаками їх диференційовано.
5. Схарактеризуйте зміст виховання толерантності підлітків у кожному з обраних для аналізу об'єднань.
6. Які форми та методи роботи сучасних дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму з виховання толерантності підлітків?
7. Розгляньте „Теоретичну скарбничку” тренінгу толерантності, подану у методичних рекомендаціях з виховання толерантності підлітків (Дод. К) і запишіть структурно-логічну модель її змісту, прокоментуйте її.
8. Які сталі компоненти процесу виховання толерантності підлітків у діяльності дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму?
9. Про що свідчить рейтинг дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму середини ХХ – початку ХХІ століття з виховання толерантності підлітків?
10. Чому, на вашу думку, така різниця в балах рейтингового оцінювання процесу виховання толерантності підлітків у діяльності досліджуваних об'єднань Криму?
11. Яке значення для виховання підростаючого покоління Криму має вивчення виховання толерантності у діяльності дитячих та молодіжних громадських об'єднань?
12. Складіть анотований список статей з сучасних періодичних видань про діяльність дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму та інших регіонів України.
13. Запишіть тези кількох статей про виховання підлітків у діяльності сучасних дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму (України), підготувавши до 10 запитань причинно-наслідкового та оцінного характеру для обговорення в аудиторії.

Питання для обговорення в групі („Мозковий штурм”)

1. Які типи сучасних дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму?
2. Назвіть змістові напрями виховання толерантності підлітків у діяльності дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму.

3. Які традиційні і новітні принципи діяльності громадських об'єднань Криму з виховання толерантності?
4. Назвіть інноваційні форми роботи з виховання толерантності підлітків у діяльності сучасних громадських об'єднань Криму.
5. Які специфічні методи виховання толерантності підлітків у діяльності сучасних громадських об'єднань Криму?
6. Які етапи виховання толерантності підлітків у діяльності сучасних дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму можна визначити?
7. Які стратегії і тактики спілкування визначають толерантність у ситуації конфлікту чи робіжностей поглядів?
8. Назвіть етапи встановлення контакту між співрозмовниками.
9. Модель інтегрованого спецкурсу з підготовки майбутніх педагогів до виховання толерантності підлітків у діяльності дитячих та молодіжних громадських об'єднань.

Дискусія

1. Чи мають ідеологічне забарвлення сучасні скаутські об'єднання Криму?
2. Які сучасні громадські об'єднання Криму найбільше сприяють вихованню толерантності підлітків?
3. Чи потрібно педагогу дитячих та молодіжних громадських об'єднань для виховання толерантності підлітків знати методику релігійного виховання?
4. Узгодження виховних впливів родини і громадського об'єднання – умова виховання толерантності підлітків?
5. Чи має толерантність національно-культурну специфіку?
6. Як поводитьись толерантно зі співрозмовником, який демонструє свою інтолерантність?
7. Чи можливо передбачити хід соціального діалогу і керувати ним?

Науково-дослідницькі завдання

Вивчити наукові джерела з обраної теми і підготувати тези для виступу на міні-конференції:

1. Концептуальні засади виховання толерантності підлітків у діяльності сучасних дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму
2. Особливості змісту виховання толерантності підлітків у діяльності сучасних громадських об'єднань Криму
3. Специфіка процесу виховання толерантності підлітків у діяльності сучасних дитячих та молодіжні громадських об'єднань Криму
4. Методики діагностування процесу виховання толерантності підлітків у діяльності сучасних дитячих та молодіжні громадських об'єднань Криму

5. *Особливості підготовки майбутніх педагогів до виховання толерантності підлітків у діяльності дитячих та молодіжних громадських об'єднань*

6. *Пріоритетні напрями підготовки майбутніх педагогів до виховання толерантності підлітків у діяльності дитячих та молодіжних громадських об'єднань*

7. *Роль лінгвістичної і комунікативної компетенції педагога у виховання толерантності підлітків*

8. *Особливості психолого-педагогічної підготовки майбутнього педагога до виховання толерантності підлітків у діяльності дитячих та молодіжних громадських об'єднань*

Міні-конференція „Сучасні дитячі та молодіжні громадські об'єднання Криму: проблеми виховання толерантності підлітків”

Круглий стіл: *Позитивний і негативний педагогічний досвід сучасних дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму з виховання толерантності підлітків*

Рекомендована література

1. Александров К. Национальная педагогика русского скаутизма / К. Александров // Третий Полюс. – 1993. – №1. – С. 23–44.

2. Бачинський Л. Український скаутсько-пластовий рух [Електронний ресурс] / Л. Бачинський // Станиця Київ. – Режим доступу: <http://plast.net.ua/plast-in-kyiv/59-ukrajinsky-plast-na-centralnyh-ukrajinskyh-zemjah-u-1917-1920-rr.html>

3. Богуславский М. Русские скауты: кто они? / М. Богуславский // Воспитание школьников. – № 5. – 1991. – С. 42.

4. Довідник всеукраїнських молодіжних та дитячих організацій [Електронний ресурс] / Режим доступу до довідника: <http://www.whoiswho.org.ua/?pageId=78>

5. Єдиний реєстр громадських формувань [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/0/18501>

6. Кто такие православные разведчики-следопыты [Електронний ресурс] // Братство православных разведчиков–следопытов. – Режим доступа: <http://bprs.at.ua/index/0-2>

7. Локальні дослідження у сфері толерантності. Посібник. – Сімферополь: ТОВ „Інформаційний центр „Медіа-Крим”, 2011. – 60 с.

8. Пласт. Коротка історія українського Пласту. Мета організації. Ідейні основи виховання. Організаційні схеми та засоби виховання пластунів [Текст] / Укл. Я. М. Шуль // Учнівські об'єднання. – Тернопіль: Видавництво Астон, 2006. – С. 9–13.

9. Поліщук Ю. Й. Соціально-педагогічна діяльність сучасних громадських молодіжних об'єднань як фактор морального розвитку особистості / Ю. Поліщук // Наук. зап. Сер. Педагогіка / Терноп. держ. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. – Т., 2003. – № 3. – С. 18–25.

10. Поліщук Ю. Й. Сучасні українські молодіжні об'єднання і національне виховання підростаючого покоління / Ю. Й. Поліщук // Пед. науки: Зб. наук. пр. / Сум. держ. пед. ун-т ім. А. С. Макаренка. – Суми, 2001. – С. 44–51.

Адреси Web-сторінок відеоматеріалів

1. Детская экспедиция „Здравица–2009” [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://youtu.be/FcPU0YYSEY0>

2. Масленичный бал в Воскресной школе [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://olgaschool.ortox.ru/videoletopis_sobytijj/view/id/1108864

3. Пласт в Крыму // Аргументы недели – Крым [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.youtube.com/watch?feature=player_embedded&v=-WiHIUS7nso

4. Пласт” Севастополя: Вифлеемський вогонь у Криму // Телерадіокомпанія Міністерства оборони України „Бриз” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://youtu.be/Yya4T393mzI>

5. Семинар начальников единиц скаутских объединений [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://olgaschool.ortox.ru/videoletopis_sobytijj/view/id/1105753

6. Су-Учхан – 2009 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://olgaschool.ortox.ru/videoletopis_sobytijj/view/id/1109238

7. Су-Учхан – 2010 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://youtu.be/AGEFKHNLT9k>

8. Черноморская ТРК: От пионеров – к пластунам [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://youtu.be/8VauQ9GO-IY>

9. Экспедиция „Здравица – 2010” [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://youtu.be/I8q7pY7HjVY>

2.4. Показники позитивного досвіду виховання толерантності підлітків у діяльності дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму середини ХХ – початку ХХІ століття

Українська держава і громадськість покликані нині забезпечити структурність, планомірність і зміст людського життя, розвиток конкретної особистості. Держава та громадськість виступають як соціальні інститути, в яких людина освоює норми поведінки і діяльності, усвідомлює свої права і обов'язки щодо інших людей, вносить свій вклад у соціальний, економічний, політичний, моральний розвиток суспільства. Природно, відсутність чітко прописаної і поданої позиції країни (політика та ідеологія відносно інших країн і народів, відносно власних громадян, свого народу) не може не позначитися на позиції особистості, її ідеалах, переконаннях, цінностях, на її ставленні до власної держави.

В умовах глобалізованого суспільства зростає потреба виховання всього суспільства на засадах взаємоповаги один до одного, взаєморозуміння та толерантності, громадянської згоди, в основі яких мають лежати загальнолюдські цінності та національні інтереси. Зважаючи на те, що Крим є особливим регіоном України, який об'єднує представників різних цивілізацій, народів, релігій, виховання дітей та молоді має спиратись насамперед на минулий позитивний досвід. У цьому контексті досвід виховання толерантності підлітків у діяльності дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму середини ХХ – початку ХХІ століття набуває особливої актуальності і гостроти.

Система ідей, поглядів, уявлень, цінностей, інтересів і потреб, мотивів, які спонукають людину діяти, установок про життєву мету всього суспільства і конкретної людини та її реалізація у змісті виховання підлітків; шляхи, засоби досягнення цієї мети та принципи, форми, методи виховної роботи з підростаючим поколінням – все постає у закономірному зв'язку. Саме тому в умовах перегляду державної ідеології виховання дітей та молоді потребує системного вивчення з опорою на позитивне минуле. Виникає потреба критично переосмислити негативні вияви ідеологічного виховання, які багато в чому спровокували бурхливий крах фундаменту, здавалося б, потужної радянської державності. Виховання дітей та молоді в сучасних умовах ускладнене тим, що за останні 20 років ідеологічний вакуум миттєво був заповнений ідеями роз'єднаності і націоналізму, псевдосвободи і незалежності, моральної розбещеності і підміни цінностей, демонстрацією стилю „господаря життя”.

Отже, зростає потреба дати оцінку минулому і спрямувати сучасний освітньо-виховний процес у русло прогресивних перетворень, здатних

забезпечити створення базису особистості, формування спрямованості, що визначає ставлення людини до подій, культурної і наукової спадщини, історичних досягнень, розуміння людиною себе, свого місця в суспільстві і місця інших. На основі історико-педагогічного аналізу діяльності дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму середини ХХ – початку ХХІ століття з виховання толерантності підлітків обґрунтуємо можливості використання їх педагогічного досвіду в сучасній виховній роботі.

Системний педагогічний аналіз виховання толерантності підлітків у діяльності дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму середини ХХ – початку ХХІ століття виявив, що науково обґрунтованим умовам виховання толерантності підлітків найбільше відповідають педагогічні умови діяльності Бахчисарайського центру регіонального розвитку „Топ-Кая”. Зважаючи на мету дослідження, наведемо обґрунтування позитивного досвіду цієї громадської організації (див. таблицю 2.13). *Позитивний педагогічний досвід* розглядається як результат педагогічної діяльності, який є зразком для інших, виявляється в уміннях та навичках забезпечувати досягнення освітньої мети, використовуючи здобутки педагогічної науки, методичні рекомендації та досвід інших педагогів.

Таблиця 2.13

Обґрунтування позитивного досвіду виховання толерантності підлітків у діяльності Бахчисарайського центру регіонального розвитку „Топ-Кая”

Пор. №	Стійкі компоненти процесу виховання толерантності підлітків	Обґрунтування позитивного досвіду
1.	Теоретико-методологічне забезпечення процесу виховання підлітків у діяльності дитячих та молодіжних громадських об'єднань	Чітко продумана та побудована концептуальна основа виховання толерантності підлітка
2.	Визначення загальної та конкретної мети виховання: – виховання творчої особистості; – набуття знань про толерантність як: а) інтегративну категорію, її структуру; б) шляхи формування умінь ефективної комунікації в умовах розбіжностей чи конфлікту поглядів, поведінки; – вироблення системи загальнолюдських ціннісних орієнтацій; – розвиток навичок самоконтролю та самовдосконалення у стосунках з іншими	Спрямованість на вироблення когнітивних, прагматичних та етичних підстав толерантності

Продовження таб. 2.13

3.	Додержання у діяльності об'єднань принципів: – особистісно-орієнтованого виховання; – системної організації виховання; – активної взаємодії дітей і дорослих; – свободи вибору; – співдружності з іншими організаціями; – широкої громадської ініціативи; (створення шкільних Євроклубів) – врахування національного та загальнолюдського	Організація виховного процесу спирається на новітню виховну парадигму з пріоритетністю особисто-орієнтованого принципу
4.	Організаційно-методична підготовка педагогів-організаторів, вивчення питань виховання толерантності підлітків у діяльності дитячих та громадських об'єднань	Формування професійної компетентності педагогів, що працюють з підлітками
5.	Виховні справи духовно-морального спрямування, методи локального дослідження (усної історії, аналізу документів, місць пам'яті, фотоматеріалів)	Вироблення етичних та когнітивних підстав толерантності
6.	Забезпечення можливості отримання рівного досвіду, рівного статусу всім, незалежно від національності, віросповідання, соціального статусу	Забезпечення свобод людини у громадському суспільстві
7.	Оцінювання поточних результатів, корегування системи виховання з огляду на показники результату; вивчення процесу виховання толерантності підлітків	Можливість об'єктивного розвитку толерантності як особистісної якості підлітка

Отже, досвід виховання толерантності підлітків у діяльності Бахчисарайського центру регіонального розвитку „Топ-Кая” є доцільним у сучасних освітніх умовах. Перспективним є реалізація релігійного змістового напрямку виховання, який забезпечує виховання особистості на основі загальнолюдських моральних цінностей, що є культуротворчим чинником кожної етнічної групи Криму. Інші дитячі та молодіжні громадські об'єднання Криму періоду 1991 р. – початку XXI століття виховання толерантності підлітків здійснюють за окремих педагогічних умов, тому обґрунтовано в межах кожного з них ті складники процесу виховання, які мають виразні ознаки специфічності і можуть бути використані з метою поліпшення виховної роботи.

Складники процесу виховання толерантності підлітків *Молодіжної організації „Арслан”*, які мають виразні ознаки специфічності: інтеграція

змісту освіти через ознайомлення з лінгвокультурологічними засобами вираження толерантності та комунікативними правилами толерантності, а також через ознайомлення з основами духовної культури; додержання у діяльності об'єднання принципу узгодження виховних впливів об'єднання та родини; виховні справи духовно-морального спрямування (спільна та особиста молитва); психолого-педагогічна робота щодо подолання упереджень відносно „інших” (тренінги); проведення наукових досліджень, етнічних фестивалів; здійснення добровічної діяльності.

Серед складників процесу виховання толерантності підлітків *Кримської округи НСОУ „Пласт”* позитивним для виховання толерантності підлітків є: інтеграція змісту освіти через ознайомлення з лінгвокультурологічними засобами вираження толерантності та комунікативними правилами толерантності, а також через ознайомлення з основами духовної культури; додержання у діяльності об'єднання принципів співдружності з іншими організаціями та врахування національного і загальнолюдського у виховній роботі; виховні справи духовно-морального спрямування (молитва, участь у богослужіннях); романтика гри; психолого-педагогічна робота щодо подолання упереджень відносно „інших” (тренінги).

Складники процесу виховання толерантності підлітків *дитячого об'єднання „Здравиця” православної громади м. Ялти*, які варті наслідування: інтеграція змісту виховання через ознайомлення з основами духовної культури; спільна та особиста молитва, участь у богослужіннях, паломництва; додержання у діяльності об'єднання принципів співдружності з іншими організаціями, узгодження виховних впливів об'єднання та родини, врахування національного і загальнолюдського; виховні ретроформи (бал історико-побутового танцю); інноваційні форми роботи (медіацентр).

Виховна діяльність *дитячої громадської організації „Братство православних розвідників-слідопитів”* має такі складники, що сприяють вихованню толерантності підлітків: інтеграція змісту освіти через ознайомлення з основами духовної культури; додержання у діяльності об'єднання принципів узгодження виховних впливів об'єднання і родини, співдружності з іншими організаціями; спільна та особиста молитва, участь у богослужіннях, паломництва; організаційно-методична підготовка педагогів-організаторів з питань релігійного та національного виховання.

Асоціація кримських караїмів „Кримкарайлар” має такі виразні ознаки специфічності процесу виховання толерантності підлітків: інтеграція змісту освіти через ознайомлення з основами духовної культури; додержання у діяльності об'єднання принципу узгодження

виховних впливів об'єднання і родини; проведення літнього трудового табору в історичному місці свого народу; романтика гри.

Складники процесу виховання толерантності підлітків *Спілки скаутів Криму (ССК)* для наслідування іншими об'єднаннями: інтеграція змісту освіти через вироблення системи загальнолюдських ціннісних орієнтацій; додержання у діяльності об'єднання принципу співдружності з іншими організаціями; організація міжнародних таборів для підлітків; проведення довготривалих походів, екскурсій печерами Криму; романтика гри; забезпечення можливості отримання рівного досвіду, рівного статусу всім, незалежно від національності, віросповідання, соціального статусу.

Кримськотатарський молодіжний центр має такі складники процесу виховання толерантності підлітків, які можуть бути використані у сучасних умовах: спрямування роботи на формування системи загальнолюдських ціннісних орієнтацій; розвиток навичок самоконтролю та самовдосконалення у стосунках з іншими; інтеграція змісту освіти через ознайомлення з основами духовної культури; додержання у діяльності об'єднання принципу узгодження виховних впливів об'єднання та родини; спільна та особиста молитва, участь у богослужіннях.

Складники процесу виховання толерантності підлітків дитячого об'єднання за місцем мешкання „*Військово-патріотичний загін „Овод”*”, які мають виразні ознаки специфічності: інтеграція змісту освіти через вироблення системи загальнолюдських ціннісних орієнтацій; додержання у діяльності об'єднання принципу співдружності з іншими організаціями; розвиток навичок самоконтролю і самовдосконалення у стосунках з іншими; забезпечення можливості отримання рівного досвіду, рівного статусу всім, незалежно від національності, віросповідання, соціального статусу.

Отже, узагальнивши дані про виховання толерантності підлітків у діяльності дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму середини ХХ – початку ХХІ століття, можна дійти висновку, що педагогічний досвід цих організацій має достатній матеріал для використання його у сучасних освітньо-виховних умовах з метою набуття сучасними підлітками умінь та навичок конгруентної взаємодії в умовах полікультурного Криму.

Встановлено історичний зв'язок виховання толерантності підлітків у діяльності дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму та визначено позитивний педагогічний досвід з окресленої проблеми. За результатами дослідження укладено методичні рекомендації з виховання толерантності підлітків у діяльності сучасних дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму, які містять матеріали як теоретичного характеру, так і практичного.

Контрольні запитання і завдання

1. Назвіть специфічні риси виховання толерантності підлітків у діяльності кожного з досліджуваних об'єднань Криму.

2. Обґрунтуйте позитивний досвід виховання толерантності підлітків у діяльності дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму досліджуваного періоду.

3. Які сталі компоненти позитивного досвіду виховання толерантності підлітків у дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму середини ХХ – початку ХХІ століття?

4. В чому полягає взаємозв'язок та взаємозумовленість явищ виховання толерантності підлітків у діяльності дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму середини ХХ – початку ХХІ століття?

5. Яке значення для виховання підлітків в умовах полікультурного Криму має обґрунтування позитивного досвіду виховання толерантності підлітків у діяльності дитячих та молодіжних громадських об'єднань?

6. Складіть список анотованих публікацій з теми, узагальнивши думку про особливості педагогічного досвіду дитячих та молодіжних громадських об'єднань з виховання толерантності підлітків.

7. Запишіть тези кількох опрацьованих статей, підготувавши до 10 запитань причинно-наслідкового та оцінного характеру для обговорення в аудиторії.

Питання для обговорення в групі („Мозковий штурм”)

1. Скаути – піонери – скаути: педагогічні втрати і здобутки у вихованні толерантності підлітків.

2. Критерії позитивного педагогічного досвіду діяльності дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму?

3. Які найпродуктивніші педагогічні засоби виховання толерантності підлітків у діяльності сучасних громадських об'єднань Криму?

4. Назвіть тенденції та закономірності процесу виховання толерантності підлітків у діяльності сучасних громадських об'єднань Криму.

5. Які можливості творчого використання педагогічного досвіду виховання толерантності підлітків у діяльності дитячих та молодіжних громадських об'єднань?

Дискусія

1. В чому полягають історичні зв'язки виховання толерантності підлітків у діяльності дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму середини ХХ – початку ХХІ століття?

2. Чи спроможні задовольнити потреби підлітків у самоствердженні та самореалізації сучасні дитячі та молодіжні громадські об'єднання Криму?

3. *Практична діяльність сучасних дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму – чи відповідає вона положенням сучасної науки в галузі виховання?*

Науково-дослідницькі завдання

Вивчити наукові джерела з обраної теми і підготувати тези для виступу на міні-конференції:

1. *Виконання сучасними дитячими та молодіжними громадськими об'єднаннями Криму замовлення держави і суспільства на виховання толерантної особистості підлітка*

2. *Оригінальні чинники у практиці дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму з виховання толерантності підлітків.*

3. *Духовно-моральне виховання у діяльності сучасних громадських об'єднань Криму як запорука виховання толерантності підлітків.*

4. *Засоби мотивації підлітків до вибору кращого морального досвіду та виховання толерантності у діяльності громадських об'єднань Криму.*

5. *Обґрунтування раціональних і практично відтворюваних у масовій практиці громадських об'єднань чинників виховання толерантності підлітків.*

6. *Атмосфера творчості, романтики і захоплення у діяльності громадських об'єднань Криму як складники процесу виховання толерантності підлітків: засоби створення та умови додержання*

Міні-конференція „Педагогічні досвід виховання толерантності підлітків у діяльності дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму – творче використання”

Круглий стіл: *Перспектива розвитку виховання толерантності підлітків у діяльності сучасних дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму*

Рекомендована література

1. *Алгоритм изучения и обобщения положительного педагогического опыта воспитательной работы [Электронный ресурс] // Консультации методиста. – Режим доступа: <http://odesskoe-edu.narod.ru/opyt.html#04>*

2. *Сезень Т. А. Методические рекомендации по изучению и обобщению положительного педагогического опыта воспитательной работы в учреждениях, обеспечивающих получение профессионально-технического и среднего специального образования [Электронный ресурс] / Т. А. Сезень // Воспитание. Личность. Профессия. – 2004. – №3. – Режим доступа к журналу: <http://ripo.unibel.by/cvr/vlp/03/show.php?art=2&auth=sezen>*

Висновки до II розділу

У розділі схарактеризовано зміст, форми і методи роботи з виховання толерантності підлітків у діяльності дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму середини ХХ – початку ХХІ століття; розкрито специфіку й обґрунтовано позитивний досвід розв'язання проблеми виховання толерантності підлітків у їх діяльності.

Метод періодизації уможливив визначення двох основних періодів процесу виховання толерантності підлітків у діяльності дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму середини ХХ – початку ХХІ століття: I період – 1954–1991 рр., II період – 1991 р. – початок ХХІ століття. На підставі ретроспективного аналізу, вивчення архівних та довідково-інформаційних документів викремлено 11 дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму, діяльність яких розглянуто у контексті виховання толерантності підлітків.

Завдяки історико-педагогічному методу визначено зміст *виховання толерантності підлітків у діяльності дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму середини ХХ – початку ХХІ століття*, який передбачає чотири змістові лінії: *когнітивну* (засвоєння знань про толерантність, як: а) інтегративну категорію, її структуру; б) шляхи формування умінь ефективної комунікації); *соціокультурну* (опанування змісту різних культур і етнічних груп; історії культур та їх взаємостосунків; духовно-морального виховання в етнічних групах Криму; лінгвокультурологічних засобів вираження толерантності); *етичну* (вироблення системи загальнолюдських ціннісних орієнтацій, що сприяють формуванню установки на доброзичливість стосунків та сприятливий клімат спілкування); *прагматичну* (розвиток навичок самоконтролю та самовдосконалення в стосунках з іншими при визнанні рівності та рівноправності учасників міжособистісного чи соціального діалогу).

Аналіз організаційних та довідково-інформаційних документів громадських об'єднань Криму дозволив констатувати, що специфічними щодо виховання толерантності підлітків є принципи узгодження виховних впливів родини та об'єднання, широкої громадської ініціативи; врахування національного та загальнолюдського. Вивчення архівних джерел, організаційних документів досліджуваних громадських об'єднань уможливило класифікацію форм роботи з виховання толерантності підлітків за такими ознаками:

– за кількістю суб'єктів та ознакою джерела інформації: I група – фронтальні форми: 1) *словесні традиційні*: шкільний радіоцентр; усний журнал; читацька конференція; тематичні вечори; вечори запитань і

відповідей; ранки-зустрічі; літературні вікторини; збори загонів, дружин; лінійка; засідання ради загону; мітинг; радіогазета; *новітні*: медіацентр; участь у богослужіннях; 2) *практичні традиційні*: зустрічі з відомими людьми краю; локальні дослідження; марш; шаховий турнір; спартакіада; експедиції, походи; ігрові форми; конкурси; військова гра; ярмарок; аукціон; шкільний музей; вогнище; свято; концерт; *новітні*: зльоти скаутів; паломництва; інтелектуально-екстремальні ігрові форми (флешмоб, квест); ретроформи (бал історико-побутового танцю); 3) *наочні*: виставка виробів; тематичний стенд; II група – групові форми: 1) *словесні традиційні*: політичні інформації (оглядові й тематичні); *новітні*: мозковий штурм; 2) *практичні традиційні*: конкурси; гуртки; трудовий десант; *новітні*: інтернет-форум; 3) *наочні традиційні*: випуск стінної газети; (загальношкільної, класної); *новітні*: кіноклуб „Міжкультурний діалог”; III група – індивідуальні форми: 1) *словесні традиційні*: етична бесіда; *новітні*: практика сповіді; 2) *практичні*: прогулянка, локальні дослідження;

– *за видом основного завдання*: I група – форми управління та самоуправління: збір, лінійка, засідання ради загону (дружини), конференція, мітинг, радіогазета, стінгазети, медіацентр; II група – пізнавальні форми: зльоти, походи, марші, екскурсії, конкурси, гуртки, олімпіади, трудовий десант, військова гра, турнір, ярмарок, аукціон, усні журнали, вікторини, диспути, виставки творчості, шкільні музеї, тематичні стенди, тематичний вечір; участь у богослужіннях, паломництва, квест, мозковий штурм, інтернет-форум, локальні дослідження, практика сповіді; III група – розважальні форми: ігри, вогнище, свято, фестиваль, концерт; бал історико-побутового танцю.

За допомогою порівняльного аналізу методів роботи з виховання толерантності підлітків у діяльності досліджуваних об'єднань встановлено, що серед них переважають *методи організації діяльності підлітків, спілкування та формування позитивного досвіду суспільної поведінки*, насамперед привчання і тренування (культура поведінки у храмі, спілкування між однолітками, з дорослими, чужими, міжетнічна культура, культура зовнішнього вигляду, побуту); соціальної думки (родинна, етнічна, осередкова, громадська); ситуацій підвищеної фізичної, психологічної, моральної напруженості (експедиції, кількадевні походи, табори, паломництва).

Обґрунтовано, що серед *методів формування свідомості підлітків* специфічними є методи локального дослідження (усної історії, аналіз документів, місць пам'яті, фотоматеріалів), проповідь; бесіда духовно-моральної тематики. Поширеними *методами стимулювання діяльності і поведінки підлітків* з виховання толерантності є: різноманітні ігри;

доброчинна, туристсько-красознавча діяльність; захоочення (складання присяги, відзначення та нагороди, важливе доручення); власного прикладу. *Методи пізнання, самопізнання, саморегуляції* здобули такий різновид, як молитва – особиста та спільна; спостереження (за культурою мовлення, поведінкою у храмі).

На підставі системного аналізу змісту, принципів, форм та методів виховання толерантності підлітків визначено рейтинг дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму середини ХХ – початку ХХІ століття. З максимальної кількості балів (33) об'єднання отримали таку кількість: Бахчисарайський центр регіонального розвитку – 31; Молодіжна організація „Арслан” – 28,5; Кримська округа Пласту – НСОУ – 23; Дитяче об'єднання „Здравиця” православної громади м. Ялти – 23; Дитяча громадська організація „Братство православних розвідників-слідопитів” – 21; Асоціація кримських караїмів „Кримкарайлар” – 21; Спілка скаутів Криму (ССК) – 15,5; Кримськотатарський молодіжний центр – 13,5; Кримська обласна піонерська організація імені В. І. Леніна – 11,5; Кримська обласна комсомольська організація ЛКСМ України – 11,5; Дитяче об'єднання за місцем мешкання „Військово-патріотичний загін „ОВОД” (смт. Гурзуф) – 7.

Аналіз специфічних стійких компонентів процесу виховання толерантності підлітків досліджуваних об'єднань дозволив обґрунтувати їх позитивний досвід, який засвідчує: 1) виконання замовлення держави і суспільства на виховання толерантної особистості підлітка; 2) викликає інтерес керівників та педагогів дитячих та молодіжних громадських об'єднань; сприяє розв'язанню завдань щодо виховання громадянина, духовно і морально зрілої особистості, задовольняючи потреби підлітків у самосвердженні та самореалізації; 3) відповідність практичної діяльності положенням сучасної науки у галузі виховання; 4) наявність оригінальних чинників у практиці виховної роботи, які актуалізують духовно-моральний розвиток підлітків; сприяють подоланню упереджень відносно „інших”, формуванню установки на доброзичливість стосунків; мотивують до вибору кращого морального досвіду; 5) стабільний розвиток виховної системи; 6) раціональність та практичну відтворюваність у масовій практиці виховної роботи громадських об'єднань; 7) атмосферу творчості, романтики, захоплення.

У висновках узагальнено думку про те, що стійкі компоненти процесу виховання демонструють не зникнення системних виховних властивостей попереднього часу, а перетворення їх в більш досконалі. На підставі проведеного дослідження укладено методичні рекомендації для педагогів сучасних дитячих та молодіжних громадських об'єднань з використання позитивного досвіду виховання толерантності підлітків (див. дод. К).

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

У навчально-методичному посібнику наведено теоретичне узагальнення виховання толерантності підлітків у діяльності дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму середини ХХ – початку ХХІ століття і нове розв'язання наукової проблеми, що виявляється в обґрунтуванні позитивного педагогічного досвіду.

Вивчення проблеми виховання толерантності підростаючого покоління у діяльності громадських об'єднань Криму має важливе значення, оскільки забезпечує обґрунтування позитивного досвіду для використання в умовах зміни філософської парадигми та нових суспільно-політичних, національно-культурних, економічних умов поліетнічного регіону досліджуваного періоду.

Результати проведеного дослідження засвідчили ефективність розв'язання визначених завдань і дали підстави для формулювання таких висновків:

1. Вивчено стан розроблення проблеми в історико-педагогічній науці і з'ясовано, що радянська історіографія містить праці, в яких розглядалися переважно стосунки піонерської та комсомольської організації з Комуністичною партією СРСР; у пострадянській історіографії дослідження в галузі педагогіки стосуються:

1) соціально-педагогічних можливостей дитячих та молодіжних громадських об'єднань;

2) процесу виховання толерантності підлітків: теорія, методика та діагностика виховання толерантності підлітків. Проблема виховання толерантності підлітків у діяльності дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму середини ХХ – початку ХХІ століття не досліджувалась, проте вивчення вищезазначених проблем містять матеріали, які розкривають зміст та організацію виховної роботи з виховання толерантності підлітків.

2. Сутність поняття „виховання толерантності підлітків” конкретизовано та уточнено через зазначення особливостей процесу виховання толерантності дітей віком від 10–11 до 14–15 років, які під час становлення нового рівня самосвідомості та зміни Я-концепції здатні до самостійного морального вибору, вольової саморегуляції поведінки і в умовах цілеспрямованого та контрольованого впливу можуть виробити конгруентні комунікативні навички. У визначенні поняття „дитячі та молодіжні громадські об'єднання Криму” уточнено вікові межі членів, географічні ознаки, функції об'єднань та місце підлітків у них. Принагідно наголошується на тому, що ці об'єднання здійснюють свою

діяльність з метою здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних, та інших інтересів (за новим Законом України від 22 червня 2012 р. „Про громадські об’єднання”).

3. Враховуючи інтегральний характер феномена толерантності, психолого-педагогічні вікові особливості підлітків та виховні можливості дитячих та молодіжних громадських об’єднань полікультурного Криму, стрижневими серед педагогічних умов виховання толерантності підлітків визначено: наявність наукового обґрунтування виховання толерантності підлітків; визначення конкретної мети виховання толерантності та змісту виховного процесу об’єднань; застосування необхідних і достатніх форм, методів діяльності підлітків і дорослих для вироблення навичок узгодження поглядів, поведінки в умовах взаємодії; діяльність з керування вихованням толерантності підлітків у об’єднанні та його діагностики.

4. Визначено два періоди виховання толерантності підлітків у діяльності дитячих та молодіжних громадських об’єднань Криму середини ХХ – початку ХХІ століття: радянський (1954–1991 рр.) і пострадянський (1991 – початок ХХІ століття). Виявлено, що в радянський період панування державної монополії на розвиток об’єднань спричинило ідеологізування виховного процесу і виховання у підлітків передусім класових моральних цінностей. Виховання толерантності підлітків здійснювалось попри відсутність концептуального осмислення феномена толерантності, з необхідності практичного регулювання стосунків підлітків, їх соціалізації в багатонаціональному суспільстві. Форми й методи роботи з підлітками відзначались різноманітністю і забезпечували наявність когнітивних, етичних і прагматичних підстав виховання толерантності.

5. Встановлено, що виховна діяльність об’єднань пострадянського періоду здійснювалась в умовах зміни філософської парадигми, викликаної розпадом СРСР, і побудови демократичного суспільства. Зміст виховання толерантності підлітків відбиває чотири змістові лінії: когнітивну, соціокультурну, етичну та прагматичну. Специфічними принципами діяльності об’єднань щодо виховання толерантності підлітків є принципи узгодження виховних впливів родини та об’єднання, широкої громадської ініціативи; врахування національного та загальнолюдського. Серед форм виховання толерантності підлітків наявні такі, що відбивають релігійний напрям виховання (участь у богослужіннях, практика сповіді, паломництва місцями Криму та України, початок виховної справи з молебну та благословіння), відсутній зовсім у попередній період; інноваційний характер (медіацентр, інтернет-

форум), екстремальний (квести, флешмоби, смартмоби) та характер регроформ (бал історико-побутового танцю).

6. Визначено, що виразною особливістю процесу виховання толерантності підлітків стало застосування методів організації діяльності підлітків, спілкування та формування позитивного досвіду суспільної поведінки, які урізноманітнилися за рахунок нових (на зразок скаутських) таборів, тематичних експедицій, локальних досліджень, паломництв). Новими в роботі з підлітками стали методи проповіді та сповіді (при залученні священників тих релігійних конфесій, до яких належать рідні підлітків) і методи локальних досліджень; активізувались довготривалі ігри, добродійна діяльність, заохочення, власний приклад авторитетного дорослого – як методи стимулювання діяльності і поведінки підлітків; методи пізнання, самопізнання, саморегуляції здобули такий різновид, як молитва – особиста та спільна, сповідь, спостереження за культурою мовлення і поведінкою в храмі.

7. Схарактеризовано зміст, принципи, форми та методи діяльності дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму середини ХХ – початку ХХІ століття з виховання толерантності підлітків і доведено, що вони історично пов'язані, засвідчують закономірне якісне оновлення, збагачення і своєрідність. З'ясовано, що їх специфіка зумовлена суспільно-політичними умовами Криму, національним складом членів об'єднання та особливостями їх національно-культурної комунікативної свідомості, духовно-моральним досвідом родин підлітків, природними чинниками і рівнем матеріально-технічного забезпечення виховної діяльності об'єднань.

8. Визначено рейтинг дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму середини ХХ – початку ХХІ століття та рівні виховання толерантності підлітків. Обґрунтовано, що: високий рівень виховання толерантності – у діяльності Бахчисарайського центру регіонального розвитку „Топ-Кая та молодіжної організації „Арслан”; достатній рівень – у діяльності Кримської округи НСОУ „Пласт”, дитячого об'єднання „Здравиця” православної громади м. Ялти, молодіжної громадської організації „Братство православних розвідників–слідопитів” та Асоціації кримських караїмів „Кримкарайлар”; середній рівень – у діяльності Спілки скаутів Криму, Кримськотатарського молодіжного центру, Кримської обласної піонерської організації імені В. І. Леніна та Кримської обласної комсомольської організації ЛКСМ України; низький рівень виховання толерантності підлітків – у діяльності дитячого об'єднання за місцем мешкання „Військово-патріотичний загін „ОВОД” (смт. Гурзуф).

9. Використовуючи педагогічно-аналітичний метод і метод вивчення досвіду, визначено специфіку виховання толерантності підлітків у діяльності дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму середини ХХ – початку ХХІ століття та обґрунтовано позитивний досвід, який передбачає: філософське, психологічне, дидактичне і соціально-педагогічне обґрунтування досягнення виховної мети; інтеграцію змісту виховання та визначення конкретної мети виховання толерантності підлітків; організацію та проведення процесу виховання з додержанням ефективних принципів, форм та методів роботи, наукове керування процесом виховання та здійснення діагностики виховного впливу, корегування системи виховання.

10. Окреслено перспективи творчого використання педагогічних ідей виховання толерантності підлітків у діяльності дитячих та молодіжних громадських об'єднань:

1) практичну відтворюваність у масовій практиці виховної роботи таких засобів, як: інтеграція змісту освіти через вивчення питань історії культур та їх взаємовідношень, лінгвокультурології та прагмалінгвістики, психології взаємостосунків; національне і релігійне виховання; інтерактивні форми та методи роботи;

2) створення науково-методичних центрів розвитку дитячого та молодіжного громадського руху.

Встановлюючи історичні зв'язки виховання толерантності підлітків у діяльності досліджуваних об'єднань, виокремивши загальне і стійке у їх виховних системах, а також проаналізувавши шляхи розв'язання досліджуваної проблеми, обґрунтовано позитивний досвід виховання толерантності підлітків з метою використання його у сучасній виховній практиці.

Проведене дослідження не претендує на вичерпність розв'язання наукової проблеми – перспективними напрямками подальшого вивчення є: виховання толерантності підлітків у діяльності об'єднань національних меншин, (релігійних об'єднань, православно-орієнтованих дитячих та молодіжних громадських об'єднань) Криму ХХ – початку ХХІ століття; виховання толерантності підлітків громадських об'єднань України та зарубіжжя.

ГЛОСАРІЙ

Виховання – одна з основних категорій педагогіки. Виховання розглядають як суспільне явище, як діяльність, процес, цінність, як систему, вплив, взаємодію тощо і виокремлюють такі його різновиди: інтелектуальне, моральне, виховання з метою формування вольових якостей та фізичного загартовування. Виховання має конкретно-історичну форму вираження і спрямоване на формування особистості певної держави.

Виховання толерантності підлітків – це: 1) цілеспрямований та контрольований вплив в умовах спеціально організованої виховної системи, що забезпечує взаємодію вихователів та підлітків з метою вироблення у них конгруентних комунікативних навичок в ситуаціях суспільно-політичного конфлікту поглядів, переконань, вчинків під час становлення нового рівня самосвідомості, зміни Я – концепції підлітків та з урахуванням їх здатності до самостійного морального вибору, вольової саморегуляції поведінки; 2) використання підлітком педагогічного впливу для самовдосконалення у стосунках з іншими / чужими на основі національно-культурних традицій суспільства; 3) результат педагогічного впливу на підлітка, який відбивається у набутті ним умінь та навичок доцільного обирання комунікативних стратегій і тактик у міжособистнісному спілкуванні та досягненні більшої відносно самого себе досконалості.

Військово-патріотичний напрям виховання – це напрям регулятивної сфери виховання, що передбачає вироблення високого ідеалу служіння народові, готовності до трудового та героїчного подвигу в ім'я процвітання держави.

Демократичний централізм – керівний принцип організаційної будови ВЛКСМ, який (як і в Комуністичній партії) означав виборність всіх керівних органів комсомолу знизу доверху; періодичну звітність комсомольських органів перед своїми організаціями і перед органами вищого рівня; сувору комсомольську дисципліну і підпорядкування меншості більшості; безумовну обов'язковість рішень найвищих комсомольських органів для нижчих.

Дитячі та молодіжні громадські об'єднання Криму – це добровільні громадські об'єднання дітей (вік від 6 до 18 років) та молоді (від 14 до 35 років) Автономної Республіки Крим, які легалізовані в межах автономії і здійснюють свою діяльність з метою здійснення та захисту своїх прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних, та інших інтересів.

Діалог – це процес взаємного пошуку оптимального шляху розв’язання назрілих проблем, під час якого поступово долаються стереотипи, ксенофобії, колишні образи і здійснюється адаптація до особливостей кожного.

Досвід – це вміння та навички, які формуються в діяльності, це похідна від знань і практики. Види досвіду: „педагогічний досвід”, „передовий досвід”, „новаційний досвід”; „позитивний досвід” – „негативний досвід”.

Екологічний напрям виховання – це напрям морального виховання, який сприяє становленню та розвитку екологічної культури, переданню суспільного досвіду взаємодії з природою.

Етнічна група – це група людей, що мають деякі особливі етнічні (культурні, мовні, релігійні чи расові) риси, яких об’єднує повне або часткове спільне походження і які самі усвідомлюють свою причетність до загальної групи, прагнучи зберегти свою історичну спадщину. Освоєні і сприйняті етнічні відмінності – це мова, культура і релігія, в той час як расові риси, звичайно, передаються спадково.

Етнос (грец. *ethnos* – група, плем’я, народ) – група людей різних поколінь, об’єднана єдністю походження, тривалим спільним мешканням на певній території, спільними мовою, культурою і самосвідомістю.

Естетичний напрям виховання – це напрям інтелектуального виховання, що передбачає знайомство з найбільш загальними категоріями естетики як науки про почуття людини: прекрасним і потворним, піднесеним і низьким, трагічним і комічним, естетичним досвідом, потребами, смаками, ідеалами тощо, що забезпечує виховання свідомо активного ставлення до здобуття знань, зустріч різноманітних інтересів, здібностей, нахилів, талантів.

Етап – це частина періоду, що включає в себе основні, найважливіші події періоду, несе в собі його сутність; більш детальне виокремлення часових меж.

Етичний напрям виховання – це напрям інтелектуального виховання, що передбачає розкриття сутності моралі, її теоретичних основ.

Закономірності – відносно стійкі і регулярні *взаємозв’язки* між явищами і об’єктами реальності, що виявляються в процесах зміни і розвитку. Визначають 2 типи закономірностей: **динамічні** (передбачення мають точно визначений, *однозначний характер*; стосуються ізольованих систем, що складаються з невеликого числа елементів і в яких можна абстрагуватися від цілого ряду випадкових чинників) **й статистичні** (розкривають щось *стійке, необхідне, повторюване*; виявляються не у будь-якому „великому числі” подій, а лише в такому масовому процесі,

де на тлі безлічі випадкових причин діють глибокі необхідні зв'язки; і підтверджують діалектику *перетворення випадкового в необхідне*; стійкість розглядається як ознака, якої набувають системи й елементи *через зовнішні умови, зовнішні впливи*, що накладаються на їх поведінку).

Зміст діяльності – це комплекс ідей, думок, чинників, основних напрямів виховного впливу, що найбільше характеризується національними особливостями. Основою у змісті діяльності дитячих та молодіжних громадських об'єднань є моральні цінності.

Інтелектуальне виховання – вид виховання, спрямований на розвиток культури мислення, пізнавальних мотивів, навичок мислительної діяльності. Напрями інтелектуального виховання: естетичний, народознавчий, краєзнавчо-пошуковий, етичний, інтелектуальний, релігійний.

Інтелектуальний напрям виховання – це напрям інтелектуального виховання, що передбачає розвиток інтелектуальної сфери: умінь чітко формулювати завдання (проблеми), обирати оптимальні методи (шляхи) розв'язання проблем, формулювати обґрунтовані висновки, правильно використовувати їх на практиці.

Інтернаціональний напрям виховання – напрям морального виховання, який передбачає формування і розвиток почуття дружби між народами та повагу до представників всіх національностей.

Концепт – це глобальна одиниця мислення, яка є квантом структурованого знання; значення є частина концепту, закріплена мовним знаком з метою комунікації.

Краєзнавчо-пошуковий напрям виховання – це напрям інтелектуального виховання, що передбачає вивчення історії краю через активну пошуково-дослідницьку діяльність.

Критерій періодизації розвитку дитячих та молодіжних громадських об'єднань – суттєві ознаки (показники), взяті в їх системному зв'язку, що виявляють характерні для кожного періоду цілісні новоутворення: найважливіші перспективні напрямки, течії і тенденції розвитку, реальні і закономірні педагогічні явища, що знаменують собою початок їх формування.

Критерії позитивного педагогічного досвіду – ознаки педагогічної діяльності, за якими відбувається визначення якості навчально-виховного процесу; мірило оцінювання. Критеріями позитивного педагогічного досвіду є його *актуальність, новизна, наукове обґрунтування, значущість, ефективність, стабільність, відтворювальність, раціональність, креативність*.

Мета виховання – 1) стрижнева педагогічна категорія, що означає наперед визначені результати в розвитку й формуванні особистості, яких

намагаються досягти в процесі виховної роботи, що визначають принципи, зміст, форми та методи діяльності для досягнення визначеного виховного результату; 2) складник виховної системи, що має суспільний характер (суспільне замовлення) і відзначається універсальністю та чіткою конкретизацією.

Метод виховання – педагогічна категорія, що означає *сукупність* найзагальніших способів розв'язання виховних завдань і здійснення виховних взаємодій; сукупність засобів і прийомів, що впливають на психіку вихованця відповідно до визначеної мети; найкоротший шлях досягнення *результатів*, що відповідають поставленій виховній меті; спосіб досягнення мети виховного впливу.

Моральне виховання – цілеспрямоване формування моральної свідомості, розвиток морального почуття й формування звичок, навичок моральної поведінки людини відповідно до певної ідеології, що зумовлюється як загальнолюдською мораллю, так і національною належністю людини, її життєвою практикою. Змістові напрями морального виховання: патріотичний, інтернаціональний, трудовий, екологічний.

Моральний кодекс будівника комунізму – сукупність основних принципів моральності, які визначають сутність *комуністичного ставлення* особи до суспільства, однієї людини до іншої і до самої себе, моральних основ взаємовідносин між націями і народами.

Народ – багатозначний термін: частіше його розуміють як *етнос*, використовується також у значенні „нація”, іноді вживається для позначення всього *населення* будь-якої країни, незалежно від його етнічної належності.

Народознавчий напрям виховання – напрям інтелектуального виховання, що забезпечує вивчення культурно-історичного шляху свого та інших народів, сприяє утвердженню ідей єдності національного та загальнолюдського, інтернаціонального та громадсько-сімейного.

Нація (від лат. Natio – плем'я, народ) – соціально-економічна, культурно-політична та духовна спільність індустріальної епохи. Існує два основних підходи до розуміння нації: як *політичної спільності* громадян певної держави і як *етнічної спільності* з єдиною мовою і самосвідомістю.

Патріотичний напрям виховання – це напрям морального виховання, який передбачає піклування про інтереси та історичну долю країни, готовність заради них до самопожертви; вірність вітчизні, гордість соціальними та культурними досягненнями своєї країни; повага до історичного минулого вітчизни і успадкованих від нього традицій

Педагогічні умови – це сукупність факторів і обставин, від яких залежить ефективність процесу виховання.

Період – проміжок часу, протягом якого відбувається який-небудь закінчений процес. Перехід до нового періоду у розвитку наукового пізнання завжди пов'язаний з кардинальним переглядом застарілих, усталених поглядів і принципів, із заміною їх більш прогресивними поглядами, концепціями, теоріями.

Періодизація розвитку дитячих та молодіжних громадських об'єднань – це поділ процесу розвитку громадських об'єднань на відрізки часу (періоди), які відрізняються один від одного специфічними особливостями, встановленими на основі об'єктивних критеріїв та принципів. Період – проміжок часу, протягом якого відбувається який-небудь закінчений процес. Етап – відрізок часу у розвитку будь-якого руху, процесу. Період є більш загальним поняттям порівняно з етапом.

Підхід – це думка, погляд, з позиції якої озглядається об'єкт; напрям у науці, дослідженні; сукупність єдиноспрямованих за змістом принципів і методів, які не виходять за рамки підходу; метод дії, який спрямований на створення цінностей для задоволення потреб клієнтів.

Підхід до виховання комплексний – сукупність мети, завдань і засобів її досягнення через діяльність різних соціальних інститутів (сім'ї, навчально-виховних закладів, громадських об'єднань, засобів масової інформації).

Підхід до періодизації розвитку громадських об'єднань – думка, погляд, з позиції якої розглядається розвиток громадських об'єднань. Існують чотири підходи до періодизації розвитку громадських об'єднань: I. Визначення „історичних віх” як меж, що розділяють певні етапи на шляху прогресу (чи регресу). II. Встановлення показників прогресу (чи регресу, якщо розвиток оцінюється негативно), які характеризують внутрішній розвиток системи. III. Виділення набору можливих ідеальних („чистих”) станів досліджуваного об'єкта. IV. Поєднання в тій чи іншій пропорції елементів декількох із вищезазначених підходів.

Принцип виховання – це основа, вихідне положення, яке становить фундамент змісту, форм, методів, засобів і прийомів виховання. Принципи зумовлюються метою виховання.

Позитивний педагогічний досвід – результат педагогічної діяльності, який є зразком для інших, виявляється в уміннях та навичках забезпечувати досягнення освітньої мети, використовуючи здобутки педагогічної науки, методичні рекомендації, досвід інших педагогів.

Релігійний напрям виховання – це напрям інтелектуального виховання, що забезпечує формування релігійної свідомості у вигляді віри в об'єктивне існування вищих істот і можливості спілкування з ними

й одержання від них допомоги; здійснюється священнослужителями, віруючими агентами соціалізації (батьками, членами релігійної громади), педагогами конфесійних навчальних закладів (як основних – середніх шкіл, коледжів тощо, так і додаткових – недільних шкіл, біблійних гуртків), різними об'єднаннями (в тому числі дитячими та юнацькими), що діють при релігійних організаціях (або під їх впливом), засобами масової комунікації, культурною спадщиною (літературою, мистецтвом, філософією тощо). Релігійне виховання має два рівні – *раціональний* (включає три основних компоненти: інформаційний, моральний і діяльнісний, зміст яких має конфесійну специфіку) і *містичний* (тісно пов'язаний з раціональним, але порівняно з ним значно більшою мірою має специфічний характер в різних конфесіях).

Скаутинг – це міжнародний неполітичний рух, що за мету ставить підтримку дітей та молоді в її фізичному, розумовому і духовному розвитку таким чином, щоб вони могли відігравати важливу роль у суспільстві.

Скаутський метод – це виховна система, що складається з таких взаємопов'язаних елементів: 1. Вірність обіцянці і законам слідопита. 2. Навчання через справу. 3. Членство в малих групах. 4. Символічна основа. 5. Особистісний розвиток. 6. Життя в гармонії з природою. 7. Підтримка дорослих.

Тенденція – напрям у русі або розвитку чого-небудь (явища, думки, спрямування).

Толерантність – інтегративна категорія, що означає міжособистісний або соціальний регулятор комунікативної взаємодії, ненасильницький опір, раціональну моральну установку при конструктивній взаємодії або знаходженні компромісу між учасниками суспільно-політичного діалогу у ситуації конфлікту (розбіжностей) поглядів, переконань, поведінки при відсутності ворожості, зневажливого ставлення до іншого.

Трудовий напрям виховання – це напрям морального виховання, який забезпечує формування позитивного ставлення до праці і співпраці, розкриття внутрішніх можливостей, талантів і здібностей кожного з підлітків та узгодження різних позицій, поглядів і переконань.

Туристичний напрям виховання – це напрям регулятивної серії виховання, що передбачає активний відпочинок, який поєднує загартування організму з вивченням рідного краю та інших країн, сприяє розвитку кращих моральних якостей.

Фізичний напрям – це напрям регулятивної сфери виховання, що забезпечує зміцнення здоров'я та загартування організму, розвиток фізичних можливостей.

Формування вольових якостей та фізичне загартовування – виховання, що відбиває *регулятивну сферу виховання*, забезпечуючи подолання труднощів, пов'язаних з фізичними процесами, вдосконалення інтелектуальної сфери особистості через самоконтроль та регуляцію поведінки в різних життєвих ситуаціях. Має такі змістові напрями: військово-патріотичний, туристичний та фізичний.

Форми діяльності – це способи організації виховного процесу, що відбивають внутрішній зв'язок його елементів і характеризують взаємини вихователів та вихованців.

Цінність – це позитивна чи негативна значущість об'єктів довкілля для *людини, класу, групи, суспільства* загалом, що визначається не їх властивостями самими по собі, а їх залученням до сфери людської життєдіяльності, *інтересів, і потреб, соціальних відносин; критерій і способи оцінки цієї значущості* виражаються в моральних принципах, нормах, ідеалах, *установках, меті*. Розрізняють *матеріальні, суспільно-політичні та духовні цінності; позитивні і негативні*. Уявлення про цінності (добро, справедливість, норми моралі, прогрес, свобода тощо) є класовими, національними і загальнолюдськими. У педагогічній діяльності визначальними мають бути *загальнолюдські цінності*, хоч і класові та національні неодмінно мають враховуватися.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абдулкаримов Г. Г. Об опыте работы по формированию у детей этнической толерантности / Г. Г. Абдулкаримов // Дайджест педагогічних ідей та технологій „Школа-ПАРК”. – 2002. – № 2. – С. 36–37.
2. Аболин Б. И. Концепт „толерантность” в когнитивно-дискурсивном аспекте: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук: спец. 10.02.19 „Теория языка” / Б. И. Аболин. – Екатеринбург, 2009. – 23 с.
3. Авраменко С. М. Управління якістю освіти дитячих громадських організацій: сучасні підходи до вивчення проблеми: матеріали Всеукр. науково-метод. конференції [„Сучасна освіта та інтеграційні процеси – досвід. Проблеми, перспективи”], (17 листопада 2010 р. – Краматорськ, Донецька державна машинобудівна академія, 2010 р. – С. 7–11.
4. Авраменко С. М. Дитячий та юнацький рух на Україні: становлення та розвиток, роль у формуванні національної свідомості молоді / С. М. Авраменко // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Сер.: Педагогіка і психологія. – К.: Пед. преса, 2000. – Ч. 1. – С. 77–80.
5. Авраменко С. М. Духовно-моральний потенціал традиційних релігій у формуванні толерантності майбутніх педагогів: матеріали ХХVІІІ міжнар. науково-практ. конференції [„Роль науки, релігії та суспільства у формуванні моральної особистості”], 26 листопада 2010 р. – Донецьк: ІПШ „Наука і освіта”, 2010. – С. 41–43.
6. Авраменко С. М. Національно-культурна специфіка комунікативної категорії толерантності: матеріали науково-метод. регіонального семінару [„Підвищення професійної компетентності викладачів вищої школи в умовах оновлення змісту вищої освіти та вимог кредитно-модульної організації навчального процесу в підготовці управлінців”], 21 жовтня 2010 р., – Донецьк, РВВ ДДУУ, 2010. – С. 39–43.
7. Авраменко С. М. Методичні рекомендації з виховання толерантності підлітків у діяльності дитячих та молодіжних громадських об’єднань / С. М. Авраменко. – Ялта: РВНЗ КГУ, 2012. – 44 с.
8. Авраменко С. М. Толерантність як комунікативна категорія / С. м. Авраменко // Вісник СевНТУ: зб. наук. пр. Серія: Педагогіка. – Севастополь, 2011. – Вип. 124/2011. – С. 38–41.
9. Авраменко С. М. Сутність методичного забезпечення діяльності дитячих громадських організацій: матеріали VI міжнар. науково-практ. конференції [„Розвиток наукових досліджень ‘2010”], (22–24 листопада 2010 р.). – Полтава: Вид-во „Інтерграфік”, 2010. – С. 8–9.
10. Авраменко С. М. Обґрунтування пропозицій щодо використання в діяльності сучасних дитячих та молодіжних громадських об’єднань позитивного досвіду виховання толерантності підлітків / С. М. Авраменко // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Сер.: Педагогіка і психологія. – Ялта: РВВ КГУ, 2012. – Вип. 37. – Ч. 1. – 300 с. – С. 290–294.

11. Авраменко С. М. Результати дослідження з теми „Виховання толерантності підлітків у діяльності дитячих та молодіжних громадських організацій Криму середини ХХ –початку ХХІ століття” / С. М. Авраменко // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Сер.: Педагогіка і психологія. – Ялта: РВВ КГУ, 2012. – Вип. 35. – Ч. 2. – С. 126–129.

12. Авраменко С. М. Аксиологічний підхід до вивчення феномена толерантності у сучасній науці: матеріали міжнар. науково-практ. конференції [„Професіоналізм педагога в контексті Європейського вибору України”], (23 – 25 вересня 2010 р.). – Ялта: РВВ КГУ, 2010. – Ч. 3. – С. 196–284.

13. Авраменко С. М. Лінгвокультурологічний аспект вивчення феномена толерантності / С. М. Авраменко // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Сер.: Педагогіка і психологія. – Ялта: РВВ КГУ, 2010. – Вип. 30. – Ч. 1. – С. 3–13.

14. Авраменко С. М. Мовленнєва особистість майбутнього вчителя в аспекті толерантності / С. М. Авраменко // Зб. наукових праць Уманського державного педагогічного університету ім. П. Тичини. – Умань: ПП Жовтий, 2010. – Випуск 2. – С. 138–143.

15. Авраменко С. М. Психологічні особливості формування толерантності дітей молодшого шкільного віку: матеріали всеукр. науково-практ. конференції [„Дні науки – 2010”], (17 листопада 2010 р.). – Миколаїв, Національний університет кораблебудування ім. адм. Макарова, 2010. – С. 20–21.

16. Авраменко С. М. Сучасний школяр-підліток у контексті виховання толерантності / С. М. Авраменко // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Сер.: Педагогіка і психологія. – Ялта: РВВ КДГУ, 2005. – Вип. 7. – Ч. 1. – С. 3–9.

17. Авраменко С. М. Специфіка регулятивної функції комунікативної категорії толерантності у міжособистісному та соціальному аспекті / С. М. Авраменко // Альманах наукового товариства „Афіна” кафедри культурології „Актуальні питання культурології”. – Рівне: РДГУ, 2010. – Т. 1. – С. 136–138.

18. Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи (модульний курс дистанційного навчання) / А. Й. Капська, О. В. Безпалько, Р. Х. Вайнола; За заг. ред. А. Й. Капської. — К., 2002. –164 с.

19. Александров К. Национальная педагогика русского скаутизма / К. Александров // Третий Полюс. – 1993. – №1. – С. 23–44.

20. Алефиренко Н. Ф. Теория языка. Вводный курс: учебное пособие для студ. филол. спец. высш. учеб. заведений / Н. Ф. Алефиренко. – М.: Академия, 2004. – 368 с.

21. Алиева Л. Детское общественное объединение как пространство развития субъективности ребенка / Л. Алиева // Воспитательная работа в школе. – 2003. – № 5. – С. 5–8.

22. Антипова Е. Полікультура і толерантність у системі освіти / Е. Антипова // Психолог. – 2003. – № 66–67. – С. 3.
23. Артемова В. Я. Из опыта партийного руководства комсомолом в годы одиннадцатой пятилетки (На примере парторганизации Ленинского района г.Киева) / В. Я. Артемова // Науч. труды по истории КПСС. – Киев, 1986. – Вып. 136. – С. 89–95.
24. Асмолов, А. Г. На пути к толерантному сознанию / А. Г. Асмолов. – М., 2000. – 180 с.
25. Асмолов А. Г. Психология обыкновенного фанатизма / А. Г. Асмолов // Век толерантности: Научно-публицистический вестник. – М., 2001. – С. 24–32.
26. Асмолов А. Г., Солдатова Г. У., Шайгерова Л. А. О смыслах понятия толерантность / А. Г. Асмолов, Г. У. Солдатова, Л. А. Шайгерова // Век толерантности: Научно-публицистический вестник. – М., 2001. – С. 5–12.
27. Астахова Е. Становление многопартийности в СССР: некоторые аспекты / Е. Астахова. – Харьков, 1991. – 344 с.
28. Ачкасов В. А. Этническая идентичность в ситуациях общественного выбора / В. А. Ачкасов. // Журнал социологии и социальной антропологии. – 1999. – Т. II, № 1. – С. 131–143.
29. Бабій М. Ю. Міжконфесійні конфлікти у контексті взаємовідносин етноконфесійних ідентичностей / М. Ю. Бабій // Релігія і нація в суспільному житті України й світу. – К.: Наук. думка, 2006. – 287 с.
30. Бакало І. Піонерська організація / І. Бакало // Енциклопедія українознавства: Словникова частина. – Том 6. – С. 56.
31. Балдинюк О. Д. Теорія і методика роботи з дітьми та молодіжними громадськими організаціями України: Навчальний посібник / Уклад. О. Д. Балдинюк. – Умань: РВЦ „Софія”, 2010. – с. 192.
32. Барабаш В. В. Інституціоналізація сучасного молодіжного руху України: тенденції та проблеми: дис. на здобуття наук. ступеня канд. соц. наук: 22.00.04 „Спеціальні та галузеві соціології” / В. В. Барабаш. – Харків, 2005. – 29 с.
33. Баран В. Україна після Сталіна: Нарис історії 1953–1985 рр. / В. Баран. – Львів: МП „Свобода”, 1992. – 124 с.
34. Батенко Т. Нариси історії українського руху опору кінця 50-х – початку 90-х рр. – Львів, 1999. – 344 с.
35. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики. Підручник / Ф. С. Бацевич. – К.: Академія, 2004. – 126 с.
36. Бачинський, Л. Український скаутсько-пластовий рух [Електронний ресурс] / Л. Бачинський // Станиця Київ. – Режим доступу: <http://plast.net.ua/plast-in-kyiv/59-ukrajinsky-plast-na-centralnyh-ukrajinskyh-zemjah-u-1917-1920-rr.html>,
37. Безпалько О. В. Дитячі громадські організації в системі соціального виховання [Електронний ресурс] / О. В. Безпалько // Вісник психології і

соціальної педагогіки. – К., 2009. – Вип. 1. – Режим доступу до збірника: www.psyh.kiev.ua

38. Бекирова Э. Ш. Влияние ислама на формирование системы образования крымских татар / Э. Ш. Бекирова // Проблемы сучасної педагогічної освіти. – Ялта: РВВ КГУ, 2006. – Вип. 9, Ч. 2. – С. 186–193.

39. Бень О. Т. Інституціоналізація молодіжних громадських організацій у сучасному українському суспільстві (на прикладі м. Львова): автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата соціологічних наук за спеціальністю 22.00.04 „Спеціальні та галузеві соціології” / О. Т. Бень. – Запоріжжя, 2008. – 19 с.

40. Береговий В. Я. Заповіт Захаренка / В. Я. Береговий // Педагогіка толерантності. – 2005. – № 3. – С. 38–52.

41. Бернадська Л. В. Виховання толерантності в учнів 5–7 класів шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності: автор. дис. на здобуття вченого ступеня канд. пед. наук за спеціальністю 13.00.07 „Теорія і методика виховання” / Л. В. Бернадська. – Київ, 2009. – 20 с.

42. Бех І. Д. Виховання особистості: У 2 кн. / І. Д. Бех. – К.: Либідь, 2003. – Кн. 2. – 126 с.

43. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання – нова освітня філософія / І. Д. Бех // Педагогіка толерантності. – 2001. – № 1. – С. 16–19.

44. Блемерс В., Виш В. Побуждай, но не при нуждай / В. Блемерс, В. Виш. – Запоріжжя: ИПК „Запоріжжя”, 2003. – 312 с.

45. Блэр А. Рубл. Стратегия большого города. Прагматический плюрализм в Чикаго „позолоченного века”, Москве серебряного века и Осаке эпохи Мэйдзи / А. Рубл Блэр. – М., Московская школа политических исследований, 2004 г. – 456 с.

46. Богуславский М. Русские скауты: кто они? / М. Богуславский // Воспитание школьников. – № 5. – 1991. – С. 42.

47. Богуславська А. Пласт” – це клас! Для вас і для нас 12 квітня – День народження „Пласту” [Електронний ресурс] / А. Богуславська // Україна молода: Щоденна інформаційно-політична газета. – Режим доступу до газети: <http://www.umoloda.kiev.ua/map/>

48. Бойко В. В. Энергия эмоций в общении: взгляд на себя и на других / В. В. Бойко. – М.: Информационно-издательский дом „Филин”, 1996. – 472 с.

49. Воу-Scout. Загальні відомості про скаутинг // Пластун: неперіодичний часопис для українських пластунів. – Тарнів: Пластове видавництво „Вартуй!”, 1923. – Ч. 1. – 269 с.

50. Болгаріна В., Лощенова І. Культурна і полікультурна освіта / В. Болгаріна, І. Лощенова // Шлях освіти. – 2002. – № 1. – С. 2–6.

51. Болотина Т. В. Вопросы толерантности в современном российском образовании / Т. В. Болотина // Преподавание истории в школе. – 2010. – № 1. – С. 3–5.

52. Большая советская энциклопедия [Электронный ресурс] / [ред. С. Л. Кравец]. – Режим доступа к энциклопедии : <http://www.diclib.com/cgi-bin/d1.cgi?l=ru&base=bse&page=showwid&id=67567>
53. Большой Академический словарь русского языка / [ред. Н. М. Шанский]. – М., 1963. – 356 с.
54. Большой толковый словарь русского языка / [ред. С. И. Кузнецова]. – Санкт-Петербург, 2002. – 349 с.
55. Большой энциклопедический словарь / [ред. А. М. Прохоров]. – М., 1977. – Т. 26. – 353 с.
56. Боришевський М. Й. Теоретичні й методологічні засади дослідження самоактивності учнів у виховному процесі / М. Й. Боришевський // Психологія самоактивності учнів у виховному процесі: Навч.-метод. посібн. / За ред. М. Й. Боришевського. – К.: ЗМН, 1998. – 125 с.
57. Буцько М. О. Комсомол України – активний помічник Комуністичної партії у здійсненні економічного співробітництва з країнами соціалістичної співдружності (1966 – 1971 рр.) / М. О. Буцько, М. І. Чоломбитько // Наук. праці з історії КПРС. – К., 1973. – Вип. 65. – С. 99–108.
58. Бюллетень Ялтинського союзу скаутов Крима / Ялтинський союз скаутов Крима. – Ялта, январть 1996. – №1 (6).
59. В Симферополі школьників приймають в пионери [Електронний ресурс] // События. – 19 мая 2008. – Режим доступа к газете: http://mediaua.com.ua/detail/43924?show_results=1
60. Валитова Р. Р. Толерантність: порок или добродетель? / Р. Р. Валитова // Вестник Московского университета. – М.: Философия, 1996. – Сер. 7. – С. 27–31.
61. Варфоломеев А. Ф. Діяльність партійних організацій України по вихованню робітничої молоді на трудових традиціях у 1959 – 1970 рр.: (На матеріалах промислових підприємств Донбасу) / А. Ф. Варфоломеев, В. Ф. Литвиненко // Наук. праці з історії КПРС. – К., 1972. – Вип. 54. – С. 162–171.
62. Ваховський М. Л. Педагогічні ідеї Г. Манна та К. Ушинського: порівняльний аналіз: авторуф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук зі спеціальності 13.00.01 „Загальна педагогіка та історія педагогіки” / М. Л. Ваховський. – Луганськ, 2009. – 20 с.
63. Ващук О. Визначення та класифікація функцій громадських організацій України / О. Ващук // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права [Текст]. – Хмельницький, 2003. – № 3/4 – С. 191–195.
64. Введение в политологию: Наука о политике / Под общ. ред. проф. Н. И. Горлача и доц. Г. Т. Головченко. – Х., 1995. – Ч. 2-я. – С. 97–98.
65. Вепрева И. Т. Вербализация метаязыкового сознания как реализация принципа толерантности / И. Т. Вепрева // Философские и

лингвокультурологические проблемы толерантности. – М., 2005. – С. 153–165.

66. Вікова психологія: навчальний посібник / М. В. Савчин, Л. П. Василенко. – К.: Академвидав, 2006. – 360 с.

67. Вікова та педагогічна психологія / Уклад. О. В. Скрипченко та ін. – К., 2007. – 400 с.

68. Волкова, Н. П. Професійно-педагогічна комунікація / Н. П. Волкова. – К.: ВЦ „Академія”, 2006. – 256 с.

69. Волкова Н. П. Методи організації діяльності, спілкування і формування досвіду суспільної поведінки: створення виховуючих ситуацій / Н. П. Волкова // Волкова Н. П. Педагогіка: посібник. – К.: Видавничий центр „Академія”, 2007. – 616 с.

70. Волохов А. В. Вариативно-программный подход в деятельности детских общественных объединений / А. Волохов, И. Фришман // Воспитание школьников. – 2003. – № 3.

71. Волохов А. В. Теория и методика социализации ребенка в детских общественных организациях: дис. на соискание ученой степени д-ра пед. наук по специальности 13.00.01 „Общая педагогика и история педагогики” / А. В. Волохов. – Ярославль, 1999. – 31 с.

72. Волошина О. В. Педагогічні умови виховання толерантності у підлітків старшого віку в позакласній роботі: автореф. дис. на здобуття вченого ступеня канд. пед. наук зі спеціальності 13.00.07 „Теорія і методика виховання” / О. Волошина. – Херсон, 2007. – 20 с.

73. Вольвач П. Гордіїв вузол україномовної освіти у Криму і шляхи його розв’язання / Петро Вольвач // Кримська світлиця. – № 3 від 19.01. 2007 р.

74. Воронов В. В. Педагогика школы в двух словах: конспект-пособие для студентов–педагогов и учителей / В. В. Воронов. – М.: Российское педагогическое агентство, 1997. – 146 с.

75. Восленский М. С. Номенклатура. Господствующий класс Советского Союза / М. С. Восленский. – М.: Сов. Россия совм. с МП „Октябрь”, 1991. – 240 с.

76. Всесоюзна піонерська організація [Електронний ресурс] / Лексика – українські енциклопедії та словники. – Режим доступу до енциклопедії : http://leksika.com.ua/12930801/ure/vsesoyuzna_pionerska_organizatsiya.

77. Всесоюзная пионерская организация имени В. И. Ленина. Документы и материалы (1920 – 1974). – М., 1974. – 302 с.

78. Всеукраинский Ленинский Коммунистический Союз Молодежи [Электронный ресурс] / ВЛКСМ: Устав. – Режим доступа к уставу: <http://lksm.narod.ru/ustav.htm>

79. Всесоюзный Ленинский Коммунистический союз молодежи (ВЛКСМ) [Электронный ресурс] // Большая советская энциклопедия. – Режим доступа к энциклопедии :

<http://dic.academic.ru/dic.nsf/bse/76359/%D0%92%D1%81%D0%B5%D1%81%D0%BE%D1%8E%D0%B7%D0%BD%D1%8B%D0%B9>.

80. Всеукраїнський довідник „Хто є хто”: Державна молодіжна політика [Електронний ресурс]. – Режим доступу до довідника: <http://www.whoiswho.org.ua/?pageId=120>

81. Выготский Л. С. Собрание сочинений: В 6-ти т. Т.3. Проблемы развития психики / Под ред. А. М. Матюшкина. – М.: Педагогика, 1983. – 368 с.

82. Выготский Л. С. Собр. соч. в 6 т. Т. 5. – М.: Педагогика, 1983. – С. 153–165.

83. Галкин А. А., Красин Ю. А. Культура толерантности перед вызовами глобализации // Социол. исслед. – 2003. – № 8. – С. 64–74.

84. Галузинський В. М., Євтух М. Б. Педагогіка: теорія та історія: навч. посібник / В. М. Галузинський, М. Б. Євтух. – К., 1995. – 237 с.

85. Гамезо М. В., Ломов Б. Ф., Рубахин В. Ф. Психологические аспекты методологии и общей теории знаков и знаковых систем / М. В. Гамезо, Б. Ф. Ломов, В. Ф. Рубахин // Психологические проблемы переработки знаковой информации. – М., 1977. – С. 40.

86. Геницинский В. И. Индивидуальность как предмет педагогической антропологии / В. И. Геницинский // Сов. педагогика. – 1991. – № 9. – С. 11.

87. Геополітика. Військово-політичні аспекти: навч. посіб. – Львів: ЛСВ, 2008. – 343 с.

88. Голобуцький О., Криворучко Т., Кулик В., Якушик В. Політичні партії України / О. Голобуцький, Т.Криворучко, В. Кулик, В. Якушик. – К., 1996. – 178 с.

89. Головатий М. Ф. Молодіжна політика в Україні: проблема оновлення / М. Ф. Головатий. – К., Громадська думка, 1993. – 237 с.

90. Головенько В. Зародження українського молодіжного руху В. Головенько // Ракурс – УІМ. – 1994. – № 1. – С. 7.

91. Головенько В. А. Український молодіжний рух у ХХ столітті: історико-політологічний аналіз основних періодів [Текст] / В. А. Головенько. – К.: А.Л.Д., 1997. – 159 с.

92. Головенько В., Корнієвський О. Український молодіжний рух: історія та сьогодення / В. Головенько. – К., 1994. – 11 с.

93. Голощапов Б. Р. Кто такие скауты? / Б. Р. Голощапов // Физическая культура в школе. – № 9. – 1991. – С. 5–9.

94. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. – Київ: Либідь, 1997. – 376 с.

95. Гончаренко Ю. Скавтінг / Ю. Гончаренко // Нова Україна. – Прага, грудень 1923. – Ч.12. – С. 53.

96. Гончарів-Гончаренко Ю. Спогади про Пласт на Україні та на чужині Ю. Гончарів-Гончаренко // Молоде Життя. – Прага, квітень 1933. – Ч. 5–6. – С. 15.

97. Горак В. В. Підвищення керівної ролі КПРС у комуністичному вихованні молоді – закономірність розвинутого соціалістичного суспільства / В. В. Горак, В. М. Коляда // Наук. праці з історії КПРС. – К., 1974. – Вип. 70. – С. 3–8.
98. Городецька О. В. Національно-марковані концепти в Британській мовній картині світу ХХ століття: автореф. дис. на здобуття вченого ступеня канд. філол. наук зі спеціальності 10.02.04 „Германські мови” / О. В. Городецька; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2003. – 21 с.
99. Гречин Б. С. Реализация идей педагогики Р. Штейнера в современной педагогической системе: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. пед. по специальности 13.00.01 „Общая педагогика, история педагогики и образования” / Б. С. Гречин; Ярославский государственный педагогический университет им. К. Д. Ушинского. – Ярославль, 2008. – 256 с.
100. Грива О. А. Толерантність в процесі становлення молоді в умовах полікультурного середовища: дис. доктора філософ. наук / Грива О. А. – Київ, 2008. – 275 с.
101. Грива О. А. Соціально-педагогічні основи формування толерантності у дітей і молоді в умовах полікультурного середовища: Монографія / О. А. Грива. – К.: ПАРАПАН, 2005. – 228 с.
102. Грива О. А. Толерантність молоді у полікультурному середовищі: монографія. – К.: Видавництво Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 2007. – 275 с.
103. Гриншпун И. Б. Толерантное сознание и формирование толерантных отношений (теория и практика): сб. науч.-метод. ст. 2-е изд., стереотип / И. Б. Гриншпун. – М., 2003. – 176 с.
104. Громов А. В., Кузин О. С. Неформалы: кто есть кто? / А. В. Громов, О. С. Кузин. – М.: Мысль, 1990. – 262 с.
105. Гуйванюк Н. Мовна толерантність як соціолінгвістична категорія / Н. Гуйванюк // Вісник Львів.ун-ту. Серія філол. Львів, 2006. – Вип. 38. – Ч. II. – С. 37–46.
106. Гусейнов А. А. Этика и философия ненасилия / А. А. Гусейнов // Толерантность: Материалы школы молодых ученых „Россия – Запад: философские основания социокультурной толерантности”. – Екатеринбург, 2001. – 215 с.
107. Гусейнов А. А. Моральная демагогия как форма апологии насилия // Вопросы философии. – 1995. – № 5. – С. 5–12.
108. Доклад Крымского областного комитета комсомола о проделанной работе (1954 – 1964 гг.) – ДААРК. – Ф. – Р. 652. – Оп. 1. – Спр. 95. – Арк. 19. б.
109. О работе Крымского краеведческого музея. Образование краеведческих кружков. – ДААРК. – Ф. Р. – 3319. – Оп.1. – Спр.123. – С. 1.
110. О работе Крымского краеведческого музея. – ДААРК. – Ф. Р. – 3319. – Оп.1. – Спр.123, 1–16.

111. Отчет Крымского обкома КПУ о проделанной работе за 1955 г. – ДААРК. – Ф. Р. – 20. – Оп. 8. – Спр. 2. – Арк. 1. 22.
112. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка: В 4 т. Т. 4. / В. Даль. – М., 1989. – 234 с.
113. Дедова А. С. Лексико-семантическая интерпретация концептов толерантность и терпимость [Электронный ресурс] / А. С. Дедова. – Режим доступа : <http://mmj.ru/index.php?id=44&article=342&type=98>
114. Декларація принципів толерантності // Педагогіка толерантності. – 1999. – № 3–4.
115. Державна національна програма „Освіта. Україна ХХІ століття” // Молодь і закон: Збірник нормативних актів і документів з проблем виховання студентської молоді / За заг. ред. Н. І. Косарева. – К.: ІЗМН., 1997. – С. 44–56.
116. Дети ради детей. Программа социальной защиты детей в деятельности детских организаций. – М., 1996. – 85 с.
117. Джос Ф. Х. До питання про партійне керівництво підвищенням виробничої активності робітничої молоді (1966–1971 рр.) / Ф.Х. Джос // Наук праці з історії КПРС. – К., 1974. – Вип. 70. – С. 134–139.
118. Диба С. Г. Відносини виховного партнерства в системі скаутингу / С. Г. Диба // Зміст і технології шкільної освіти: матеріали звіт. наук. конф. 30–31 березня 2004 р.: У 2 ч. / АПН України. Ін-т педагогіки. – К., 2004. – Ч. 1. – С. 40–41.
119. Диба С. Г. Педагогічні умови соціалізації учнівської молоді в скаутських організаціях (вітчизняний і зарубіжний досвід): дис. на здобуття вченого ступеня канд. пед. наук зі спеціальності 13.00.01 „Загальна педагогіка та історія педагогіки” / С. Г. Диба. – К., 2005. – 197 с.
120. Дитячі громадські організації // Управління школою. – Х.: Вид. гр. „Основа”, 2004. – Вип.10 (22). – 192 с.
121. Дитячі об’єднання України // Шкільний світ. – № 21–23, червень 2004. – 128 с.
122. Дмитриев Г. Д. Многокультурное образование / Г. Д. Дмитриев. – М., 1999. – 305 с.
123. Довгополова Я. В. Формування толерантних відносин студентів у полікультурному середовищі вищого навчального закладу : автореф. дис. на здобуття вченого ступеня канд. пед. наук зі спеціальності 13.00.05 „Теорія, методика і історія соціально-культурної діяльності” / Я. В. Довгополова; Луганський державний університет імені Тараса Шевченка. – Луганськ, 2007. – 20 с.
124. Довідник всеукраїнських молодіжних та дитячих організацій [Електронний ресурс] / Режим доступу до довідника: <http://www.whoiswho.org.ua/?pageId=78>
125. Доній О. Покоління „оксамитової” революції / О. Доній. – К., 1999. – 226 с.

126. Дюрозель Ж.-Б. Історія дипломатії від 1919 року до наших днів / Дюрозель Ж.-Б. – К.: Основи, 1995. – 903 с.
127. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; гол. ред. В. Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
128. Ермоленко Г. Скаутизм как движение: [История скаутского движения и опыт работы скаутского лагеря] / Г. Ермоленко . О. Решетников // Народное образование. – 1999. – № 5. – С. 142–146.
129. Ермоленко Г. В. Основы социального воспитания подростка в деятельности временных детских объединений: дис. на соискание ученой степени канд. пед. наук. по специальности 13.00.06 „Теория и методика воспитания (социальное воспитание). – Москва, 2006. – 168 с.
130. Етимологічний словник української мови: В 7 т. / Редкол.: О. С. Мельничук (голов.ред.) та ін. – К.: Наук. думка, 1982. – Т. 1. – С. 386.
131. Євтух В. Міжкультурний діалог: ефективний конструкт інтегративного розвитку / В. Євтух // Політичний менеджмент. – 2009. – № 4 (37). – С. 14–27.
132. Єригін О. Особливості формування і діяльності студентських громадсько-політичних об'єднань в умовах становлення багатопартійності в Україні: автореф. дис. на здобуття вченого ступеня канд. іст. наук зі спеціальності 07.00.01 „Історія України” / О. Єригін; Харківський національний ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Харків, 1993. – 20 с.
133. Жданович Ю. М. Організаційно-педагогічні засади виховного процесу у скаутській організації „Пласт”: автореф. дис. на здобуття вченого ступеня канд. пед. наук зі спеціальності 13.00.07 „Теорія і методика виховання” / Ю. М. Жданович; АПН України. Ін-т пробл. виховання. – К., 2004. – 20 с.
134. Завірюха Л. А. Оволодіння засадами толерантності в студентському середовищі // Педагогіка толерантності. – 2003. – № 1. – С. 79.
135. Зайченко А. Б., Кравченко О. В., Охрімчук Р. М. Пласт: становлення особистості: навч. вид. / А. Б. Зайченко, О. В. Кравченко, Р. М. Охрімчук. – Київ: Педагогічна думка, 2007. – 220 с.
136. Закидальська О. Молоді політики на Україні: політик, інтелектуал і реформатор // Post – Поступ. – №3. – С. 11.
137. Закон України „Про молодіжні та дитячі громадські організації” від 1 грудня 1998 року, № 281–XIV із змінами і доповненнями, внесеними Законами України від 19 жовтня 2006 року № 271-V, від 2 грудня 2010 року № 2749–VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://search.ligazakon>
138. Закон України „Про громадські об'єднання”. Із змінами і доповненнями, внесеними Законом України від 22 червня 2012 року N 5026–VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/T124572.html
139. Зарівна О. Т. Мова як чинник формування толерантності студентської молоді в глобалізованому суспільстві: дис. на здобуття вченого

ступеня канд. пед. наук зі спеціальності 13.00.01 „Загальна педагогіка та історія педагогіки” / О. Т. Зарівна; Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова. – Київ, 2008. – 178 с.

140. Заслуженюк В. С. Присакар В. В. Соціально-педагогічні проблеми виховання в учнів культури міжнаціонального спілкування // Нові технології навчання: наук.-метод. зб. / Редкол.: В.О.Зайчук (гол. ред.) та ін. – К.: ІЗМН, 1997. – Вип. 19. – С. 65–77.

141. Заслуженюк В. С. Інтернаціональне виховання в школі / В. С. Заслуженюк. – К.: Радянська школа, 1975. – 142 с.

142. Заслуженюк В. С. Процесс воспитания школьников на идеях и традициях дружбы народов СССР в условиях развитого социализма [Текст]: автореф. дис. на здобуття вченого ступеня д-ра пед. наук зі спеціальності 13.00.01 „Загальна педагогіка та історія педагогіки” / В. С. Заслуженюк. – Киев, 1984. – 51 с.

143. Зверева, І. Д. Теорія і практика соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю в Україні : автореф. дис. на здобуття вченого ступеня канд. пед. наук зі спеціальності 13.00.05 „Соціальна педагогіка” / І. Д. Зверева; Ін-т педагогіки АПН. – К., 1998. – 39 с.

144. Зельдович Б. З. Практический менеджмент: Учебное пособие / Б. З. Зельдович. – М.: Изд-во МГУП, 2001. – 196 с.

145. Земская Е. А. Категория вежливости в контексте речевых действий // Логический анализ языка: Язык речевых действий. – М.: Наука, 1994. – С. 25.

146. Зеньковский, В. В. Проблемы воспитания в свете христианской антропологии / В. В. Зеньковский. – М.: Школа-Пресс, 1996. – 305 с.

147. Зиновьев Д. В. Повышение педагогического мастерства будущего педагога на основе формирования социокультурной толерантности: автореф. дис. канд. пед. наук по специальности 13.00.08 „Теория и методика профессионального образования” / Д. В. Зиновьев; Красноярский государственный педагогический ун-т. – Красноярск, 2000. – 16 с.

148. Зорько В. С. Етнічна та культурна толерантності в українському суспільстві: соціологічний вимір / В. С. Зорько // Стратегічні пріоритети. – 2007. – № 4 (5). – С. 69–75.

149. Зязюн І. А. Філософські проблеми гуманізації і гуманітаризації освіти / І. А. Зязюн // Педагогіка толерантності. – 2000. – № 3. – С. 58–60.

150. Игумен Георгий (Е. В. Шестун). Духовно-нравственное становление личности в православной традиции / Игумен Георгий [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.portalus.ru/modules/shkola/rus_readme.php?subaction=showfull&id=1194351527&archive=1194448667&start_from=&ucat=&

151. Из истории российских скаутов // Наука и жизнь. – № 10. – 1990. – С. 38.

152. Ильина Т. А. Педагогика / Т. А. Педагогика. – М., 1984. – 267 с.

153. Ильинская С. Г. Теория толерантности: проблема выбора методологии // Политическая теория, язык и идеология / Редкол.: Н. А. Романович (отв.ред.) и др. – М.: Российская ассоциация политической науки (РАПН); Российская политическая энциклопедия (РОСПЭН), 2008. – 487 с.

154. Информационный бюллетень ЦК ВЛКСМ. – М. – 1987. – № 5.

155. История ВЛКСМ и Всесоюзной пионерской организации им. В. И. Ленина / Под ред. В. А. Сулемова. – М.: Просвещение, 1983. – 368 с.

156. Ігнатенко С. Близнюки / Сергій Ігнатенко // Щоденна всеукраїнська газета „День”. – № 205, п’ятниця, 9 листопада 2001.

157. Ільченко А. М. Ідеї раннього розвитку і вільного виховання дітей з обмеженими розумовими можливостями у педагогічній спадщині М. Монтессорі: дис. на здобуття вченого ступеня канд. пед. наук 13.00.03 – „Корекційна педагогіка” / А. М. Ільченко. – Інститут спеціальної педагогіки АПН України. – Київ, 2007. – 163 с.

158. Карпенко О. Г. Соціальне становлення особистості підлітка в тимчасових об’єднаннях за інтересами: дис. на здобуття вченого ступеня канд. пед. наук зі спеціальності 13.00.01 „Загальна педагогіка та історія педагогіки” / О. Г. Карпенко; Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 1999. – 191 с.

159. Камакин О. Н. Роль детской общественной организации в системе воспитательной работы // Воспитание школьников: Научно-методический журнал. – М.: Школьная пресса, 2010. – № 10. – С. 51–55.

160. Камінський А. На перехідному етапі / А. Камінський. – Мюнхен, 1990. – 263 с.

161. Кармазіна Н. В. Значення історії краєзнавства в освіті та вихованні молоді Криму (50–80 рр. ХХ ст.). Історія освіти і педагогічної думки // Вісник СевНТУ: Вип. 105: Педагогіка: Зб. наук. праць. – СевНТУ, 2010 р. – С. 40–144.

162. Карпенко Ю. О. Вступ до мовознавства: підручник / Ю. О. Карпенко. – К.: Вид. центр „Академія”, 2006. – 254 с.

163. Карпенчук С. Г. Теорія і методика виховання: навч. посіб. – 2-ге вид., допов. і переробл. / С. Г. Карпенчук. – К.: Вища шк., 2005. – 343 с.

164. Касьяненко М. Д. Педагогіка співробітництва: навч. посіб. / М. Д. Касьяненко. – К.: Вища шк., 1993. – 320 с.

165. Касьянова Е. И. Россия и Восток: проблемы толерантности в диалоге цивилизаций / Е. И. Касьянова // Социальная политика и социология. – 2008. – № 1. – С. 35–39.

166. Каширіна Г. Українські скаути / Галина Каширіна // Пластовий вісник (39). – лютий–березень 2002. – Ч. 9. – 25 с.

167. Кашуба Л. О. Виховання сільської молоді на трудових традиціях у період будівництва комунізму: (На матеріалах Одеської, Кримської,

- Миколаївської, Херсонської областей) / Л. О. Кашуба // *Наук. праці з історії КПРС.* – К., 1969. – Вип. 31. – С. 109.
168. Киссинджер Г. Дипломатія / Киссинджер Г. – М., 1997. – 239 с.
169. Кларин М. В. Педагогическая технология в учебном процессе / М. В. Кларин // *Анализ зарубежного опыта.* – М.: Знание, 1989. – 138 с.
170. Клепцова Е. Ю. Психология и педагогика толерантности: Учебное пособие для слушателей системы дополнительного профессионального педагогического образования / Е. Ю. Клепцова. – М.: Академический Проект, 2004. – 176 с.
171. Клепцова Е.Ю. Психология подростка / Е. Ю. Клепцова. – М., 1990.– 187 с.
172. Климова К. Из скаутов в пионеры и обратно / К. Климова // *Воспитание школьников.* – № 2. – 1994. – С. 25.
173. Книга вожатого. К., 1975. – 134 с.
174. Ковалевська Т. Ю. Емпатичні конструкти впливових контекстів / Т. Ю. Ковалевська // *Вісник Черкаського університету. Серія: Філологічні науки.* – Черкаси: ЧДУ, 2001. – Вип.24. – С. 35–41.
175. Коваль М. В. Українська РСР в період відбудови і розвитку народного господарства (1945–1955) / М. В. Коваль // *Український історичний журнал.* – 1990. – № 4. – С. 70–88.
176. Козицька Н. З історії Пласту на Україні / Н. Козицька // *Життя і знання.* – Ч. 7–8. – липень–серпень, 1934. – 135 с.
177. Колтунов О. Ю. Політична коректність: концептуальні основи та технологічні прийоми: автореф. дис.на здобуття вченого ступеня. канд. політ. наук зі спеціальності 23.00.02 „Політичні інститути та процеси” / О. Ю. Колтунов; Ін-т політ. і етнонац. дослідж. НАН України. – К., 2005. – 20 с.
178. Койкова Е. І. Виховання толерантності у молодших школярів на уроках музики в умовах полікультурного простору: дис. на здобуття вченого ступеня канд. пед. наук зі спеціальності 13.00. 07 „Теорія і методика виховання” / Е. І. Койкова; Луганський державний ун-т. – Луганськ, 2008. – 242 с.
179. Коляка І. Молодіжний рух як об’єкт наукового дослідження / І. Коляка // *Вивчення молоді на сучасному етапі: питання методології і методики: матеріали наук.-практ. конфер. (Київ, 11–13 жовтня 1996 р.).* – К., 1996. – С. 137.
180. Комсомольская правда: газета. – 1955. – № 183. – 4 августа. – С. 3.
181. Комсомольское знамя: газета. – 1954. – № 52. – 16 апреля. – С. 1.
182. Кон И. С. Психология ранней юности: кн. для учителя. – М.: Просвещение, 1989. – 252 с.
183. Кондрашенко Л. І. Артек / Л. І. Кондрашенко. – Сімферополь, 1966. – 115 с.

184. Контров Г. Е. Формирование толерантности у подростков в условиях работы детских общественных объединений: дис. на соискание ученой степени канд. пед. наук по специальности 13.00.01 „Общая педагогика, история педагогики и образования” / Г. Е. Контров; Ярославский государственный ун-т. – Ярославль, 2004. – 151 с.

185. Концептуальні засади демократизації та реформування освіти в Україні. – К.: Школяр, 1997. – 148 с.

186. Концепція громадянської освіти в Україні // Трансатлантична програма підтримки громадянського суспільства. Інформаційний бюллетень. – 2000. – Вип. 2, жовтень. – С. 2.

187. Концепція дитячого руху в Україні. Р. Охрімчук, Л. Сніцар, Л. Шелестова, О. Кравченко, А. Зайченко // Шкільний світ. – № 48, грудень 2006. – С. 11–17.

188. Концепція національного виховання // Освіта. – 1994. – 26 жовтня.

189. Копцева О. А. Детские общественные организации и социальное творчество учащихся / О. А. Копцева // Социс. – 2005. – № 2. – С. 113–120.

190. Корнієвський О. Молодіжний рух та політичні об'єднання в сучасній Україні / О. Корнієвський, В. Якушик. – К.: Київ. братство, 1997. – 248 с.

191. Корнієвський О. А. Молодіжний рух та політичні об'єднання в сучасній Україні / О. А. Корнієвський, В. М. Якушик. – К.: Київ. братство, 2006. – 256 с.

192. Корпач Н. І. Формування громадянської позиції підлітків у молодіжних організаціях: дис. на здобуття вченого ступеня канд. пед. наук зі спеціальності 13.00.07 „Теорія і методика виховання” / Н. І. Корпач; Тернопільський національний педагогічний ун-т ім. В. Гнатюка. – Тернопіль, 2008. – 187 с.

193. Корсак К. В. Освіта, суспільство, людина в ХХІ столітті: інтегрально-філософський аналіз: монографія / К. В. Корсак; Ін-т вищ. освіти АПН України. – Київ – Ніжин: Вид-во НДПУ ім. М. Гоголя, 2004. – 224 с.

194. Косенко Е. Некоторые методологические вопросы изучения политических отношений молодежи в буржуазном обществе // Международное молодёжное движение: вопросы теории и методологии. – М., 1983. – 254 с.

195. Кочерган М. П. Загальне мовознавство: підручник / М. П. Кочерган. – К., Видавництво: Академвидав, 2008. – 464 с.

196. Кравцов О. Г. Истоки становления и развития толерантной/интолерантной личности в подростковом возрасте // Мир психологии. – 2007. – № 4 (52). – С. 52–54.

197. Кравцов В. О. Принцип природовідповідності виховання у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського: дис. на здобуття вченого ступеня канд. пед. наук зі спеціальності 13.00.01 „Загальна педагогіка та

історія педагогіки”/ В. О. Кравцов; Криворізький державний педагогічний ун-т. – Кривий Ріг, – 2001. – 296 с.

198. Краткий психологический словарь [ред. А. В. Петровский, М. Г. Ярошевский]. – М., 1985. – 30 с.

199. Крейтсберг П. У. Понятие целей обучения / П. У Крейтсберг // Проблемы конкретизации целей обучения и воспитания. – Тарту, 1982. – 136 с.

200. Кривицька О. Чинники національної толерантності та ідентичності: регіональна специфікація / О. Кривицька // Наукові записки / ред. кол. Ю. А. Левенець та ін. – К., 2007. – Вип. 33. – С. 65–75.

201. Криворученко В. К. Молодёжь в истории страны / В. К. Криворученко // Информационный гуманитарный портал „Знание. Понимание. Умение”. – 2011. – № 1 (январь — февраль). – С. 208.

202. Крымская правда. – 1960 р. – 1 января, №1 (10946). – С. 1–2.

203. Крупская Н. К. Международная детская неделя. – Пед. соч. в 10-ти т. Т. 5. / Н. К. Крупская. – М., 1959. – С. 93.

204. Крупская Н. К. Педагогические сочинения: в 10-ти т. Т. 5: Детское коммунистическое движение. Пионерская и комсомольская работа. Внешкольная работа с детьми / Н. К. Крупская. – М.: Изд-во Академии Педагогических Наук РСФСР, 1959. – 688 с.

205. Крупская Н. К. Воспитание молодежи в ленинском духе / Н. К. Крупская. – М.: Педагогика, 1989. – 320 с.

206. Крупська Н. К. Про юків / Н. К. Крупская // Педагогічні твори в десяти томах. Т.5. – Київ, 1964. – 138 с.

207. Крупська Н. К. РКСМ і бойскаутизм Н. К. Крупская // Педагогічні твори в десяти томах. Т. 5. – Київ, 1964. – 288 с.

208. Крутова И. В. Формирование у старшеклассников отношения к толерантности как социально значимой ценности в обучении гуманитарным дисциплинам: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. пед. наук по специальности 13.00.01 „Общая педагогика, история педагогики и образования” / И. В. Крутова; Волгоградский государственный социально-педагогический ун-т. – Волгоград, 2002. – 20 с.

209. Крымская правда. – 18 Октябрь 1985 г.

210. Крымский комсомолец. – 24 Апрель 1981 г.

211. Крымскому комсомолу исполняется 85 // Коммунист Крыма. – № 22 (682) 1, июнь 2006 г. – С. 1.

212. Кто такие православные разведчики-следопыты [Электронный ресурс] // Братство православных разведчиков–следопытов. – Режим доступа: <http://bprs.at.ua/index/0-2>.

213. Кудинов В. А. Из истории государственной и общественной поддержки детского движения в СССР. Детское движение. Контуры концепции государственной поддержки: Аналитические материалы и проекты / В. А. Кудинов. – М., 1991. – С. 1–24.

214. Кудинов В. А. Социальные функции молодежной организации в контексте истории комсомола. Общество – молодежь – личность: опыт, уроки, перспективы: материалы открытых чтений, посвященных 80-летию ВЛКСМ / В. А. Кудинов. – Кострома, 1998. – С. 5–9.
215. Кудинов В. А. Юная Россия. История детского и молодежного движения в России в XX веке / В. А. Кудинов, А. Я. Лейкин. – СПб.: Институт специальной педагогики и психологии, 2000. – С. 80–89.
216. Кудряшов Ю. Альтернативные скаутские движения и организации. Свеча – 99 / Ю. Кудинов. – Архангельск. – 1999. – 305 с.
217. Кузьменко О. А. Соціальне становлення особистості в умовах відкритої соціально-педагогічної системи: автореф. дис. на здобуття вченого ступеня канд. пед. наук зі спеціальності „Загальна педагогіка та історія педагогіки” / О. Кузьменко; Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 1998. – 18 с.
218. Кулик В. Сучасний організований молодіжний рух в Україні як об’єкт наукового дослідження [Електронний ресурс] / В. Кулик // Аналитическое сетевое издание Центра исследования проблем гражданского общества. – 2009. – Режим доступу: <http://www.politika.org.ua/?p=103>.
219. Кулик В. Зародження, формування та становлення сучасного організованого молодіжного руху в Україні [Електронний ресурс] / В. Кулик, Т. Голобуцька, О. Голобуцький. – Режим доступу: <http://golob.narod.ru/voltret.html>
220. Кулініч І. О. Психологія управління / І. О. Кулініч. – К.: Знання, 2008. – 292 с.
221. Кулініч О. В. Механізми взаємодії органів державного управління та громадських організацій в реалізації молодіжної політики в Україні: дис. на здобуття вченого ступеня канд. політ. наук зі спеціальності 25.00.02 „Механізми державного управління” / О. В. Кулініч. – 2009. – 184 с.
222. Купина Н. А. Идеологическая толерантность / Н. А. Купина // Лингвокультурологические проблемы толерантности: тез. докл. междунар. конф. – Екатеринбург, 2001. – С. 236–239.
223. Куписевич Ч. Основы общей дидактики / Ч. Куписевич. – М., 1986. – 302 с.
224. Куприянов Б. В. Детские общественные организации: инвариант и вариативность / Б. В. Куприянов // Народное образование. – 2007. – С. 35–37.
225. Куприянов Б. В. Взгляд на общее и особенное в детских общественных организациях / Б. В. Куприянов // Дополнительное образование и воспитание. – М., 2007. – № 11. – С. 3–12.
226. Курс лекций по дисциплине „Лингвокультурологические проблемы толерантности” [Электронный ресурс] / О. А. Михайлова, Н. С. Павлова. – Екатеринбург, 2008. – Режим доступа: http://elar.usu.ru/bitstream/1234.56789/1747/7/1335327_lectures.pdf

227. Кустова Ю. А. Психологічний аналіз вивчення проблеми розвитку моральної свідомості і самосвідомості особистості / Ю. А. Кустова // Психологія. Зб. наук. праць НПУ імені М. П. Драгоманова. – К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2002. – Випуск 18. – С. 207–211.
228. Кушніренко І. Ю. Міжнаціональна толерантність в політичному процесі сучасної України: дис. на здобуття вченого ступеня канд. політ. наук зі спеціальності 23.00.02 „Політичні інститути та процеси” / І. Кушніренко; Одес. нац. юрид. акад. – Одеса, 2008. – 184 с.
229. Лавриченко Н. М. Педагогіка соціалізації: європейські абрисы / Н. М. Лавриченко. – К.: Віра Інсайт, 2000. – 444 с.
230. Лазарев М. О. Основи педагогічної творчості: навчальний посібник / М. О. Лазарев. – Суми: ВВП „Мрія”, 1995. – 212 с.
231. Лактіонова Г. М. Виховання в епоху глобалізації: нові можливості, нові ризики / Г. М. Лактіонова // Шлях освіти. – 2005. – № 4. – С. 2–6.
232. Лебедев Г. П. Интернациональное воспитание учащихся в процессе теоретического обучения / Г. П. Лебедев– М.: Высшая школа, 1971. – 64 с.
233. Лебедева Н. М. Введение в этническую и кросс-культурную психологию / Н. М. Лебедева. – М., 1999. – 125 с.
234. Левицький С. По той бік Збруча / С. Левицький // Пластовий шлях. – Ч. 2. – Львів, травень, 1930. – 309 с.
235. Левичева В. Ф. Самодетельное движение молодежи в русле гражданского диалога: По неписанным законам улицы / В. Ф. Левичева. – М., 1991. – 273 с.
236. Лекторский В. О толерантности, плюрализме и критицизме // Философия, наука, цивилизация / В. О. Лекторский. – М., 1999. – С. 284–292.
237. Ленин В. И. Военная программа пролетарской революции. – Полн. собр. соч. Изд. 5-е, т. 30 / В. И. Ленин. – М., 1983. – 137 с.
238. Ленинский комсомол. Очерки по истории ВЛКСМ, ч. 1. – 1918–1941 гг. – М., 1969. – 238 с.
239. Леонтьев А. Н. Проблемы развития психики. 3-е изд. / А. Н. Леонтьев. – М., 1972. – С. 162.
240. Лильо Т. Глобалізація комунікаційного простору і процеси національної ідентифікації у посткомуністичному світі: автореф. дис. на здобуття вченого ступеня канд. філол. наук зі спеціальності 10.01.08 „Теорія літератури, текстологія” / Т. Лильо; Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. – Львів, 2001. – 20 с.
241. Лисицина Ю. Виховання толерантності у старшокласників засобами художньої культури / Ю. Лисицина // Мистецтво та освіта. – 2009. – № 4. – С. 48–50.
242. Литвак Р. А. Педагогические основы деятельности детских общественных объединений в современных условиях: автореф. дис. на соискание ученой степени доктора пед. наук по специальности 13.00.06

„Теория и методика управления образованием” / Р. А. Литвак; Уральский государственный университет. – Екатеринбург, 1997. – 245 с.

243. Литвак Р. А. Современное детское движение / Р. А. Литвак // Челяб. гос. пед. ун-т, Дворец пионеров и школьников им. Н. К. Крупской. – Челябинск: Челяб. дом. печати, 2001. – 79–с.

244. Литньов В. Є. Педагогічні основи виховної діяльності в дитячих громадських організаціях України: матеріали Всеукраїнської науково-практ. конференції / Відп. ред. В. Є. Литньов. – Житомир: Поліграфічний центр ЖДПІ, 1998. – 86 с.

245. Лихачев Б. Т. Педагогика: курс лекцій / Б. Т. Лихачев. – М., 1996. – 123 с.

246. Личковская Н. Б. Социальная лингвистика: Пособие для студентов гуманитарных ВУЗов и учащихся лицея / Н. Б. Личковская. – М.: Аспект Пресс, 1996. – 173 с.

247. Лісовець О. В. Формування готовності майбутніх соціальних педагогів до роботи з громадськими дитячими та молодіжними організаціями: дис. на здобуття вченого ступеня канд. пед. наук зі спеціальності 13.00.05 – „Соціальна педагогіка” / О. В. Лісовець; Київський університет імені Бориса Грінченка. – Київ, 2008. – 173 с.

248. Логвинчук В. В. Історичний аспект трансформації ідеї толерантності / В. В. Логвинчук // Держава і право. – 2008. – № 42. – С. 689–693.

249. Лозова В. І. Теоретичні основи виховання і навчання: навч. посібник / В. І. Лозова, Г. В. Троцько. – Харків, 2002. – 175 с.

250. Лопатин В. В. Прописная или строчная? Орфографический словарь / В. В. Лопатин, И. В. Нечаева, Л. К. Чельцова. – М.: Эксмо, 2009. – 512 с.

251. Малькова В.К. Этничность и толерантность в средствах массовой информации [Текст] / В.К. Малькова, В.А. Тишков. – М.: РАН, 2002. – 348 с.

252. Мартин М. Організаційно-педагогічні особливості фізичного виховання старшокласників у сучасних молодіжних організаціях: дис... канд. наук з фіз. виховання і спорту / М. Мартин. – Л., 1999. – 186 л. – Бібліогр.: л. 174–186.

253. Маслова В. Лингвокультурология / В. Маслова. – М.: Академия, 2001. – 208 с.

254. Матієнко О. С. Виховання толерантності у старшокласників середніх загальноосвітніх ліцеїв Франції: дис. на здобуття вченого ступеня канд. пед. наук зі спеціальності 13.00.07 „Теорія та методика виховання” / О. С. Матієнко; Інститут проблем виховання АПН України. – Київ, 2006. – 184 с.

255. Мириманова М. С. Конфликтология: [учебник для студ. сред. пед. учеб. заведений] / М.С. Мириманова. – М.: Издательский центр Академия, 2003. – 320 с.

256. Михайлова О. А. Толерантность и терпимость: взгляд лингвиста / О. А. Михайлова // *Философские и лингвокультурологические проблемы толерантности. Коллективная монография / Отв. ред. Н. А. Купина и М. Б. Хомяков. – М.: ОЛМАПРЕСС, 2005. – 542 с. – (Золотая коллекция). – С. 99–111.*
257. Міжнародний імідж України: Навч. посібник. – Львів: ЛСВ, 2007. – 166 с.
258. Міста–Герої. Крим і Кримська область [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mista-geroi.com/?category_name=%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%BC%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0-8.
259. Міщик Л. І. Соціально-психологічні та педагогічні проблеми дезадаптації дітей і підлітків / Л. Міщик, З. Білоусова. – Запоріжжя, 2003.– 106 с.
260. Можейкина Л. Б. Роль стереотипа „Свои – Чужие” во взаимоотношениях современных школьников / Л. Б. Можейкина // *МЫ. Научно-публицистический альманах. – Томск, 2003. – 98 с.*
261. Молоді спартаки (Пласт на Великій Україні) // *Молоде життя: часопис українського Пласту. – Ч. 2. – Львів, 15 лютого 1925. – С. 4–5.*
262. Молодіжний і дитячий рух в Україні: історія і генезис. – К.: Академпрес, 1993. – 137 с.
263. Молодіжний рух в Україні: Довідник. Частина I. – К: Столиця, 1998. – 252 с.
264. Молодіжний Рух України. Довідник. Частина II. – К., 1998. – С. 218.
265. „Молодь України”: державна цільова програма на 2009 – 2015 рр. зі змінами, внесеними згідно з Постановою КМ № 1107 від 28.11.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/41-2009-%D0%BF>
266. Монтессори М. Метод научной педагогики, применяемый к детскому воспитанию в домах ребенка / М. Монтессори // *История дошк. заруб. педагогики: Хрестоматия. – М., 1974. – 205 с.*
267. Москаленко С. Громадські організації в системі суб'єктів державної соціальної політики: аналіз теоретичних підходів [Текст] / С. Москаленко // *Вісник НАДУ. – 2007. – № 4. – С. 238–246.*
268. Москаленко, С. Функціонування громадських організацій як суб'єктів соціальної політики: регіональний аспект [Текст] / С. Москаленко // *Статистика України. – 2007. – № 4. – С. 109–113.*
269. Московські скавти за кордоном. // *Молоде життя: часопис українського Пласту.– Ч. 7 – 8.– Львів, падолист – грудень, 1923. – 78 с.*
270. Мудрик А. В. Роль социального окружения в формировании личности подростка / А. В. Мудрик. – М.: Знание, 1989. – 40 с.

271. Мудрик А. В. Социальная педагогика: учеб. для студ. пед. вузов / А. В. Мудрик; под ред. В. А. Слостенина. – М.: Академия, 1999. – 184 с.
272. Мухамеджанов М. М. Комсомол: последние 10 лет (1981–1991). [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.komsomol-museum.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=160:-9811991&catid=56:2010-01-13-00-55-41&Itemid=73237.
273. Мухтерем В. Міжетнічна толерантність як феномен поліетнічного українського суспільства / В. Мухтерем // Віче. – 2005. – № 4 (157). – С. 62–66.
274. На площади Ленина 19 мая г. Симферополя состоялся торжественный прием в пионеры // Центральный районный комитет КПУ, г. Симферополь. – 2010 г., май, 21. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://center-kpu.at.ua/news/19_maja_na_ploshhadi_lenina_g_simferopolja_sostojalsja_torzhestvennyj_priem_v_pionery_foto/2010-05-21-16.
275. На пути к толерантному сознанию / В. В. Глебкин, Г. У. Солдатова, В. С. Магун // Отв. ред. А. Г. Асмолов. – М.: Смысл, 2000. – 255 с.
276. Національна програма виховання дітей та учнівської молоді в Україні. – Чернівці: Видавничий дім „Букрек”, 2005. – 56 с.
277. Наш Ленинский комсомол. 2 изд. – М., 1974. – 205 с.
278. Нечесин Г. З. Деятельность партийных организаций вузов Украины по повышению роли студенческих групп как субъектов коммунистического воспитания (1959–1975 гг.) / Г. З. Нечесин // Науч. труды по истории КПСС. – К., 1977. – Вып. 88. – С. 67.
279. Николаева Т. М. Эмпатия // Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Сов. энциклопедия, 1990. – 592 с.
280. Ніколаєць К. М. Роль комсомольських організацій у суспільно-політичному розвитку УРСР / К. М. Ніколаєць. – К.: Вісник: Політика, історія, культура. – 2010 р. – № 1. – С. 54–58.
281. Новый тлумачний словник української мови у трьох томах. Т. 3. – К., 2001. – С. 526.
282. Новиков А. М. Основания педагогики. – М.: Эгвес, 2010. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: ua/_doc2.nsf/link1/T980281.html.
283. НСОУ „Пласт” Станиця Севастополь [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://plast.ukrlife.org/2002/2202bp.htm>
284. Огородников И. Т. Педагогика / И. Т. Огородников. – М., 1968. – 255 с.
285. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка [Электронный ресурс] / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. – Режим доступа: <http://ak.ak22.net/dict/?q=%D0%92%D0%9E%D0%A1%D0%9F%D0%98%D0%A2%D0%90%D0%9D%D0%98%D0%95>.

286. Ольшанский Д. В. Неформалы: Групповой портрет в интерьере / Д. В. Ольшанский. – М.: Педагогика, 1990. – 192 с.
287. Оникин А. М., Аксютин Ю. Е., Рошупкин А. М. Комсомол Крыма: Факты, события, люди / А. М. Оникин, Ю. Е. Аксютин, А. М. Рошупкин. – Симферополь, „Таврия”. – 2006. – 408 с.
288. Онищенко Н. П. Корекція девіантної поведінки молодших школярів у процесі діяльності дитячих громадських організацій. автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.07 „Теорія та методика виховання” / Н. П. Онищенко; Херсонський держ. ун-т. – Херсон – 2003. – 184 с.
289. Онищенко Н. П. Вплив дитячих громадських організацій України на розвиток та виховання молодших школярів // Наука і сучасність: Збірник наукових праць Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. – К.: Логос, 2000. – Випуск 2. Ч. 1. – С. 115–121.
290. Орбан-Лембрик Л. Толерантність як основа адекватних взаємин у полікультурному світі / Л. Орбан-Лембрик // Соціальна психологія. – 2008. – № 4. – С. 73–85.
291. Орел А. Україна і ЮНЕСКО співпрацюватимуть на засадах інтелектуальної та моральної солідарності А. Орел // Педагогіка толерантності. – 2001. – № 2 (16). – С. 35–36.
292. Остапчук Л. Станиця Севастополь презентує станичний „Компас” / Л. Остапчук // Пластовий портал.
293. Отчетъ попечителя Кіевского учебнаго округа о состояніи мужскихъ гимназій и прогимназій за 1915 годъ. – Центральний державний історичний архів України у Києві (ЦДА України у Києві). – Ф. 707. – Оп. 229. – Спр. 2. – Арк. 643, 647.
294. Офіцінський Р. А. Політичний розвиток незалежної України в аспектах Європейської ідентичності: Мон. / Р. А. Офіцінський. – Київ–Ужгород: Гроажда, 2005. – 468 с.
295. Охрімчук Р. Дитячі об’єднання – важливий інститут соціалізації дитини / Р. Охрімчук // Пед. газ. – 2003. – № 4. – С. 6.
296. Охрімчук Р. Дитячі громадські об’єднання як стратегічно значущий ресурс держави // Світ виховання, № 6, 2006. – С. 9–12.
297. Павловский В. В. Ювентология: проект интегративной науки о молодежи / В. В. Павловский. – М.: Академический Проект, 2001. – 305 с.
298. Падалко А. І. Діяльність КП України щодо підвищення ролі комсомолу в патріотичному вихованні молоді (1961 – 1971 рр.) / А. І. Падалко, В. О. Залізко // Наук. праці з історії КПРС. – К., 1973. – Вип. 60. – С. 139–146.
299. Панагушина О. Є. Соціалізація підлітків у діяльності молодіжних організацій: дис. на здобуття вченого ступеня канд. пед. наук зі спеціальності 13.00.05 „Соціальна педагогіка” / О. Є. Панагушина; Луганський національний університет імені Тараса Шевченка. – Луганськ, 2008. – 184 с.

300. Панина Н. Факторы национальной идентичности, толерантности, ксенофобии и антисемитизма в современной Украине / Н. Панина // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2005. – № 4. – С. 26–45.
301. Панов М. И. Политологический словарь. / Под ред проф. В. И. Астаховой и проф. М. И. Панова. – Х.: Прапор, 1997. – 456 с.
302. Пахомова О. Роль дитячих громадських об'єднань у розвитку соціальності дітей підліткового віку / О. Пахомова // Рідна школа: Науково-педагогічний журнал. – К.: Деміур, 2006. – № 12. – С. 21–23.
303. Педагогика / Под ред. Ю. К. Бабанского. – М., 1983. – 243 с.
304. Педагогика. Педагогические теории, системы, технологии / Под ред. С. А. Смирнова. – М., 2000. – 184 с.
305. Педагогика. Учеб. пособие / Под ред. П. И. Пидкасистого. – М, 1998. – 307 с.
306. Педагогика: педагогические теории, системы, технологии / Под ред. С. А. Смирнова. – М.: Академия, 2003. – 283 с.
307. Педагогика: Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов / Ю. К. Бабанский, В. А. Сластенин Н. А. Сорокин и др. / Под ред. Ю. К. Бабанского. – М., Просвещение, 1988. – 479 с.
308. Лозова В. І. Теоретичні основи виховання і навчання: Навч. посібник / В. І. Лозова, Г. В. Троцько. – Харків, 2002. – 198 с.
309. Педагогічний словник / За ред. Ярмаченка М. Д. – К.: Пелагогічна думка, 2001. – 516 с.
310. Перепелиця М. Державна молодіжна політика в Україні (регіональний аспект): автореф. дис. на здобуття вченого ступеня канд. політ. наук зі спеціальності 23.00.02 „Політичні інститути та процеси” / М. Перепелиця; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. – К., 2001. – 19 с.
311. Пионерия и скаутизм: от конфронтации к сотрудничеству. – Киев: „Молодь” Ов. ЦК ЛКСМ України, 1991.
312. Пионерская правда: газета. – 1954–1991 pp.
313. Підручна книжечка пластуна і пластунки. – Нью-Йорк, 1990. – 58 с.
314. Пінкевич А. П. Педагогіка / А. П. Пінкевич. – М.: Працівник освіти, 1926. – 184 с.
315. Пісоцький В. Ідея толерантності в етиці Григорія Сковороди / В. Пісоцький // „Людина і світ”. – 1999. – № 10. – С. 49–51.
316. Пласт [Текст]: [довідка про організацію] // Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В. Г. Кремень. – К.: „Юрінком Інтер”, 2008. – С. 684.
317. Пласт. Коротка історія українського Пласту. Мета організації. Ідейні основи виховання. Організаційні схеми та засоби виховання пластунів [Текст] / Укл. Я. М. Шуль // Учнівські об'єднання. – Тернопіль: Видавництво Астон, 2006. – С. 9–13.

318. Пласт НСОУ – Станиця Кіровоград [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://plastkir.at.ua/publ/16-1-0-36>
319. Пласт в Криму // Пласт в Криму // Аргументы недели – Крым [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.youtube.com/watch?feature=player_embedded&v=-WiHIUS7ns0
320. Пластовий портал. Сторінки. Виховна система [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.plast.org.ua/about/education>.
321. Пластовий портал. Сторінки. Мета Пласту [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.plast.org.ua/about/goal/>.
322. Пластовий портал. Сторінки. Про Пласт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.plast.org.ua/about/plast/>.
323. „Пласт” Севастополя: Вифлеємський вогонь у Криму // Телерадіокомпанія Міністерства оборони України „Бриз” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://youtu.be/Yya4T393mzl>
324. Плющ В. Скавтизм в Україні // Пластовий шлях. – Ч.3 (42). – 1974. – С. 41.
325. Погодина А. А. Толерантність: термин, смысл, позиция, программа / А. А. Погодина // *История*. – 2002. – №11. – 205 с.
326. Погорелов С. Т. Воспитание и культура [Текст] / С. Т. Погорелов // *Просветитель*. – М., 2007. – № 2. – 187 с.
327. Подласый И.П. Педагогика: 100 вопросов – 100 ответов: учеб. пособие для вузов / И. П. Подласый. – М.: ВЛАДОС-пресс, 2004. – 365 с.
328. Поливанов Е. И. Педагогические идеи Л. Н. Толстого как средство гуманистического воспитания подростков: дис. на соискание ученой степени канд. пед. наук по специальности 13.00.01 „Общая педагогика, история педагогики и образования” / Е. И. Поливанов; Ин-т общ. образования М-ва образования Рос. Федерации. – Москва, 2001. – 116 с.
329. Политический словарь [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://enc-dic.com/politic/Tolerantnost-4754.html>.
330. Политология: Энциклопедический словарь / *Общ. ред. и сост. Ю. И. Аверьянов*. – М.: Изд-во Моск. коммерч. ун-та, 1993. – С. 393.
331. Поліщук Ю. Й. Сучасні українські молодіжні об'єднання і національне виховання підростаючого покоління / Ю. Й. Поліщук // *Пед. науки: Зб. наук. пр. / Сум. держ. пед. ун-т ім. А. С. Макаренка*. – Суми, 2001. – С. 44–51.
332. Поліщук Ю. Й. Соціально-педагогічна діяльність сучасних громадських молодіжних об'єднань як фактор морального розвитку особистості / Ю. Поліщук // *Наук. зап. Сер. Педагогіка / Терноп. держ. пед. ун-т ім. В. Гнатюка*. – Т., 2003. – № 3. – С. 18–25.
333. Положення про Всесоюзну піонерську організацію. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sovietthings.narod.ru/Polozheniye_o_VPO_imeni_V_I_Lenina.htm

334. Поляков С. Д. Психопедагогика воспитания / С. Д. Поляков. – М., 1996. – 207 с.
335. Пометун О. Формування духовності учнів засобами суспільствознавчих дисциплін / О. Пометун // Шлях освіти. – 2006. – № 3. – С. 26–28.
336. Попова З. Д. Основные черты семантико-когнитивного подхода к языку. Т.1. / З. Д. Попова, И. А. Стернин // Антология концептов. – Волгоград: Парадигма, 2005. – 307 с.
337. Посохова Л. А. Этические взгляды Альберта Швейцера в контексте современных проблем гуманизации образования: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. пед. наук по специальности 13.00.01 „Общая педагогика, история педагогики и образования” / Л. А. Посохова; Сочин. гос. ун-т туризма и курорт. дела. – Сочи, 2003. – 20 с.
338. Приходько В. М. Роль скаутизму у вихованні громадських якостей молоді / В. М. Приходько // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки: Зб. наук. пр. / АПН України. Ін-т педагогіки і психології проф. освіти, Запоріж. облас. ін-т післядиплом. пед. освіти. – К.; Запоріжжя, 2001. – Вип. 21. – С. 108–112.
339. Про відзначення 90-річчя створення комсомолу України : постанова від 1 квітня 2009 р. № 1221–VI. Україна. Верховна Рада / Голос України: газета Верховної Ради України: Редакція газети „Голос України”, 2009. – № 62 (7 квітня). – С. 9.
340. Про кількість та склад населення України за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року // Урядовий кур’єр. – 2002. – № 244. – С. 11.
341. Програма Федерації дитячих організацій України „Я – родина – Батьківщина” // Позакласний час. – 2004. – № 9–10. – С. 20–26.
342. Программа и Устав КПСС. – М.: ИПЛ, 1962. – С. 255.
343. Прохоров Д. А. В. І. Ленін про принципи комуністичного виховання молоді / Д. А. Прохоров, П. Г. Калько // Наук. праці з історії КПРС. – К., 1969. – Вип. 34. – С. 144
344. Психологическая энциклопедия [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://enc-dic.com/enc_psy/Tolerantnost-26641.html Психологія: Слов. / Под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – М.: Политиздат, 1990. – 148 с.
346. Психосемиотика познавательной деятельности и общения: Межвуз. сб. научн. тр. – М., 1988. – С. 93–114.
347. Пуховська Л. П. Європейський вимір шкільної та педагогічної освіти: етапи розвитку / Л. П. Пуховська // Післядипломна освіта в Україні. – 2008. – № 2. – С. 80–82.
348. Пушкина И. М.. Генезис идей К. Н. Вентцеля как основоположника космической педагогики: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. пед. наук по специальности 13.00.01 „Общая

педагогика, история педагогики и образования” / И. М. Пушкина; Архангельский гос.тех ун-т. – Архангельск, 2007. – 20 с.

349. Радяньский Крим: газета. – 1954–1991 pp.

350. Ремшмидт Х. Подростковый и юношеский возраст: проблемы становления личности / Х. Ремшмидт. – М., 1994. – 344 с.

351. Рішення Конституційного Суду України у справі щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень Конституції Автономної Республіки Крим та Закону України „Про затвердження Конституції Автономної Республіки Крим” від 16 січня 2003 р. № 1-рп/2003 // Вісник Конституційного суду України. – 2003. – № 1.

352. Роджерс К. К науке о личности / К. К. Роджерс // История зарубежной психологии. – М., 1986. – С. 209

353. Рожков М. И. Детские организации: возможности выбора: методическое пособие для организаторов детского движения / М. И. Рожков, А. В. Волохов. М., 1996. – 112 с.

354. Ролз Дж. Идеи блага и приоритет права / Дж. Ролз // Современный либерализм: Джон Ролз, Рональд Дворкин, Исайя Берлин, Уилл Кимлика, Майкл Дж. Сэндел, Джереми Уолдрон, Чарльз Тейлор / Пер. с англ. Л. Б. Макеевой. – М.: Прогресс–Традиция: Дом интеллектуальной книги, 1998. – 344 с.

355. Российская универсальная энциклопедия [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://gatchina3000.ru/great-soviet-encyclopedia/bse/106/980.htm>.

356. Рудяков А. Н. Язык, или Почему люди говорят (опыт функционального определения естественного языка) / А. Н. Рудяков. – К.: Грамота, 2004. – 154 с.

357. Ручкин Б. А. Комсомольская элита в советский и постсоветский периоды развития страны / Б. А. Ручкин // „Знание. Понимание. Умение”. – 2010. – № 6 – История. – С. 25–28.

358. Савинова О. Н. Роль средств массовой информации в формировании толерантности общества / Межкультурный диалог: Лекции по проблемам межэтнического и межконфессионального взаимодействия. – М.: Изд. РУДН, 2003. – 205 с.

359. Савченко В. За ширмой фирмы / В. Савченко // Крымский комсомолец. – 1987. – 26 сентября.

360. Саенко С. Дитячі громадські організації як елемент громадянської освіти / С. Саенко // Директор школи (Шкільний світ). – 2005. – № 34. – С. 28–29.

361. Сазонов В. Н. Воспитание на основе потребностей человека / В. Н. Сазонов // Педагогика. – 1992. – № 2. – С. 34.

362. Сайфутдинова Г. Б. Воспитание детей у татар в доиндустриальную эпоху [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://izvestia.asu.ru/2008/4-5/hist/TheNewsOfASU-2008-4-5-hist-35.pdf>

363. Сайфутдинова Л. Р. Формирование коммуникативной культуры подростков в условиях временного детского объединения / Л. Р. Сайфутдинова. – Кострома, 2005. – 180 с.
364. Самодеятельные объединения молодежи: вопросы и ответы. – К.: Об-во „Знание” УССР, 1989. – 32 с.
365. Селиванов В. С. Основы общей педагогики: Теория и методика воспитания / В. С. Селиванов. – М., 2002. – 207 с.
366. Сергійчук В. Український Крим / В. Сергійчук. – Київ, Українська Видавнича Спілка, 2001. – 304 с.
367. Серіщев Я. М. Правда про ленінський комсомол і вигадки фальсифікаторів / Я. М. Серіщев // Наук. праці з історії КПРС. – К., 1974. – Вип.70. – С. 18–30.
368. Симонов П. В. Личность. Темперамент. Характер / П. В. Симонов, П. М. Ершов. – М., 1984. – 274 с.
369. Синельникова Л. Н. Роль концепта толерантность в формировании демократического общества // Л. Н. Синельникова. Жизнь текста, или Текст жизни: избр. работы в 3-х т. – Луганск: Знание, 2005. – 157 с.
370. Ситаров В. А., Маралов, В. Г. Педагогика и психология ненасилия в образовательном процессе: уч. пособие для студентов высших педагогических учебных заведений / Под ред. В. А. Слостенина. – М., 2000. – 216 с.
371. Скавтинг у Савіцькій Росії // Молоде життя: часопис українського Пласту. – Ч. 2. – Львів, 15 березня 1925. – 69 с.
372. Скаутинг. Книга для скаута. – Женева, 1993. – 125 с.
373. Славный путь Ленинского комсомола, т. 1–2, М., 1974. – 44 с.
374. Словарь русского языка XI–XVII вв. – М., 1976. – 344 с.
375. Словарь русского языка, М.: Русский язык, Академия Наук СССР, Институт русс. языка, т. 1. – 322 с.
376. Словарь синонимов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://enc-dic.com/synonym/Tolerantnost-85998.html>
377. Словарь современного литературного языка, т. 15. – М., 1963. – 538 с.
378. Смирнов В. И. Общая педагогика в тезисах, дефинициях, иллюстрациях. – М., 1999. – 416 с.
379. Соколов М. Ю. Проблема толерантності в інформаційному просторі: дис. на здобуття вченого ступеня канд. політ. наук зі спеціальності 23.00.03 – „Політична культура та ідеологія” / М. Ю. Соколов; Київський національний ун-т імені Тараса Шевченка. – К., 2007. – 200 с.
380. Солдатова Г. У. Жить в мире с собой и другими: Тренинг толерантности для подростков / Г. У. Солдатова, Л. А. Шайгерова, О. Д. Шарова. – М.: Генезис. 2000. – 112 с.
381. Соловейчик С. Час ученичества. Учение с увлечением / С. Соловейчик. – М., 1986. – 254 с.

382. Солодовникова Н. До питання про виховання толерантної поведінки у дошкільників // Гуманізація навчально-виховного процесу: збірник наукових праць, Спецвипуск 4 / За заг. ред. проф. В. І. Сипченка. – Слов'янськ, 2010. – Ч. 1. – С. 242.
383. Сорокин Ю. А. Теоретические и прикладные проблемы речевого общения / Ю. А. Сорокин, Е. Ф. Тарасов, А. М. Шахнарович. – М., 1979. – С. 67.
384. Сорочинская Е. Н. Подготовка социальных педагогов детско-юношеских объединений / Е. Н. Сорочинская. – Ростов/н/Д, 1996. – 244 с.
385. Социокинетика: стратегия и тактика детского движения нового века / Литвак, Р. А. Необходимость поддержки социума / Р. А. Литвак. – М., 2003. – С. 317–323.
386. Социологический словарь [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://enc-dic.com/sociology/Tolerantnost-9001.html>.
387. Социологический энциклопедический словарь / Г. В. Осипов. – М.: М-Норма, 1998. – 480 с.
388. Социология межэтнической толерантности / Отв. ред. Л. М. Дробижева. – М.: Изд-во Института социологии РАН, 2003. – 222 с.
389. Сочинения Филарета, Митрополита Московского. – Москва, 1873. – 280 с.
390. Справочник разведчика // АО Диалог. Региональная организация российских юных разведчиков (скауты). – М., 1992. – С. 54.
391. Станиця Севастополь НСОУ „Пласт” [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://plast.ukrlife.org/2002.htm>.
392. Створено СРСР // Книжковий клуб [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bookclub.ua/ukr/news/news.html?id=2296>.
393. Степанов П. Как воспитать толерантность? / П. Степанов // Народное образование, 2001. – № 9. – С. 91–97.
394. Степанов П. В. Воспитание толерантности у школьников: теория, методика, диагностика / Под ред. Л. И. Новиковой. – М.: АПК и ПРО, 2003. – 84 с.
395. Стернин И. А. О национальном коммуникативном сознании / И. Стернин // Лингвистический вестник. – Вып. 4. – Ижевск, 2002. – С. 87–94.
396. Стефановская Г. А. Педагогика: наука и искусство. – М.: Совершенство, 1998. – 368 с.
397. Стоян А. Н. Парти́йне керівництво діяльністю комсомолу по вихованню студентської молоді (1966 – 1970 рр.) / А. Н. Стоян // Наук праці з історії КПРС. – К., 1975. – Вип. 71. – С. 84–92.
398. Стоян А. Н. Некоторые вопросы партийного руководства коммунистическим воспитанием молодежи в студенческих отрядах (1962 – 1978 гг.): (Из опыта деятельности Компартии Украины) / А. Н. Стоян, Л. А. Марченко // Науч. труды по истории КПСС. – Киев, 1980. – Вып. 107. – С. 88–95.

399. Стратегия гуманизма: (Из опыта работы научно-учебного комплекса НТУ „ХПИ”–ХГУ „НУА”) [Текст] / Под ред.: В. И. Астаховой, Л. Л. Товажнянского. – Х.: Изд-во НАУ, 2004. – 211 с.
400. Суріна Г. Ю. Толерантність у концепції гуманної педагогіки Ш. О. Амонашвілі. Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка / Г. Ю. Суріна. – Житомир, 2007. – С. 115–118.
401. Сухомлинский В. А. О воспитании. 2-е изд. / В. А. Сухомлинский. – М., 1975. – 252 с.
402. Сухомлинська О. В. Сучасні цінності у вихованні / О. В. Сухомлинська // Шлях освіти. – 1996. – № 1. – С. 17–28.
403. Сухомлинський В. О. Народження громадянина / В. О. Сухомлинський // Вибр. твори: В 5 т. – К.: Рад. школа, 1977. – Т. 3. – С. 322–338.
404. Так живут в Артеку. – М., 1962. – 134 с.
405. Татарова С. П. Формирование толерантности как основа предупреждения насилия в подростковой среде С. П. Татарова // Дополнительное образование и воспитание. – М., 2007. – № 2. – С. 35–38.
406. Теория и методика пионерской и комсомольской работы в школе. – М., 1976. – 394 с.
407. Терентьев В. П. Деятельность парторганизаций вузов УССР по воспитанию у студентов трудолюбия на примерах коллективов учебных заведений / В. П. Терентьев // Науч. труды по истории КПСС. – Киев, 1983. – Вып. 124. – С. 38–43.
408. Тетерский С. Детские организации: опыт, проблемы, поиски: [Об Общероссийской общественной организации „Детские и молодежные социальные инициативы”. Программы организаций] / С. Тетерский // Воспитание школьников. – 1999. – № 6. – С. 12–15.
409. Технология терапевтической дидактики в аспекте формирования толерантности подростков [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://psyjournals.ru/psyjournals.ru/psyedu/2007/n2/Zaidman_Mogeikina.shtml
410. Тимошук О. Молодіжний рух у фінансовому полоні / О. Тимошук // „Дзеркало тижня” – № 25, 03 Липень 2010. – С. 44.
411. Тимченко Н. А. Формування громадянської компетентності через роботу дитячої організації Н. А. Тимченко // Виховна робота в школі. – 2006. – № 10. – С. 40–43.
412. Тищенко Ю. А. Генезис феномену толерантності: від філософської категорії до політичного чинника у сфері міжетнічних відносин / Ю. А. Тищенко // Стратегічні пріоритети. – 2007. – № 4 (5). – С. 62–68.
413. Ткачук І. Х. Партійне керівництво діяльністю комсомолу по вихованню молоді на традиціях партії та народу в умовах розвинутого соціалізму (1961–1971 рр.) / І. Х. Ткачук // Наук. праці з історії КПРС. – К., 1974. – Вып. 70. – С. 96–102.
414. Тлумачний словник російської мови В. Даля. – М., 1998. – 506 с.

415. Товарищ. Спутник пионера / Сост. В. И. Николаев, Ю. Е. Ривес. – М.: Молодая гвардия, 1983. – С. 131–149.
416. Толерантність в системі ставлень суб'єкта політичної активності / І. Жадан, Н. Шовкопляс // Соціально-психологічний вимір демократичних перетворень в Україні / ред. кол. С. Д. Максименко, М. Й. Боришевський, В. Т. Циба та ін. – К., 2003. – С. 450–459.
417. Толерантність: сфера міжконфесійних відносин. Релігієзнавчий аналіз / Упор., автор передм. Л. О. Филипович. – К.: ЦеРІС, 2004. – Вип. 2. – 189 с.
418. Толерантное сознание и формирование толерантных отношений: Теория и практика: Сборник научно-методических статей (под ред. Бондыревой С. К.) Изд. 2-е, стереотип. – М.: МПСИ; Воронеж: МОДЭК. – 2003. – С. 9–20.
419. Толерантность / Под общей ред. М. П. Мчедлова. – М.: Республика, 2004. – 304 с.
420. Толерантность в современной цивилизации: материалы международной конференции. Екатеринбург, 14–19 мая 2001 года [Текст] / Под ред. Хомякова М. Б. – Екатеринбург: Изд-во Урал, ун-та, 2001. – 292 с.
421. Толерантность / Общ. ред М. П. Мчедлова. – М.: Республика, 2004. – 416 с.
422. Толковый идеографический словарь русских существительных / Под ред. проф. Л. Г. Бабенко. – М., 2005. – ТИСРС: 208.
423. Толковый словарь русского языка / Под ред. Д. Н. Ушакова. – М., 2006. – 327 с.
424. Топіліна І. О. Діяльність НСОУ „Пласт” у місті Севастополі / І. О. Топіліна // Практична психологія та соціальна робота. – 2005. – № 8. – С. 23–25.
425. Торжественное обещание // Братство православных разведчиков-следопытов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://bprs.at.ua/index/torzhestvennoe_obeshhanie/0-22.
426. Траф'як М. В. Партійне керівництво діяльністю комсомолу республіки по дальшому піднесенню ідейно-виховної та культурно-масової роботи на селі (1966 – 1970) / М. В. Траф'як // Наук. праці з історії КПРС. – К., 1975. – Вып. 79. – С. 106–112.
427. Троцко Г. В. Українські дитячі та молодіжні громадські організації: Навч. посіб. / Г. В. Троцко, І. М. Трубавіна, Т. М. Хлебнікова. – Х., 1999. – 206 с.
428. Тумашов А. В. Передумови та історичні наслідки розпаду СРСР та Організації Варшавського Договору [Електронний ресурс] / А. В. Тумашов, Й. Й. Савич. – Режим доступу: <http://copy.yandex.net/?fmode=envelope&url=http%3A%2F%>.
429. Тягло О. Толерантність сьогодні / О. Тягло // День. – № 87. – субота, 19 травня 2001. – С. 3.

430. Українська Радянська енциклопедія. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://leksika.com.ua/13690923/ure/leninska_komunistichna_spilka_molodi_ukrayini
431. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. – К.: Либідь, 1997. – 373 с.
432. Ушинський К. Д. Про народність в громадському вихованні // Твори: В 6 т. / К. Д. Ушинський – К.: Рад. шк., 1954 р. – Т. 1. – 254 с.
433. Фартушняк А. К. Розвиток Комуністичною партією ленінських ідей про залучення комсомолу і молоді до управління державою / А. К. Фартушняк // Наук. праці з історії КПРС. – К., 1974. Вип. 70. – С. 9–17.
434. Федерация дитячих організацій України. Наша історія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://fdo-olya.narod2.ru/history.htm>.
435. Философские и лингвокультурологические проблемы толерантности. Коллективная моногр. / Отв. ред. Н. А. Купина и М. Б. Хомяков. – М.: ОЛМАПРЕСС, 2005. – 542 с.
436. Философский энциклопедический словарь / Редакторы–составители: Е. Ф. Губский, Г. В. Кораблева, В. А. Лутченко. – М.: Инфра–М, 1999. – 576 с. – (Библиотека словарей ИНФРА–М).
437. Філіппов Ю. Молодіжні громадські організації як одні з найважливіших інститутів трудової соціалізації молоді людини / Ю. Філіппов / Соціальна педагогіка: теорія та практика: Методичний журнал. – Луганськ: Видавництво ЛНПУ ім. Тараса Шевченка „Альма–матер”, 2008. – № 1. – С. 23–29.
438. Философский энциклопедический словарь / В. И. Шинкарук. – К.: Абрис. – 2002. – 742 с.]
439. Формановская Н. И. Речевой этикет и культура общения / Н. И. Формановская. – М.: Высшая школа, 1989. – 244 с.
440. Формирование толерантности у подростков в условиях работы детских общественных объединений [Текст] / Г. Е. Контров. – Ярославль, 2004. – 151 с.
441. Фришман И. Воспитание патриота и гражданина в детском общественном объединении / И. Фришман // Народное образование: Общественно-педагогический журнал. – М., 2005. – № 2. – С. 145–151.
442. Хараш А. У. Личность в общении // Общение и оптимизация совместной деятельности / А. У. Хараш. – М., 1987. – 302 с.
443. Харісов Л. А. Іслам: виховання і освіта [Про виховний потенціал ісламу] Л. А. Харісов // Педагогіка. – 2001. – № 8. – С. 56–61.
444. Харламов И. Ф. Педагогика: Учеб. пособие И. Ф. Харламов. – М.: Высш. шк., 1990. – 576 с.
445. Харченко С. Я. Подготовка учителей к работе с детскими общественными объединениями / С. Я. Харченко. – Луганск, 1992. – 245 с.

446. Хомяков М. Б. Толерантность и современная цивилизация // Толерантность. Под общ. ред. М. Б. Хомякова, С. М. Хаммела. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2000. – 238 с.
447. Хорева Е. М. Общественные объединения и ученическое самоуправление / Дополнительное образование и воспитание. – М., 2006. – № 9. – С. 44–46.
448. Про переселення українських родин до Криму 1955 р. – ЦДАВОВУ: Ф. 4626. – Оп. 3. – Спр. 50. – Арк. 1, 31, 39, 60.
449. О состоянии народного образования в СССР. – ЦДАГОУ. – Ф. 57. – Оп. 2. – Спр. 140. – Арк. 7
450. Отчет попечителя Киевского учебного округа о состояниі мужских гимназій и прогимназій за 1919 годъ. – ЦДАГОУ. – Ф. 7. – Оп. 1. – Од. 36. 21. – Арк. 5.
451. Неформальні об'єднання в СРСР. – ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 16. – Спр. 85. – ЦДАГОУ. – Ф. 7. – Оп. 20. – Спр. 795. – Арк. 58–59.
452. Повідомлення начальника Подільського Губернського управління від 9 березня 1914 р. про спроби формування скаутських загонів з польської молоді. Скаутський закон і пісня скаутів. – ЦДІАУ у Києві. – Ф. 274. – Оп. 5. – Спр. 9. – Арк. 205–209.
453. Розпорядження попечителя Київського навчального округу положення про організацію „Юныхъ развѣдчиковъ”. – ЦДІАУ у Києві. – Ф. 707. – Оп. 229. – Спр. 2. – Арк. 643, 647.
454. Чекирда І. І. Діяльність Комуністичної партії України по трудовому вихованню студентської молоді (1960 – 1966 рр.) / І. І. Чекирда // Наук. праці з історії КПРС. – Киев, 1971. – Вип. 43. – С. 108–115.
455. Чернилевский Д. В. Дидактические технологии в высшей школе / Д. В. Чернилевский. – Л., 2002. – 205 с.
456. Черных В. Е. Современные методы изучения скаутинга. Методология исследования истории, экономики и культуры российской провинции. Сборник научных трудов участников IX научной конференции / В. Е. Черных. – Кострома, 2001. – С. 85–93.
457. Черных В. Е. История скаутинга [Электронный ресурс] / В. Е. Черных. – Режим доступа: <http://ns-scouts.narod.ru/history.htm>
458. Чиренко Н. В. Виховання власної гідності підлітків у дитячому об'єднанні: автореф. дис. на здобуття вченого ступеня канд. пед. наук. зі спеціальності 13.00.07 „Теорія та методика виховання” / Н. В. Чиренко; Ін-т проблем виховання НАПН України. – К., 2012. – 20 с.
459. Чічановський А. А. Толерантність культур як умова функціонування глобального інформаційного простору // Українська журналістика в контексті світової: Зб. наук. праць / За заг. ред. В. І. Шкляра. – Вип. 5. – К., 2001. – С. 88–94.

460. Что есть скаутинг [Текст]: Книга для скаутского лидера / Всемирная Организация Скаутского движения; Авт. текста Л. А. Бондарь. – Репринт. издание. – Симферополь: Таврида, 1994. – 112 с.
461. Чурбанов В. Неформальные объединения и перестройка: надежды и тревоги / А. Нелюбин, В. Чурбанов // Неформалы: кто они? Куда зовут? (сборн. стат.). – М., 1990. – 156 с.
462. Шапарь В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник / В. Б. Шапарь. – Х.: Прапор, 2005. – 640 с.
463. Швачко О. Толерантність як психолого-соціальний феномен // „Соціологія: теорія, методи, маркетинг” / О. Швачко. – 2001. – С. 137–152.
464. Шелестова Л. Дитяче об'єднання: можливості впливу на особистісне становлення Л. Шелестова / Рідна школа. – 2006. – № 2. – С. 20–22.
465. Шободоева А. Российский скаутинг: история, теория, практика / А. Шободоева. – Омск : изд-во госпедуниверситета, – 1995. – 254 с.
466. Шубинский В. С. Человек как цель воспитания / В. С. Шубинский // Педагогика. – 1992. – 263 с.
467. Энциклопедический словарь: В 82 тт. и 4 доп. тт. / Ф. А. Брокгауз, И. А. Эфрон. – М.: Терра, 2001. – 40726 с.
468. Эстафета пионерских поколений. – М., 1972. – 154 с.
469. Юный ленинец: газета. – 1954 – 1991 pp.
470. Якушик В. Современное государство переходного типа (теоретические и методологические аспекты): автореф. дисс. на соискание ученой степени д-ра по специальности 23.00.02 „Политические науки” / В. Якушик; Національний університет „Кієво-Могилянська академія”. – К., 1992. – 20 с.
471. Ярославенко С. Рік народження 1917: передісторія зародження та перші кроки існування піонерського руху в СРСР. – „Молодий більшовик”. – Харків–Одеса, 1932. – 195 с.
472. Кашуб В. Высшая ценность – ребенок / В. Кашуб // Дрим Тим. – Спецвыпуск. – М., 1995. – № 4. – 28 с.
473. О крымских караимах // Православная жизнь: прилож. к журн. „Православная Русь”. – 1966. – № 5. – С. 9–10.
474. Офіційний сайт Асоціації кримських караїмів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://karai.crimea.ua/>
475. Звягельский Р. Судьба дала мне шанс, беседа с Ф. М. Бурлацким / Р. Звягельский // „Российский адвокат”. – 2007. – № 5 – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://gra.litsa.ru/magazine.php?m=60&a=3>

АРХІВНІ ДЖЕРЕЛА

476. О состоянии воспитательной и спортивной работы по месту жительства. Решение 698, из протокола № 25. – ДААРК. – Ф. Р. – 1024. – Оп. 6. – Д. 1030. – Л. 4–6.

477. Дома художественного воспитания детей. Типовое положение об областном и краевом доме художественного воспитания детей. – ДААРК. – Ф. Р. – 652. – Оп. 15. – Д. 347. – Лл. 1–4.

478. Информации и докладные записки В ЦК ВЛКСМ о первых днях занятий в сети комсомольского просвещения, о работе пионерских организаций, о ходе подготовки и итогах летнего отдыха пионеров и школьников области. Письма ОК ВЛКСМ о комсомольской работе. – ДААРК. – Д. 593. – № кор. 54. – Л. 59.

479. Информации, докладные записки, справки, отчеты обкома комсомола в ЦК ВЛКСМ и ЦК ЛКСМ Украины о выполнении постановлений центральных партийных, советских и комсомольских органов Всесоюзном политическом просвещении и научно-атеистической пропаганде. – ДААРК. – Д. 857. – № кор. 78. – Л. 68.

480. Информации, справки, докладные записки обкома комсомола в ЦК ВЛКСМ и ЦК ЛКСМ Украины о шефской работе комсомольцев, о ходе и об итогах проведения смотра физической подготовки молодежи области. – ДААРК. – Д. 828. – № кор. 75. – Л. 81.

481. Информации, справки, отчеты обкома комсомола в ЦК ВЛКСМ и ЦК ЛКСМ Украины по вопросам массовой политизации, культурной и агитационно-пропагандной работе. – ДААРК. – Д. 805. – № кор. 73. – Л. 35.

482. Информации, справки, отчеты работников ОК в ЦК ВЛКСМ и ЦК ЛКСМ Украины по вопросам оргмассовой, культурной, агитационно-просветительной, спортивной и оборонно-массовой работам в области. – ДААРК. – Д. 906. – № кор. 82. – Л. 110.

483. Информация обкома комсомола в ЦК ВЛКСМ о работе комсомольских организаций с детьми, подростками и иностранными студентами мединститута в летний период, о шефской работе комсомольцев над стройкой Северо-Крымского канала. – ДААРК. – Д. 925. – № кор. 85. – Л. 52.

484. О подготовке и проведении летнего отдыха детей в пионерских лагерях. Информации, справки, статистические отчеты. – ДААРК. – Ф. Р. – 3776. – Оп. 1. – Д. 85. – Лл. 1–115.

485. О подготовке и проведении оздоровительных мероприятий летнего отдыха детей. Из протокола заседания Приморьского райисполкома от 20.04.1955 г. №14. – ДААРК. – Ф. Р. – 1050. – Оп. 2. – Д. 41. – Лл. 28.

486. О проведении детских оздоровительных мероприятий, организации пионерских лагерей и детских оздоровительных площадках. Из протокола

№13 заседания Исполкома. – ДААРК. – Ф. Р. – 1033. – Оп. 5. – Д. 73. – Л. 124.

487. О проведении оздоровительной кампании детей в пионерском лагере в/ч 20827 за 1959 г. „Алсу-2”. Отче п/л „Алсу-2”. ДААРК. – Ф. Р. – 3776. – Оп. 1. – Д. 282. – Лл. 41–45.

488. О работе Керченского горкома комсомола по организации летнего отдыха молодежи и школьников. – ДААРК. – Д. 699. – № кор. 64. – Л. 120.

489. О работе летней оздоровительной кампании Камышбурунского пионерлагеря им. 40-летия Октября за 1959 г. Отчет пионерского лагеря. – ДААРК. – Ф. Р. – 3776. – Оп. 1. – Д. 282. – Лл. 47–52.

490. О работе пионерлагерей. Справки, отчеты, информации. – ДААРК. – Ф. Р. – 3776. – Оп. 1. – Лл. 1–133.

491. О работе пионерских лагерей летом. Директивы Союза обществ Красного Креста и Красного Полумесяца СРСР. – ДААРК. – Ф. Р. – 3542. – Оп. 2. – Д. 67. – Лл. 13.

492. О работе пионерского лагеря „Южный” завода им. С. Орджоникидзе за 1959 г. – ДААРК. – Ф. Р. – 3776. – Оп. 1. – Д. 282. – Лл. 30–33.

493. О работе туристического лагеря для старшеклассников „Ленинград”. Докладная записка. – ДААРК. – Ф. Р. – 3776. – Оп. 1. – Д. 1384. – Лл. 1–8.

494. О работе пионерского лагеря завода им. Войкова за 3 смены 1957 г. с 10 июня по 26 августа 1957 г. Отчет начальника лагеря. – ДААРК. – Ф. Р. – 3776. – Оп. 1. – Д. 192. – Лл. 57–79.

495. О работе Ялтинского оздоровительного лагеря за период с 24.04 по 20.07.1959 г. Отчет лагеря. – ДААРК. – Ф. Р. – 3776. – Оп. 1. – Д. 282. – Лл. 66–76.

496. О регистрации устава общественного объединения Малая академия наук школьников Крыма „Искатель”. Постановление № 154, из протокола № 15 от 16.06.1992 г. – ДААРК. – Ф. Р. – 4973. – Оп. 1. – Д. 79. – Лл. 81–95.

497. О студентах, школьной молодежи и пионерах. Протоколы заседаний областного Совета пионерской организации им. В. И. Ленина. – ДААРК. – Д. 975. – № кор. 91. – Л. 21.

498. О студентах, школьной молодежи и пионерах. Протоколы заседаний областного Совета пионерской организации им. В. И. Ленина. – ДААРК. – Д. 977. – № кор. 93. – Л. 21.

499. О ходе детской оздоровительной кампании в профсоюзных пионерских лагерях Крымской области. Справка. – ДААРК. – Ф. Р. – 3776. – Оп. 1. – Д. 232. – Лл. 16–17.

500. О Ялтинских стационарных пионерских лагерях „Смена” и „Жемчужный берег”. Решение 182 Крымоблисполкома из протокола 7 от 5 апреля 1974 г. – ДААРК. – Ф. Р. – 3287. – Оп. 7. – Д. 1975. – Лл. 7, 20, 76–84.

501. Об итогах организации летнего отдыха детей и служащих в 1958 г. профсоюзными организациями Крымской области. Доклад секретаря Крымского обласного сонета профсоюзов на заседании Президиума Крымоблсовпрофсоюза. – ДААРК. – Ф. Р. – 3776. – Оп.1. – Д. 232. – Лл. 6–11.

502. Об итогах работы пионерских лагерей в I смену. Постановление Крымского Президиума Крымского областного совета профсоюзов. – ДААРК. – Ф. Р. – 3776. – Оп. 1. – Д. 232. – Лл. 3–5.

503. План работы детского клуба ДВМФ на осенне-зимний период. – ДААРК. – Ф. Р. – 20. – Оп. 8. – Д. 30. – Лл. 96–98.

504. Протокол заседаний областного Совета пионерской организации им. В. И. Ленина. – ДААРК. – Д. 1062. – № кор. 109. – Л. 18.

505. Протоколы и стенограммы I–III пленумов ОК о задачах по организационно-политическому укреплению первичных комсомольских организаций и роли комсомольцев в учебно-воспитательном процессе школы. – ДААРК. – Д. 920. – № кор. 84. – Л. 185.

506. Сведения о художественном воспитании детей. – ДААРК. – Ф. Р. – 652. – Оп. 15. – Д. 347. – Л. 5.

507. Справка работников обкома комсомола о работе Бахчисарайского Дома пионеров. – ДААРК. – Д. 781. – № кор. 71. – Л. 59.

508. Справка работников отдела обкома комсомола о б организации летнего труда и отдыха пионеров и школьников в Бахчисарайском районе. – ДААРК. – Д. 834. – № кор. 76. – Л. 18.

509. Справка работников отдела обкома комсомола по вопросам организационной работы в городских, районных, комсомольских организациях о выполнении постановлений и решений XXI съезда КПСС и социалистических обязательств. – ДААРК. – Д. 830. – № кор. 75. – Л. 77.

510. Справка работников отдела ОК об организации летнего отдыха пионеров и школьников; о подготовительной работе Сакской пионерской организации к 40-летию Всесоюзной пионерской организации им. В. И. Ленина. – ДААРК. – Д. 889. – № кор. 80. – Л. 23.

511. Справки и информации горкомов и райкомов комсомола в ОК ЛКСМУ о состоянии пионерской работы в школах–интернатах и проведении летнего отдыха пионеров и школьников области, о проведении летнего отдыха пионеров и школьников области, о работе членов секции юннатов на школьных кроликофермах в Красноперекопском районе; об итогах соревнования школьных коллективов по участию в охране природы Крыма. – ДААРК. – Д. 864. – № кор. 78. – Л. 86.

512. Справки и информации работников общего отдела обкома комсомола в ЦК ВЛКСМ о работе пионерского лагеря „Артек”. – ДААРК. – Д. 705. – № кор. 65. – Л. 74.

513. Справки обкома комсомола в ОК КП Украины об участии комсомольских организаций в развертывании коммунистического соревнования среди комсомольцев и молодежи, об увековечении памяти

пионера-героя Вити Коробкова, о шефстве над Мисхорским детдомом. – ДААРК. – Д. 829. – № кор. 75. – Л. 22.

514. Справки работников отдела обкома комсомола о работе Евпаторийского городского совета пионерской организации им. В. И. Ленина о подготовке к летнему отдыху пионеров и школьников, об идейно-политическом воспитании школьников. – ДААРК. – Д. 864. – № кор. 78. – Л. 42.

515. Справки работников отдела учащейся молодежи и пионеров о трудовом воспитании пионеров и школьников в Старокрымском районе. – ДААРК. – Д. 713. – № кор. 65. – Л. 20.

516. Справки работников отделов и бригад по проверке и оказанию практической помощи на местах по вопросам организационной, идеологической, общеобразовательной, спортивно-оборонной, пионерской работе. – ДААРК. – Д. 927. – № кор. 98. – Л. 178.

517. Статистические отчеты обкома, горкомов и райкомов комсомола о составе комсомольских организаций по роду занятий, возрасту, образованию, комсомольскому стажу, национальности и распределению первичных организаций по типам и по количеству комсомольцев в них. – ДААРК. – Д. 711. – № кор. 65. – Л. 124.

518. Статистические отчеты обкома, горкомов и райкомов комсомола о составе комсомольских организаций по роду занятий, возрасту, образованию, комсомольскому стажу, национальности и распределению первичных организаций по типам и по количеству комсомольцев в них. – ДААРК. – Д. 738. – № кор. 67. – Л. 144.

519. Статистические отчеты обкома, горкомов и райкомов комсомола о численном составе и движении комсомольских организаций области за II полугодие 1951 г. – ДААРК. – Д. 602. – № кор. 55. – Л. 259.

520. Стенограмма II пленума ОК „Об итогах XIV съезда ВЛКСМ и задачах областной комсомольской организации по дальнейшему развитию массового движения „Мой личный вклад в строительство коммунизма”. – ДААРК. – Д. 900. – № кор. 81. – Л. 65.

521. Стенограммы V и VI пленумов ОК о задачах комсомольских организаций области по подготовке к 50-летию Великой Октябрьской социалистической революции и итогах июньского (1967 г.) Пленума ЦК КПСС. – ДААРК. – Д. 960. – № кор. 90. – Л. 110.

522. Стенограмма объединенного торжественного пленума обкома комсомола и Симферопольского горкома комсомола, посвященного 50-летию Великой Октябрьской социалистической революции. – ДААРК. – Д. 961. – № кор. 89. – Л. 37.

523. Стенограммы собрания областного комсомольского актива по итогам работы декабрьского пленума ЦК КПСС и совещания пионерских работников „Об улучшении деятельности пионерской организации области в свете решений III пленума ЦК ВЛКСМ” и обсуждении нового состава

областного Совета пионерской организации. – ДААРК. – Д. 968. – № кор. 90. – Л. 110.

524. Стенограмма I и II пленумов ОК „Об улучшении деятельности комсомольских организаций школ области”. – ДААРК. – Д. 1041. – № кор. 100. – Л. 111.

525. Стенограмма собрания комсомольского актива области по вопросу „Об итогах работы XVI съезда ВЛКСМ и XXI съезда ЛКСМ Украины и задачах комсомольской организации области”. – ДААРК. – Д. 1052. – № кор. 101. – Л. 108.

526. Стенограмма IV пленума обкома комсомола об участии комсомольских организаций Крымской области в подготовке и проведении фестивалей советской молодежи, в строительстве шахты „Крымская – комсомольская” – ДААРК. – Д. 770. – № кор. 70. – Л. 73.

527. Стенограмма V пленума обкома комсомола „О ходе выполнения социалистических обязательств III года семилетки Евпаторийской и Кировской районными комсомольскими организациями и участии комсомольцев и молодежи районов в борьбе за достойную встречу XXII съезда КПСС”. – ДААРК. – Д. 873. – № кор. 79. – Л. 92.

528. Стенограмма областного собрания комсомольско-физкультурного актива о ходе выполнения постановления ЦК КПСС и Совета Министров в Крымской области о руководстве физкультурой и спортом в стране. – ДААРК. – Д. 855. – № кор. 78. – Л. 62.

529. Алимova Л. У. Национальное и общечеловеческое в педагогическом процессе – основа воспитания толерантности: материалы временных коллективов: материалы научно-практ. конфер., посвященной 130-летию со дня открытия Симферопольской татарской учительской школы „Эстафета поколений”] (21–22 ноября 2002 г.). – Симферополь: Доля, 2003. – С. 85–88.

530. Асмолов А. Г. О смыслах понятия „толерантность”: сборник / А. Г. Асмолов // Межличностные отношения в Крыму: поиск путей раннего предупреждения конфликтных ситуаций: сборник исследований, документов и материалов / под общей редакцией М. А. Араджиони. – Симферополь: СОНАТ, 2005. – С. 204–208.

531. Ассоциация национальных обществ и общин Крыма // Симферополь – столица Крыма. – Симферополь, 2001. – С. 140–157.

532. Ашерова А. Мосты дружбы / А. Ашерова // Пионер. – 1989. – № 8. – С. 39–41.

533. Барскова Н. „Факелу – светить!” / Н. Барскова // Крымская правда. – 18 Октября 1985.

534. Белый Л. К. Общественные объединения – действенные, инновационные факторы развития культурного Крыма конца XX – начала XXI века: материалы III междунар. научно-технич. конфер. [„Социально-

политические проблемы современности”], (26 марта 2010 г.). – Симферополь, 2010. – С. 63–70.

535. Бодров А. Крымский грифон над Египетскими пирамидами // Крымские известия. – 16 Февраль 1996 г.

536. Всесоюзная пионерская организация им. В. И. Ленина. Атлас. – М.: ГУГК при СМ СССР, Центральный Совет Всесоюзной пионерской организации им. В. И. Ленина, 1974. – 144 с.

537. Говорун Т. В. Подросток в пионерском лагере / Т. В. Говорун, Л. К. Кленевская, Е. М. Рыбинский. – Киев: о-во „Знание” УССР, 1980. – 47 с.

538. Горны призывают к миру // Правда. – 2 Июнь 1984.

539. Каждый день – доброе дело // Южный курьер. – 20 Май 1994 г.

540. Культура межнационального общения // Советская педагогика. – 1991. – № 3. – С. 3–25.

541. Лазарев А. Скаут всегда весел // Крымские известия. – 20 Февраль 1992 г.

542. Лазариди О. А. Формирование толерантности через межкультурное воспитание и обучение учащихся (Из опыта внешкольной работы по межкультурному образованию учащихся средней и старшей ступени общеобразовательных школ АРК) / О. А. Лазариди // Сб. научных статей и докладов Крым. отд-ния Ин-та востоковедения НАН Украины, Респ. ком. АРК по делам межнац. отношений и депортир. граждан; ред.-сост. М. А. Араджиони, Ю. В. Космынин. – К. : ПП „Золоті ворота”, 2009. – С. 184–191.

543. Лаптев Ю. Н. Этнографические музеи как центр межнационального общения и формирования толерантности / Ю. Н. Лаптев // Библиотечное дело и краеведение: Сборник научных трудов. – Киев – Симферополь, 2002. – Вып. 4. – С. 158–164.

544. Макаренко С. М. Крымская модель толерантности / С. М. Макаренко // Крымские известия. – 2009. – С. 5.

545. Москвин Ю. Г. Будьте готовы, скауты! // Крымские известия. – 2 Июнь 1996 г.

546. Мы партии и комсомолу достойной сменой растем! // Крымский комсомолец. – 20, Май 1960.

547. Национально-культурные объединения в Автономной Республике Крым: справочное пособие (составитель А. В. Апфалов и др.). – Симферополь: Таврида. Вып.1. – 1999. – 104 с.

548. О ходе выполнения республиканской программы „Дети Крыма”: Постановление ВС Крыма от 13 ноября 1996 г. № 973-1 // Крымские известия. – 27 Ноябрь 1996 г.

549. Пионерия Крыма: Хроника. События. Факты. – Крымский комсомолец. – 16 Февраль; 11, 23, 25 Март; 17, 24, 27 Апрель 1981.

550. Примак А. Я. Дай руку, друг! – К., Детиздат, 1962. – 71 с.

551. Подружил „Артек” // Труд. – 1 Сентябрь 1987.

552. Под флагами 4 стран // Курортный Крым. – 2 Март 1991 г.
553. Скауты закаляют характер // Крымские известия. – 29 Январь 1993 г.
554. Удивительная история караимов // Крымская газета. – 16 Ноябрь. 2001 г.
555. Федерация детских организаций в Украине. 89-річна історія піонерського руху в Україні цікава, суперечна, повчальна, актуальна... [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://www.fdo.org.ua/pioneer.htm>
556. Политические партии, общественные, благотворительные организации, зарегистрированные Минюстом Украины в АРК [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kr-eho.info/index.php?name=Pages&op=page&pid=2>
557. Перелік зареєстрованих Міністерством юстиції України Всеукраїнських молодіжних громадських організацій (інформація станом на 1 січня 2011 року) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: molodistua.org/files/molodie-org.doc
558. Перечень общественных формирований [Электронный ресурс]. – Режим доступу: http://www.minjust.crimea.ua/m-reestr/?organization=reestr_obwestvennyh_organizacij&city=!_Glavnoe_upravleni_e_yusticii_ministerstva_yusticii_ukrainy_v_Avtonomnoj_Respublike_Krym&getReestr=
559. Єдиний реєстр громадських формувань [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/0/18501>
560. Гасанова Ю. И. Пути формирования межэтнической толерантности в современном крымском обществе / Ю. И. Гасанова // Сб. научных статей и докладов Крым. отд-ния Ин-та востоковедения НАН Украины, Респ. ком. АРК по делам межнац. отношений и депортир. граждан; ред.-сост. М. А. Араджиони, Ю. В. Космынин. – К.: ПП „Золоті ворота”, 2009. – С. 13–19.
561. Семинар начальников единиц скаутских объединений [Электронный ресурс]. – Режим доступу: http://olgaschool.ortox.ru/videoletopis_sobytij/view/id/1105753
562. Детская экспедиция „Здравица – 2009” [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://youtu.be/FcPU0YYSEY0>

**ДОДАТКИ
ДОДАТОК А**

Історіографія проблеми виховання толерантності підлітків у діяльності дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму середини ХХ – початку ХХІ століття

Таблиця 1.1

Наукові праці радянської доби в контексті виховання толерантності підлітків

Пор. №	Назва роботи	Рік вид.	Автор	Основні положення роботи	Нове у поглядах
1.	Комсомол України - активний помічник Комуністичної партії у здійсненні економічного співробітництва з країнами соціалістичної співдружності (1966 – 1971 рр.)	1973	М. Буцько, М. Чоломбитько	Інтернаціональний обов'язок Ленінського комсомолу полягає у зміцненні дружби та співробітництва юнаків та дівчат країн соціалістичної співдружності, метою якої є самовіддана праця на благо побудови комуністичного суспільства.	Інтернаціональний обов'язок дружби та співробітництва між молоддю лише країн соціалістичної співдружності
Керівна роль Комуністичної партії СРСР у стосунках з комсомольською та піонерською організаціями					
1.	Правда про ленінський комсомол і вигадки фальсифікаторів	1974	Я. Серіщев	КПРС домагається підвищення ролі комсомолу в комуністичному будівництві. Принципи й організаційні форми стосунків не ставлять молодь у залежність від честолюбних, диктаторських устремлінь партії.	<i>Принципи й організаційні форми стосунків при керівній ролі КПРС</i>

Продовження табл. 1.1

2.	Партійне керівництво діяльністю комсомолу по вихованню молоді на традиціях партії та народу в умовах розвинутого соціалізму (1961–1971 рр.)	1974	І. Ткачук	Партійне керівництво діяльністю комсомолу з виховання молоді на традиціях партії та народу розглядається як активна боротьба з можливістю виявів антикомунізму. Приділяється значна увага формам патріотичного виховання комсомольців у період так званого розвинутого соціалізму.	Визначено форми патріотичного виховання молоді
3.	Підвищення керівної ролі КПРС у комуністичному вихованні молоді – закономірність розвинутого соціалістичного суспільства	1974	В. Горак, В. Коляда	Роль партії зумовлюється необхідністю безумовного комуністичного виховання молоді як засобу знешкодження намагань антикомуністів впливати на радянських громадян та формування в кожного якостей, необхідних будівника комунізму для створення матеріально-технічної бази комунізму.	Комуністичне виховання молоді як засіб знешкодження іншого впливу, елементів побудови комуністичного суспільства.

Продовження табл. 1.1

Участь комсомольських організацій у проведенні атеїстичної пропаганди та формуванні ворожого ставлення до релігійних організацій					
1.	Партійне керівництво діяльністю комсомолу республіки по дальшому піднесенню ідейно-виховної та культурно-масової роботи на селі (1966 – 1970)	1975	М. Траф'як	Висвітлено антирелігійну роботу комсомольців. У ролі показників її поліпшення наводяться дані про збільшення кількості мешканців сіл, які відвідували бібліотеки, заклади культури та освіти.	<i>Антирелігійний зміст роботи, непереконливий висновок про успішність роботи з підвищення рівня культурного будівництва на селі.</i>
Друга половина 1980-х років: участь комсомольських організацій у процесі перебудови					
1.	Из опыта партийного руководства комсомолом в годы одиннадцатой пятилетки (На примере парторганизации Ленинского района г. Киева)	1986	В. Артемова	Недоліками у роботі партійних організацій з комсомолом є: підміна вимогливої довіри зайвою регламентацією їх діяльності, неухважність до справ молоді.	<i>Критичне оцінювання стосунків КПРС та комсомолу відповідно до демократичних реформ.</i>
Висновок		питання виховання толерантності у діяльності дитячих та молодіжних громадських організацій не поставало – досліджувалась роль партії у керівництві організаціями та роль комсомолу у комуністичному вихованні молоді, що передбачало виховання насамперед патріотизму, соціалістичного інтернаціоналізму, атеїзму та працелюбності.			

Таблиця 1.2

Наукові праці пострадянської доби в контексті виховання толерантності підлітків

Пор. №	Назва роботи	Рік вид.	Автор, галузь науки	Основні положення роботи	Нове у поглядах
Сучасні дитячі та молодіжні громадські об'єднання					
1.	Український молодіжний рух у ХХ столітті (історико-політологічний аналіз основних періодів)	1995	В. Головенько, Політологія	Подано ґрунтовний аналіз сучасного розвитку молодіжного руху, розглядаються проблеми реалізації державної молодіжної політики протягом 1991 – 2003 рр.	Виділено три етапи становлення сучасного організованого молодіжного руху в Україні: I – середина 80-х рр. – кінець 1989 р.; II – кінець 1989 р. – кінець 1991 р.; III – кінець 1991 – до сьогодні.
2.	Інституціоналізація сучасного молодіжного руху України: тенденції та проблеми	2005	В. Барабаш, Соціологія	Молодіжний рух розглядається як соціальний інститут. Основними тенденціями розвитку є незначний вплив на життя держави та функціонування великої кількості організацій. в умовах відсутності масової соціальної бази.	Специфічними тенденціями розвитку є наявність великої кількості організацій з мізерною чисельністю членів (до 30 – 50 осіб) та залежність від державних структур і партій.

Продовження табл. 1.2

3.	Сучасний організований молодіжний рух в Україні як об'єкт наукового дослідження	2009	В. Кулик, Історія	Вперше висвітлено процес формування, становлення та фактори подальшого розвитку організованого молодіжного руху і неформальної молодіжної ініціативи. Джерелом його визначено молодіжну неформальну та самодіяльну ініціативу в межах ЛКСМУ середини 80-х рр. XX століття.	Визначення конкретної дати початку сучасного організованого молодіжного руху в Україні має значну долю умовності, проблема періодизації має відбивати динаміку процесів, які відбуваються в молодіжному середовищі.
Педагогічні можливості дитячих та молодіжних громадських організацій					
1.	Корекція девіантної поведінки молодших школярів у процесі діяльності дитячих громадських Організацій	2003	О. Онищенко, Педагогіка	Розкрито особливості виховної діяльності дитячих громадських організацій, визначено організаційно-педагогічні умови корекції девіантної поведінки.	Актуальність особистісно-значущої діяльності; додержання сучасних принципів діяльності організацій.

Продовження табл. 1.2

2.	Педагогічні умови соціалізації учнівської молоді в скаутських організаціях (вітчизняний і зарубіжний досвід)	2005	С. Диба, Педагогіка	Діяльності сучасних скаутських організацій властиві: відсутність формалізму в роботі, спрямованість на надання життєво необхідних знань, формування умінь та навичок, що підвищують адаптивні можливості молоді у динамічному соціумі.	Пріоритетність скаутингових засобів, форм, методів та прийомів роботи в соціалізації молоді.
3.	Соціалізація підлітків діяльності молодіжних організацій	2008	О. Панагушина, Педагогіка	Розкрито основні характеристики діяльності молодіжних організацій як соціально-педагогічного механізму соціалізації дітей підліткового віку.	Соціалізація підлітків залежить від задоволення їхньої особистісно-значущої мотивації діяльності та компетенції педагогів.
4.	Формування готовності майбутніх соціальних педагогів до роботи з громадськими дитячими та молодіжними організаціями	2008	О. Лісовець, Педагогіка	Сучасні громадські дитячі та молодіжні організації є активним суб'єктом соціально-педагогічної діяльності: мають соціально спрямовані мету та завдання діяльності, сприяють соціальному захисту, адаптації та становленню своїх членів.	Реалізація через діяльність громадських організацій соціально-педагогічних завдань.

Продовження табл. 1.2

5.	Формування громадянської позиції підлітків у молодіжних організаціях	2008	Н. Корпач, Педагогіка	Досліджується процес формування громадянської позиції підлітків у молодіжних організаціях, який пов'язується з виробленням установки на виявлення високих моральних якостей, самовиховання підлітків.	Орієнтація на високі загальнолюдські (а не класові) моральні якості у вихованні молодого покоління
Поняття „толерантність“ в умовах полікультурного середовища					
1.	Толерантність в процесі становлення молоді в умовах полікультурного середовища	2008	О. Грива, Філософія	Визначено поняття „толерантність”, виокремлює фактори, які допомагають підростаючому поколінню ідентифікуватися та розвивати адаптивні здібності: сім'я, релігія (релігійна спільнота), освіта, суспільство (соціальні умови, обставини, суспільні інститути, середовище ровесників, ЗМІ).	Толерантність в умовах полікультурного суспільства є інтегральною категорією і вимагає системного цілеспрямованого педагогічного впливу всіх освітніх інститутів.

Продовження табл. 1.2

Процес виховання толерантності підлітків					
1.	Воспитание толерантности у школьников: теория, методика, диагностика	2003	П. Степанов, Педагогіка	Визначено соціально-педагогічні умови виховання толерантності: організація зустрічі з іншими культурами під час самодіяльних історико-краєзнавчих експедицій, походів, таборів, спільної роботи; організація спільної діяльності та заходів духовно-морального спрямування.	Пріоритетність безпосередніх (чи імітованих) контактів з „іншими” при педагогічному керівництві дорослих, використання природних чинників у процесі виховання та позитивного духовно-морального досвіду.
2.	Соціально-педагогічні основи формування толерантності у дітей і молоді в умовах полікультурного середовища	2005	О. Грива, Педагогіка	Визначено основні чинники, які сприяють виробленню навичок толерантної взаємодії підростаючого покоління в умовах діалогу культур: зміст освіти, педагогіка співробітництва, подолання упереджень, гармонізація впливу соціального середовища та освітньої установки.	Формування толерантності ефективно за можливості отримання кожним рівного досвіду, рівного статусу незалежно від національності, віросповідання, соціального статусу; формування позитивних взаємин в умовах діалогу культур.

Продовження табл. 1.2

3.	Педагогічні умови виховання толерантності у підлітків старшого віку в позакласній роботі	2007	О. Волошина, Педагогіка	Створено програму з формування толерантності в старших підлітків, що включає систему організаційних форм виховної роботи: тренінгові заняття, обговорення моральних дилем, аналіз проблемних ситуацій, сюжетно-рольові, імітаційні, ділові, комунікативні ігри, вправи, бесіди, а також активні форми творчої взаємодії з педагогами та батьками.	Виховання толерантності має спиратись на інтерактивні форми роботи, спрямовані на вироблення у підлітків стійкої мотивації до конгруентного спілкування під час становлення нового рівня самосвідомості, зміни Я-концепції.
4.	Мова як чинник формування толерантності студентської молоді в глобалізованому суспільстві	2008	О. Зарівна, Педагогіка	Толерантне сприйняття іншої людини безпосередньо залежить від розуміння, пізнання особливостей її культури, характерних рис особистості, традицій, на яких вона сформована.	Актуалізується вагомість лінгвокультурологічних досліджень у вивченні та формуванні толерантності у молоді.

Продовження табл. 1.2

5.	Виховання толерантності в учнів 5-7 класів шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності	2009	Л. Бернадська, Педагогіка	Дослідження виховання толерантності спирається на структуру толерантності, яка включає <i>когнітивний, емоційно-ціннісний, поведінково-діяльнісний</i> компоненти. Ефективними педагогічними умовами виховання толерантності визначено такі форми та методи виховання толерантності дітей підліткового віку: організація спільної діяльності учнів; побудова взаємин педагогів з учнями на основі педагогічної підтримки; організаційно-методична підготовка педагогів шкіл-інтернатів з питань виховання толерантності.	Визначено особистісно-орієнтовані форми і методи позаурочної діяльності з виховання толерантності учнів, які формують знання про толерантне спілкування, уміння та навички активної взаємодії при узгодженні думок, дій. Актуалізується питання організаційно-методичної підготовки педагогів з проблеми.
----	---	------	------------------------------	--	---

Висновок	<p>– у сучасних історичних дослідженнях розвитку молодіжних громадських організацій України є певні розбіжності, проте вони мають уточнювальний характер і доповнюють одна одну; загалом вчені одностайні в думці, що сучасні організовані молодіжні об'єднання:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) виникли в період трансформації політичної системи від тоталітаризму до плюралістичної демократії; 2) їх бурхливий розвиток визначався соціально-економічними та політичними проблемами, які переживало українське суспільство; 3) вони продовжують змінювати свої форми, засоби та методи роботи, з'являються нові лідери, нові структури, виникають на поверхні раніше приховані тенденції; <p>– сучасні громадські дитячі та молодіжні організації є активним суб'єктом соціально-педагогічної діяльності: мають соціально спрямовані мету та завдання діяльності, сприяють соціальному захисту, адаптації та становленню своїх членів, реалізують соціально-педагогічні програми; організаційно-педагогічна підсистема сучасних дитячих та молодіжних громадських організацій привертає увагу дослідників, проте питання виховання толерантності підлітків у їх діяльності ще не було предметом ґрунтовного вивчення;</p> <p>– педагогічні дослідження проблеми виховання толерантності здійснюються у синхронічному вимірі і містять матеріали, які розкривають методологічні аспекти організації та принципи формування толерантної свідомості, основні особливості виховання толерантності в сучасних умовах та форми організації виховного процесу, проте праці з історії педагогіки щодо окресленої проблеми відсутні.</p>
----------	--

ДОДАТОК Б
Поняття „толерантність”

Таблиця 1.3

Сутність поняття „толерантність” у різних наукових аспектах

Пор. №	Наукові аспекти вивчення	Мовні репрезентанти	Елементи значення
1.	Філософський	терпимість (Є. Губський), доброзичливість, стриманість (В. Шинкарук), ненасильницький опір (А. Гусейнов), критичний діалог (В. Лекторський)	здатність, ставлення
2.	Політичний	консенсус, дипломатія (довідкова літ.), терпимість (М. Соколов), регулятивність (І. Кушніренко)	здатність, ставлення
3.	Соціологічний	витривалість (довідкова літ.), терпимість, nereагування (Г. Осипов), адаптація, компроміс, конвенція (А. Хараш)	здатність, ставлення (довідкова літ.), бажання (А. Хараш)
4.	Етичний	плюралізм (Дж.Ролз), моральна цінність, моральна норма, дія, моральна якість моральна чеснота (Р. Валітова, О. Касьянова)	здатність, ставлення, уміння
5.	Психофізіологічний	терпіння, nereагування, стриманість, самовладання (В. Шапарь), співчуття, стійкість, компроміс (О. Асмолов), взаємодія (Є. Клепцова, Р. Валітова), неагресивність (І. Гриншпун),	готовність (О. Асмолов, Г. Солдатова), ставлення (Р. Валітова), властивість, здатність (І. Гриншпун),

Продовження таб. 1.3

6.	Педагогічний	терпимість (С. Гончаренко), терплячість, витримування, компроміс, співпраця (О. Зарівна), взаємодія (О. Койкова, Солодовникова), визнання, прийняття та розуміння (П. Степанов), гуманізм (Г. Конторов)	здатність (О. Зарівна, О. Солодовникова), готовність (Г. Контров, Е. Койкова), етична якість (Н. Солодовникова), ціннісне ставлення (П. Степанов),
7.	Філологічний	лібералізм, терпіння, м'якість, толерантність, ліберальність, невимогливість, поблажливість, поступливість; витримування, примирення (довідкова літ.), спокійність, поблажливість (І. Аболін),	здатність, вміння, ставлення
8.	Соціолінгвістичний	комунікативний кодекс, регулювання (Ф. Бацевич), єдність (Н. Гуйванюк)	здатність, вміння, ставлення
9.	Психолінгвістичний	невтручання (довідкова літ.) емпатія (Т. Ковалевська),	вміння (К. Роджерс), здатність, ставлення, (Т. Ковалевська)
10.	Релігійний	віротерпимість (довідкова літ.), взаємодія, зв'язки (М. Мchedlov)	установка (М. Мchedlov)
11.	Цивілізаційний	сприйняття (Н. Абрамова, О. Касьянова)	можливість (О. Касьянова)

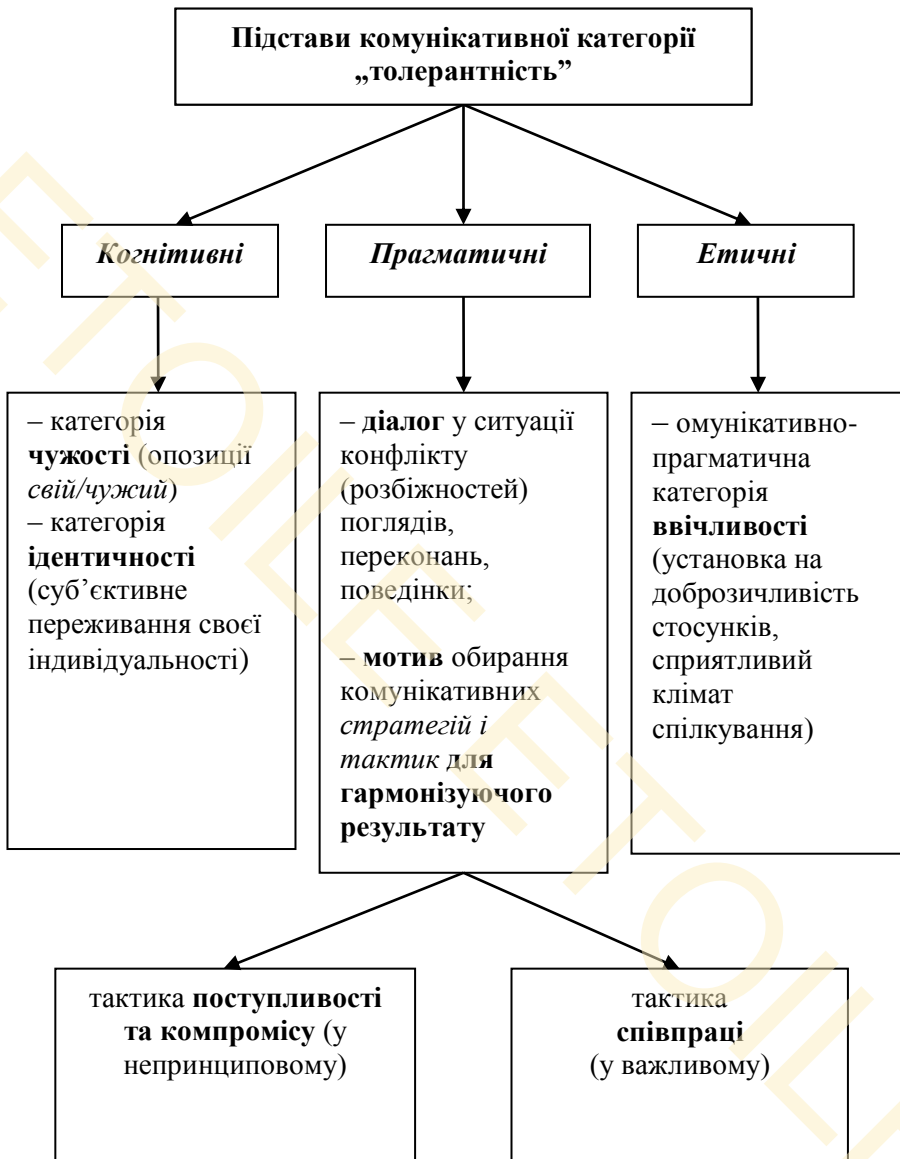

Рис. 1.1. Тактики спілкування на основі підстав комунікативної категорії „толерантність”

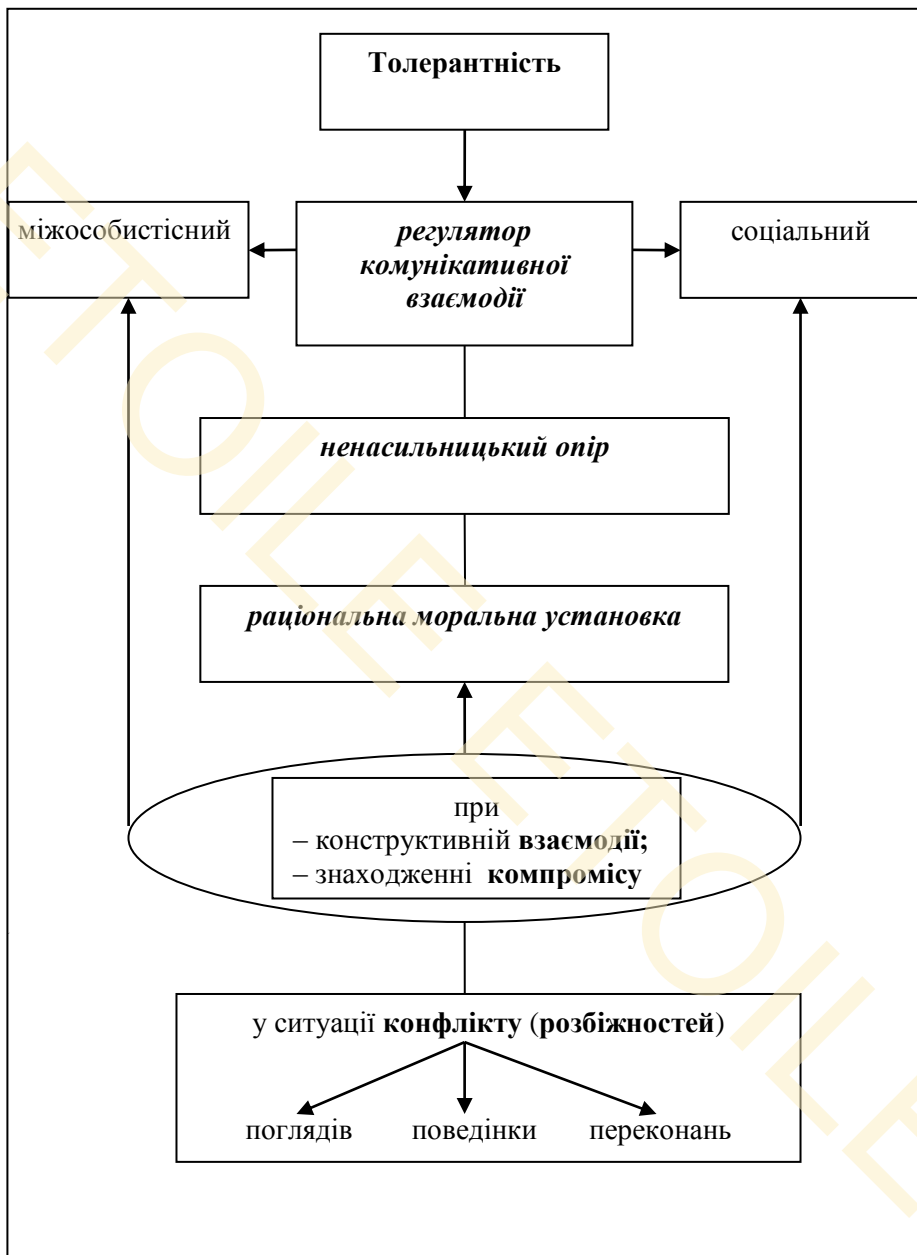

Рис. 1.2. Визначення поняття „толерантність”

ДОДАТОК В
Кримська обласна піонерська організація

Таблиця 2.2

Історія піонерської організації Криму від 1950-х до 1990-х рр.

Рік	Діяльність
1950–60-ті роки	Епоха грандіозних справ: марш юних ленінців „Завжди на поготові”, військово-патріотична гра „Зірниця”, змагання на приз „Золота шайба”, „Шкіряний м'яч”, „Чудо-шашки”, операції „Мільйон – Батьківщині”, „Зелене вбрання Вітчизни”, „Зернятко”, „Зелена аптека”, „Живе срібло”, дитячі фестивалі мистецтв, конкурс загонових концертів.
1970–80-ті роки	Подальша політизація піонерської організації, утвердження стилю копіювання діяльності дорослих: бюрократизм, формалізм. Асоціювання піонерства з ідеологічними поняттями „маленьких комуністів”, майбутніх керманічів держави. Діяльність в школах, де утверджується стиль управління дітьми. Самоврядування, добровільність, варіативність справ дитячого громадського гурту підміняються штучними формами шкільного самоврядування. Як такої піонерської організації не існує (кадри вожатих, освітянські кадри керівників піонерських організацій – комсомольські; матеріальна база – освітянська, комсомольська, профспілкова).
Кінець 1980-х років	Республіканською радою Всесоюзної піонерської організації формується тимчасовий творчий колектив з підготовки створення першої в Україні самостійної, самодіяльної, добровільної дитячої організації. Поряд із прагненням створення сучасної дитячої організації існує бажання збереження Всеукраїнської масової спілки дітей і дорослих.

Продовження таб. 2.2

<p>21 листопада 1990 року</p>	<p>XI зліт піонерів України прийняв рішення про утворення Спілки піонерських організацій України. В основі СПОУ – принципи піонерства: структура – існують первинні, місцеві організації; змістовність діяльності спрямована на об'єднання дітей і дорослих навколо корисних і цікавих справ, що допомагають пізнавати світ, розкривати власний творчий потенціал, розумітись у загальнолюдських цінностях; вміти бути корисними людям. Головними ознаками суті діяльності стають гра, лідерство, пошук. Піонерські організації відкриті для всіх дітей незалежно від їх національного, соціального, освітнього, релігійного, територіального положення. Відмова від політичного замовлення на діяльність, нового піонерського об'єднання визначена головною програмою діяльності „Я – родина – Батьківщина”. Організація вільна у виборі справ для дітей, дорослих, вільна від чітких вимог до свого устрою. Діяльність за двома напрямками: перший – справи, що цікаві, корисні у пізнанні себе, довкілля, у розвитку сучасної особистості дитини; другий – справи, які піонери присвячують різноманітним групам дітей, дорослих, розв'язуючи соціально-правові проблеми однолітків.</p>
<p>1990-ті роки</p>	<p>Нова веселкова символіка, ідеологія піонерської спілки, але в більшості випадків, сприйняття піонерства як стереотипу виховання дітей у колишній державі. Полярні політичні погляди на сучасне піонерство. Пошук свого місця у дитячому громадському русі, кадрова, матеріальна нестабільність, пошук нових партнерів у роботі з дітьми, прагнення зберегти масову дитячу організацію з її власними ознаками, вибір програм-орієнтирів діяльності. Трансформування традиційних структур піонерських осередків; зникнення організаційних справ (зльоти, збори, лінійки), пріоритетність ігор, конкурсів, змагань, акцій, операцій, самоврядування. Піонерство – основа програмної, а не структурної, організаційної діяльності дитячої громади. Утворення дитячих громадських об'єднань, організацій за інтересами.</p>

ДОДАТОК Д
Сучасні дитячі та молодіжні громадські об'єднання Криму

Таблиця 2.3

Типи сучасних дитячих громадських об'єднань Криму

Тип	Назва, термін реєстрації
<i>об'єднання соціально-виховного типу</i>	піонерська організація імені В. І. Леніна (zareestrovana 16.07.1993 p.);
<i>за інтересами (хобі</i>	Мала академія наук школярів Криму „Шукач” (18.01.1993 p.), Кримський республіканський дитячо-юнацький шаховий клуб (17.03.1995 p.), Кримське Республіканське дитяче екологічне товариство „Первоцвіт” (11.01.1997 p.), Республіканська дитяча громадська організація „Ліга малої преси” (03.11.1997 p.), Всекримська громадська дитячо-молодіжна організація „Молоді таланти” (10.01.2000 p.), Кримська Республіканська асоціація шкільних інтелектуальних клубів (КРА ШИК) (11.11.2004 p.); громадська організація „Дитячо-юнацька футбольна ліга Автономної Республіки Крим” (16.04.2008 p.); організація „Дитяча організація „Крок уперед” (хореографічний ансамбль гімназії №1 ім. К. Д. Ушинського) (16.10.2008 p.), громадська організація „Дитяча організація „Спортивний мотоклуб „Аміго” (22.09.2010 p.), громадська організація „Дитяча спортивна організація „Кримська мала академія „Олімпійці” (16.06.2011 p.);
<i>змішаного типу</i>	громадська організація „Дитяча організація „Лучик” – ігрові заняття для розвитку дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, консультації психолога для батьків з питань виховання дітей (27.12.2007 p.).

Таблиця 2.4

Типи молодіжних громадських організацій Криму (за характером діяльності)

Тип	Назва, термін реєстрації
<p><i>молодіжні філії політичних партій</i></p>	<p>Комуністична Спілка молоді Криму (від 29.08.1994 р.), Кримська республіканська організація Соціалістичного конгресу молоді (04.07.1997 р.), Всеукраїнська регіональна організація ліберального молодіжного об'єднання (03.10.1997 р.), Народно-демократична ліга молоді (від 12.06.998 р.), Кримська республіканська організація „Українська соціал-демократична молодь” (від 13.07.1998 р.), Кримська республіканська організація Всеукраїнської громадської молодіжної організації „Молоді демократи” (від 26.09.2000 р.), Кримська республіканська молодіжна громадська організація „Спілка молоді регіонів України” (від 16.09.2003 р.), Кримський республіканський осередок Всеукраїнської молодіжної громадської організації „Демократичні перетворення України” (від 01.10.2004 р.), Кримська республіканська молодіжна громадська організація „Молодіжне об'єднання «Разом з Грачом»” (від 24. 10. 2005 р.), Кримські республіканські осередки Всеукраїнської молодіжної громадської організації „Молодь – за Литвина” (від 17 02.2006 р.), Кримська республіканська організація Всеукраїнської молодіжної громадської „Молодіжний Союз Наша Україна” (від 22.02.2006 р.), громадська організація „Кримський виборчий рух „Союз молоді регіонів Криму – за Януковича” (29.01.2010 р.), Кримська республіканська організація Всеукраїнської молодіжної громадської організації „Батьківщина молода” (13.01.2012 р.);</p>

Продовження табл. 2.4

<p><i>громадсько-політичні організації молоді</i></p>	<p>Рада молодіжних об'єднань Криму (від 20.12.1994 р.), Спілка молоді Криму (від 26.06.1998 р.), Кримська республіканська громадська організація захисту прав та свобод молодих громадян України „Правозахист” (від 15.04.1999 р.), громадська організація „Молодіжна громадська організація „Центр стабілізації” (від 07.06.1999 р.), Асоціація „Молодь за мир та розвиток” (від 23.03.2001 р.), Міжрегіональна молодіжна громадсько-політична організація „Сталкер”, Кримське регіональне відділення Всеукраїнської молодіжної громадської організації „Молодь проти злочинності та наркоманії” (від 31.03.2003 р.), молодіжна громадська організація „Кримська спілка активної молоді” (від 08.01.2004 р.), громадська організація „Кримська республіканська організація молоді” (від 15.04.2005 р.), громадська організація „Молодь Криму за прозорість в органах державної влади” (від 14.10.2005 р.), Кримська республіканська молодіжна громадська організація „Спілка кримської молоді” (від 26.10.2005 р.), Республіканська молодіжна громадська організація „Кримський центр правових та соціологічних досліджень „Істина” (від 16.12.2005 р.), Молодіжна громадська організація „Проти течії” (від 10.03.2006 р.), громадська організація „Молодіжний рух „Можу” Автономної Республіки Крим (від 28.04.2006 р.), громадська організація „Кримська республіканська молодіжно-суспільна організація „Мілленіум+” (від 27.07.2006 р.), громадська організація „Молодіжна організація „Сила потенціалу” (від 01.12.2006 р.),</p>
---	---

Продовження таб. 2.4

<p>громадсько-політичні організації молоді</p>	<p>громадська організація „Кримська молодіжна громадська організація „КримФест” (від 26.01.2007 р.), громадська організація „Молодіжна громадська організація „Твоя перемога” (від 14.12.2007 р.), громадська організація „Молодіжна громадська організація „Дванадцять” (від 14.03.2008 р.), громадська організація „Молодіжна республіканська асоціація лідерів „Айсек у Криму” (від 15.05.2008 р.), громадська організація „Крымская организация русской молодежи” (26.03.2009 р.), громадська організація „Кримський Республіканський молодіжний соціал-патріотичний союз „Патріот” (27.03.2009 р.), громадська організація Молодіжна Асоціація Справедливість (18.06.2009 р.), громадська організація „Місцева молодіжна громадська організація „Фрідом” (13.08.2009 р.), Кримський регіональний осередок Всеукраїнської молодіжної громадської організації „Коловрат” (23.10.2009 р.), громадська організація „Молоді – за Руську єдність” (22.01.2010 р.), громадська організація „Молодіжна організація „Точка опори” (10.02.2010 р.), громадська організація „Молодіжна правозахисна організація „Закон. Право. Порядок” (04.03.2010 р.), громадська організація „Кримська молодіжна громадська організація „Молода гвардія – Крим” (23.07.2010 р.); громадська організація „Молодіжна організація „Ківі” (12.08.2010 р.), громадська організація „Кримська молодіжна організація „Парма” (01.06.2011 р.), громадська організація „Рух молоді” (29.09.2011 р.), Кримська молодіжна громадська організація „Нові люди Криму” (25.11.2011 р.), громадська організація „Молодіжна організація „Інзар” (29.02.2012 р.), громадська організація „Громадянський комітет молоді Криму” (14.03.2012 р.);</p>
---	---

Продовження табл. 2.4

<p>молодіжні фахові об'єднання, організації за інтересами (наукові, літературно-мистецькі та культурологічні організації, вишкільні та спортивно-патріотичні)</p>	<p>молодіжна громадська організація „Кримська юридична асоціація” (від 21.10.1999 р.), Республіканська молодіжна організація „Спілка молодих вчених Криму” (від 27.12.2001 р.), Кримська ліга інтелектуальних клубів „Що? Де? Коли?” (від 12.02.2004 р.), Кримська республіканська організація Всеукраїнської молодіжної організації „Спілка молодих державних службовців України” (від 07.05.2004 р.), Кримська республіканська молодіжна громадська організація „Спілка молодих кооператорів Криму” (від 29.12.2004 р.), Молодіжна громадська організація „Спілка добровільних студентських загонів” (від 08.01.2005 р.), Кримська республіканська громадська молодіжна „Кримський республіканський центр інтелектуального розвитку” (від 16.02.2005 р.), Кримська республіканська організація Всеукраїнської молодіжної громадської організації „Спілка молодих соціалістів” (від 11.05.2005 р.), Кримська республіканська молодіжна громадська організація „Кримські зорі” (від 06.05.2006 р.), громадська організація „Кримська молодіжна громадська організація „Союз молодих юристів” (від 02.11.2007 р.); громадська організація „Кримський республіканський центр здорової молоді” (27.08.2010 р.), громадська організація „Кримська республіканська спортивна спілка учнівської та студентської молоді” (17.06.2011 р.), громадська організація „Кримська республіканська молодіжна організація „Просвіт” (17.06.2011 р.), Кримська республіканська організація Всеукраїнської молодіжної громадської організації „Спілка молодих політологів України” (21.07.2011 р.), громадська організація „Спорт проти дитячого алкоголізму та наркоманії” (09.11.2011 р.), Громадська організація „Кримська молодіжна асоціація політологів” (25.11.2011 р.);</p>
---	---

Продовження таб. 2.4

<p><i>національні молодіжні організації (не лише культурологіч ні, а й студентські, наукові, фахові, благодійні, спортивно- патріотичні тощо)</i></p>	<p>молодіжна громадська організація „Кримськотатарський молодіжний центр” (від 17.01.1996 р.), Кримська ліга „КВК” (від 27.12.1996 р.), Спілка скаутів Криму (від 14.12.1995 р.), Кримська молодіжна гуманітарна асоціація „ЕКО-ЛАЙФ” – „Екологія життя” (від 10.12.1999 р.), Всекримська громадська дитячо-молодіжна організація „Молоді таланти” від 10.01.2000 р.), Кримська республіканська організація „Всеукраїнська асоціація молодих вчених” (від 31.03.2000 р.); об’єднання німецької молоді Криму „Югенд” (від 14.08.2000 р.), Кримська округа Пласту – Національної скаутської організації України (від 31.08.2000 р.), Спілка творчої молоді „Калліера” (від 05.06.2002 р.), Кримська республіканська молодіжна громадська організація „Бірлик – Єдність” (від 02.11.2005 р.), Кримська молодіжна громадська організація „ЕКШН” (від 07.07.2006 р.), осередок Всеукраїнської молодіжної громадської організації інвалідів з вадами зору „Генерація успішної дії” в Автономній Республіці Крим (23.05.2008 р.), Братство православних розвідників-слідопитів (від 12.10.2008 р.), осередок Всеукраїнської футбольної асоціації студентів Автономної Республіки Крим (19.12.2008 р.), Кримський республіканський осередок Всеукраїнської молодіжної громадської організації „Національна організація скаутів України” (24.03.2011 р.).</p>
---	--

Таблиця 2.5

Перелік дитячих та молодіжних громадських організацій Криму, зареєстрованих в Головному управлінні юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим (станом на 22.06.2012 р.), діяльність яких аналізується у дослідженні

№	Назва	Адреса	Керівний орган	Прізвище, імя, по батькові керівника	№ реєстр.	Дата
1.	Піонерська організація Криму імені В. І. Леніна	г.Симферополь, пр. Кирова, д. 26, під.1, 27-20-20	Рада	Березнікова Катерина Олександрівна	43	16.07.1993
2.	Комуністична спілка молоді Криму	м. Сімферополь, сел. Комсомольське, вул. Зелена, буд. 47	Республіканський комітет	Іванов Олександр Сергійович	94	29.08.1994
3.	Молодёжная общественная организация „Крымскотатарский молодежный центр”	г.Симферополь, ул. 8 Марта, д. 34 м.т. 095-874-04-23	Правление	Авамилев Эмин Сейранович	145	17.01.1996
4.	Крымская округа Пласта – Национальной скаутской организации Украины	г. Красноперекопск, пл. Г. Перекопа, д. 1-а, к. 312	Окружна рада	Яриновский Николай	338	31.08.2000
5.	Кримський республіканський осередок Всеукраїнської молодіжної громадської організації „Національна організація скаутів України”	м. Ялта, смт. Нікіта, Нікітський узвіз, буд. 20, кв. 2	Рада	Бочарников Віктор Андрійович	951	24.03.2011

ДОДАТОК Е
Кримська округа „Пласту“ – Національної скаутської організації України

Програма
виховного заходу Кримської округи „Пласту“ – Національної скаутської організації „Пласт” Криму – за партнерство і солідарність”

22–24 лютого 2002 р. відбулась Всекримська зустріч представників скаутських та інших молодіжних організацій, присвячена дню народження засновника скаутського руху Роберта Баден-Пауела.

Місце зустрічі: дитячий оздоровчий центр ВМСУ „Омега”.

Учасники: у зустрічі брало участь 120 учасників:

- пластові осередки з Сімферополя, Севастополя, Євпаторії, Мирного, Красноперекопська;
- скаутській загін „Мангуп” (Бахчисарай);
- представники Нижнегорської спілки скаутів Криму (ССК);
- скаутський загін „Кондор” (Сімферополь);
- скаутський загін „Іскра” (Сімферополь);
- молодіжна група „Арслан” (Бахчисарай);
- представник молодіжної групи „Да” (Красноперекопськ).

Програма зустрічі

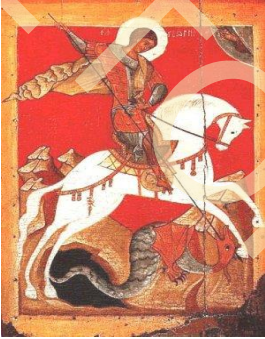
- круглий стіл для лідерів організацій на тему: „Скаутинг: молодь без „кордонів”, партнерство і солідарність”;
- екологічна акція (очищення парку від сміття, допомога реабілітаційному центру);
- інтелектуальні змаги;
- теренова гра („Стежина сірого вовка)
- відвідання військових кораблів;
- екскурсія містом Севастополем;
- ватри.

До участі в „круглому столі” були запрошені лідери скаутських і молодіжних організацій, представники держадміністрації м. Севастополя, представники ВМСУ, представники Церкви, представники КПС Пласту – НСОУ, преса. Учасники „круглого столу” обговорили сучасний стан молодіжної (скаутської) політики Криму та прийняли резолюцію.

ДОДАТОК Ж

Дитяча громадська організація „Братство православних розвідників-слідопитів“

Емблема та характер діяльності організації

Боротьба віри і невіри проходить через всю історію християнства. Так було вже тоді, коли сам Господь був на землі і всім своїм життям та особистістю світив світу, але якраз це світло, що виходило від Христа, і збуджувало у людей, що полюбили темряву більше від світла, свавільство, критику.

Не раз траплялося, що ті, хто наближався до Христа, потім покидали Його, йшли від Нього. Шлях віри і тоді вимагав і чистоти серця і готовності йти за Господом у всьому, – і ті, хто подібно Пилату, не жили для правди і були до неї байдужі, – і ще багато і багато інших, наблизившись до Христа, потім відходили від Нього. Шлях віри був і залишається шляхом повного віддання себе Богу, як вищій Правді; інакше кажучи, шлях віри важкий для тих, в кого немає внутрішньої цілісності.

Протоієрей Василь (Зіньківський)

„Скаутинг, это – христианство в действии. Это – учение Христа, влитое в рамки понимания и деятельности детей...”

И. Смольянинов.

Адреса и телефоны для контакта с руководителями отрядов БПРС

СЕВАСТОПОЛЬ: руководитель дружины линейного корабля „Двенадцать Апостолов” – Ревин Сергей Федорович, телефон: 050–1857300 почта: sergcyz@gmail.com, сайт: www.bprs.at.ua, группа VKONTAKTE „БПРС”

руководитель 1-го отряда фрегата „Святой Евстафий” – Ветров Игорь Геннадьевич, телефоны: моб. 095–1927950, дом. 8(0692) 57–34–34 почта: sev-igor2004@mail.ru,

сайт: www.bprs.at.ua/1

руководитель 2-го отряда фрегата „Святой Иоанн Златоуст” – Григорьев Андрей телефон: моб. 066-4335295, сайт: www.bprs.at.ua/2

руководитель 3-го отряда фрегата „Казанская Богородица” – Дениско Ксения Викторовна, телефон: моб. 050–7505977 почта: marinavetrova@yandex.ru, сайт: www.bprs.at.ua/3

СИМФЕРОПОЛЬ: руководитель 4-го отряда святых Апостолов Петра и Павла – Шахова Елена Михайловна, телефон: 099–721–36–08, почта: shahova72@mail.ru,

сайт: www.bprs.at.ua/4, группа ВКОНТАКТЕ „Отряд Православных следопытов при соборе Петра и Павла г.Симферополя”

5-ый отряд – сайт: www.bprs.at.ua/5

АЛУШТА: руководитель 6-го отряда – Стойчев Руслан Владимирович, телефоны: 068–1750439, 06560-58109 почта: 26206@list.ru, сайт: www.bprs6.at.ua

ЕВПАТОРИЯ: руководитель 7-го отряда святого Архангела Михаила – Малютин Илья телефон: 050–6408376, почта: laron-ua@mail.ru, сайт: www.bprs.at.ua/7, группа ВКОНТАКТЕ „Скауты Заозерного”.

Таблиця 2.6

План-сітка курсів начальників одиниць ОРЮР – БПРС – „Здравиця” (Ялта–2011)

21.02	22.02	23.02	24.02	25.02	26.02
Скаутизм/разведчество	Скаутизм/разведчество	По группам: 1. Работа отряда	Методика занятий	Лидерство	Литургия
Звен.система	Звен.система	По группам: 1. Работа отряда	Методика занятий	Лидерство	Литургия
Звен.система	Звен.система	Звен.система	Символика	Одиночки	Звен.система (показ.сборы, зачёт)
Методика религиозного воспитания	Лагерное дело	Лагерное дело	Символика	ОРДР. Матер.средства	Звен.система (Зачёт)
Методика религиозного воспитания	Лагерное дело	Лагерное дело	Пение (методика)		Звен.система (зачёт)
Методика религиозного воспитания	Работа отряда	Игры: методика	Методика нац.воспитания	Игры (практика/зачёт)	Работа отряда (показ.сборы, зачёт)
Лагерное дело	Работа отряда	Игры: методика/практика	Методика нац.воспитания	Игры (практика/зачёт)	Работа отряда (показ.сборы, зачёт)
Лагерное дело	Костры	Старшая ветвь (витязи/дружинники)	Устройство и управление ОРЮР	Игры (практика/зачёт)	Работа отряда (показ.сборы, зачёт)
Лидерство	Костры	Администрация	Устав ОРЮР		

Таблица 2.7

Програма курсів начальників одиниць ОРЮР – БПРС – „Здравиця”. Ялта – 2011 р.

№ п/п	Наименование темы	Количество учебных часов		Всего часов
		Теория	Практика	
1	Скаутизм и разведчество: биография Баден-Пауэрла. История возникновения скаутизма, история разведчества, идеологические основы скаутизма и разведчества.	3 часа	-	3 часа Казаков Г.
2	Звенная система: ее педагогическое и психологическое обоснование. Создание звена, вожак, должности в звене, звеновой дух, звеновые сборы, походы, лагеря и выступления.	5 часов	-	9 часов Шолыганов А.
	– составление планов и программ работы звена, звеновых сборов и т.д. – проведение показательных сборов курсантами; – походы по звеньям.	-	1 час 2 часа 1 час	
3	Работа отряда: что такое отряд и его задачи; начальник отряда, создание отряда, совет отряда, формы работы отряда, составление планов работы и их выполнение.	5 часов	-	9 часов Полякова Н., Ревин С.
	– составление планов и программ работы отряда, отрядных сборов и т.д. – проведение показательных сборов курсантами; – отрядные походы.	-	1 час 2 часа 1 час	

Продолжения таб. 2.7

4	Методика занятий: как проводить сборы и походы в виде игр и упражнений, как проходить программу по разрядам и устраивать испытания по ним.	3 часа	-	4 часа Полякова Н., Ревин С.
	– показательные сборы.	-	1 час	
5	Методика религиозного воспитания: принципы и задачи, духовный руководитель в Организации; как вести работу с духовным руководителем и без него; молитвы в лагере без священника; облик руководителя (желательно пригласить духовного руководителя).	3 часа	-	3 часа о.Сергий
6	Методика национального воспитания: необходимость и задачи; материал национального воспитания; комплексный метод национального воспитания.	3 часа	-	5 часов Курочкина С.
	– составление программы занятий по национальному воспитанию с отрядом, звеном; – показательные сборы, костры, беседы.	-	1 час 1 час	
7	Лидерство: самосознание, методика взаимоотношений	4 часа	-	о.Сергий и Шолыганов А.
8	Молодежь на Родине: положение детей и юношества – в семье, в школе, в других организациях и учреждениях, молодежная политика государства.	3 часа	-	3 часа Казаков Г.и о.Сергий
9	Лагерное дело: подготовка, постановка, организация и проведение лагеря.	4 часа	-	6 часов Живилов К.
	– разведка, выборы места, постановка, программы, рисунки лагерных построек. Постановка лагеря и дежурство.	-	2 ч.	

Продовження табл. 2.7

10	Символика: – воспитательное значение символики, символы, стили символики, символика декоративная, церемонии и традиции;	3 часа	-	5 часов – Казаков Г.
	– рисование символов, знаков, гербов; традиции, участие в лагерных церемониях.		2 ч.	
11	Строй: основы, приемы.	2 часа	-	2 часа – о.Сергий и Живилов К.
12	Костры: проведение лагерных костров, их оформление, тематика.	2 часа	-	5 часов Казаков Г., Полякова Н.
	– составление программы и проведение костров разного типа и на разные темы.	-	3 ч.	
13	Пение, как методика работы.	1 час	-	1 час Курочкина С.
14	Игры: принцип организации игр: комнатных, полевых, лесных; главные игры каждой категории;	2 часа	-	5 часов Курочкина С.
	– игры на практике, в лесу и в комнате.	-	3 ч.	
15	Спорт и гигиена: основы физического развития.	2 часа		2 часа
16	Старшая ветвь: старшие разведчики и разведчицы, витязи и дружинницы.	1 час		1 час Казаков Г.
17	Одиночки: методика и организация работы с одиночками.	1 час		1 час – Казаков Г.

Продовження табл. 2.7

18	Устройство и управление ОРОУ: устройство дружин, отделов, верховных органов управления, Устав и Положения.	3 часа	-	3 часа Казаков Г., Полякова Н.
19	Делопроизводство (Администрирование): составление служебных бумаг – писем, отчетов, приказов и т.п.	2 часа	-	3 часа Тужиков А.
20	– составление разных служебных бумаг.	-	1 час	
21	Создание Общества родителей и друзей (ОРД) и привлечение их к совместной работе с детьми.	1 час	-	1 час, Тужиков А.
22	Материальные средства для работы с детьми.	1 час	-	1 час, Тужиков А.
23	Вол./бел.: характеристика возраста – физическая и психологическая; английская и польская системы; цикловые игры; организация стаи и ее работа. Волчатник/белочница и их работа.	2 часа	-	6 часов Казаков Г., Тужиков А., Курочкина С.
24	– составление программы сборов стаи на темы разных циклов драматизированных игр, показательные сборы		4 часа	
25	Итого:	56 часа	26 часа	82 часа

Таблиця 2.8

Розпорядок дня начальників одиниць ОРІОР – БПРС – „Здравиця” – 2011р.

7:00 – Подъём, зарядка, утренние процедуры.	15:00–15:45 – занятие 6
7:40 – Утреннее построение (утреннее молитвенное правило и подъём флага)	15:55–16:40 – занятие 7
8:00 – Час самоподготовки.	16:50–17:35 – занятие 8
8:45 – ЗАВТРАК	17:45–18:30 – занятие 9
9:30–10:15 – занятие 1	18:30 – УЖИН
10:25–11:10 – занятие 2	19:15 – Круглые столы, самоподготовка или занятие 10.
11:20–12:05 – занятие 3	20:15 – Вечернее построение
12:15–13:00 – занятие 4	20:30 – Костёр/свечка
13:10–13:55 – занятие 5.	21:15 – 21:45 – Вечерний чай
14:00 – ОБЕД	21:45 – 22:30 – Самоподготовка
	22:30 – Вечернее молитвенное правило
	23:00 – Отбой.

ДОДАТОК 3

Рис. 2.1. Зміст виховання толерантності підлітків у діяльності дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму середини ХХ – початку ХХІ століття

Таблиця 2.9

**Форми роботи з виховання толерантності підлітків у діяльності дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму середини ХХ – початку ХХІ століття
(за ознакою джерела інформації)**

Традиційні виховні форми		Новітні виховні форми
<i>Фронтальні (масові)</i>		
Словесні	шкільний радіоцентр; усний журнал; читацька конференція; тематичні вечори; вечори запитань і відповідей; ранки-зустрічі; літературні вікторини; збори загонів, дружин; лінійка; засідання ради загону; мітинг; радіогазета;	медіацентр; участь у богослужіннях;
Практичні	зустрічі з відомими людьми краю; марш; шаховий турнір; спартакіада; експедиції, походи; ігрові форми; конкурси; військова гра; ярмарок; аукціон; шкільний музей; вогнище; свято; концерт;	зльоти скаутів; паломництва; інтелектуально-екстремальні ігрові форми (флешмоб, квест); ретроформи (бал історико-побутового танцю).
Наочні	виставка виробів; тематичний стенд.	
<i>Групові</i>		
Словесні	політичні інформації (оглядові й тематичні);	мозковий штурм;
Наочні	випуск стінної газети; (загальношкільної, класної);	кіноклуб „Міжкультурний діалог”;
Практичні	конкурси; гуртки; трудовий десант;	інтернет-форум.

Продовження таб. 2.9

<i>Індивідуальні</i>		
Словесні	етична бесіда;	практика сповіді.
Практичні	прогулянка	

Таблиця 2.10

Форми роботи з виховання толерантності підлітків у діяльності дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму середини ХХ – початку ХХІ століття
(за видом основного завдання)

<i>Управління і самоуправління</i>	збір, лінійка, засідання ради загону (дружини), конференція, мітинг, радіогазета, стінгазета;
<i>Пізнавальні форми</i>	зльоти, походи, марші, екскурсії, конкурси, гуртки, олімпіади, трудовий десант, військова гра, турнір, ярмарок, аукціон, усні журнали, вікторини, диспути, виставки творчості, шкільні музеї, тематичний стенд, тематичний вечір, локальні дослідження;
<i>Розважальні форми</i>	ігри, вогнище, свято, фестиваль, концерт.

ДОДАТОК И

Рейтинг дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму середини ХХ – початку ХХІ століття з виховання толерантності підлітків

Таблиця 2.11

Рейтингова шкала для оцінювання виховання толерантності підлітків у діяльності дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму середини ХХ – початку ХХІ століття

Пор. №	Частини вих. техн.	Складники вих.процесу	Вид діяльності	Бали
1.	Концепт. основа	Наукове обґрунтування досягнення виховної мети	Теоретико-методологічне забезпечення процесу виховання підлітків у діяльності дитячих та молодіжних громадських об'єднань	1
			Теоретико-методологічне забезпечення процесу виховання <i>толерантності підлітків</i>	4
2.	Змістова частина	Мета виховання (загальна і конкретна)	Визначення загальної та конкретної мети виховання: – виховання творчої особистості; – набуття знань про толерантність як: <i>а) інтегративну категорію, її структуру; б) шляхи формування</i> умінь ефективної комунікації в умовах розбіжностей чи конфлікту думок, поглядів, поведінки; – <i>вироблення системи загальнолюдських ціннісних орієнтацій;</i> – <i>розвиток навичок самоконтролю та самовдосконалення у стосунках з іншими</i>	5
		Зміст виховного процесу	Інтеграція змісту освіти (міжпредметна та внутрішньопредметна): – зміст різних культур; – духовно-моральна практика етнічних груп Криму; – історія культур, їх взаємостосунки; – лінгвокультурологічні засоби вираження толерантності	4

3.	Процесуальна частина	Організація виховного процесу	1. Додержання у діяльності об'єднань принципів: – особистісно-орієнтованого виховання; – системної організації виховання; – активної взаємодії дітей і дорослих; – свободи вибору; – узгодження виховних впливів об'єднання та родини;	– співдружності з іншими організаціями; – широкої громадської ініціативи (створення шкільних Євроклубів); – врахування національного та загальнолюдського	8
			2. Організаційно-методична підготовка педагогів-організаторів, вивчення питань виховання толерантності підлітків у діяльності дитячих та громадських об'єднань		2
		Методи та форми діяльності підлітків і вихователя	– самодіяльні історико-краєзнавчі експедиції, походи, табори – виховні справи духовно-морального спрямування (<i>молитва, участь у богослужіннях, паломництва</i>) – психолого-педагогічна робота щодо подолання упереджень відносно „інших” – медіаосвітні форми (медіацентр, кіноклуб) – публічні ігрові форми (флешмоб, квест)		7
		Діяльність з керування вихов.	Забезпечення можливості отримання рівного досвіду, рівного статусу всім, незалежно від національності, віросповідання, соціального статусу		1
		Діагностика виховного процесу	Оцінювання поточних результатів, корегування системи виховання з огляду на показники результату; вивчення процесу виховання толерантності підлітків		1
Разом					33

Таблиця 2.12

Загальна рейтингова шкала виховання толерантності підлітків у дитячих та молодіжних громадських об'єднаннях Криму середини ХХ – початку ХХІ століття

Р І В Е Н Ь	Бали Назва об'єднання	Концептуальна основа (5 балів)	Змістова частина		Процесуальна частина				Всього балів (33 бали)
			Мета виховання (загальна і конкретна) (5 балів)	Зміст виховного процесу (4 бали)	Організація виховного процесу (10 балів)	Методи та форми діяльності підлітків і вихователя (7 балів)	Діяльність вихователя з керування процесом виховання (1 бал)	Діагностика виховного процесу (1 бал)	
В И С О К И Й	Бахчисарайський центр регіонального розвитку „Топ-Кая”	5	5	3	10	6	1	1	31
33–25 балів	Молодіжна організація “Арслан”	2	4	4	9	8	1	0,5	28,5

Продовження табл. 2.12

Д О С Т А Т Н І Й 24-17 балів	Кримська округа Пласту – Національної скаутської організації України	1	3	4	8	6	0,5	0,5	23
	Дитяче об'єднання “Здравиця” православної громади м. Ялти	1	3	3	7	8	0,5	0,5	23
	Дитяча громадська організація „Братство православних розвідників- слідопитів”	1	3	3	7	6	0,5	0,5	21
	Асоціація кримських караїмів „Кримкарай- лар”	2	3	3	5	7	0,5	0,5	21

Продовження табл. 2.12

Р І В Е Н Ь	Бали	Концепт. основа	Змістова частина		Процесуальна частина				Всього балів
	Назва об'єднання		Мета виховання (загальна і конкретна)	Зміст виховного процесу	Організація виховного процесу	Методи та форми діяльності підлітків і вихователя	Діяльність вихователя з керування процесом виховання	Діагностика виховного процесу	
		(5 балів)	(5 балів)	(4 бали)	(10 балів)	(7 балів)	(1 бал)	(1 бал)	(33 бали)
С Е Р Е Д Н І Й	Спілка скаутів Криму (ССК)	1	2	2	6	3	1	0,5	15,5
	Кримськота -тарський молодіжний центр	1	3	2	4	3	0,5	–	13,5
16–9 балів	Кримська обласна піонерська організація імені В. І. Леніна	1	2,5	2	2	3	0,5	0,5	11,5

Продовження табл. 2.12

	Кримська обласна комсомольс ька організація ЛКСМ України	1	2,5	2	2	3	0,5	0,5	11,5
Н И З Б К И Й 8-0 балів	Дитяче об'єднання за місцем мешкання „Військово- патріотичн ий загін „ОВОД” (смт. Гурзуф)	1	2	–	1	2	1	–	7

ДОДАТОК К

Методичні рекомендації з виховання толерантності підлітків у діяльності дитячих та молодіжних громадських об'єднань

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Міністерство освіти і науки, молоді та спорту Автономної Республіки
Крим
РВНЗ „Кримський гуманітарний університет” (м. Ялта)
Інститут педагогіки, психології та інклюзивної освіти

Автор-укладач – С. М. Авраменко

ВИХОВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ ПІДЛІТКІВ У ДІЯЛЬНОСТІ ДИТЯЧИХ ТА МОЛОДІЖНИХ ГРОМАДСЬКИХ ОБ'ЄДНАНЬ КРИМУ

*Методичні рекомендації
для педагогів дитячих та молодіжних громадських об'єднань*

Ялта – 2012

Друкується за рішенням вченої ради Республіканського вищого навчального закладу „Кримський гуманітарний університет” (м. Ялта) від 24 грудня 2012 р. (протокол № 5).

Авраменко С. М.

Виховання толерантності підлітків у діяльності дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму / С. М. Авраменко // Методичні рекомендації. – Ялта: РВВ КГУ, 2013. – 78 с.

Рецензенти:

Ігнатенко М. М., доктор історичних наук, професор кафедри історії Республіканського вищого навчального закладу „Кримський гуманітарний університет” (м. Ялта)

Попов М. М., кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри педагогіки та управління навчальними закладами Республіканського вищого навчального закладу „Кримський гуманітарний університет” (м. Ялта)

Методичні рекомендації спрямовані на розвиток теоретичної та практичної готовності педагогів сучасних дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму здійснювати виховання толерантності підлітків.

ЗМІСТ

Пояснювальна записка	311
Теоретичний змістовий блок	312
1. Сутність понять „толерантність”, „виховання толерантності підлітків“, „дитячі та молодіжні громадські об’єднання Криму”	312
2. Типи та класифікація дитячих та молодіжних громадських об’єднань Криму середини ХХ – початку ХХІ столітт	321
3. Педагогічні умови діяльності дитячих та молодіжних громадських об’єднань Криму з виховання толерантності підлітків	324
4. Зміст, принципи, форми та методи діяльності дитячих та молодіжних громадських об’єднань Криму з виховання толерантності підлітків	325
Практичний змістовий блок	329
1. Комунікативні правила толерантності	329
2. Педагогічні задачі для виховання толерантності підлітків	349
3. Традиційні ігрові форми роботи з виховання толерантності підлітків у діяльності дитячих та молодіжних громадських об’єднань Криму	352
4. Сучасні ігрові форми роботи з виховання толерантності підлітків у діяльності дитячих та молодіжних громадських об’єднань Криму	359
5. Досвід виховання толерантності підлітків у Бахчисарайському центрі регіонального розвитку „Топ-Кая”: толерантність через локальні дослідження	370
Список використаних джерел	379

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Невід’ємним складником сучасного соціально-виховного простору виступають громадські дитячі та молодіжні об’єднання, які стають важливим інститутом соціалізації особистості, доповнюючи роль сім’ї, школи та інших освітніх інститутів у вихованні підростаючого покоління. У 90-х роках ХХ ст. Україна, відмовившись від монополії на діяльність громадських об’єднань, у тому числі і дитячих та молодіжних, створила передумови розвитку демократичних перетворень у громадському житті. Це визначило тенденцію до децентралізації у формуванні молодіжної політики з делегуванням відповідальності місцевим органам влади і залученням до цієї роботи місцевих молодіжних об’єднань.

Проблема діяльності дитячих та молодіжних громадських об’єднань в Україні, їх вплив на виховання підростаючого покоління нині набуває особливого змісту. Різні за напрямами діяльності, метою, структурою, матеріальною базою, історією та традиціями, дитячі та молодіжні об’єднання посідають своє місце у соціально-політичній системі суспільства. Найбільш потужні об’єднання у процесі діяльності ставлять за мету системну виховну роботу з дітьми, що передбачає трансляцію певної системи цінностей, на основі якої вибудовується діяльність організації. Однією зі стрижневих проблем у виховній діяльності, які довелося розв’язувати дитячим та молодіжним громадським об’єднанням України, і Криму зокрема, наприкінці ХХ – початку ХХІ ст., стала проблема виховання толерантності підлітків, яка виникла внаслідок складних та глобальних проблем як у нашій країні, так і за кордоном. Зважаючи на те, що Крим є особливим регіоном країни, який об’єднує представників різних народів, релігій, питання виховання толерантності підлітків у діяльності дитячих та молодіжних громадських об’єднань Криму набуває особливого значення.

Методичні рекомендації мають сприяти організаційній роботі педагогів і дорослих дитячих та молодіжних громадських об’єднань Криму з виховання толерантності підлітків через використання позитивного педагогічного досвіду. У них конкретизовано сутність понять „толерантність”, „виховання толерантності підлітків“, „дитячі та молодіжні громадські об’єднання Криму”; подано типи дитячих та молодіжних громадських об’єднань Криму середини ХХ – початку ХХІ століття; окреслено педагогічні умови їх діяльності з виховання толерантності підлітків; запропоновано зміст, форми та методи роботи з виховання толерантності підлітків через використання позитивного педагогічного досвіду дитячих та молодіжних громадських об’єднань Криму середини ХХ – початку ХХІ століття.

Методичні рекомендації складаються з теоретичного та практичного змістових блоків.

ТЕОРЕТИЧНИЙ ЗМІСТОВИЙ БЛОК

План

1. Сутність понять „толерантність”, „виховання толерантності підлітків“, „дитячі та молодіжні громадські об'єднання Криму”
2. Типи та класифікація дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму середини ХХ – початку ХХІ століття
3. Педагогічні умови діяльності дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму з виховання толерантності підлітків
4. Зміст, принципи, форми та методи діяльності дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму з виховання толерантності підлітків

1. Сутність понять „толерантність”, „виховання толерантності підлітків“, „дитячі та молодіжні громадські об'єднання Криму”

Виховання підростаючого покоління в дусі толерантності як одного з провідних громадських, морально-політичних якостей є найважливішим завданням виховання особистості. Розв'язання цього завдання обумовлене політичними та економічними змінами останніх років, які спричинили посилення насильства, вияву відчуження, черствості, агресії між людьми.

Звернення до визначень толерантності, наведених у сучасних довідково-інформаційних та наукових джерелах, дозволяє дійти висновку про різнобарвність тлумачень та багажочисленність підходів до її розгляду, які детерміновані багатоаспектністю самого явища толерантності.

Зважаючи на еволюцію суспільної свідомості, визначено 3 основні типи толерантності, що дає можливість розуміти її як ознаку високої духовної та моральної культури, необхідної для сучасного суспільства, неоднорідного за світоглядними, національними, політичними та економічними характеристиками (див. таблицю 1.1).

Толерантність належить до числа комунікативних категорій, тобто категорій мовленнєвого спілкування, які виконують регулятивну функцію, відбивають національну специфіку, призначені для упорядкування у свідомості людини відомостей про норми та правила спілкування та для забезпечення мовленнєвого спілкування індивіда у суспільстві за ухваленими у цьому суспільстві правилами.

Комунікативна категорія толерантності базується на когнітивних, прагматичних та етичних підставах. Когнітивними підставами виступають, по-перше, категорія чужості, загальний зміст якої зводиться до опозиції свій/чужий, та, по-друге, супроводжуюча її категорія ідентичності, тобто суб'єктивне переживання людиною своєї індивідуальності. Питання толерантності виникають тільки у ситуації конфлікту, або – ширше – розбіжностей.

Таблиця 1.1

Типи і ознаки толерантності

Типи суспільної свідомості	Типи толерантності	Ознаки толерантності
Міфологічна	„прихована” толерантність	Толерантність не усвідомлена концептуально. Суспільство з терпимістю ставиться до специфіки філософського мислення, оскільки воно ще не призводить до руйнування образів міфічної свідомості, але врешті виникає тенденція утиску філософії
Релігійна	„парадоксальна толерантність	У структурі абсолютної віри, монотеїзму, толерантність неможлива принципово, оскільки вона руйнує абсолютність, але релігійні війни, основою яких була релігійна нетерпимість, підготували легітимізацію толерантності
Секулярна	„соціокультурна” толерантність	У секулярному суспільстві толерантність є реальністю через визнання істинними універсальних моральних принципів. На цій основі можлива повага до іншого, прийняття етнічних та національних особливостей, розбіжностей в соціальних поглядах, породжених особливостями умов життя, професійної діяльності, культурних традицій. Толерантність є наслідком високої духовної та моральної культури

Оскільки толерантність – це категорія, яка регулює процес спілкування, важливим для неї є поведінка суб’єктів – власне діяльність учасників комунікації. Для того, щоб оцінювати ставлення одного суб’єкта до іншого як толерантне чи інтолерантне, необхідно, щоб суб’єкти, які мають розбіжності, вступили у діалог. Цей фактор є прагматичною підставою категорії толерантності. Коли немає діалогу, взаємодії, не можна говорити про категорію толерантності. Якщо суб’єкт вирішив вступити у діалог, то

з'являється наступний і, мабуть, найважливіший фактор для визначення комунікативної категорії толерантності – це мотивація. Мотивація пов'язана з поняттям „установки” на певну поведінку. Установка ж є готовність суб'єкта певним чином сприймати, оцінювати, трактувати об'єкт сприйняття та реагувати на нього у певній формі. Взаємодія партнерів по комунікації може розвиватися за одним із двох можливих варіантів. Перший – конгруенція – це наростаюче підтвердження взаємних рольових очікувань партнерів, швидке формування у них загальної картини ситуації та виникнення емпатичного зв'язку один з одним. Другий – конфронтація – є, навпаки, обопільний (або односторонній) „обман” рольових позицій, розбіжність у розумінні й оцінюванні ситуації та, як наслідок, виникнення антипатії один до одного.

Отже, толерантність виконує регулюючу функцію і є конституюючою ознакою успішного діалогу. Діалог – це процес взаємного пошуку оптимального шляху розв'язання назрілих проблем, під час якого поступово долаються стереотипи, ксенофобії, колишні образи і здійснюється адаптація до особливостей кожного.

Третьою підставою для вияву толерантності є етична: філософська категорія етики лежить в основі комунікативної категорії толерантності. Етична підстава категорії толерантності у міжособистісній комунікації постає, за визначенням О. Земської, як „комунікативно-прагматична категорія” ввічливості.

Культурні практики толерантності вимагають від того, хто говорить, не завдавати своєю промовою та поведінкою шкоди іншому, а навпаки, всіляко його підтримувати та створювати тим самим сприятливий клімат спілкування; лише установка на доброзичливість здатна створити атмосферу комфортності і можливості усунення розбіжностей та розв'язання конфлікту.

Отже, комунікативна категорія толерантності має когнітивний, прагматичний та етичний аспекти, перетинаючись з категоріями чужості, комунікативної доцільності, ввічливості. Розв'язання конфліктів припускає з боку толерантної людини використання передусім загальноприйнятих тактик поступливості та компромісу в непринциповому, і тактики співпраці – у важливому питанні.

Визначення поняття „толерантність” можна подати так: **толерантність** – це міжособистісний або соціальний регулятор комунікативної взаємодії, ненасильницький опір, раціональна моральна установка при конструктивній взаємодії або знаходженні компромісу між учасниками суспільно-політичного діалогу в ситуації конфлікту (розбіжностей) поглядів, переконань, поведінки при відсутності ворожості, зневажливого ставлення до іншого.

Рис. 1.1. Комунікативні тактики на основі підстав комунікативної категорії „толерантність”

Залежно від духовно-морального та комунікативного досвіду особистості визначено рівні толерантності (див. таблицю):

Таблиця 1.2

Рівні толерантності

Рівні	Особливості
I	рівень стримування негативного реагування на морально значущий фактор; насилля неприпустиме
II	рівень готовності до взаєморозуміння та сприйняття іншого на основі загальнолюдських цінностей, а також визнання за ним права на існування
III	рівень критичного діалогу та розширення власного досвіду на основі критичного розуміння

Основні критерії „толерантності” і їх показники можна визначити, виходячи з визначення самого поняття. ТOLERАНТНІСТЬ вибудовується на певних особистісних рисах, які є критеріями толерантності (див. таблицю):

Таблиця 1.3
Основні критерії та показники толерантності

Критерії	Показники
Стійкість особистості	Емоційна стабільність; доброзичливість, ввічливість, терпіння; соціальна відповідальність; самостійність; соціальна релаксація
Емпатія	Відчуття партнера; високий рівень співпереживання; чемність; екстравертність; здатність до рефлексії
Дивергентність мислення	Відсутність стереотипів, забобонів; гнучкість мислення; критичність мислення
Мобільність поведінки	Відсутність напруженості в поведінці; відсутність тривожності; контактність, товариськість (комунікабельність); уміння знайти вихід зі складної ситуації; автономність поведінки; прогностицизм; динамізм
Соціальна активність	соціальна самоідентифікація; соціальна адаптованість; креативність; соціальний оптимізм; ініціативність

Враховуючи компоненти психологічної структури толерантності, визначено компоненти толерантних–інтолерантних стосунків (див. таблицю 1.4) та риси толерантної–інтолерантної особистості (див. таблицю 1.5):

Таблиця 1.4

Компоненти толерантних – інтолерантних стосунків

(згідно з діяльнісним підходом)

Компоненти психологічної структури	Толерантне ставлення	Інтолерантне ставлення
Когнітивний	Розвиненість механізму прийняття: розуміння	Нерозвиненість механізму прийняття: нерозуміння
Мотиваційно-ціннісний	Прийняття філософсько-етичних цінностей добра, ненасильства Мотиви: допомоги, співпраці, любові, сприяння, співпереживання, поступливості, поблажливості	Неприйняття філософсько-етичних цінностей добра, ненасильства Мотиви: байдужість, неприйняття, бажання змінити поведінку і погляди іншого
Емоційно-вольовий	Розвиненість механізмів терпіння: подолання та стримування дратівливості, невтриманості, самоконтроль, саморегуляція, емпатія, любов, повага, інтерес, емоційна стійкість, врівноваженість	Нерозвиненість механізмів терпіння: невтриманість, дратівливість, емоційне реагування, байдужість, холодність, емоційна нестійкість, агресивність, зневага
Конативний	Асертивна поведінка: поблажливості, співпраця; способи спілкування: поступливість, переконання, роз'яснення, узгодження, співпраця, допомога, пояснення, попередження, вимоги	Агресивна поведінка: відстороненість, імпульсивність; способи спілкування: диктат, вимога, маніпулювання, дорікання, погрози, накази

Таблиця 1.5

Риси толерантної–інтолерантної особистості

Толерантна особистість	Нетолерантна особистість
<i>Повага до інших</i>	Ненависть, погрози
<i>Симпатія</i>	Відраза
<i>Доброчливість</i>	Гнів, осуд, критика
<i>Емпатія</i>	Застереження, попередження
<i>Можливість підбадьорювання</i>	Звинувачення, нарікання
<i>Прагнення щось з'ясувати, зацікавлення іншою думкою</i>	Ігнорування іншого, його думки
<i>Готовність до втішання</i>	Моралізування

Продовження таб. 1.5

<i>Уміння уважно вислухати і чути іншого</i>	Перебивання, невміння слухати один одного, нетерпіння
<i>Здатність до схвалення, згоди</i>	Припустимість образи іншого
<i>Бажання підтримувати</i>	Наказ, вказівка
<i>Позитивне ставлення до порад, пропозицій</i>	Відстороненість від інших

Виховання толерантності підлітків має свою специфіку, оскільки саме цей вік залишається одним із найскладніших для пояснення періодів дитячого онтогенезу, незважаючи на значний обсяг накопичених різноманітних даних про специфіку розвитку дітей цього віку, на численні спроби розв'язання проблем цього періоду розвитку. Він характеризується якісними змінами, що виникають у психіці дитини на стику двох віків і визначається зміною новоутворень.

Початок підліткового віку пов'язаний з появою перших статевих ознак, а кінець – з входженням людини до світу дорослих, однак загальноприйнятих критеріїв досягнення дорослого статусу не існує.

У традиційній класифікації підлітковим прийнято вважати період розвитку індивіда від 10–11 до 14–15 років.

Підлітковий вік, характеризується різкими, якісними змінами, що охоплюють всі сторони розвитку; належить до часу інтенсивного і нерівномірного росту і розвитку організму, що визначає нерівномірність і значну індивідуальну варіативність темпів розвитку, має суттєвий вплив на психофізіологічні особливості, функціональні стани підлітка... Новоутворенням підліткового віку є становлення нового рівня самосвідомості, зміна Я-концепції, що визначається прагненням зрозуміти себе, свої можливості і особливості, визначити, що об'єднує підлітка з іншими людьми, а що його виділяє серед них, робить унікальним і

неповторним. Бажання „бути, як усі” з одного боку і прагнення до унікальності викликає у підлітків нестійкість самооцінки.

Найбільш яскраво вікові та індивідуальні відмінності в рівнях засвоєння моральних знань виявляються в усвідомленості і оперативності знань. Молодші підлітки, володіючи значним обсягом моральних знань, не можуть ще усвідомлювати взаємозв'язки системи „людина–мораль–поведінка”. Старші підлітки виявляють самостійність і стійкість суджень про моральні норми, що регулюють взаємини людей. У 14–15 років особистість вперше досягає достатньо високого рівня розвитку етичних знань, які є необхідною основою для виникнення моральних переконань.

Моральні якості підлітка тісно пов'язані з його вольовими якостями. У цей період зникає характерна для молодших школярів навіюваність, зміцнюється сила волі підлітка, проте деякі підлітки не усвідомлюють зв'язку між відомими їм загальними нормами та власною поведінкою в тій чи іншій конкретній ситуації. Знаючи ці норми, деякі часом залишаються байдужими до порушень дисципліни, грубощів своїх ровесників, до горя, переживань інших, самі виявляють злість, агресивність тощо. У їх поведінці не завжди поєднуються слова, почуття і справи. До тих пір, поки в підлітка не сформувалася власна система цінностей, він легко скочується до морального релятивізму: якщо все є відносним, значить, усе дозволено.

У кінці підліткового віку емоційно-моральні взаємини все тісніше пов'язані з самосвідомістю і вольовою саморегуляцією поведінки, внаслідок чого визначаються різні рівні саморегуляції поведінки підлітків на основі моральних переконань.

Важливим для виховання підлітка є нагромадження досвіду моральної поведінки в ситуаціях, що вимагають вибору вчинку. Здатність підлітка до самостійного морального вибору свідчить про розвиток підлітка. Моральний вибір як важливий чинник моральної діяльності допомагає підліткам глибше усвідомити прийняті у суспільстві етичні норми і поступово засвоювати їх як внутрішні еталони моральної поведінки.

Відчуття належності до певної підліткової спільноти і певної її групи, яка часто відрізняється не лише інтересами і формами проведення дозвілля, але й одягом, мовою тощо, має суттєве значення для розвитку підлітка.

Отже, у період від дитинства до дорослості підліток проходить великий шлях у своєму психічному розвитку: через внутрішні конфлікти з самим собою та іншими, через зовнішні зриви і внутрішні сходження до набуття почуття особистості. З одного боку, підлітковість – це вік соціалізації, впрошування в світ людської культури та суспільних цінностей, а з другого – це вік індивідуалізації, відкриття та утвердження власного унікального і неповторного Я.

Розглянувши наукові дані про межі підліткового віку та його характерні ознаки, визначення поняття „підліток” можна подати так:

Підліток – це дитина від 10–11 до 14–15 років, новоутвореннями якої є становлення нового рівня самосвідомості, зміна Я-концепції, що визначаються прагненням самопізнання та самоідентифікації, та здатність до самостійного морального вибору, вольової саморегуляції поведінки.

Зважаючи на те, що підлітковий вік, порівняно з іншими, має свою специфіку щодо виховання толерантності, поняття „виховання толерантності підлітка” можна визначити так:

виховання толерантності підлітка – 1) цілеспрямований та контрольований вплив в умовах спеціально організованої виховної системи, що забезпечує взаємодію вихователів та підлітків з метою вироблення у них конгруентних комунікативних навичок в ситуаціях суспільно-політичного конфлікту поглядів, переконань, вчинків під час становлення нового рівня самосвідомості, зміни Я – концепції підлітків та з урахуванням їх здатності до самостійного морального вибору, вольової саморегуляції поведінки.

Необхідність побудови демократичного суспільства України, створення гуманістичної, політичної та соціальної культури потребують переосмислення традиційних підходів до виховання підростаючого покоління. Сучасний демократичний державний устрій передбачає створення громадських об'єднань з метою захисту, соціалізації громадян в нових соціально-політичних, національно-культурних та економічних умовах життя.

Сучасні дитячі та молодіжні громадські об'єднання Криму є активним суб'єктом соціально-педагогічної діяльності, оскільки мають соціально спрямовані мету та завдання діяльності, сприяють соціальному захисту, соціальній адаптації та соціальному становленню своїх членів, реалізують соціально-педагогічні програми.

Визначення поняття „дитячі та молодіжні громадські об'єднання Криму” спирається на визначення понять-складників:

– громадське об'єднання – це добровільне громадське формування, створене на основі єдності інтересів для спільної реалізації громадянами своїх прав і свобод і функціонує у 2-х формах: формальній (організаційній) та неформальній (позбавленій формалізації внутрішньої ієрархії та стосунків);

– дитяче громадське об'єднання – це добровільне об'єднанням дітей віком від 6 до 18 років, створене на основі єдності інтересів для спільної реалізації своїх прав і свобод»;

– молодіжне громадське об'єднання як добровільне об'єднання молоді віком від 14 до 35 років, створене на основі єдності інтересів для спільної реалізації своїх прав і свобод»;

– дитячі та молодіжні громадські організації – це ті ж громадські об'єднання, які створено не тільки з метою спільної реалізації своїх прав і свобод, а й захисту своїх законних соціальних, економічних, творчих, вікових, національно-культурних, спортивних та інших спільних інтересів.

Отже, дитячі та молодіжні громадські об'єднання Криму – це створені на основі єдності інтересів добровільні громадські об'єднання дітей та молоді Автономної Республіки Крим, які легалізовані в межах автономії і здійснюють свою діяльність не тільки з метою спільної реалізації своїх прав і свобод, а й захисту своїх законних соціальних, економічних, творчих, вікових, національно-культурних, спортивних та інших спільних інтересів.

2. Типи і класифікація дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму середини ХХ – початку ХХІ століття

Станом на 2012 р., за інформацією Міністерства юстиції України, зі статусом всеукраїнських зареєстрована 181 молодіжна громадська організація, крім того 19 всеукраїнських спілок молодіжних громадських організацій та 18 всеукраїнських дитячих громадських організацій.

За інформацією Головного управління юстиції Міністерства юстиції України у Автономній Республіці Крим, у Автономній Республіці Крим станом на 22.06.2012 р. зареєстровано 15 дитячих та 83 молодіжні громадські організації.

Дитячі громадські об'єднання Криму є таких типів

– **об'єднання соціально-виховного типу:** піонерська організація імені В. І. Леніна (зареєстрована 16. 07. 1993 р.);

– **за інтересами (хобі):** Мала академія наук школярів Криму „Шукач” (18.01.1993 р.), Кримський республіканський дитячо-юнацький шаховий клуб (17.03.1995 р.), Кримське Республіканське дитяче екологічне товариство „Первоцвіт” (11.01.1997 р.), Республіканська дитяча громадська організація „Ліга малої преси” (03.11.1997 р.), Всекримська громадська дитячо-молодіжна організація „Молоді таланти” (10.01.2000 р.), Кримська Республіканська асоціація шкільних інтелектуальних клубів (КРА ШИК) (11.11.2004 р.); громадська організація „Дитячо-юнацька футбольна ліга Автономної Республіки Крим” (16.04.2008 р.); організація „Дитяча організація „Крок уперед” (хореографічний ансамбль гімназії №1 імені К. Д. Ушинського) (16.10.2008 р.), громадська організація „Дитяча організація „Спортивний мотоклуб „Аміго” (22.09.2010 р.), громадська організація „Дитяча спортивна організація „Кримська мала академія „Олімпійці” (16.06.2011 р.);

– **змішаного типу:** громадська організація „Дитяча організація „Лучик” – ігрові заняття для розвитку дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, семінари та консультації психолога для батьків з питань виховання дітей (27.12.2007 р.).

Молодіжні громадські організації Криму (за характером діяльності):

– **молодіжні філії політичних партій:** Комуністична Спілка молоді Криму (від 29.08.1994 р.), Кримська республіканська організація

Соціалістичного конгресу молоді (04.07.1997 р.), Всеукраїнська регіональна організація ліберального молодіжного об'єднання (03.10.1997 р.), Народно-демократична ліга молоді (від 12.06.998 р.), Кримська республіканська організація „Українська соціал-демократична молодь” (від 13.07.1998 р.), Кримська республіканська організація Всеукраїнської громадської молодіжної організації „Молоді демократи” (від 26.09.2000 р.), Кримська республіканська молодіжна громадська організація „Спілка молоді регіонів України” (від 16.09.2003 р.), Кримський республіканський осередок Всеукраїнської молодіжної громадської організації „Демократичні перетворення України” (від 01.10.2004 р.), Кримська республіканська молодіжна громадська організація „Молодіжне об'єднання „Разом з Грачом” (від 24.10.2005 р.), Кримські республіканські осередки Всеукраїнської молодіжної громадської організації „Молодь – за Литвина” (від 17.02.2006 р.), Кримська республіканська організація Всеукраїнської молодіжної громадської „Молодіжний Союз Наша Україна” (від 22.02.2006 р.), громадська організація „Кримський виборчий рух „Союз молоді регіонів Криму за Януковича” (29.01.2010 р.), Кримська республіканська організація Всеукраїнської молодіжної громадської організації „Батьківщина молода” (13.01.2012 р.);

– **громадсько-політичні організації молоді:** Рада молодіжних об'єднань Криму (від 20.12.1994 р.), Спілка молоді Криму (від 26.06.1998 р.), Кримська республіканська громадська організація захисту прав та свобод молодих громадян України „Правозахист” (від 15.04.1999 р.), громадська організація „Молодіжна громадська організація „Центр стабілізації” (від 07.06.1999 р.), Асоціація „Молодь за мир та розвиток” (від 23.03.2001 р.), міжрегіональна молодіжна громадсько-політична організація „Сталкер”, Кримське регіональне відділення Всеукраїнської молодіжної громадської організації „Молодь проти злочинності та наркоманії” (від 31.03.2003 р.), молодіжна громадська організація „Кримська спілка активної молоді” (від 08.01.2004 р.), громадська організація „Кримська республіканська організація молоді” (від 15.04.2005 р.), громадська організація „Молодь Криму за прозорість в органах державної влади” (від 14.10.2005 р.), Кримська республіканська молодіжна громадська організація „Спілка кримської молоді” (від 26.10.2005 .), Республіканська молодіжна громадська організація „Кримський центр правових та соціологічних досліджень „Істина” (від 16.12.2005 р.), молодіжна громадська організація „Проти течії” (від 10.03.2006 р.), громадська організація „Молодіжний рух „Можу” Автономної Республіки Крим (від 28.04.2006 р.), громадська організація „Кримська республіканська молодіжно-суспільна організація „Мілленіум+” (від 27.07.2006 р.), громадська організація „Молодіжна організація „Сила потенціалу” (від 01.12.2006 р.), громадська організація „Кримська молодіжна громадська організація „КримФест” (від 26.01.2007 р.), громадська організація „Молодіжна громадська організація „Твоя перемога” (від 14.12.2007 р.),

громадська організація „Молодіжна громадська організація „Дванадцять” (від 14.03.2008 р.), громадська організація „Молодіжна Республіканська асоціація лідерів „Айсек у Криму” (від 15.05.2008 р.), громадська організація „Крымская Организация Русской Молодежи” (26.03.2009 р.), громадська організація „Кримський Республіканський молодіжний соціал-патріотичний союз „Патріот” (27.03.2009 р.), громадська організація Молодіжна Асоціація Справедливість (18.06.2009 р.), громадська організація „Місцева молодіжна громадська організація „Фрідом” (13.08.2009 р.), Кримський регіональний осередок Всеукраїнської молодіжної громадської організації „Коловрат” (23.10.2009 р.), Громадська організація „Молоді за Руську єдність” (22.01.2010 р.), громадська організація „Молодіжна організація „Точка опори” (10.02.2010 р.), громадська організація „Молодіжна правозахисна організація „Закон. Право. Порядок” (04.03.2010 р.), громадська організація „Кримська молодіжна громадська організація „Молода гвардія – Крим” (23.07.2010 р.); громадська організація „Молодіжна організація „Ківі” (12.08.2010 р.), громадська організація „Кримська молодіжна організація „Парма” (01.06.2011 р.), громадська організація „Рух молоді” (29.09.2011 р.), Кримська молодіжна громадська організація „Нові люди Криму” (25.11.2011 р.), громадська організація „Молодіжна організація „Інзар” (29.02.2012 р.), громадська організація „Громадянський комітет молоді Криму” (14.03.2012 р.);

– **молодіжні фахові об’єднання, організації за інтересами** (наукові, літературно-мистецькі та культурологічні організації, вишкільні та спортивно-патріотичні): молодіжна громадська організація „Кримська юридична асоціація” (від 21.10.1999 р.), Республіканська молодіжна організація „Спілка молодих вчених Криму” (від 27.12.2001 р.), Кримська ліга інтелектуальних клубів „Що? Де? Коли?” (від 12.02.2004 р.), Кримська республіканська організація всеукраїнської молодіжної організації „Спілка молодих державних службовців України” (від 07.05.2004 р.), Кримська республіканська молодіжна громадська організація „Спілка молодих кооператорів Криму” (від 29.12.2004 р.), молодіжна громадська організація „Спілка добровільних студентських загонів” (від 08.01.2005 р.), Кримська республіканська громадська молодіжна „Кримський республіканський центр інтелектуального розвитку” (від 16.02.2005 р.), Кримська республіканська організація Всеукраїнської молодіжної громадської організації „Спілка молодих соціалістів” (від 11.05.2005 р.), Кримська республіканська молодіжна громадська організація „Кримські зорі” (від 06.05.2006 р.), громадська організація „Кримська молодіжна громадська організація „Союз молодих юристів” (від 02.11.2007 р.); громадська організація „Кримський республіканський центр здорової молоді” (27.08.2010 р.), громадська організація „Кримська республіканська спортивна спілка учнівської та студентської молоді” (17.06.2011 р.), громадська організація „Кримська республіканська молодіжна організація „Просвіт” (17.06.2011 р.), Кримська

республіканська організація Всеукраїнської молодіжної громадської організації „Спілка молодих політологів України” (21.07.2011 р.), громадська організація „Спорт проти дитячого алкоголізму та наркоманії” (09.11.2011 р.), громадська організація „Кримська молодіжна асоціація політологів” (25.11.2011 р.);

– **національні молодіжні організації (не лише культурологічні, а й студентські, наукові, фахові, благодійні, спортивно-патріотичні тощо):** молодіжна громадська організація „Кримськотатарський молодіжний центр” (від 17.01.1996 р.), Кримська ліга „КВК” (від 27.12.1996 р.), Кримська спілка скаутів Криму (від 14.12.1995 р.), Кримська молодіжна гуманітарна асоціація „ЕКО-ЛАЙФ” – „Екологія життя” (від 10.12.1999 р.), Всекримська громадська дитячо-молодіжна організація „Молоді таланти” (від 10.01.2000 р.), Кримська республіканська організація „Всеукраїнська асоціація молодих вчених” (від 31.03.2000 р.), об’єднання німецької молоді Криму „Югенд” (від 14.08.2000 р.), Кримська округа Пласту – Національної скаутської організації України (від 31.08.2000 р.), Спілка творчої молоді „Калліера” (від 05.06.2002 р.), Кримська республіканська молодіжна громадська організація „Бірилик – Єдність” (від 02.11.2005 р.), Кримська молодіжна громадська організація „ЕКШН” (від 07.07.2006 р.), осередок всеукраїнської молодіжної громадської організації інвалідів з вадами зору „Генерація успішної дії” в Автономній Республіці Крим (23.05.2008 р.), Братство православних розвідників-слідопитів (від 22.12.2008 р.), осередок Всеукраїнської футбольної асоціації студентів Автономної Республіки Крим (19.12.2008 р.), Кримський республіканський осередок Всеукраїнської молодіжної громадської організації „Національна організація скаутів України” (24.03.2011 р.).

3. Педагогічні умови діяльності дитячих та молодіжних громадських об’єднань Криму з виховання толерантності підлітків

Виховання толерантності є складним і досить тривалим процесом. Педагогічними умовами, які сприяють вихованню толерантності підлітків у дитячих та молодіжних громадських об’єднаннях є:

– теоретико-методологічне забезпечення процесу виховання толерантності підлітків у діяльності дитячих та молодіжних громадських організацій;

– виховання творчої особистості; набуття знань про толерантність як інтегративну категорію, її структуру та шляхи формування умінь ефективної комунікації в умовах розбіжностей чи конфлікту думок, поглядів, поведінки; вироблення системи загальнолюдських ціннісних орієнтацій; розвиток навичок самоконтролю та самовдосконалення у стосунках з іншими;

– інтеграція змісту освіти (міжпредметна та внутрішньопредметна): зміст різних культур, взаємодія культур, духовно-моральна практика етнічних груп;

– організаційно-методична підготовка педагогів-організаторів з питань виховання толерантності підлітків у діяльності дитячих та громадських об'єднань;

– додержання принципів особистісно-орієнтованого виховання, узгодження виховних впливів родини та об'єднання, широкої громадської ініціативи; врахування національного та загальнолюдського; активної взаємодії та ефективної комунікації;

– організаційно-методична підготовка педагогів-організаторів з виховання толерантності підлітків, релігійного та національного виховання;

– проведення самодіяльних історико-краєзнавчих експедицій, походів, таборів, що в ситуаціях напруження активізують фізичні, вольові зусилля людини;

– проведення виховних справ духовно-морального спрямування (спільна та особиста молитва, паломництва);

– активізація форм та методів духовно-морального самовиховання (практика сповіді);

– використання новітніх форм (медіацентри, квести, флешмоби) та ретроформ (бал історико-побутового танцю);

– гармонізація впливу соціального середовища та освітньої установки (забезпечення можливості отримання рівного досвіду, рівного статусу всім, хто навчається, незалежно від національності, віросповідання, соціального статусу);

– подолання упереджень (робота зі стереотипами та установками на негативне ставлення до “інших”; зміни комунікативних установок, формування позитивних взаємин);

– оцінювання поточних результатів, корегування системи виховання з огляду на показники результату.

4. Зміст, принципи, форми та методи діяльності дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму з виховання толерантності підлітків

Зміст виховання толерантності підлітків у діяльності дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму середини ХХ – початку ХХІ століття – це система знань, умінь і навичок, що забезпечує виховання толерантності підлітків і передбачає чотири змістові лінії: *когнітивну* (засвоєння знань про толерантність як інтегративну категорію, її структуру, шляхи формування умінь ефективної комунікації); *соціокультурну* (опанування змісту різних культур та соціальних груп Криму, стосунків між ними, змісту їх духовно-моральної практики та лінгвокультурологічних

засобів вираження толерантності); *етичну* (вироблення системи загальнолюдських ціннісних орієнтацій, що сприяють формуванню установки на доброзичливість стосунків та сприятливий клімат спілкування); *прагматичну* (розвиток навичок самоконтролю та самовдосконалення у стосунках з іншими).

Принципи діяльності дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму середини ХХ – початку ХХІ ст. щодо виховання толерантності підлітків – це цілісна система внутрішньо організованих елементів, яка має єдині правила побудови і єдині завдання діяльності для досягнення виховної мети виховання толерантності підлітків.

Найважливіші з них такі: особистісно-орієнтованого виховання; системної організації виховання; активної взаємодії дітей і дорослих; свободи вибору; узгодження виховних впливів об'єднання та родини; врахування національного та загальнолюдського; співдружності з іншими організаціями; широкої громадської ініціативи.

Форми діяльності дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму з виховання толерантності підлітків визначаються як способи організації виховного процесу, що відображає внутрішній зв'язок його елементів і характеризує стосунки вихователів і вихованців. Вони мають свої структурні компоненти (композицію), тобто початок і закінчення (експозицію, зав'язку і розв'язку), кульмінаційні моменти, що хвилюють душу підлітка, формуючи нестандартність його характеру.

Форми виховної роботи – варіанти організації виховного процесу, композиційна побудова виховного заходу.

Визначають такі підходи до класифікації форм виховання: за кількісним показником: фронтальні чи масові; групові чи гуртові; індивідуальні; залежно від методики виховного впливу: словесні; практичні; наочні; за часом виникнення: традиційні та новітні.

Форми роботи з виховання толерантності підлітків у діяльності дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму визначаються специфікою їх діяльності, що спрямована передусім на досягнення визначеної виховної мети (див. таблиці 4.1 та 4.2).

Таблиця 4.1

**Форми роботи з виховання толерантності підлітків у діяльності
дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму**
(за кількісною ознакою та методикою виховного впливу)

Традиційні виховні форми		Новітні виховні форми
Фронтальні (масові)		
Словесні	шкільний радіоцентр; усний журнал; читацька конференція; тематичні вечори, вечори запитань і відповідей; ранки-зустрічі, літературні вікторини; збори загонів, дружин; лінійка; мітинг; засідання ради загону; радіогазета	медіацентр; участь у богослужіннях;
Практичні	зустрічі з відомими людьми краю; марш; спартакіада; шаховий турнір; експедиції [10,11], екскурсії, походи; ігрові форми; вогнище; конкурси; військова гра; ярмарок; аукціон; шкільний музей; свято; концерт;	зльоти скаутів [8,9]; паломництва; інтелектуально-екстремальні ігрові форми (флешмоб, квест [7]); ретроформи (бал історико-побутового танцю [6]); локальні дослідження.
Наочні	виставка виробів; галерея; тематичний стенд.	
Групові (гуртові)		
Словесні	політичні інформації (оглядові й тематичні);	мозковий штурм;
Наочні	випуск стінної газети (загальношкільної, класної).	кіноклуб „Міжкультурний діалог”;
Практичні	конкурси; гуртки; трудовий десант;	інтернет-форум.
Індивідуальні		
Словесні	етична бесіда;	практика сповіді.
Практичні	прогулянка, локальні дослідження	

Таблиця 4.2

**Форми роботи з виховання толерантності підлітків у діяльності
дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму**
(за видом основного завдання)

Ознака	Форми роботи
Управління і самоуправління	збір, лінійка, засідання ради загону (дружини), конференція, мітинг, радіогазета, стінгазети;
Пізнавальні форми	зльоти, походи, марші, екскурсії, конкурси, гуртки, олімпіади, трудовий десант, військова гра, турнір, ярмарок, аукціон, усні журнали, вікторини, диспути, виставки творчості, шкільні музеї, тематичні стенди, тематичний вечір, локальне дослідження;
Розважальні форми	ігри, вогнище, свято, фестиваль, концерт.

Методи виховання – це способи впливу на свідомість, волю, почуття, поведінку вихованців з метою вироблення в них заданих метою виховання якостей.

Приєм виховання – це своєрідна частина, деталь методу виховання, необхідна для більш ефективного застосування методу в умовах конкретної ситуації (приклад — прийом у бесіді, лекції, диспуті).

Методи діяльності дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму середини ХХ – початку ХХІ століття з виховання толерантності підлітків визначено з аналізу архівних матеріалів, організаційних та довідково-інформаційних документів:

1. Методи формування свідомості підлітка:

- бесіда на духовно-моральну, морально-етичну тему під час зустрічей, під час проведення таборів (при ватрі), експедицій, походів, зустрічей, святкових заходів;
- розповідь дорослого;
- проповідь;
- дискусія, диспут;
- переконання силою слова (навіювання), за допомогою конкретного прикладу, педагогічної ситуації, на основі громадської думки.

2. Методи організації діяльності підлітків, спілкування та формування позитивного досвіду суспільної поведінки:

- привчання і тренування (культура поведінки у храмі, культура спілкування між однолітками, з дорослими, чужими, міжетнічна культура, культура зовнішнього вигляду, побуту);
- соціальна думка (родинна, етнічна, осередкова, громадська);

- ситуації підвищеної фізичної, психологічної, моральної напруженості (експедиції, кількадевні походи, табори, паломництва);
- методи локальних досліджень: усної історії, аналізу документів, місць пам'яті, фотоматеріалів.

3. Методи стимулювання діяльності і поведінки (вплив на свідомість, почуття, волю):

- ігри (довготривала педагогічна гра, творча гра);
- романтики (добродійна, туристсько-краєзнавча діяльність);
- заохочення (*складання присяги, відзначення та нагороди, важливе доручення*);
- власного прикладу;
- покарання (осуд дій та вчинків підлітка, які суперечать нормам поведінки членів об'єднання, етнічної громади, суспільства загалом).

4. Методи пізнання, самопізнання, саморегуляції:

- особиста (спільна) молитва;
- сповідь;
- спостереження (за культурою мовлення, поведінкою у храмі, спрямованістю стосунків між однолітками та з дорослими);
- самовпливу.

ПРАКТИЧНИЙ ЗМІСТОВИЙ БЛОК

План

1. „Теоретична скарбничка” тренінгу „Вчимось спілкуватись” (на матеріалі об'єднань Кримська округа „Пласту” та „Здравиця”)
2. Педагогічні задачі для виховання толерантності підлітків
3. Традиційні ігрові форми роботи з виховання толерантності підлітків у діяльності дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму
4. Сучасні ігрові форми роботи з виховання толерантності підлітків у діяльності дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму
5. Досвід виховання толерантності підлітків у Бахчисарайському центрі регіонального розвитку „Топ-Кая”: толерантність через локальні дослідження

1. „Теоретична скарбничка” тренінгу „Вчимось спілкуватись” (на матеріалі об'єднань Кримська округа „Пласту” та „Здравиця”)

1.1. Комунікативні правила толерантності

Категорія толерантності нині набула універсальних рис і стала глобальною властивістю свідомості цивілізованого світу, що, однак, не означає, що зміст цієї категорії і процеси її формування в різних культурах повністю збігаються. Це в першу чергу стосується комунікативної толерантності, бо комунікативна поведінка народу зазвичай демонструє помітну національну специфіку навіть у народів з близькими культурними традиціями.

У комунікативній свідомості різних народів категорія толерантності представлена в різному змістовому обсязі і має різний ступінь сформованості.

У Криму переважає російська/українська комунікативна свідомість, яка стосовно категорії толерантності має очевидні проблеми на своєму шляху розвитку. Насамперед ця проблема полягає в тому, що утвердження категорії толерантності в російській/українській комунікативній свідомості стикається з опором багатьох норм і традицій російської/української комунікативної поведінки.

Комунікативна категорія толерантності, як і будь-яка інша, є одиницю комунікативної свідомості народу, тобто тієї частини свідомості, яка відповідає за спілкування.

Структурними елементами будь-якої комунікативної категорії є такі ментальні (когнітивні) одиниці:

1. **Прескрипція** – обумовлений сутністю концепту (категорії) загальний, максимально узагальнений припис, що визначає характер комунікативної поведінки.

2. **Установка** – більш конкретний комунікативний припис, рекомендація, що впливає з тієї чи іншої загальної прескрипції.

3. **Комунікативне правило** – конкретна рекомендація щодо реалізації установки (комунікативне правило має імперативну форму (говори так, не говори так) і є максимально конкретною рекомендацією в галузі комунікативної поведінки.

4. **Комунікема** – готова одиниця спілкування, призначена в певній комунікативній культурі для реалізації того чи іншого комунікативного правила (вислову, етикетних формул, стандартних сценаріїв спілкування). Мовні форми об'єктивації відповідних комунікем варіативні, а вибір форми визначається комунікативною ситуацією.

Концепт (категорія) як одиниця концептосфери складається з двох когнітивних складових – **інформаційної та прескрипційної**.

Інформаційний складник концепту об'єднує ознаки, що утворюють зміст концепту (категорії) в їх впорядкованості і які відрізняють певний концепт від інших. Вона визначає, що таке цей концепт.

Прескрипційний складник містить прескрипцію (розпорядження, вказівки, вимоги, імперативи, заборони), що визначають, що повинен робити власник концепту, керуючись вимогами змісту концепту, як чинити, поводитись, що говорити, чого не говорити і не робити тощо. Прескрипції впливають зі змісту концепту та обумовлені його інтерпретацією, тому прескрипційний складник концепту вичленовується в його інтерпретаційному полі. Наприклад, інформаційний складник концепту толерантність є визначення толерантності та історико-культурні відомості про це поняття, а прескрипційний складник концепту утворюють приписи щодо здійснення принципу толерантності в поведінці та спілкуванні.

Усвідомлення носієм мови інформаційного та прескрипційного складників того чи іншого концепту може бути різним: носій мови може володіти тільки інформаційним складником на рефлексивному рівні (чисте знання); обома складниками на рефлексивному рівні (знає зміст концепту, знає, що треба робити, але не робить); може володіти інформаційним складником на рефлексивному рівні, а прескрипційним – на буттєвому (знає зміст і виконує приписи). Обидва складники концепту толерантності можуть бути усвідомлені і на духовному рівні – як деякі цінності національної свідомості.

Основними прескрипціями (установками) комунікативної категорії толерантності є такі:

- антиконфліктність;
- некатегоричність;
- неімпозитивність (дистантність, що визначається непрямолінійністю).

Антиконфліктність

Прескрипція антиконфліктності передбачає необхідність запобігати суперечці і конфлікту, а при їх виникненні – необхідність врегулювати їх через компроміс і зберегти в суперечці „обличчя” співрозмовників. При цьому компроміс розглядається як позитивна риса комунікативної поведінки співрозмовника, а вміння його досягати – як позитивна риса особистості.

Установа на запобігання (профілактику) конфліктів і суперечок реалізується в таких імперативних комунікативних правилах:

- переважання антиконфліктної тематики спілкування;
- безпроблемність побутового міжособистісного спілкування;
- небажаність публічного обговорення розбіжностей;
- недопущення відкритого протистояння;
- мінімізація спорів (прагнення уникнути суперечок);
- мінімізація емоційності в суперечці;
- некатегоричність висловлення незгоди.

Установа на стратегію компромісу у врегулюванні спорів реалізується в таких правилах:

- інакомислення є природним і є припустимим;
- дискусія повинна носити кооперативний характер;
- стратегія спору повинна бути спрямована на взаємне з'ясування точок зору;
- метою спору є розв'язання проблеми.

Установа на збереження обличчя співрозмовника в суперечці передбачає виконання таких правил:

- правота в суперечці не повинна виглядати торжеством переможця;
- переможений у суперечці не повинен бути залишений в стані психологічного приниження від поразки.

У російській/українській комунікативній взаємодії багато цих установок і правил не додержується, більше того, можна стверджувати, що їм нерідко

протистоять російські/українські національні комунікативні норми і традиції, як-от:

- любов до суперечок з глобальних, філософських питань - виразна риса російської/української комунікативної поведінки;
- відсутність намагань всіма зусиллями уникнути суперечки, як це роблять, наприклад, англійці, фіни, японці, китайці;
- поширеність в російському/українському спілкуванні такого жанру, як з'ясування стосунків – вкрай емоційна суперечка з взаємним висуванням один одному суто емоційних претензій;
- можливість гарячих сперечань один з одним навіть в гостях без подальшого розривання стосунків;
- безкомпромісність – істотна риса характеру і поведінки;
- наполегливе прагнення довести свою правоту;
- думка про те, що поступитися в суперечці – значить втратити обличчя, схибити в очах свідків;
- нечітке розмежування принципів і непринципових суперечок;
- безапеляційність і категоричність у формулювань своєї думки (*або-або, так-ні*);
- компромісність вважається справою негідною, розглядається як вияв без принципності (стояти до кінця, не поступитися принципами вважається доблестю і героїзмом; впевненість у своїй точці зору як єдино правильної розглядається як прояв принципності – при цьому нерідко повне відкидання точки зору співрозмовника вважається формою принципового відстоювання своїх інтересів, їх ефективним захистом);
- дискусія дуже часто набуває некооперативний характер: мовець думає переважно про свої інтереси, а не про інтереси обох або всіх учасників спілкування;
- відкрите визнання існуючих розбіжностей;
- емоційність – одна з найяскравіших рис комунікативної поведінки;
- любов до будь-якої критики і практична відсутність тематичного табу для спілкування (лише в середовищі інтелігенції можлива зміна теми);
- нерозуміння, настороженість, а то й ворожість до будь-якого інакодумства;
- суперечки на абстрактні теми, що не стосуються сфери безпосередніх практичних інтересів учасників спору, не по'язані з розв'язанням практичних завдань дня (комунікантів цікавлять глобальні проблеми, що становлять інтерес для майбутнього країни, людства);
- ускладнення побутового спілкування темами суспільних проблем.

Некатегоричність

Найважливішою прескрипцією толерантності є **некатегоричність у спілкуванні**.

Ця прескрипція реалізується в установках на зниження негативного оцінювання та пом'якшення категоричності висловлювань у процесі спілкування.

Мінімізація негативного оцінювання в спілкуванні досягається за допомогою таких комунікативних правил:

- уникати різких словесних оцінок подій і один одного;
- уникати яскравих оцінних емоцій у процесі спілкування.

Пом'якшення категоричності висловлювань припускає використання таких комунікативних правил:

- пом'якшувати прохання і розпорядження;
- уникати категоричних відмов;
- уникати категоричних формулювань запитань.

Реалізація зазначених установок і правил у російській/українській комунікативній поведінці також стикається з низкою перешкод. Російська/українська людина виключно щира у спілкуванні. Вона зазвичай не приховує від співрозмовника свого настрою – її обличчя відображає те, що вона зараз, в цю хвилину, переживає, включаючи негативні реакції на ситуацію, щиро і відкрито демонструє свої емоції, відкрито радіє і сумує, не приховує свої почуття від оточуючих. У вертикальному спілкуванні «зверху вниз» допускається підвищення голосу, використання різких імперативних конструкцій. Особливо це помічається в педагогічному і виховному спілкуванні.

Неімпозитивність

Прескрипція неімпозитивності – третя найважливіша прескрипція, яка утворює категорію толерантності.

Неімпозитивність – це визнання співрозмовником недоторканності особистості, прагнення не нав'язувати співрозмовникові себе, своє товариство, свої думки, не втручатися в його справи. Неімпозитивність припускає ввічливість дистанціювання, невтручання.

Ця прескрипція реалізується в установках на мінімізацію регулятивних мовних актів і підтримання дистанції в спілкуванні.

Мінімізація регулятивних мовних актів передбачає виконання таких комунікативних правил:

- мінімізація порад та розпоряджень;
- невтручання у справи інших без прохання з їх боку.

Підтримання дистанції в спілкуванні підпорядковується таким комунікативним правилам:

– виключення близького наближення; обмеження фізичного контакту; мінімізація особистих питань до співрозмовника; мінімізація прохань до співрозмовника;

– суворе додержання норм формального, світського спілкування; відсутність швидкого переходу до неформальних стосунків; утримання від близького особистісного контакту зі співрозмовником;

– пріоритетність діяльності перед спілкуванням; невтручання в спілкування інших осіб.

Багато яких з перерахованих правил у російській/українській комунікативній поведінці не реалізується через національні комунікативні традиції:

– намагання швидше подолати формальну процедуру знайомства, формальні умовності, і перейти до спілкування емоційного, щирого;

– безсумнівна тяга до міжособистісних стосунків;

– прагнення до паритетності в спілкуванні, до простоти, комунікативної рівності (у такій невимушеній манері часто говорять навіть з незнайомими людьми, нехтуючи формальною ввічливістю, формальними правилами мовного етикету);

– неформальне спілкування з людьми вважається більш бажаним, ніж формальне; суб'єктивно воно сприймається як спілкування більш високого класу, ніж офіційне;

– здатність досить близько підійти до комунікативного партнера, прагнення встановити дружній контакт, доторкнутися до співрозмовника;

– можливість втрутитися в розмову незнайомих людей, висловити свою точку зору, щось підказати їм за своєї власної ініціативи;

– невтручання у багатьох випадках засуджується – вважається, що треба втручатися, допомагати, удосконалювати діяльність і поведінку інших членів суспільства.

Крім зазначених трьох основних прескрипцій категорії толерантності існують **прескрипції ввічливості** – більш загальної категорії, які також сприяють формуванню толерантності та супроводжують її як комунікативний феномен:

– зовнішня доброзичливість;

– контактоспрямованість;

– комунікативний самоконтроль;

– скромність;

– загальна культура мовлення тощо.

Всі ці вимоги сприяють реалізації толерантності в спілкуванні, але, не входять власне в саме поняття толерантності.

Толерантність – як концепт, так і саме явище, сам принцип – необхідна національним культурам Криму, політичній культурі повсякденному побуту як важливе цивілізаційне поняття.

1.2. Стратегії і тактики мовленнєвої комунікації

Мовленнєва комунікація

Протікання міжособистісної комунікації визначається мовною поведінкою комунікантів та їх здатністю нею керувати. Найважливіше значення мають форма і зміст комунікативних дій партнерів, а також їх стратегічна організація, які можуть сприяти або перешкоджати досягненню

успіху в спілкуванні. Слово „комунікація” – одне з багатьох іншомовних слів, які нині широко вживаються в мовленні. Воно походить від латинського слова *communico*, що означає „роблю загальним, пов’язую, спілкуюся”, тому найбільш близьким до нього за значенням є слово „спілкування”.

Комунікація – специфічна форма взаємодії людей у процесі їх пізнавально-трудової діяльності.

Відомо, що комахи, птахи, тварини мають найбагатші звукові й кінетичні (рухові) засоби обміну інформацією, однак взаємодію між ними вчені називають „біологічно доцільною спільною поведінкою, спрямованою на адаптацію до середовища і регульованою, зокрема, сигналізацією”. Специфічність взаємодії людей у процесі їх життєдіяльності складає використання мови, яка, як найважливіший засіб людського спілкування, виступає також знаряддям пізнання, інструментом мислення. Завдяки цьому комунікація між людьми є найважливішим механізмом становлення людини як соціальної особистості, засобом впливу суспільства на особистість.

Головна мета мовленнєвої комунікації – обмін інформацією різного роду. Спілкування та обмін інформацією між людьми здійснюються не тільки з допомогою мови – з найдавніших часів у людському суспільстві використовувалися додаткові засоби спілкування і передавання інформації, багато з яких існують до цих пір: наприклад, у корінного населення Африки використовується мова свисту, сигнали барабанів, дзвіночків, гонгу тощо. Мова квітів”, поширена на Сході, також є засобом передавання інформації, яку в деяких ситуаціях не дозволяється виражати словами (наприклад, троянда – символ любові, астра – печалі, незабудка – пам’яті тощо). Дорожні знаки, сигнали світлофора, сигналізація прапорами – все це засоби передавання інформації, що доповнюють основний засіб людського спілкування – мову.

Відповідно до цього засоби передавання інформації від людини до людини поділяються на *вербальні* (тобто словесні) і *невербальні*. Вербальна комунікація – це спілкування за допомогою слів, невербальна – це передавання інформації за допомогою різних несловесних символів і знаків (наприклад, малюнків тощо), однак невербальні засоби спілкування також неоднорідні. Серед них існують суто рефлекторні, погано контрольовані способи передавання інформації про емоційний, фізіологічний стан людини: *погляд, міміка, жести, рухи, постава*. Найчастіше саме їх і називають засобами невербальної комунікації.

Чому у виразі „мовленнєва комунікація”, використовується слово „мовленнєва” адже досі говорилося, що мова – найважливіший засіб спілкування? Відповідь на це запитання ми знайдемо, з’ясувавши відмінності між поняттями „мова” і „мовлення”. Спрощено можна сказати, що мова – це система знаків, одиниці якої і відносини між якими утворюють ієрархічно впорядковану структуру. У цьому сенсі говорять про систему української, російської, англійської та будь-якої іншої мови.

У кожній мові існують правила, норми вживання тих чи інших одиниць. Термін „мовлення” використовується у двох значеннях: по-перше, мовленням називається один із видів комунікативної діяльності людини: використання мови для спілкування з іншими людьми. У цьому значенні мовлення – це конкретна діяльність, що виражається або в звуковій, або в писемній формі. По-друге, мовленням називається результат діяльності – текст (стаття, повідомлення тощо).

Отже, у слові „мова” переважає значення „система, структура”, а в слові „мовлення” – „діяльність, тому зрозуміло, чому для визначення поняття „комунікація” доречно використовувати термін „мовленнєва”.

Основні функції мови (і це впливає вже з визначення мовленнєвої комунікації): 1) *інформаційна* – передання інформації, повідомлення про думки, наміри людей; 2) *агітаційна* – спонукання, заклик, прохання; 3) *емотивна* – безпосереднє вираження почуттів, емоцій.

Крім того, говорять ще про наявність *метамовної* (використання мови для опису предмета) і *фатичної* (встановлення контакту між учасниками спілкування) функцій. Наприклад, в наукових працях, у довідниках мова використовується в метамовній функції для визначення понять, характеристики об'єкта вивчення тощо. У повсякденному побутовому спілкуванні вислови типу „Як справи?”, „Що нового?” використовуються зазвичай як привітання, тобто для встановлення контакту, їх реальне словесне наповнення є несуттєвим.

Реально в мовленнєвій діяльності людини функції мови виявляються в різних поєднаннях з перевагою однієї з них. Наприклад, у газетній статті домінує інформаційна функція, але можуть присутніми також агітаційна й емотивна.

За рівнем вияву розрізняють два види мовлення: ***зовнішнє і внутрішнє***. Внутрішнім мовленням називають мовне оформлення думки без її висловлювання, усного або писемного. Виокремлюють три основні **типи внутрішнього мовлення**:

– *внутрішнє промовляння*, тобто „Мовлення про себе“, яке зберігає структуру зовнішнього мовлення, але позбавлене її звукового або графічного оформлення;

– *власне внутрішнє мовлення*, яке виступає як засіб мислення – при цьому людина користується специфічними одиницями (предметними кодами, кодами образів тощо); таке мовлення має специфічну структуру, що відрізняється від структури зовнішньої мови;

– *внутрішнє програмування*, тобто формування та закріплення в специфічних одиницях програми мовленнєвого висловлювання, цілого тексту або його частин.

Зовнішнє мовлення – це процес мовленнєвої діяльності, що включає різні механізми кодування і декодування інформації. *Зовнішнє мовлення* – це те, що ми вимовляємо, чуємо, пишемо, читаємо.

Вихідним моментом будь-якої мовленнєвої дії є *мовленнєва ситуація*, тобто такий збіг обставин, який спонукає людину до мовленнєвої (наприклад, до висловлення). Приклади мовленнєвих ситуацій: *необхідність відповіді на запитання, доповісти про результати роботи, написати лист, поговорити один з одним* тощо. Мовленнєва ситуація породжує мотив висловлювання, який в окремих випадках переростає в потребу діяти – у мовленнєву дію.

У реалізації мовленнєвої дії виокремлюються такі етапи:

1) **підготовка висловлювання**: усвідомлення мотивів, потреб, мети, ймовірне прогнозування результатів висловлювання на основі минулого досвіду та врахування обстановки (у мовленнєво розвиненої людини ці підготовчі рішення протікають з великою швидкістю);

2) **структурування висловлювання**: відбирання слів, розташування їх у потрібній послідовності і граматичне оформлення – все це відбувається у внутрішньому плані (передбачається, що відбирання слів у пам'яті здійснюється методом проб і помилок, шляхом відкидання слів, які недостатньо точно виражають накреслений зміст; при відбиранні слів певну роль відіграють також словесні асоціації, які утворюються на основі попереднього досвіду і зберігаються в пам'яті);

3) **перехід до зовнішнього мовлення**: звукове або графічне оформлення висловлювання (цей етап найвідповідальніший, оскільки саме він визначає позитивний або негативний результат висловлювання; про результат мовленнєвої дії свідчить її сприйняття і реакції на неї, тобто зворотній зв'язок).

Отже, мовленнєва діяльність як один із видів діяльності людини характеризується цілеспрямованістю і складається з декількох послідовних фаз: *орієнтування, планування* (у формі внутрішнього програмування), *реалізація і контроль*. Відповідно до цих фаз здійснюється кожна окрема мовленнєва дія.

Мовленнєві стратегії і тактики

У полеміці нерідко бере гору не той, на чиєму боці істина, а той, хто вміє швидко і точно аналізувати мовлення опонента, швидко реагувати на нього і продуктивно організувати свою промову. З іншого боку, необхідно знаходити таку форму висловлення, яка була б переконлива саме для того, кого переконуєш. Відомо, що Сократ проголосив чудову промову на свій захист, але не переконав у своїй невинності афінських матросів і торговців, і вони засудили його до смерті.

У кожній ситуації спілкування використовується своя стратегія. Під **стратегією** в цьому випадку розуміють усвідомлення ситуації загалом, визначення напрямів розвитку та організація впливу в інтересах досягнення мети спілкування.

У сучасній науці є кілька різних підходів до визначення поняття мовленнєвої стратегії, які спираються на теоретичну базу різних наук, що

вивчають спілкування: психології, логіки, етики, теорії інформації, лінгвістичної прагматики. У навчальному посібнику Є. В. Ключова „Речева комунікація: успішність речевого взаємодія” [1] подано кілька значущих визначень, що сприяють чіткому розумінню сутності мовленнєвої комунікації:

Комунікативна стратегія розуміється як „сукупність запланованих мовцем заздалегідь і реалізованих під час комунікативного акту теоретичних ходів, спрямованих на досягнення комунікативної мети”.

Комунікативна мета – це стратегічний результат, на який спрямований комунікативний акт; ця мета полягає в тому, щоб адресат зрозумів сенс повідомлення і мету мовця.

Є. В. Ключова пропонує також поняття **комунікативної перспективи**, яку він розглядає, як „можливість викликати бажані наслідки в реальності” [1, с. 19].

„Робочий набір комунікативних стратегій, властивих індивіду або групі індивідів становить „комунікативну компетенцію”.

Комунікативна тактика розглядається як „сукупність практичних ходів у реальному процесі мовленнєвої взаємодії „і співвідноситься з набором комунікативних намірів”.

Комунікативний намір трактується „як тактичний хід, є практичним засобом руху до відповідної комунікативної мети”.

Комунікативний досвід – це сукупність уявлень про успішні і неуспішні комунікативні тактики, які ведуть або не ведуть до реалізації відповідних комунікативних стратегій” (Там же).

Мовленнєві стратегії виявляються на основі аналізу ходу діалогової взаємодії протягом усієї розмови. Найдрібніша одиниця дослідження – **діалоговий „крок”** – фрагмент діалогу, що характеризується змістовою вичерпаністю. Число таких „кроків” у діалозі може бути різним залежно від теми, стосунків між учасниками спілкування і від усіх прагматичних чинників. Стратегія пов’язана з пошуками спільної мови і виробленням *основ діалогічного співробітництва: це вибір тональності спілкування, вибір мовленнєвого способу подання реального стану справ*. Вироблення стратегії здійснюється завжди під впливом вимог стилістичної норми.

Мовленнєві стратегії поєднують у діалозі елементи гри і ритуальної мовленнєвої поведінки (традиційні репліки, паузи, приказки та „чергові” зацікавлення, наприклад станом здоров’я чи погодою). Гра – це також повторювана модель мовленнєвої поведінки в межах стилістичної норми, вона може бути суто стереотипною або відступати від стереотипу поведінки (ламання стереотипу).

Використання мовленнєвих стратегій допомагає співрозмовнику спочатку погодитися з вами, а після підкріпити згоду конкретними діями. Найчастіше бажана реакція – згода з вашими аргументами і пропозиціями, а

також спонукання до дії, найбільш бажаної для вас особисто в певний момент часу. Знання прийому допомагає також вибудувати захист від маніпуляції.

Мовленнєві стратегії класифікують за різними ознаками.

Один із засновників лінгвістики тексту та фахівець з прагмалінгвістики Т. А. ван Дейк виокремлює такі мовленнєві стратегії: 1) узагальнення, 2) наведення прикладу, 3) поправка, 4) посилення, 5) поступки, 6) повтор, 7) контраст, 8) пом'якшення, 9) зсув, 10) ухилення, 11) пресупозиція, імплікація, непрямий мовленнєвий акт [3]. Наведені стратегії показують, наскільки вони різноманітні.

За принципом солідарності, або кооперації, учасників діалогу мовленнєві стратегії одноставно поділяють на: кооперативні та некооперативні. До **кооперативним стратегій** належать різні типи інформативних і інтерпретативних діалогів, наприклад:

- *повідомлення інформації* (ініціатор – активний учасник діалогу);
- *з'ясування справжнього стану речей* (суперечка, обмін думками з якого-небудь питання; активні всі учасники);
- *діалоги з очікуванням ініціатором* діалогу відповідної репліки (прохання, порада, переконання, вмовляння);
- „*діалоги*”, які *виключають відповідні репліки* (вимога, наказ, рекомендація).

Точну характеристику діалогу дають дієслова, що прямо виявляють мету промови ініціатора: *прошу, раджу, благаю, вимагаю тощо*; вираження подяки; оспівчення в коханні; вибачення; *вираження співчуття, симпатії, дружніх почуттів, компліменти*.

До **некооперативних стратегій** належать діалоги, в основі яких лежить порушення правил мовленнєвого спілкування – доброзичливого співробітництва, щирості, додержання „кодексу” довіри, наприклад: *конфлікти, сварки, лайки, претензії, загрози, вияв агресії, злоби, іронія, лукавство, брехня, ухилення від відповіді*.

Стратегії відповідно до **конкретної комунікативної мети** (*обмін інформацією чи мовленнєвий вплив відправника тексту на одержувача*) традиційно поділяються на дві групи:

- **стратегії мовленнєвого інформування** (тобто стратегії мовленнєвої поведінки, спрямовані на обмін інформації між автором і його одержувачем);
- **стратегії мовленнєвого впливу** (тобто стратегії мовленнєвої поведінки, спрямовані на вплив автора на одержувача).

Оскільки сам *мовленнєвий вплив* може бути *прямим, непрямим і прихованим*, то і стратегії мовленнєвого впливу можна поділити на стратегії прямого мовленнєвого впливу, непрямого мовленнєвого впливу і прихованого мовленнєвого впливу. Кожен з видів стратегій мовленнєвого впливу визначається окремими типами стратегій.

Серед стратегій прихованого мовленнєвого впливу виокремлюють два типи:

1) *емотивно-орієнтовані стратегії* – це стратегії, пов’язані з відправником тексту:

- стратегія „участі / неучасті комунікантів в мовленнєвій події”,
- стратегія „впевненої / невпевненої поведінки учасника в мовленнєвій події”,
- стратегія „ймовірнісного оцінювання автором мовленнєвої події як реальної / нереальної”;
- стратегія „соціального престижу”, спрямована на закріплення в мовленні високого статусу комуніканта;
- стратегії „мовленнєвої поведінки представників різних професійних груп”;
- стратегія „згоди / незгоди”;
- стратегія „емоційної / неемоційної мовленнєвої поведінки відправника тексту”;

2) *конативно-орієнтовані стратегії* – стратегії, пов’язані з одержувачем тексту:

- стратегія „формування в одержувача ставлення до мовленнєвої події шляхом оцінювання”;
- стратегія „задоволення / незадоволення автором очікувань одержувача тексту”;
- стратегія „формування автором ставлення одержувача тексту до мовленнєвої події шляхом схвалення тексту” / несхвалення”.

Мовленнєві стратегії окреслюють загальний розвиток діалогу, який повністю виявляється тільки в остаточних репліках, тому що правил „управління” розмовою немає, і будь-який параметр прагматичних характеристик мовленнєвого спілкування може істотно вплинути на результат діалогу. Крім того, обрані межі стилістики спілкування визначають „сюжетні повороти” розмови і способи її вираження.

У контексті толерантності важливо додержувати і прямого, і непрямого і прихованого впливу, адже за цих них виявляються когнітивні, прагматичні та етичні підстави толерантності. Зауважимо: для толерантного спілкування серед стратегій прихованого мовленнєвого впливу доречними можуть бути такі стратегії мовленнєвої поведінки: ***стратегія участі в мовленнєвій події, впевненої поведінки, ймовірнісного оцінювання автором мовленнєвої події як реальної, мовленнєвої поведінки представників різних професійних груп, згоди*** – серед емотивно-орієнтованих стратегій; стратегія ***формування в одержувача ставлення до мовленнєвої події шляхом оцінювання;*** „задоволення автором очікувань одержувача тексту” – серед конативно-орієнтованих стратегій.

І. М. Кузнецов виокремлює такі типи стратегій спілкування: *відкрите* – *закрите* спілкування; *монологічне* – *діалогічне*; *рольове* (виходячи із соціальної ролі); *особистісне*.

Відкрите спілкування – бажання і вміння висловити повністю свою точку зору і готовність врахувати позиції інших. При проведенні ділових бесід стратегія відкритого спілкування дозволяє враховувати інтереси усіх співрозмовників. **Закрите спілкування** – небажання або невміння висловити зрозуміло свою точку зору, своє ставлення, наявну інформацію.

Варто пам'ятати що використання закритих комунікацій є виправданим тільки у таких випадках:

- якщо є значна різниця в ступені предметної компетентності та немає можливості витратити час і зусилля на „підняття” компетентності „низької сторони”;

- у конфліктних ситуаціях, коли відкриття своїх почуттів, планів є недоречним.

Беручи до уваги **змістовий компонент діалогу**, серед мовленнєвих стратегій найбільш поширеними вважають такі: *трюїзми*, *мовленнєве зв'язування (псевдологіка)*, *пресупозиції (незаперечні знання)*, *номіналізації*, *ціннісні підстроювання*.

Трюїзми, тобто банальні істини – що-небудь на зразок „людям подобається купувати якісні речі”, „завжди приємно знайти найкраще поєднання ціна – якість”, „тільки чесний, порядний може бути гарним другом”. Доречними в цьому значенні є прислів'я та приказки, відомі всім з дитинства: наприклад, „безкоштовний сир тільки в мишоловці”. Підступність цього прийому полягає в тому, що з такою банальною істиною дуже легко погодитися, а далі працює так зване „правило Сократа”: для одержання позитивного рішення з важливого питання, поставте це питання на третє місце, попередньо поставивши два коротких запитання, на які співрозмовник напевно відповідь „Так”. Секрет дієвості цього правила лежить поза нашою свідомістю і зумовлений особливостями гормональної системи людини (коли ми говоримо „Так”, це означає нашу згоду, а разом з нею – усвідомлення того, що найближчим часом протистояння з співрозмовником не передбачається: наш організм, орієнтований на економне витрачання сил, відразу розслабляється, що здійснюється за допомогою виділення ендорфінів (гормонів задоволення).

Отже, розслабивши співрозмовника за допомогою кількох „Так”, ми зменшуємо його настрій до опору в головному питанні, і можна використовувати наступний прийом – **мовленнєве зв'язування**, або **псевдологіка** – це вид стратегії, який заснований на інерції мислення і дозволяє надати висловлюванню ілюзію значення. Поєднання цих двох прийомів (*трюїзм і мовленнєве зв'язування*) легко простежити в рекламних роликах. Наприклад, в рекламі котячого корму: „Шлунок у кошеняти не більше наперстка (так, напевно, саме кошеня ж маленьке!), а сил, щоб грати і

зростати потрібно багато (звичайно ж, бо зростає звір! Плюс ще зворушлива картинка кошеняти, яке грає)! Тому „Віскас” просто необхідний вашому кошеняті. Ваша кицька купила б „Віскас!”.

На перші два твердження ми відповіли „Так”, тому що сперечатися там просто ні з чим. За інерцією ми відповімо „Так” і на третє, хоча воно логічно ніяк не пов’язане з першими двома твердженнями: чому саме „Віскас”, а не що-небудь інше, більш якісне і дешеве – курка, наприклад, чи свіжа риба...

Візуальне зв’язування. До власне мовних стратегій його не можна віднести повною мірою – швидше, це прийом комбінований, а тому ще більш потужний, оскільки задіяними виявляються і візуальний, і слуховий канали сприйняття – наприклад, коли оратор виступає на тлі демонстрації яких-небудь позитивних, мотивувальних ілюстрацій, до яких він особисто не має ні найменшого відношення (поле для фантазії широке: хоч політ у космос, хоч колосіння хліба і щасливі дітлахи – головне, щоб викликало гарні емоції.) Свідомість слухача міцно пов’язує одне з іншим.

Ілюзія вибору. „Ви можете придбати велику чи маленьку упаковку товару Х”, „Ви можете проголосувати за нашого кандидата Іванова вранці або ввечері”. Більш тонкий варіант: „Ви можете проголосувати за Іванова або за Петрова”, „Ви можете придбати товар Y з крильцями, з хвостиком або з запахом лимона і евкаліпта” – тиску на покупця (виборця) начебто не відчувається, йому надається вибір, тільки вибір цей обмежений, але споживача про це не попереджають.

Пресупозиції. Інструкція-наказ оформляється як попередня умова для виконання дуже простої, іноді зовсім буденної дії. Схема такого „хитрого” висловлювання виглядає так: Час + Команда + Щось малозначне. Наприклад, *перш ніж купити товар N, уважно подивіться на упаковку. У той момент, коли ви вирішите придбати крацу офісну техніку, зателефонуйте нашому дилеру.*

Номіналізації. „Ми – за гідне життя для наших дітей!”. За висловом одного психолога, номіналізація – це те, що не можна покласти в кишеню. У цьому випадку слова дуже красиві і правильні, але різні люди розуміють під ними абсолютно різні речі. Так, для одного гідне життя – це дешева ковбаса, а для іншого – це щоб на Канари їздити тричі на рік. Краса, мода, стиль, престиж, елегантність, молодість – це все теж номіналізації, які широко й охоче використовуються, щоправда в рекламі товарів і послуг.

Ціннісне підстроювання – використання згадки про життєві цінності з тих же меркантильних інтересів: наприклад, в рекламі можна побачити таких гарних діточок, усміхнених мам і тат, веселі студентські компанії, дбайливих мудрих бабусь – це вже не просто товар, а приєднання до цінностей, до способу життя (хіба не цінуємо всі ми тепло і затишок в домі, любов, турботу про дітей, увагу близьких людей?), коли прорекламоване набуває такої ж цінності, що й побіжно згадане...

У контексті виховання толерантності особистості підлітка, безумовно, мають домінувати **кооперативні стратегії спілкування**: повідомлення інформації; з'ясування справжнього стану речей та діалоги з очікуванням ініціатором діалогу відповідної репліки (прохання, порада, переконання, вмовляння); **відкриті** щодо повноти змісту, **діалогічні, рольові, особистісні**, утверджуючи активну, доброзичливу взаємодію між комунікантами для досягнення конгруентного результату спілкування.

Гармонізація спілкування

Гармонізація спілкування починається із вдалого встановлення контакту між партнерами по спілкуванню. Для встановлення контакту існують різні методики, одна з яких пропонується І.М. Кузнецовим у підручнику з риторики [2].

Ця методика передбачає послідовне проходження п'яти етапів:

- зняття психологічних бар'єрів;
- знаходження спільних інтересів;
- визначення принципів спілкування;
- виявлення якостей, небезпечних для спілкування;
- адаптація до партнера і встановлення контакту.

Перший етап. Труднощами 1-го етапу (етапу зняття психологічних бар'єрів) є настороженість і напруженість співрозмовників, а позитивними чинниками – частота згод з теми бесіди, їх взаємність і збігання; чергування згод з тієї та іншої сторони.

Ознаки 1-го етапу:

- паузи після запитань стають коротшими;
- починають переважати власні повідомлення співрозмовника, його пояснення і доповнення до вже сказаного; зменшується кількість односкладових відповідей і реактивних запитань (запитання – на запитання).

Результати 1-го етапу:

- напруженість початкових стосунків змінюється розслабленням;
- понадконтроль (як результат очікування впливів) змінюється наглядом за розвитком стосунків.

Другий етап (пошук спільних інтересів) починається з виявлення „точок дотику”, вихідних елементів для встановлення контакту з партнером: збіг тем, думок, оцінок, переживань.

Ознаки 2-го етапу:

- знаходження однієї теми, прийнятної для обох сторін;
- періодичне повернення до однієї теми;
- поява загального фонду слів і виразів;
- скорочення висловів у зоні загального інтересу (через зрозумілість думки за початком вислову);
- потік повідомлень набуває характеру раптово виниклих спогадів.

Результати 2-го етапу:

– встановлення взаєморозуміння викликає бажання продовжувати спілкування;

– утворюються передумови для розширення зони можливої взаємодії.

Третій етап (визначення принципів спілкування) полягає в виявленні якостей, які інформують співрозмовника про індивідуальні принципи спілкування.

Позитивними чинниками на цьому етапі є:

– пропонування найбільш загальних принципів, прийнятних для всіх;

– вияв якостей, які збігаються з очікуваним від людини;

– швидка і позитивна реакція на запропоноване.

До негативних чинників належать:

– виявлення тих якостей, взаємодія з якими не може бути гарантованою;

– демонстрація авторитарних якостей;

– спроби аналізу пропонованих якостей;

– висловлення сумнівів щодо принципів, викладених партнером.

Ознаки 3-го етапу:

– перші згадки про принципи, якими людина керується у стосунках з людьми і в спілкуванні;

– підкреслення власних якостей і властивостей;

– поява повторюваних штампів поведінки;

– повідомлення про типові звички та вподобання.

Результати 3-го етапу:

– деяке загальне уявлення про якості, які пропонуються партнерами для спілкування;

– досягненням має стати перше „відчуття взаєморозуміння”.

Четвертий етап (виявлення якостей, небезпечних для спілкування) полягає в пошукові якостей, які не виявилися на попередніх етапах, але притаманні людині, а також у визначенні сили цих якостей щодо всіх інших, ступеня ймовірності їх вияву та кола обставин, де вони можуть виявитися.

Позитивні чинники 4-го етапу:

– звільнення уваги від встановлених якостей партнера;

– відсутність тенденції до засудження з вашого боку негативних якостей і емоцій співрозмовника при їх виявленні;

– розуміння значення вашого часткового саморозкриття для збереження міцних стосунків ;

– готовність до того, що деякі ваші негативні якості також будуть з'ясовані.

Негативні чинники:

– ваша поведінка може розцінюватись як вивідування якостей;

– маневрування (ухиляння від прямих відповідей на прямі запитання).

Ознаки 4-го етапу:

- перший вираження партнером сумнівів у стійкості і достовірності у ваших очах визначених ним раніше своїх якостей;
- очевидні розпитування;
- прагнення співрозмовника змінити вашу думку про його особистісні особливості;
- спроби „випереджувальних заперечень”;
- спроби нав’язати суперечку.

Результати 4-го етапу:

- виявлення нових якостей партнера;
- з’ясування звичок, які є перешкодами у спілкуванні.

П’ятий етап. На початок 5-го етапу вже виявлені головні переваги та недоліки співрозмовника, створено передумови для побудови довірливих стосунків. У ході 5-го етапу (*адаптації до партнера і встановлення контакту*) найбільш важливим стає підтримка процесу взаємодії на оптимальному рівні.

Ознаки 5-го етапу:

- прагнення підкреслити спільність мети, єдність напрямку;
- прагнення повідомляти про передбачувані дії, ставити запитання для обговорення; збіг позицій з раніше спірних питань.

Результати 5-го етапу:

- розуміння не тільки якостей партнера, але й мотивів і причин його дій;
- комфортність спілкування;
- впевненість у правильності спільних рішень.

Для гармонізації спілкування важливо, щоб співрозмовники віддавали собі належне в кожному зі своїх мовленнєвих вчинків. Якщо мовленнєві дії співрозмовників свідомі та навмисні, то вони можуть бути розглянуті з позицій комунікативного кодексу.

Комунікативний кодекс – це складна система принципів, які регулюють мовленнєву поведінку обох сторін під час комунікативного акту і базуються на низці категорій і критеріїв.

Базовими категоріями, що формують цей кодекс, є комунікативна мета і комунікативний намір. Мета визначається мовною стратегією, наміри – тактикою. Базові категорії відіграють роль регуляторів мовленнєвого спілкування, що приводять у дію критерії та принципи коректної мовленнєвої поведінки.

Найважливішими критеріями коректного мовленнєвого спілкування є:

- критерій істинності, який визначається як вірність дійсності;
- критерій щирості, який визначається як вірність собі.

Головними принципами комунікативного кодексу є:

- принцип кооперації (Г. Грайс);
- принцип ввічливості (Дж. Ліча.).

Принцип кооперації Г. Грайс описує так: „Твій комунікативний вклад в цьому кроці діалогу має бути таким, якого вимагає спільно визначена мета (напря́м) цього діалогу”.

До принципу кооперації входять чотири максими: повноти інформації, якості інформації, релевантності, манери.

Максима повноти інформації пов’язана з дозуванням інформації, необхідної для акту спілкування. Суть постулатів полягає в тому, щоб мовець прагнув повідомити співрозмовнику найнеобхіднішу кількість інформації.

Максима якості інформації конкретизується такими постулатами: не говори того, що ти вважаєш хибним, і не говори того, для чого у тебе немає достатніх підстав.

Максима релевантності передбачає фактично тільки один постулат: НЕ відхиляються від теми.

Максима манери передбачає оцінювання способу передання інформації і пов’язана не з тим, **що** говориться, а з тим, **як** кажуть.

Загальний постулат цієї максими – висловлюйся чітко; часткові постулати такі: уникай незрозумілих висловів; уникай неоднозначності; будь лаконічним; будь організованим.

Принцип ввічливості – це принцип взаєморозташування співрозмовників у структурі мовленнєвого акту, який створює середовище позитивної взаємодії, забезпечує сприятливий фон для реалізації комунікативних стратегій. Дж. Ліч, формулюючи принцип ввічливості, передбачив такі максими: *такту, великодушності, схвалення, скромності, згоди, симпатії*.

Максима такту передбачає додержання кордонів особистої сфери співрозмовника. У складі кожного мовленнєвого акту є зона загальних виховних дій і зона приватних інтересів. Максима такту рекомендує мовцю додержуватись обережності відносно мовленнєвої стратегії і зони приватних інтересів співрозмовника.

Максима великодушності є максима необтяжування співрозмовника, фактично вона оберігає співрозмовників від домінування під час мовленнєвого акту.

Максима схвалення – це максима позитивності в оцінюванні інших. Розбіжність зі співрозмовником щодо оцінювання світу суттєво впливає на можливість реалізації власної комунікативної стратегії.

Максима скромності є максима неприйняття похвали на власну адресу. Реалістична самооцінка – одна з умов успішності розгортання мовленнєвого акту.

Максима згоди – це максима неопозиційності. Замість поглиблення суперечності, що виникла під час спілкування, ця максима рекомендує пошук згоди, для того щоб акт спілкування отримав продуктивне завершення.

Максима симпатії рекомендує доброзичливість, вона є умовою дії інших максим, охороняє мовленнєві акти від конфлікту.

Часом учасники спілкування свідомо спотворюють позицію опонента, перекручують зміст його слів, щоб таким чином домогтися переваг у розмові. Ця тактика не допоможе досягти гарних результатів у спілкуванні, оскільки викличе нові розбіжності і зруйнує контакт.

Отже, до основних чинників, що сприяють гармонізації спілкування, належать такі:

- визнання не на словах, а насправді наявності різноманіття точок зору;
- надання можливості висловити власну точку зору;
- надання рівних можливостей в одержанні необхідної інформації для обґрунтування своєї позиції;
- розуміння необхідності конструктивного діалогу;
- визначення загальної платформи для подальшої співпраці;
- вміння слухати співрозмовника.

Мовленнєві тактики в контексті толерантності

Стратегія спілкування реалізується в **мовленнєвих тактиках**, під якими розуміються *мовленнєві прийоми, що дозволяють досягти поставленої мети в конкретній ситуації*. У ситуаціях побутового спілкування діють одні мовленнєві тактики, в діловій сфері – інші, причому мовленнєві тактики різних рівнів спілкування можуть, з певною корекцією, взаємопроникати, але жодна з тих чи інших тактик не є універсальною і ефективною у всіх випадках життя.

Яку саме доречно обрати в тій чи іншій ситуації повинні підказати два основні критерії – логіка і психологія, крім того, – досвід участі у різних ситуаціях мовленнєвої комунікації, який повинен цілеспрямовано накопичувати кожен.

Як зразок ефективного застосування мовленнєвої тактики – у цьому випадку **„перебільшення”** – наведемо приклад мовлення російського адвоката Ф. Н. Плевако, який одного раз захищав бабусю, що вкрала чайник:

Прокурор, знаючи силу Плевако, вирішив паралізувати його захисну промову і в своїй промові почав всіляко захищати стареньку: „Бідна старенька, гіркі злидні, крадіжка незначна, підсудна викликає НЕ обурення, а тільки жалість, але власність є священною, весь громадянський добробут тримається на власності, і якщо дозволити людям руйнувати його, вся країна загине”... Плевако не став прямо викривати демагогію промови прокурора про „священну власність” і загибель країни – він обрав іншу тактику: „Багато бід, багато випробувань довелось зазнати Росії за її більш ніж тисячолітнє існування... Дванадцять народів підступили до неї, взяли Москву. Все витерпіла, все подолала Росія, лише міцніла і зростала від випробувань, але тепер, тепер ... Старенька вкрала старий чайник ціною в тридцять копійок. Цього Росія вже, звичайно, не витримає, від цього вона загине остаточно”. Стареньку виправдали. Мовленнєву тактику, яка тут використано, можна назвати „перебільшення”.

Мовленнєві тактики використовуються як в монологічному, так і в діалогічному мовленні, при цьому стратегічною метою їх використання може бути не тільки переконання, але й одержання максимуму інформації з теми спілкування або про співрозмовника, налагодження контакту, мовленнєве тестування, позитивна саморепрезентація тощо.

Мовленнєві тактики виконують функцію способів здійснення стратегії промови: вони формують частини діалогу, групуючи і чергуючи модальні відтінки розмови (оцінки, думки, досаду, радості). Так, наприклад, в стратегії відмови у виконанні прохання може бути тактика: а) видати себе за некомпетентну людини (не здатну до виконання цього прохання); б) послатися на неможливість виконання прохання в цей час (на зайнятість); в) іронії; г) відмови без мотивування; д) ухилитися від відповіді, не обіцяючи нічого певного; е) дати чітко зрозуміти, що немає бажання виконувати прохання.

Всі ці тактики засновані на некооперативній стратегії мовленнєвої поведінки учасника спілкування. Незалежно від обраних тактик згоди досягнуто не буде, ініціатора спілкування чекає комунікативна невдача.

Особливого різновиду мовленнєві тактики потрібні для встановлення контакту між тими, хто **говорить** (фатичне спілкування). Вони засновані на кооперативних стратегіях і використовують великий діапазон тактик для підтримки комунікативної зацікавленості співрозмовників, активізації уваги і пробудження інтересу до теми розмови і учасників спілкування.

У спонтанних бесідах, що мають тільки **конативну мету** (встановлення мовленнєвого контакту), часто повторюються одні й ті ж тактики, наприклад, пропозиція цікавої для усіх теми (мода, політика, виховання дітей, погода тощо), тактика залучення уваги і залучення до розмови багатьох співрозмовників, тактика епатування співрозмовників, спрямована на зміцнення ролі лідера через заперечення звичних схем поведінки або заперечення ціннісних орієнтирів у мікросоціумі.

Тактики здійснення певної стратегії мовлення відбивають національну психологію.

Відповідно до **прагматичної установки на толерантні стосунки** використовуються такі окремі мовленнєві тактики: вибачення, формальної або часткової згоди, ігнорування вербальної агресії, обіцяння, пропозиції, переконання, зміни уваги, жарту, мовчання, перенесення розмови, виправдання (додаткового інформування про обставини, причини).

Набір додаткових характеристик, властивих гармонійному спілкуванню, включає:

- 1) узгодженість стратегій і тактик співрозмовників;
- 2) підтримання взаємоприйнятної для комунікантів тональності спілкування;
- 3) щире зацікавлення у предметі обговорення, а також у змісті сказаного співрозмовником;

4) адекватне вербальне і невербальне втілення прагматичних установок учасників діалогу;

5) досягнення у процесі комунікативного акту хоча б часткового порозуміння і злагоди сторін;

6) відсутність комунікативних і психоемоційних ускладнень в реалізації власних інтенцій і очікувань.

Такі загальні норми і правила підтримки гармонії в спілкуванні, до яких рекомендується прагнути кожному комуніканту. Недодержання учасниками спілкування хоча б одного із зазначених постулатів призводить до втрати стрункості та пропорційності у розвитку діалогу, до втрати гармонії.

Рекомендована література

1. Ключев Е. В. *Речевая коммуникация* / Е. В. Ключев. – М.: Рипол-Классик, 2002. – 315 с. – С. 112.
2. Кузнецов И. Н. *Риторика* / И. Н. Кузнецов. – Минск: Амалфея, 2000. – 463 с. – С. 196–212.
3. Dijk T. A. van. *Text and content. Explorations in the semantics and pragmatics of discourse.* – L, N.Y., 1982.

2. Педагогічні задачі для виховання толерантності підлітків

Задача на вибір стратегії життя і образу поведінки

Тимур дуже відставав з математики. За партою попереду нього сиділа Тетяна - кругла відмінниця з усіх предметів. Зовні вона не відрізнялася ні яскравістю, ні привабливістю. До того ж на тлі галасливих і балакучих однокласниць вона здавалася тихою і скромною. До кінця року Тимур запанікував: він усіляко шукав спосіб скласти математику добре. Через деякий час він почав надавати Тані знаки уваги і подарував їй до дня народження квіти. Він став часто підходити до неї на перервах, намагаючись її розважити, розповідав смішні історії. Ніхто не приділяв Тані такої уваги, тому тепер їй здавалося, що вона Тимуру по-справжньому подобається. На іспитах Тимур повністю переписав її роботу і отримав з математики „відмінно”.

Запитання і завдання:

1. Чи схвалюєте ви вчинок Тимура?
2. Чи вірите ви, що Тетяна не здогадувалась про справжні наміри Тимура?
3. Як би ви повелись на місці Тетяни?
4. Як можна було зарадити Тимурові в його проблеми?

Задача на обирання способу поведінки

Ви прийшли до театру. І ось в напружений момент спектаклю, коли всі зосереджено стежать за ходом розвитку дії, хтось, хто сидить неподалік,

починає перемовлятися зі своїм сусідом, сміятися. А позаду, мало не за вашою спиною, хтось пригощається цукерками і шарудить папером.

Запитання і завдання:

1. Що ви відчуваєте?
2. Як ви поведетесь в такій ситуації?

Задачі на переорієнтацію

Задача 1

Одного разу діти разом з педагогом пішли до лісу збирати насіння білої акації, щоб засіяти ними вулиці новобудови у мікрорайоні школи. Вчителька сказала, що на землі дуже мало насіння, тому що більшість засохлих стручків висить на високих гілках.

Не встигла вчителька сказати це, як Коля, дуже хуліганський і конфліктний хлопчик, був уже на дереві. Всім було зрозуміло, що зробив він це лише з прагнення не послухатися, виявити норовливість, але, на подив, вчителька похвалила Колю:

– Дивіться, діти, який молодець Коля! Зараз він буде кидати нам стручки.

Ця похвала застала Колю зненацька... Думати було ніколи, під високою акацією вже сідали хлопці, і Коля почав зривати сухі стручки і кидати їх. Діти навперебій просили його:

– Колю, кидай мені... Колю, кидай прямо в шапку...

Хлопчик захопився роботою. Знайшовся ще один відважний хлопчина, який не боявся гострих шипів і колючок. І вони з Колею почали змагатися.

Запитання і завдання:

1. Оцініть значущість реплік вчителя і те, як вміло він перевів активність Коли в потрібне, корисне русло.
2. Коли слово виробляє виховний ефект?
3. Про що слід пам'ятати в процесі взаємодії з конфліктно налаштованими людьми?

Задача 2

Хлопчик вилаяв свого приятеля. Сусідка розповіла про це батькам.

– Я вважаю, що все висловив правильно. Так йому і треба, – підліток намагається пояснити і довести батькам свою правоту.

– Тобто це метод боротьби з тими, хто неправий? – уточнює батько.

– Так.

– І ти міг би таке сказати мамі, якщо б вона була неправа?.. Нам не подобається цей вчинок, але ми любимо тебе і віримо, що це більше не повториться.

Запитання і завдання

1. Ви згодні з наведеними батьком доводами?
2. Як ви оцінюєте порівняння з відношенням сина до матері?

3. Оцініть засоби впливу батька на сина.
4. Як ви розумієте навчання батьками своїх дітей культури взаємин з людьми?

Задача для надання допомоги у розв'язанні конфлікту

Йдучи на урок, педагог бачить біля кабінету натовп хлопців і двох забіяк підлітків. Педагог попросив всіх зайти в кабінет, а забіяк залишитися в коридорі. Закривши двері і залишившись наодинці з хлопчиками, педагог запитує:

– Можете пояснити, чому ви посварилися, через що виникла бійка? Хлопчики мовчать, вони загрозово дивляться один на одного.

– Це секрет? – серйозно запитує педагог. Вони кивають головою.

– Тоді зробимо так, даю вам 5 хвилин – поговоріть як дорослі чоловіки, тільки без кулаків і образ, тихо, мирно з'ясуйте свої стосунки. І пам'ятайте: ви повинні увійти в клас більшими друзями, ніж були колись. Покажіть всім, як ви можете цивілізовано розв'язувати складні життєві проблеми.

Запитання і завдання:

1. Чи подобається вам учитель? Чим він керувався?
2. Чи готові ви у подібному випадку виконати прохання вчителя?

Задача на самовиховання

Великий російський педагог К. Д. Ушинський в юності склав для себе такі правила самовиховання:

1. Спокій, принаймні, зовнішній, в будь-яких обставинах.
2. Прямота у словах і вчинках.
3. Обдуманість дії.
4. Рішучість з правом відповідальності за вчинок.
5. Не говорити про себе без потреби жодного слова.
6. Робити те, що хочеться, а не те, що трапиться.
7. Витрачати свої сили тільки на необхідне або приємне, а не на пристрасті.
8. Щовечора сумлінно давати собі звіт у своїх вчинках.
9. Жодного разу не вихвалитися ні тим, що було, ні тим, що є, ні тим, що буде.

Запитання і завдання:

1. Чи всі правила ви приймаєте для себе? Якщо ні, то чому?
2. Хотіли б ви доповнити запропонований список? Якщо так, то чим?
3. Якими правилами ви завжди керуєтеся в житті?

Задача на розвиток самовиховання

Бенджамін Франклін (1706–1790) – видатний американський просвітитель і державний діяч, один з авторів Декларації незалежності США, спираючись на моральні цінності свого часу, в молодості склав для себе

„комплекс чеснот” з відповідними настановами і в кінці кожного тижня відзначав випадки їх порушення. Ось цей комплекс:

- **Утримування.** Треба їсти не до перенасичення й пити не до нестями.
 - **Мовчання.** Потрібно говорити тільки те, що може принести користь мені або іншому; уникати пустих розмов.
 - **Порядок.** Варто тримати всі свої речі на своїх місцях; для кожного заняття мати своє місце і час.
 - **Рішучість.** Потрібно наважуватися виконувати те, що необхідно зробити; неухильно виконувати те, що вирішено.
 - **Працьовитість.** Не можна втрачати час даремно; потрібно бути завжди зайнятим чимось корисним; варто відмовлятися від усіх непотрібних дій і контактів.
 - **Щирість.** Не можна обманювати, треба мати чисті і справедливі, думки і помисли.
 - **Справедливість.** Не можна заподіювати кому б то не було шкоди; не можна уникати добрих справ, які входять до складу твоїх обов’язків.
 - **Помірність.** Варто уникати крайнощів; стримувати, наскільки ти вважаєш доречним, почуття образи від несправедливостей.
 - **Чистота.** Потрібно не допускати тілесного бруду; додержувати охайності в одязі і в житлі.
 - **Спокій.** Не варто хвилюватися через дрібниці.
 - **Скромність** тощо.
- „Але загалом, – так Франклін підбивав підсумок під кінець життя, – хоча я дуже далекий від тієї досконалості, на досягнення якої були спрямовані мої честолюбні задуми, старання мої зробили мене кращим і щасливішим, ніж я був би без цього досвіду ...”.

Запитання і завдання

1. Пронумеруйте всі пункти „комплексу чеснот” в тому порядку, в якому вони важливі для вас, починаючи з найголовнішого.
2. Складіть своє зведення правил, що відбивають ваш власний „Образ Я”.

3. Традиційні ігрові форми роботи з виховання толерантності підлітків у діяльності дитячих та молодіжних громадських об’єднань Криму

РУКОСТИСКАННЯ або УКЛІН

Учасники вітаються один з одним, використовуючи ритуали вітання, прийняті в різних культурах

– 10 хвилин –

1. Треба розказати групі про жести привітання, прийнятих у різних народів, заздалегідь попередивши учасників про те, що вони повинні будуть

використовувати ці ритуали, відрекомендовуючись один одному. Ось декілька варіантів вітання:

- обійми і триразове цілування по черзі в обидві щоки (Росія);
- легкий уклін зі схрещеними на грудях руками (Китай);
- рукостискання й поцілунок в обидві щоки (Франція);
- легкий уклін, долоні складені перед чолом (Індія);
- легкий уклін, руки і долоні витягнуті з боків (Японія);
- поцілунок в щоки, долоні лежать на передпліччях партнера (Іспанія);
- просте рукостискання і погляд в очі (Німеччина);
- м'яке рукостискання обома руками, торкання тільки кінчиками пальців (Малайзія);
- потертися один об одного носами (ескімоська традиція).

2. Запропонуйте групі утворити коло. Один з учасників починає „коло знайомств”: виступає на середину і вітає партнера, який стоїть праворуч. Потім йде за годинниковою стрілкою і по черзі вітає всіх членів групи.

3. Кожного разу учасник повинен вітати свого візаві новим жестом. При цьому він відрекомендовується, називаючи своє ім'я.

4. У другому раунді в коло вступає інший учасник, що стоїть праворуч від першого, і т. д.

Зауваження

Ця гра підходить для знайомства учасників в полікультурних групах. Під час її проведення підтримується атмосфера толерантності, шанобливе ставлення один до одного. Крім того, учасникам напевно буде цікаво порізнному знайомитися з людьми. Наприкінці гри можна провести короткий обмін враженнями.

ПРИВІТАЙСЯ ЛІКТЯМИ

Учасники вітаються, стикнувшись ліктями

– 10 хвилин –

Підготовка

Відставте вбік стільці і столи, щоб учасники могли вільно ходити приміщенням.

1. Попросіть учасників стати в коло.
2. Запропонуйте всім розрахуватися на „один–чотири” і зробити таке:
 - кожен „номер перший” складає руки за головою, так щоб лікті були спрямовані в різні боки;
 - кожен „номер другий” упирається руками в стегна так, щоб лікті також були спрямовані вправо і вліво;
 - кожен „номер третій” кладе ліву руку на ліве стегно, праву руку – на праве коліно, при цьому руки зігнуті, лікті відведені в боки;
 - кожен „номер четвертий” тримає складені хрест-навхрест руки на грудях (лікть дивляться в боки).

3. Скажіть учасникам, що на виконання завдання їм дається тільки 5 хвилин. За цей час вони повинні познайомитися з якомога більшою кількістю членів групи, просто назвавши своє ім'я та торкнувшись один одного ліктями.

4. Через 5 хвилин зберіть учасників у чотири підгрупи так, щоб разом опинилися відповідно всі перші, другі, треті і четверті номери. Нехай учасники привітають один одного всередині своєї підгрупи.

Зауваження

Ця смішна гра ламає звичні стереотипи вітання і сприяє встановленню контакту між учасниками.

ЗАСТІЛЬНА РОЗМОВА

Ігрова ситуація: учасники знайомляться і налагоджують контакт в уявному кафе.

– 30 хвилин –

Підготовка

Відставте в бік стільці і столи, так щоб учасники могли вільно ходити приміщенням.

1. Відтворіть дух застільної розмови, описавши кафе, відоме своєю приємною атмосферою і вишуканою кухнею. Учасники прийшли сюди на свято, познайомитися один з одним, поговорити.

2. Дозвольте групі вільно рухатися по приміщенню. Потім станьте за „розпорядника” і скрикніть: „Столик на двох!”. Це означає, що кожен учасник повинен знайти собі пару – того, хто стоїть ближче всіх. Партнери мають відрекомендуватися один одному. Дайте їм пару хвилин на обговорення теми „Якій їжі я надаю перевагу?”.

3. Тепер скрикніть: „Столик на чотирьох!”. Зараз кожна пара повинна об'єднатися з якоюсь іншою. Вони називають свої імена і розмовляють з такої теми: „Чим я найохочіше займаюся у вільний час?”.

4. Наступний етап гри – „Столик на вісьмох”. Нехай всі квартети об'єднуються попарно. Учасники знайомляться один з одним і потім ведуть бесіду: „Місце, яке я обов'язково хотів би відвідати”.

5. Дайте можливість групі зібратися разом для короткого обміну враженнями: „Що я дізнався про інших членів групи? Що було особливо цікавим чи несподіваним?”

Варіанти

Інші цікаві теми для бесід:

- Чим би я хотів більше всього займатися в цій групі?
- Що я тут найбільше хочу дізнатися?
- Чи є у нас спільна мета? Яка вона?

КОЛО ІМЕН

Учасники запам'ятовують імена один одного
– 10/15 хвилин –

Підготовка

Принесіть з собою симпатичну плюшеву іграшку із забавним ім'ям.

1. Група сідає в коло.
2. Почніть гру, назвавши своє ім'я. Крім того, назвіть іграшкову тваринку, наприклад: „Цю чарівне маленьке мишеня звать Чарлі”. Потім передайте мишеня своєму сусідові ліворуч. Він продовжує гру, вказуючи на Вас і кажучи, наприклад: „Це Іван Іванович. Це Чарлі, а мене звати ... (ім'я)”. Іграшка передається за годинниковою стрілкою, і кожен, до кого вона потрапляє, перш ніж відрекомендуватися самому, повторює всі названі імена (а також ім'я іграшки).
3. Учасник, чиє ім'я було названо неправильно, піднімається зі стільця. Він зможе знову сісти тільки тоді, коли ім'я буде виголошено правильно ким-небудь з наступних гравців.

Зауваження

Дуже велику групу слід розділити на підгрупи по дванадцять–шістнадцять чоловік.

ЦЕ МОЄ ІМ'Я

Учасники по черзі називають свої імена і розповідають про них
– 20/30 хвилин –

1. Учасники всідаються в коло.
2. Запропонуйте гравцеві, що сидить праворуч від Вас, встати зі стільця і назвати як своє повне ім'я, а також ім'я, яким він хотів би називатися в групі. Потім промовець повинен повідомити що-небудь про своє ім'я. Він може, наприклад, спробувати відповісти на такі запитання:
 - Що означає моє прізвище?
 - Звідки моя сім'я?
 - Чи подобається мені моє ім'я?
 - Чи знаю я, хто його для мене обрав?
 - Чи знаю я, що означає моє ім'я?
 - Хотів би я, щоб мене називали іншим ім'ям?
 - Хто ще в родині носив це ім'я?

Кожен учасник сам вирішує, що розповісти і як прокоментувати свою розповідь, однак виступаючому необхідно укластися в 2 хвилини.

3. Закінчивши говорити, виступаючий знову сідає на своє місце. Гра йде далі по колу проти годинникової стрілки.

Варіанти

- Виступаючий стає в центр кола.
- Ведучий разом з гравцем йде колом і веде розмову про його ім'я.
- Виступаючий виходить в коло і обирає якого-небудь учасника, якому він хотів би відрекомендуватися. Він розповідає йому про те, які асоціації викликає у нього власне ім'я.

ОБМІН МІСЦЯМИ

Два учасники міняються місцями.

Під час обміну вони називаються і говорять один одному щось приємне – 10 хвилин –

1. Група сідає в коло, ведучий – в центрі.
2. Ведучий запитує у будь-якого учасника, глянувши йому в очі: „Чи можеш ти помінятися зі мною місцями?“. Ця пропозиція обов'язково приймається.
3. Учасник піднімається зі свого місця, йде назустріч ведучому. Вітальне рукостискання, називання свого імені і який-небудь короткий позитивний коментар, наприклад: „Мене звати Іван Белов, мені подобається твоя посмішка“.
4. Ведучий займає стілець який звільнився, а той як новий ведучий пропонує іншому члену групи помінятися з ним місцями. Гра продовжується до тих пір, поки кожен учасник хоч один раз не побуває ведучим.

РУКОСТИСКАННЯ

Ще одна цікава можливість вивчити імена інших учасників – 10/15 хвилин –

Підготовка

Відставте вбік стільці і столи, щоб учасники могли вільно пересуватися приміщенням.

1. Запропонуйте учасникам вільно ходити по кімнаті і вітати кожного зустрічного рукостисканням. В цей час вони повинні вимовити тільки своє ім'я. Простежте за тим, щоб всі учасники привіталися з усіма.
2. Дія повторюється, але тепер кожен повинен назвати свого партнера по імені. Якщо хтось не може згадати імені іншого, той підказує.
3. Ви можете додати грі цікавий додатковий акцент, запропонувавши групі утворити коло. Один з учасників виходить на середину кола і звертається до когось: „Сашко, як мене звати?“. Той, хто не може згадати імені стоїть в центрі, міняється з ним місцями.

ЖУРНАЛІСТИ

Перше враження про людину може бути творчо перероблене

– 60 хвилин –

Матеріали

Папір і олівці – за кількістю учасників

1. Запропонуйте учасникам поставити стільці в два ряди, так щоб вони були звернені один до одного. Кожен член групи може обрати собі партнера з протилежного ряду, але з тим же успіхом учасники можуть покластися і на волю випадку.

2. У партнерів, що сидять навпроти, є 5 хвилин, щоб поговорити і дізнатися один про одного якомога більше. Вони можуть ставити запитання або розповідати про себе. Обидва партнери повинні постаратися отримати порівняно точне і глибоке уявлення один про одного, так як ці знання знадобляться під час гри.

3. Через 5 хвилин пари розділяються так, щоб не бачити один одного.

4. Кожен гравець уявляє собі, що став журналістом, який пише коротку замітку про свого партнера до місцевої газети. У цій статті повинно бути перероблене як зорове враження від людини, так і інформація, отримана під час бесіди з ним (10 хвилин).

5. Після цього всі знову збираються разом і сідають в коло. Один за одним учасники називають партнерів, зачитуючи свої статті. Описуваний підліток має можливість погодитися з правильними твердженнями і скорегувати помилки.

Зауваження

Ця гра сприяє тренуванню пам'яті, розвитку спостережливості та інтуїції. Крім того, дуже приємно отримати увагу з боку іншого!

СОНЦЕ СВІТИТЬ ДЛЯ ТИХ, ХТО...

Ця гра сприяє розвитку почуття згуртованості

– 15 хвилин –

1. Група сідає в тісне коло. Один з учасників прибирає свій стілець, відставляє його вбік, а сам стає на середину кола.

2. Мета того, хто стоїть в центрі – знову отримати стілець, на який можна сісти.

3. Учасник в центрі кола розповідає щось про самого себе. Якщо сказане стосується і ще кого-небудь з гравців, то він (або вони) встає і міняється місцем з тим, хто говорив.

4. Промова кожного з виступаючих розпочинається однією і тією ж фразою: „Сонце світить для кожного, хто ...”. Гра може починатися з опису зовнішніх атрибутів: „Сонце світить для кожного, хто носить блакитні джинси”. З часом гра може персоніфікуватися, і тоді називаються індивідуальні уподобання і антипатії („Сонце світить для кожного, хто ...

любить проводити відпустку на морі. ... терпіти не може курців. ... харчується по-вегетаріанськи ...”). Добре, якщо члени групи згадають як про сильні, так і про слабкі сторони людського характеру, пристрасті, вади, успіхи та невдачі, професійні інтереси, щастя.

5. Грайте до тих пір, поки члени групи зберігають активність. Ця гра дає можливість отримати в стислі терміни багатющу інформацію, яка потім може бути перероблена Вами.

6. Підбийте підсумки. Нехай гравці дадуть відповіді на такі запитання:

- Що стало для мене несподіванкою?
- Чи відчуваю я, що знайшов досить „споріднених душ”?
- Чи радує мене, що між нами так багато спільного?

ХТО НАРОДИВСЯ В ТРАВНІ

Це кумедна гра, завдяки якій учасники отримують багату інформацію один про одного
– 20 хвилин –

1. Група сідає колом.

2. Поясніть учасникам, що зараз буде проводитись гра, за допомогою якої вони зможуть краще пізнати один одного.

3. Хід гри. Ви називаєте особистісну якість або описуєте ситуацію і просите учасників, кого стосується Ваше висловлювання, виконати певну дію. Вони підводяться, виконують цю дію і знову сідають на місце. Наприклад: „Той, у кого є брат, повинен клацнути пальцями!”

4. Темп гри повинен зростати. Підбирайте твердження так, щоб вони стосувались багатьох учасників. Пропонуючи запитання і називаючи дії, враховуйте вік і темперамент членів групи. Нижче подані можливі варіанти Ваших висловлювань:

- у кого блакитні очі – тричі моргнуть;
- чий зріст перевищує 1 м 80 см, нехай щосили крикне „Кінг Конг!”;
- той, хто сьогодні вранці з’їв смачний сніданок, нехай погладить себе по животу;
- хто народився в травні, нехай візьме за руку одного члена групи і станцює з ним;
- хто любить собак, повинен тричі прогавкати;
- ті, хто любить кішок скажуть „М’яв!”;
- ті, у кого є червоні деталі одягу, отримують особливе завдання: вони повинні сказати сусідові праворуч, що ніколи в житті не побажали б собі такої зачіски, як у нього;
- у кого є заміжня сестра, нехай скаже сусідові ліворуч, що це нікого не стосується;
- хто п’є каву з цукром і молоком, загляне під свій стілець;

- хто хоч раз у житті палив, повинен гучно скрикнути: „Я це заперечую!”;
- у кого є веснянки, нехай пробіжить по колу;
- нехай єдина дитина своїх батьків підніметься на стілець;
- той, кого примушували піти в цю групу, повинен затупотіти по підлозі ногами і голосно скрикнути: „Я не дозволю себе змушувати!”;
- хто радий, що потрапив у цю групу, голосно скаже „А!”;
- хто вважає себе допитливим, хай поміняється місцями з тим, хто думає так само;
- хто зрідка мріяв стати невидимим, сховається за одного з учасників;
- той, хто вміє грати на якомусь музичному інструменті, хай покаже, як це робиться;
- хто не переносить тютюнового диму, голосно крикне: „Палити – здоров’ю шкодити! Паління небезпечне для вашого здоров’я!”;
- ті, у кого з собою є шоколадка, жуйка або цукерка, тричі гучно прищокнути;
- хто вважає, що гра триває досить довго, повинен тричі стукнути долонями по стільцю, схрестити руки на грудях і гучно скрикнути: „Досить!”.

4. Сучасні ігрові форми роботи з виховання толерантності підлітків

Квест як інтерактивна виховна форма роботи

(зразок квесту можна переглянути за відеоматеріалом про семінар для начальників структурних одиниць дитячих та молодіжних громадських організацій Росії та України, який проводився в м. Ялті у лютому 2011 р. [7].

Визначення поняття „квест”

Квест (з англ. Quest – „пошук, пошук пригод”) – це інтелектуально-екстремальний вид ігор на вулицях міста та за його межами, який проводиться за певним сценарієм і може бути рольовим.

Види квесту

За засобом пересування гравців:

Квест для підлітків може бути пішохідним або велосипедним.

За кількістю гравців

– одиночна гра – це гра, в яку грають індивідуально (це не означає, що якщо ви граєте в одиночну гру, то не можете користуватися допомогою оточуючих, але за промовчанням мається на увазі, що ви граєте самотужки);

– командна гра – це гра, в яку грають командами (для того, щоб грати в командну гру, потрібно або створити свою команду, або вступити у вже існуючу; підтвердити вашу участь у командній грі може тільки капітан команди).

За рівнем реальності гри:

- гра віртуальної зони покриття – це гра в мережі Інтернет, (як гра „Що? Де? Коли?“), завдання якої зводяться до пошуку відповідей на різні запитання, пошуку інформації в Інтернеті;
- гра реальної зони покриття – суть гри зводиться до виконання різних завдань в реальному світі; такі завдання спонукають учасників до активної діяльності: бігу містом, лісом, повзанню, стрибків тощо.

Як правило, реальні ігри є командними. Беруть участь у квесті кілька (до десятка) команд, кожна з яких складається з 5–6 чоловік. Обирається капітан, який підтримує зв'язок з координатором гри. Команда поділяється на дві частини: штабні учасники, які отримують завдання, розгадують завдання і передають їх у поле, і польові учасники, тобто ті, хто безпосередньо виконує завдання.

Мета квест-проекту:

- знайомство з історією і традиціями нашої держави;
- навчання гравців умінню працювати в команді, приймати обдумані, правильні і швидкі рішення;
- організація масового якісного відпочинку для підлітків;
- розвиток розваг для підлітків;
- формування у гравців впевненості в тому, що немає нічого неможливого, що питань, на які немає відповідей, не існує;
- розвиток у гравців логічного, асоціативного мислення та креативності підходу до розв'язання поставленого завдання;
- зміцнення фізичного здоров'я підлітків.

Суть гри

Розгадуючи загадки, вибудовуючи логічні ланцюжки і опиняючись в потрібному місці в потрібний час, гравці мають виконати всі завдання і в результаті досягти фінішу.

Мета завдання – знайти, розгадати, розшифрувати код, який дозволить перейти до наступного завдання. Код може бути намальований фарбою або маркером, може видаватися агентом при виконанні певних умов, може бути нестандартний код, який викладений з якихось предметів, зашифрований у картинці, малюнку, математичній формулі тощо.

Вимоги до гравців

Гравці мають бути активними, рухливими, цікавитись новим, розумітись в сучасних засобах комунікації, комп'ютерах.

Сценарій квесту

Сценарій квесту складається з опису маршруту, яким проходитимуть команди. На маршруті відзначаються кілька точок, де організатори залишають завдання у вигляді головоломок. Відповідь на головоломку

інформує гравців про те, де слід шукати наступне завдання. І так до фінішу. Команда, яка перемогла, отримує недорогі призи, якимось пов'язані з тематикою квесту.

Послідовність проходження завдань

Лінійна послідовність – всі команди/гравці проходять рівні в тому порядку, в якому вони введені в сценарій, тобто команда спочатку проходить перший, потім другий, третій і інші рівні. При лінійній послідовності ефективна сюжетна лінія, по якій команди проходять всю гру.

Зазначена (нелінійна) послідовність – за промовчуванням формується таблиця випадкової послідовності проходження для всіх команд/гравців, однак організатор має можливість відредагувати порядок проходження. Так, наприклад, організатор може встановити, що перший рівень всі команди повинні проходити разом, а інші рівні – врозкид. Зазначена послідовність знижує перетин команд на рівні, бо всі команди рівномірно розподілені по всіх рівнях.

Випадкова послідовність – всі команди/гравці проходять рівні у випадковому порядку. Якщо у гри виставлена „випадкова послідовність”, то навіть організатори не знають, в якій саме послідовності будуть видаватися завдання тим чи іншим командам.

Штурмова послідовність – учасникам доступні відразу всі завдання гри. Яким чином проходити рівні, вирішує сама команда. Отримавши код з певного рівня, команда вводить його, і, якщо він правильний, то команда відбивається у статистиці як така, що пройшла цей рівень (незалежно від того, який це рівень за порядком: перший, третій чи останній). Гра для команди завершується після введення правильних кодів усіх рівнів.

Типи завдань

Логічні завдання. У більшості випадків логічні завдання містять однокореневі слова з назвами вулиць, об'єктів тощо. Можуть бути завдання у вигляді фотографій, планів, схем. Іноді для розв'язання логічної задачі необхідно використовувати інформацію, отриману на попередніх завданнях, тому всі папірці потрібно зберігати і ні в якому разі не викидати до закінчення гри. Як правило, кінцевим результатом розгадування завдання є географічна точка, куди потрібно їхати шукати код. Якщо учасники не в змозі зрозуміти логіку авторів, їм допомагає підказка, яку вони отримують автоматично (телефоном або на сайті) через вказаний час. Підказок може бути кілька. Код на місцевості, як правило, в таких рівнях виявити не складає труднощів.

Орієнтування (пошукове завдання). Метою пошукового завдання є код, або ключ. Код – набір символів, які необхідно знайти на місці пошуку. Код може перебувати де завгодно: бути розташований як вертикально, так і горизонтально, а також на стелі або на підлозі. Складність пошуку коду

залежить від складності гри. Як правило, організатори використовують вказуючі стрілки, що полегшують пошук коду. Місця, де НЕ варто шукати коди, – об'єкти під охороною, нові будинки, пам'ятки архітектури, житлові будівлі. У таких місцях коди зазвичай не позначають для запобігання конфліктів з органами правопорядку і місцевими мешканцями. Завдання на орієнтування не шифруються занадто складно, тобто складність рівня полягає не в тому, щоб зрозуміти, куди потрібно їхати, а в тому, щоб, швидко приїхавши на місце, знайти дуже добре захований код. З цією метою використовуються давно занедбані промислові об'єкти, недобудовані будівлі різного призначення (організатори заздалегідь мають перевірити рівень безпеки для гравців на цій території!). Код на рівні може бути один, а може й кілька. У завданні завжди вказується кількість кодів. На таких рівнях використовують штучно створені коди (намальовані балончиками або маркерами).

Агентський рівень. Цей тип рівня передбачає перебування агента або декількох агентів на місцевості. У завданні зазвичай описуються деякі ознаки, за якими агент може бути пізнаний. Додатково описується порядок дій, при якому агент видасть необхідну інформацію. Наприклад, агент може виявити себе тільки при зверненні до нього з кодовою фразою або для проходження рівня агенту необхідно привезти якийсь предмет. Після знаходження агента останній може попросити гравців виконати певне завдання.

Рівень-конкурс. На рівнях можуть бути різні конкурси. Такі конкурси можуть влаштовуватися на першому рівні, коли зібрані всі команди, або в процесі самої гри, або на фініші гри. Конкурси можуть влаштовуватися як для всіх членів команди, так і для капітанів або для кількох членів команди. Якщо на рівні утворюється черга, то організатори засікають час, який команда витратила на очікування, і потім цей час після гри додається у вигляді бонусного.

Флешмоби (Flash mob перекладається як „спалах натовпу”) – рівень застосування технології, спрямованої на синхронне здійснення якоїсь певної, наперед узгодженої дії людей; **смартмоби** (Smart mob перекладається як „розумний натовп”) – рівень додержання мети і сенсу збирання натовпу.

Тобто флешмоб – це форма, а смартмоб – її зміст. Це два взаємодоповнювальних поняття, кожне з яких неможливе один без одного.

Флешмоб – це несподівана поява незнайомих людей у заздалегідь установленому місці і в зазначений час. Учасники за сценарієм здійснюють певні дії, а потім швидко розходяться, розчиняючись в натовпі так само, як і з'явилися. Моб є короткочасною акцією (зазвичай до 5 хвилин) із заздалегідь розробленим планом дій. Мета моба – це привертання уваги людей, які в цьому місці опинилися, і одержання задоволення самими гравцями.

Часто флешмоби стають агентськими рівні. Організатори, створюючи такі рівні, намагаються зберегти рівновагу між громадським порядком і задоволенням учасників.

Екстремальні завдання. Це рівні, проходження яких може бути пов'язане з певним ризиком для здоров'я гравців: пошук коду на висотних об'єктах, де для доступу в потрібне місце необхідно ходити по балках, стінах, потрапляти у важкодоступні місця (для підлітків такі завдання не використовуються!).

Координаторські завдання. На такому рівні не можна отримати кінцевий код без допомоги координаторів/аналітиків, що знаходяться в штабі. Таке завдання може видаватися як підрівень, або польові гравці можуть здобути певну інформацію, наступною обробкою якої буде опікуватись штаб.

Бонусні завдання для штабу. Їх виконання не впливає на хід гри, але додає бонусний час команді.

Автоматизована система ігор

Інтерактивна система, за допомогою якої команди/гравці отримують завдання, підказки, вводять відповіді. Система виключає людський фактор при підрахунку часу виконання завдань. Можливість доступу до системи є у кожного зареєстрованого учасника сайту, який числиться в певній команді. У процесі гри формується онлайн-статистика, і можна спостерігати за реальним проходженням гри кожною командою/гравцем. У статистиці показано, хто, коли і за який час пройшов рівень. У статистиці передбачено три варіанти сортування: „За часом на рівні” (скільки витрачено на проходження без урахування штрафів), „За часом відповіді” (коли отримано відповіді) і „Кращий результат” (результат з урахуванням бонусів, штрафів). Також для зручності передбачена можливість порівняти час проходження двох команд або виділити в статистиці проходження однієї певної команди.

Звернення до учасника Квесту

Квест (з англ. Quest – „пошук, пошук пригод”) – для тих, хто любить активний відпочинок, кому набридли щоденність і сірість, для тих, хто жадає нових гострих відчуттів! Це гра, в якій стираються межі між вигадкою та реальністю! Тут кожен момент таїть у собі невідомість і лише ми знаємо, що чекає Вас попереду! Для тих, хто готовий спробувати себе, хто вміє довіряти своїй команді, хто здатний виявити свої таланти, для тих, хто хоче перевірити, на що він дійсно здатний!

Суть гри „Квест” полягає в послідовному виконанні різних завдань. Мета завдання – знайти код, що дозволяє перейти до наступного рівня. Переможцем стає той, хто першим виконає всі завдання.

Кодом є просте поєднання букв і цифр, але щоб знайти його, вам доведеться докласти чимало зусиль. Логіка і жвавий розум, здатність

неординарно мислити, вміло користуватися інформацією, сміливо приймати рішення допоможуть Вам визначити місце, де захований код.

Квест – це море нових корисних знайомств, цікаве спілкування, захоплюючий відпочинок в колі таких же неординарних особистостей, як і Ви! Не прогав свій шанс!

**ЗРАЗОК : КВЕСТ ДИТЯЧОЇ ГРОМАДСЬКОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ
„БРАТСТВО ПРАВОСЛАВНИХ РОЗВІДНИКІВ-СЛІДОПИТВ ”
(М. СЕВАСТОПОЛЬ)**

(розробник гри – міжрегіональний керівник БПРС Сергій Ревін)

ЦИКЛОВАЯ ИГРА „ЖИТИЯ”

Цель игры:

создание интереса, мотивации для детей подросткового возраста к агиографии через разнообразную игровую деятельность.

Задачи игры:

1. Познакомить участников игры с житиями святых Русской Православной Церкви.
2. Научить правилам и приемам организационного взаимодействия в малых и больших группах сверстников.
3. Сформировать навыки пространственного ориентирования с помощью карты (плана).
4. Познакомить с различными видами игр и научить способам игрового взаимодействия.

Методы организации игр

1. Городские квесты с передвижением по карте (плану) города в ограниченное время с решением поставленных задач в указанных точках карты (плана).
2. Городские сюжетные игры с передвижением по городу по карте (плану) в пределах ограниченного времени, сюжетной композиции и самостоятельных решений.
3. Комнатные игры с решением разнообразных задач за отведенное время в форме интеллектуальной борьбы, театральных студий, художественных выставок-вернисажей, литературных и песенных конкурсов, научно-богословских работ и т.д.
4. Полевые игры с передвижением по пересеченной местности в пределах отведенного времени с решением поставленных задач в форме небольших полос-препятствий соответствующего теме содержания, коротких и продолжительных паломничеств-походов, сценарных постановок на местности из Житий святых и др.

Формы игры

– игра-квест, сюжетная игра, интеллектуальные игры – брейн-ринг, „Что, Где, Когда?“ и др.

Игра „Жития – 1”, Эпизод 1-й – „ХРАНИТЕЛИ” по теме житий небесных покровителей БПРС, проводится в форме городской игры–квеста. Продолжительность игры – 1 час. Участники делятся на команды и после инструктажа получают на руки выкопировки карты Симферополя с районом игры, правила игры и карточки маршрутов.

В карточках указаны индивидуальные для каждой команды алгоритмы передвижения по маршрутам. В каждой **точке решения задачи** (далее – ТРЗ) на маршруте команда решает поставленные задачи (в частности, ответы на вопросы агиографического характера), зарабатывая или проигрывая баллы. Начало и конец игры – в одной точке. На ТРЗ находятся МАСТЕРА игры с табличками, обозначающими номера ТРЗ и с перечнем вопросов и ответов. После окончания маршрута последней командой подводятся итоги по маршрутным карточкам команд, и выявляется победитель. Все участники получают небольшие призы и нашивки участника игры.

Следующий эпизод „Житий – 1”, Эпизод 2-й – „СВЯТЫЕ ЗАСТУПНИКИ” по теме житий небесных покровителей отдельных отрядов. Играется в составе отряда или приглашаются 1-2 соседних отряда.

Следующий эпизод „Житий – 1”, Эпизод 3-й – „ЖИВЫЙ В ПОМОЩЬ” по теме житий святых, покровителей отдельных следопытов в отряде. Играется в отряде.

ПРАВИЛА ИГРЫ

Игровые цели

1. Пройти маршрут по заданному алгоритму движения – „Алгоритм ТРЗ” в карточке.
2. Решить поставленные задачи на маршруте движения в точках решения задач (ТРЗ).

Условия победы в игре

1. Пройти маршрут за отведенное игровое время.
 2. Набрать максимальное число баллов.
 3. Выполнить первые два пункта условий раньше других отрядов.
- Каждый час реального времени равен 1-му часу игрового времени.
Каждый отряд – основная игровая единица. Численность отряда не имеет значения.

Начало игры - в _____ реального времени.

Контрольное время (КВ) прохождения маршрута – ____ минут.

Окончание игры: в _____ реального времени.

Система оценок в игре:

1. Решение 1-й поставленной игровой задачи в ТРЗ: „+” 20 баллов.

2. Нерешение 1-й поставленной игровой задачи в ТРЗ: „-” 20 баллов.
3. Одна минута игрового времени на маршруте после финиша до окончания контрольного времени: „+” 10 баллов.
4. Одна минута игрового времени на маршруте после финиша после окончания контрольного времени: „-” 10 баллов.
5. Соблюдение алгоритма движения: „+” 10 баллов за каждый пункт.
6. Нарушение алгоритма движения: „-” 10 баллов за каждый пункт.
7. Нарушение алгоритма движения более 2-х пунктов – перевод в III-ю группу результатов.

I-я группа результатов: прохождение всех ТРЗ согласно алгоритму до окончания КВ и получение не менее +300 баллов за решение игровых задач на ТРЗ; II группа результатов – превышение КВ, непрохождение или нарушение алгоритма ТРЗ не более, чем в 2-х пунктах и получение не менее +200 баллов за решение игровых задач на ТРЗ; III группа результатов – все остальные.

КАРТОЧКА ПРОХОЖДЕНИЯ МАРШРУТА

Карточка прохождения маршрута отрядом №										„ ”		
Алгоритм ТРЗ												
№ ТРЗ	Местонахождение ТРЗ				„+” баллы	„-” баллы	Подпись Мастера					
0												
1												
2												
3												
4												
5												
6												
7												
8												
9												
0												
Сумма баллов по ТРЗ												
Сумма баллов по времени												
Итоговый результат												

ИНСТРУКТАЖ МАСТЕРОВ ИГРЫ

Действия Мастера Игры на ТРЗ

1. Прибыв на точку ТРЗ, сообщить Главному Мастеру Игры смс или звонком о начале работы (**050 1857 300**).
2. Выбрать место в районе точки ТРЗ, удобное для приема команд численностью до 22 человек, не создавая заторов на пешеходных тротуарах.
3. Не выбирать место в районе точки ТРЗ, находящееся в зоне проезжей части основной или второстепенной (боковой) дорог, выездов, проездов и прочих потенциально опасных мест.
4. Находиться на точке ТРЗ, согласно перечня ТРЗ, держа на виду карточку с названием и номером ТРЗ. При появлении команды на другой стороне улицы, поднять карточку и привлечь внимание команды. **НЕ ПРЯТАТЬСЯ!**
5. По прибытии команды на ТРЗ, потребовать «карточку прохождения маршрута» и зачеркнуть диагональным крестом в строке „Алгоритм ТРЗ” клетку со своим номером ТРЗ.
6. Если предыдущая клетка в строке «Алгоритм ТРЗ» не зачеркнута и в клетках „+” и „-” баллов нет отметок, обвести предыдущую незачеркнутую клетку в строке „Алгоритм ТРЗ” КРУЖКОМ! (Или КРУЖКАМИ, если несколько клеток пропущено!)
7. Задать команде вопросы–задания, относящиеся к вашему ТРЗ.
8. За один правильный ответ засчитать команде +20 баллов.
9. За один неправильный ответ засчитать команде –20 баллов.
10. По окончании опроса команды поставить в карточку итоговую сумму „+” или „-” баллов в строке с номером и местонахождением вашего ТРЗ, добавив +10 баллов за правильный выход команды на ваш ТРЗ в столбце „+” баллов.
11. Поставить свою подпись в строке с номером вашего ТРЗ.
12. Отдать карточку прохождения маршрута команде.
13. Дождавшись прохождения всех команд через свой ТРЗ или указанного времени окончания игры, сообщить лично или звонком (смс: №ТРЗ – работу закончил) Главному Мастеру Игры (**050 1857 300**).
14. Справки по всем вопросам по моб. т. (**050 1857 300**)!

ВНИМАНИЕ! ПРОВЕРИТЬ!

Команда должна унести в карточке:

1. **ДИАГОНАЛЬНЫЙ КРЕСТ** в клетке „Алгоритм ТРЗ”.
2. **СУММЫ БАЛЛОВ** в столбцах „+” и „-” баллов.
3. **ПОДПИСЬ** в столбце „Подпись Мастера”.
4. **КРУЖОК (КРУЖКИ)** в незачеркнутой предыдущей клетке в строке „Алгоритм ТРЗ” (см. п.3).

ТРЕБОВАНИЯ К УЧАСТНИКАМ ИГРЫ

1. Каждый участник играет честно.
2. Каждый участник принимает на себя роль, указанную Мастером игры или его руководителем (начальником) по роли в игре и добросовестно выполняет эту роль.
3. Каждый участник в ходе игры безоговорочно выполняет все распоряжения Мастера игры, сообщив о них своим товарищам и руководителям по игре.
4. Каждый участник стремится поддерживать братские доброжелательные отношения с другими участниками игры.
5. Использование мобильных телефонов и других средств связи определяется общим решением участников перед игрой.
6. Каждый участник обязан соблюдать требования безопасности в игре:
 - при игре в городе вести себя вежливо и корректно на улице, в транспорте и общественных местах;
 - соблюдать правила дорожного движения, правила поведения в городском пассажирском автомобильном и морском транспорте;
 - не подходить к краю обрывистых и высоких укрепленных склонов;
 - не вступать в контакты вне игровой надобности с незнакомыми людьми, не принимать от них ничего и не следовать за ними;
 - не употреблять в пищу ничего из приобретенного во время игры в неигровых „магазинах”;
 - перемещаться в пространстве игры и реальном пространстве только парами или большими по числу участников группами;
 - в случае вынужденного прекращения игры со стороны участника, участник должен немедленно сообщить об этом родителям, опекунам и руководителю игры.
7. При отказе от соблюдения правил игры участник не допускается к игре и сообщает об этом родителям или опекунам.

ПЕРЕЧЕНЬ ТРЗ ДЛЯ ИГРЫ „ХРАНИТЕЛИ”

1. ТРЗ №0 – Петропавловский собор
2. ТРЗ №1 – перекресток ул. Кавказская – ул. Большевикская
3. ТРЗ №2 – перекресток ул. Ремесленная – ул. Одесская
4. ТРЗ №3 – перекресток ул. Севастопольская – просп. Кирова
5. ТРЗ №4 – перекресток просп. Кирова – ул. Ленина
6. ТРЗ №5 – перекресток ул. Ленина – ул. Пролетарская
7. ТРЗ №6 – перекресток ул. Ленина – пер. Спендиаровых
8. ТРЗ №7 – перекресток пер. Спендиаровых – ул. Володарского
9. ТРЗ №8 – перекресток ул. Курчатова – ул. Таврическая
10. ТРЗ №9 – перекресток ул. Таврическая – ул. Большевикская
11. ТРЗ №10 – перекресток ул. Октябрьская – ул. Пролетарская

КАРТОЧКА ПРОХОЖДЕНИЯ МАРШРУТА

Карточка прохождения маршрута отрядом №										„1”	
Алгоритм ТРЗ										10	
№ ТРЗ	Местонахождение ТРЗ				+”ба ллы	”-” баллы	Подпись Мастера				
0	Петропавловский собор										
1	перекресток ул.Кавказская – ул. Большевицкая										
2	перекресток ул. Ремесленная – ул.Одесская										
3	перекресток ул.Севастопольская – просп. Кирова										
4	перекресток просп. Кирова – ул. Ленина										
5	перекресток ул. Ленина – ул. Пролетарская										
6	перекресток ул. Ленина – пер. Спендиаровых										
7	перекресток пер. Спендиаровых – ул. Володарского										
8	перекресток ул. Курчатова – ул. Таврическая										
9	перекресток ул. Таврическая – ул. Большевицкая										
10	перекресток ул. Октябрьская ул. Пролетарская										
Сумма баллов по ТРЗ											
Сумма баллов по времени											
Итоговый результат											

Старт _____

Финиш _____

Общее время _____

5. Досвід виховання толерантності підлітків у Бахчисарайському центрі регіонального розвитку „Топ-Кая”: толерантність через локальні дослідження

(Керівник проекту – Олександра Целищева)

Обираючи методи роботи в проекті „Крим – Буковина – Транзит. Толерантність через локальні дослідження молоді” [12], ми зупинилися на здійсненні локальних досліджень з кількох причин:

1. Особистісно-орієнтований процес пізнання етнічного та культурного різноманіття, особистісна задіяність учасників процесу. Всі запропоновані методики локальних досліджень передбачають активну пошукову роботу.

2. Можливість відкриття нових, невідомих раніше аспектів місцевої історії.

3. Зближення відстані між вчителями та учнями через неформальне навчання в процесі дослідження.

Всі дослідження, вміщені в даному посібнику, мали своїм завданням вивчення якогось окремого аспекту толерантності на місцевому матеріалі. Часто такі дослідження стосуються історій добросусідства та взаєморозуміння. Але в той же час своєрідною небезпекою застосування локальних досліджень при вивченні теми толерантності є можливість натрапити в процесі дослідження на негативні приклади та випадки. У цій ситуації важливо розглядати результати досліджень в ширшому контексті.

МЕТОДИКА ЗДІЙСНЕННЯ ЛОКАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

УСНА ІСТОРІЯ

До 19 століття, починаючи з античних часів, історики довіряли свідченням очевидців про важливі події. Але в 19 столітті розвиток академічної історії привів до першочерговості писемних джерел, а не усних записів. Відродження довіри до спогадів відбулося відразу після Другої світової війни, коли історики стали поступово сприймати корисність та достовірність усних свідчень, а портативні магнітофони стали розповсюдженими та доступними.

Після Другої світової війни усну історію стали широко використовувати як джерело історичного дослідження.

Усна історія – це систематичний збір свідчень живих людей про їхній досвід. Усна історія дає голос тим, кого не чули (або не хотіли почути) раніше.

Усна історія цікава та корисна тому що:

– при використанні цього методу можна натрапити на несподівані факти чи події (відкрити сенсацію);

- зібрані та опрацьовані матеріали можна використовувати для оновлення виставок місцевих музеїв або навіть створення нових;
- цей метод дозволяє молоді поспілкуватися зі старшим поколінням, а старші люди відчувають себе потрібними та повноцінними членами громади;
- показує нові аспекти родинної або місцевої історії.

Локальне дослідження методом усної історії Етапи роботи

1. Обираємо конкретну історичну подію чи процес, важливі та характерні для нашої громади (місцевості).
 2. Попередньо вивчаємо ситуацію в обраній темі, переглядаємо публікації, радимося з вчителями, батьками, друзями та шукаємо людей, які могли б дати інтерв'ю з цієї теми.
 3. Визначаємо яку саме категорію людей ми хочемо опитувати (вік, стать, національність) і чому.
 4. Встановлюємо попередні контакти з потенційними співрозмовниками та призначаємо зустріч.
 5. Розробляємо питання для інтерв'ю.
 6. Знаходимо та перевіряємо обладнання для запису (диктофон або мобільний телефон).
 7. Проводимо інтерв'ю.
 8. Розшифровуємо інтерв'ю (переводимо в написану форму), надсилаємо копію розшифровки людині, яка давала нам інтерв'ю та забезпечуємо збереження голосового запису.
 9. Аналізуємо інтерв'ю (які нові факти додалися до нашого дослідження, чи змінилося наше ставлення до теми).
 10. Оформляємо всі інтерв'ю в загальне дослідження.
- Варто пам'ятати також про певні обмеження методу усної історії. Ми можемо досліджувати тільки ті події, очевидці яких ще живі. Крім того – людська пам'ять не зовсім об'єктивна, тому зібрані інтерв'ю завжди слід розглядати в ширшому контексті.

АНАЛІЗ ДОКУМЕНТІВ

Аналіз документів є одним з найбільш поширених та ефективних методів збору первинної інформації. Документи з різним ступенем повноти відображають наше суспільство, в них знаходяться відомості про результати діяльності людей.

Документи – різного роду матеріали, призначенням яких є збереження та передавання інформації.

Документи можуть існувати дуже довго після смерті того, хто їх створив, а також часто є достатньо доступними. Тому цей метод можна

використовувати для вивчення подій, очевидців яких вже немає в живих, і навіть таких, що стосуються інших суспільств чи культур.

Аналіз документів – це сукупність прийомів по вивченню та інтерпретації інформації (документа) для розв’язання конкретної дослідницької задачі.

Види документів: офіційні та неофіційні.

Офіційні документи відображають соціальні та економічні зв’язки в суспільстві. Всі офіційні документи створюються та затверджуються державними органами та можуть виступати в формі юридичного доказу.

Неофіційні документи – листи, щоденники, мемуари, особисте листування, записи. Неофіційні документи дозволяють зрозуміти глибинні механізми того чи іншого явища.

Локальне дослідження методом аналізу документів

Етапи роботи

1. Обираємо конкретну історичну подію чи процес, важливі та характерні для нашої громади (місцевості).
2. Попередньо вивчаємо ситуацію в обраній темі, переглядаємо кілька публікацій, радимося з вчителями, батьками, друзями та шукаємо місцеві документи, які могли б бути корисними та цікавими для нашого дослідження.
3. Визначаємо яку саме категорію документів ми хочемо вивчати (вид документів, час, коли вони були створені, логіка підбору документів, їх унікальність та новизна).
4. Встановлюємо контакти з людьми, які можуть надати нам документи.
5. Аналізуємо документи.
6. Перевіряємо, які нові факти та оцінки ми дізналися, чи достатньо цього для нашого дослідження – можливо, необхідні додаткові документи?
7. Оформляємо аналіз у загальне дослідження.

Питання для аналізу документів

- Хто є автором документа?
- З якою метою він створювався?
- Як відображається на змісті документа особистісна позиція автора?
- Як цей документ стосується теми нашого дослідження?
- Які нові факти ми дізналися?
- Які нові оцінки автор документу надає вже відомим фактам?
- Яка достовірність фактів, наведених в документі?

Важливим моментом при вивченні документів є **достовірність інформації**, що в них знаходиться. Достовірність інформації залежить від джерела документу (його автора). Якщо ми вивчаємо неофіційні документи,

завжди варто пам'ятати що достовірність явища в тих документах, що написані від першої особи. І в той же час особисті документи (навіть офіційні – як автобіографія) можуть бути близькими до літературної творчості, і не відображати об'єктивну реальність.

ВИВЧЕННЯ МІСЦЬ ПАМ'ЯТІ

Місце пам'яті, пам'ятне місце - термін, запропонований французьким істориком П'єром Нора, який організував видання однойменної багатотомної праці „Місця пам'яті”.

За Нора, *місце пам'яті* у всіх значеннях цього слова охоплює діапазон від найбільш матеріального й конкретного, географічно визначеного об'єкта до об'єкта найбільш абстрактного й інтелектуально сконструйованого. Тобто місцем пам'яті може бути конкретне географічне місце, пов'язане з певною подією, але також і пам'ятник, музей, архів, символ, художній твір, певна інституція чи сама історична подія.

Об'єкт стає місцем пам'яті, коли уникає забуття (меморіальна дошка, згадка в масмедіа), коли він викликає емоцію в певній спільноті.

Місця пам'яті допомагають усвідомлювати спільну історію, формувати колективну пам'ять суспільства, нації. Але так само місця пам'яті можуть бути присутні в історії окремої сім'ї чи громади (села, району).

Локальне дослідження місць пам'яті

Етапи роботи

1. Обираємо конкретну історичну подію чи процес, важливі та характерні для нашої громади (місцевості)
2. Попередньо вивчаємо ситуацію в обраній темі, переглядаємо публікації, радимося з вчителями, батьками, друзями щодо того, які в нашій місцевості є „місця пам'яті” (пам'ятники, меморіальні дошки, музеї, архіви).
3. Визначаємо, за яким принципом ми будемо досліджувати місця пам'яті (за конкретною подією, чи за періодом).
4. Вивчаємо матеріали (публікації, фотографії, інші джерела)
5. Аналізуємо отриману інформацію (які нові факти додалися до нашого дослідження, чи змінилося наше ставлення до теми).
6. Оформляємо аналіз в загальне дослідження.

Результат дослідження може бути виражений не тільки в тексті, але і в фото місць пам'яті, щоб наочно показати висновки дослідження.

Важливо! В ході дослідження місць пам'яті ви можете піти кількома шляхами.

Перший – це взяти в центр уваги процес (наприклад, Другу світову війну, чи депортацію) та дослідити, які місця па'яті свідчать про цю подію в вашій місцевості.

Другий шлях – це взяти конкретне місце пам'яті та пошукати його історію, дослідити яку роль воно відіграє в вашій громаді (чи змінювалося ця роль протягом певного періоду).

ДОСЛІДЖЕННЯ ФОТОМАТЕРІАЛІВ

Фотографія є не тільки видом мистецтва, але і джерелом соціальної інформації та матеріалом для аналізу повсякденної дійсності

Тільки в 70 роках минулого століття фотографії стали розглядати як предмет соціологічного вивчення. У цей період почався стрімкий розвиток так званої „*візуальної соціології*”, або „соціології мистецтва”.

Локальне дослідження фотоматеріалів Етапи роботи

1. Обираємо конкретну історичну подію чи процес, важливі та характерні для нашої громади (місцевості).
2. Попередньо вивчаємо ситуацію в обраній темі, переглядаємо публікації, радимося з вчителями, батьками, друзями щодо того, де можна знайти корисні для нашої теми фотоархіви.
3. Визначаємо коло осіб, до яких ми можемо звернутися за фотографіями (сімейні фотоархіви) або коментарями щодо фотографій (за потреби).
4. Збираємо та копіюємо фотографії.
5. Розташовуємо їх у певному порядку (залежно від теми дослідження).
6. Аналізуємо зображене на фото (які нові факти додалися до нашого дослідження, чи змінилося наше ставлення до теми).
7. За потреби шукаємо додаткові фото чи коментарі, щоб глибше розкрити тему.

На що треба звертати уваги при аналізі фотографій:

- в який період було зроблено фото (бажано якомога конкретніше дізнатися про це);
- хто на ньому зображений;
- особливості сюжету;
- одяг, вигляд людей;
- другорядні деталі (другий план, загальний вид, табличка з написом, назва вулиці);
- емоції людей на фото;

– якщо є відомості про автора фото чи персонажів зображених на ньому, варто описати контекст, я кому було зроблено фото (період життя героїв чи автора);

– характер фотографії (фото з сімейного альбому, фото на згадку, згадка про конкретну подію, репортажне, агітаційне).

Варто пам'ятати, що фотографії можуть викликати дуже **емоційні спогади**, в людей, які пов'язані з подіями, що зображені на фото. Тому дослідження фотографій часто стає початком використання інших методів, таких як усна історія.

УСПІШНІ ІСТОРІЇ ЛОКАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В СФЕРІ ЕТНІЧНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ, ЩО БУЛИ ЗДІЙСНЕНІ В РАМКАХ ПРОЕКТУ „КРИМ–БУКОВИНА–ТРАНЗИТ”

Исследовательский проект по теме: МЕЖЭТНИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ ЖИТЕЛЕЙ Г. БАХЧИСАРАЯ ВО ВРЕМЯ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ

Метод исследования: устная история

Место проведения исследования: АР Крым, г. Бахчисарай

Школа-участница проекта: Бахчисарайская УВК „Школа-гимназия”

Инициативная группа:

- Широбокова Е. Л., зам. директора по УВР;
- Константинова Светлана, ученица 10 кл.;
- Ворошина Юлия, ученица 10 кл.;
- Лукина Алина, ученица 10 кл.;
- Шкарина Александра, ученица 10 кл.

Целевая группа исследования:

Исследование в первую очередь направлено на участников исследования, учащихся Бахчисарайского УВК „Школа-гимназия”. Выгоду от исследования получают родители учеников и жители города.

Что конкретно было сделано во время исследования:

Инициативная группа провела опрос жителей города, которые являются свидетелями событий войны с 1941 по 1944 гг.

В наши дни большинство людей привыкли к этому и считают, что если бы население города было однотипным, жизнь была бы не такой насыщенной и интересной, ведь каждому из нас хочется все время узнавать что-то новое для себя, знакомиться с людьми другой национальности, изучать особенности фольклора, культуры да и характера общения, в принципе.

Работая над этим проектом, мы решили использовать самый, по нашему мнению, интересный подробностями и правдоподобный метод исследования:

мы расспросили особенности жизни 1941–1945 гг. у очевидцев. Первый человек, у которого мы брали интервью – Антонина Васильевна Сергеева, ей было 15 лет, когда война только началась, но в то жестокое время дети были не детьми, они хорошо осознали всё происходящее вокруг.

ИНТЕРВЬЮ

– Расскажите пожалуйста как люди разных национальностей относились друг к другу?

– Что ж... В то время Крым был населен достаточно большим количеством разных национальностей, но в основном привелигировали крымские татары и русские. На самом деле, что одни, что другие не видели особого различия и не создавали значительных конфликтов. Общее горе – война, как бы сплотила дух народов и было не до междоусобиц.

На самом деле, ни я ни другие бахчисарайцы, которых я знала, не обладали особой враждой, скорее даже наоборот, было много друзей. Жить было проще.

Ещё одна участница: Галина Артемьевна Кривонос. В годы войны она с родителями переехала в г. Бахчисарай. Ей было 18 лет. Девушек этого возраста отправляли в Германию для выполнения тяжёлой работы. Тогда пришлось менять документ.

– Сколько слёз было пролито. Все в семье понимали, что я больше не вернусь. Мой отец тогда продал почти все ценное, что у нас было. Помогли соседи (мы очень дружили). Мне заменили паспорт и написали возраст – 15 лет. Так я осталась дома.

Бабушка еще одного участника исследования, Мария Степановна Шкарина, рассказала как её мама и другие жители города ходили на „лысую” гору, где находился лагерь для военнопленных. Они носили хлеб и другие продукты. Фашисты зачастую обстреливали горожан, которые подходили очень близко. Среди раненых были люди разных национальностей. Бахчисарайцев этот вопрос не волновал: важно было помочь „нашим” солдатам.

Основные результаты исследования:

– Есть разные культуры и религии, но все люди имеют одинаковые права на счастливую жизнь.

– Проблема межэтнических отношений нужна политикам, чтобы управлять народом. Сам народ эту проблему не поднимает.

– В трудных ситуациях все этносы объединяются в одно целое и выступают одним фронтом.

Исследовательский проект по теме:
„Кто мы, или Нить Ариадны”

Методы исследования: анкетирование учащихся; анализ фотоматериалов, анализ документов, исследование орнаментов, представляющих в целом систему символов, по которым можно проследить генетические и исторические связи разных этносов.

Место: АР Крым, г. Белогорск

Школа-участница проекта: УВК „Школа-гимназия” №1 им. К. И.

Щелкина

Инициативная группа:

Чалбаш Джеваир Шевкетовна – учитель русского языка и литературы, а также курса „Культура добрососедства”

Давиденко Сергей – 10 укр. класс

Гончарова Ирина – 10 укр. класс

Кришталь Вероника – 10 укр. класс

Сулейманова Зльвира – 8 гимн. класс

Описание исследования

Цель проекта: стимулировать школьников к поиску знаний о культуре Крыма, являющейся феноменом мирового масштаба, чья уникальность определена небывалым смешением в границах небольшой территории полуострова множества этносов, которые сменяли друг друга на протяжении столетий.

Целевая группа: учащиеся 6-10 классов: УВК „Школа-гимназия” №1 им. К. И. Щелкина

Что было сделано:

1. Всего было проанкетировано 127 учащихся, из них 106 учащихся (8-10 кл.) заполнили бланк опросника „Типы этнической идентичности», 21 учащийся (6 кл.) ответили на вопросы анкеты „Народная культура – пережиток прошлого?!”.

2. Проведен конкурс „Знатоки орнаментов” на базе крымскотатарского культурно-этнографического центра; учителя школы А. Л. Демидова и М. С. Дмитриева предложили для исследования семейные старинные украинские и русские вышивки на предметах быта.

Результаты

Опрос старшеклассников (опросник „Типы этнической идентичности”) показал, что установки на межэтническое сотрудничество являются одними из самых толерантных и наименее агрессивных. Высокая доля позитивных ответов учащихся говорит об их готовности проявить лояльное отношение к этнокультурному многообразию, являющемуся неотъемлемой частью формирования межнационального согласия. Среди старшеклассников преобладает гражданское понимание сущности современных межнациональных отношений, важность наличия взаимоуважения людей

разных культур как основы формирования и укрепления межнационального мира и согласия в обществе.

При ответах на опросник об отношении к народной культуре учащиеся 6-го класса в большинстве своем посчитали народную культуру пережитком прошлого. Однако по нашему мнению, это не связано с отсутствием этнокультурной самоидентификации (скорее, дети не совсем правильно поняли вопрос), потому что 85% респондентов утвердительно ответили на вопросы важности знания исторических корней, понимания азбуки национальной символики, а также 85% учащихся выразили желание узнать что-либо новое о фольклоре, традициях и обычаях народов, проживающих в Крыму.

Попытка осмыслить крымскотатарские, украинские, русские орнаменты, изображенные на традиционных для того или иного народа предметах быта, позволила соотнести мировоззрения этносов. В народном творчестве, сложившемся в ходе общественной трудовой практики, воплощены воззрения, идеалы и стремления народа, его поэтическая фантазия, богатейший мир мыслей, чувств, переживаний, мечты о справедливости и счастье.

Удивительно, что эта символика одинакова для самых разных народов, проживающих в разных уголках Земли. Объектом нашего исследования были изображения родовых деревьев, которые встречаются во многих культурах, и в них можно проследить сходные детали. Дерево часто имеет шесть – восемь ветвей и оканчивается цветком (отсюда новогодняя ёлка украшается наверху в виде сосульки или звезды).

Нетюркские племена (иранцы, германцы, греки, римляне) и тюркские племена (древние тюрки, булгары, кипчаки и т. д.) представляли, что окружающий их мир состоит из трёх Миров: Мира, где живут люди, Мира богов и Мира духов предков. Они связаны между собой при помощи „древа жизни”. Иными словами, таков миропорядок, который лежит в основе мировоззрения многих народов.

Схема древа жизни:

А – корни древа – нижний мир – дух предков;

Б – ствол – символ стабильности;

В – крона (ветви и листья) – живущее ныне поколение;

Г – космос (небо).

Нашим уникальным открытием стала реликвия семьи Вероники Кришталъ – родовое дерево, где можно проследить историю семьи, ее генетические связи начиная с 19 века. Вот как комментирует древо Вероника: „Начало моему древу положил Генри Тумбаш (1855–1924) и Екатерина Хернер (1863–1941), они имеют немецкие корни. От этого союза пошли семь больших родовых веток, их имена: Хелен (1896–1962); Мартин (1882–1958); Филипп (1900–1958); Иосиф (1880–1959); Филиппин (1893–?); Джоус (1891-1951); Злизабет (1885–?). Три ветви не имели

продолжение (потому что Френк, Мери, Джон умерли, не успев создать свои семьи). У основания ствола можно прочитать: детей–10, внуков–64, правнуков–175, праправнуков–76. Мою семью символизирует верхняя ветка, находящаяся слева от ствола. Здесь можно увидеть, что моя прапрабабушка вышла замуж за Бернарда Кнителя, от этого союза родились дети: Элизабет, Андреан, Андрей, Вернард, Натали, Филипп, Генри, Катя, Питер.

Это дерево моей семьи прислали из Канады мои родственники Петр и Катя приблизительно в 1980–начале 1990 годов. Прислали для того, чтобы мы продолжили свою ветвь. Жили они когда-то в Красногвардейском районе: пос. Октябрьское (Бешарань). Они были крестьянами.

Итак, мой род имеет немецкие корни, но мой дедушка Григорий – грек! А кто я?! Но это предмет уже следующего исследования. А сейчас я могу сказать: первооснова любой культуры – это „я”, моя семья, мой род и история земли, где я живу”.

Список використаних джерел

1. Авраменко С. М. Сучасний школяр-підліток у контексті виховання толерантності / С. М. Авраменко // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Сер.: Педагогіка і психологія. – 36. статей: – Ялта: РВВ КДПІ, 2005. – Вип. 7. Ч. 1. – С. 3–9.
2. Авраменко С. М. Лінгвокультурологічний аспект вивчення феномена толерантності / С. М. Авраменко // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Сер.: Педагогіка і психологія. – 36. статей: Вип. Ч.1. – Ялта: РВВ КГУ, 2010. – Вип. 30. – Ч. 1. – 268 с. – С. 3-13.
3. Авраменко С. М. Специфіка регулятивної функції комунікативної категорії толерантності у міжособистісному та соціальному аспекті / С. М. Авраменко // Альманах наукового товариства „Афіна” кафедри культурології „Актуальні питання культурології” / За ред. проф. В. Г. Виткалова. – Рівне: РДГУ, 2010. – Т. 1. – С. 136-138.
4. Авраменко С. М. Аксіологічний підхід до вивчення феномена толерантності у сучасній науці // Матеріали міжнар. науково-практич. конф. [„Професіоналізм педагога в контексті Європейського вибору України”], (23–25 вересня 2010 р.). – Ялта: РВВ КГУ, 2010. – Ч. 3. – С. 196–201.
5. Авраменко С. М. Управління якістю освіти дитячих громадських організацій: сучасні підходи до вивчення проблеми / С. М. Авраменко // Матеріали міжнар. науково-практич. конф. [„Сучасна освіта та інтеграційні процеси – досвід. Проблеми, перспективи”], (17 листопада 2010 р.). – Краматорськ: Донецька державна машинобудівна академія, 2010 р. – 200 с. – С. 7–11.
6. Масленичний бал в Воскресной школе [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://olgaschool.ortox.ru/videoletopis_sobytijj/view/id/1108864

7. Семинар начальников единиц скаутских объединений [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://olgaschool.ortox.ru/videoletopis_sobytijj/view/id/1105753
8. Су-Учхан – 2009 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://olgaschool.ortox.ru/videoletopis_sobytijj/view/id/1109238
9. Су-Учхан – 2010 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://youtu.be/AGEFKHNL9k>
10. Детская экспедиция „Здравица–2009” [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://youtu.be/FcPU0YYSEY0>
11. Экспедиция „Здравица–2010” [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://youtu.be/I8q7pY7HjVY>
12. Локальні дослідження в сфері толерантності. Посібник. – Сімферополь: ТОВ „Інформаційний центр „Медіа-Крим”, 2011. – 60 с.

Авраменко Світлана Миколаївна

**ВИХОВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ ПІДЛІТКІВ У ДІЯЛЬНОСТІ
ДИТЯЧИХ ТА МОЛОДІЖНИХ ГРОМАДСЬКИХ ОБ'ЄДНАНЬ
КРИМУ СЕРЕДИНИ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ**

Навчально-методичний посібник

Редактор – С. Авраменко

Макет обкладинки – М. Авраменко

Фото на обкладинці – В. Гончаренко

Підписано до друку __. __. 2013р.

Формат 29,7×42¼. Папір офсетний.

Гарнітура Times New Roman.

Друк різнографічний. Ум. др. арк.

Наклад 100 прим. Зам №

Республіканський вищий навчальний заклад
„Кримський гуманітарний університет”,

РВВ,

98600, м. Ялта, вул. Севастопольська, 2,

РВВ.

Тел. (0654) __ - __ - __.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

серія ДК № ____ від __. __. 20__ р.

Віддруковано у Республіканському вищому навчальному
закладі „Кримський гуманітарний університет” (м. Ялта),

в редакційно-видавничому відділі,

98635, м. Ялта, вул. Севастопольська, 2,

КГУ.

Тел. (0654) __ - __ - __

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

серія ДК № ____ від __. __. 20__ р.